TARTU ÜLIKOOL · UNIVERSITAS TARTUENSIS · 1632
F 55
Mm. 2
s. 208

Tartu Ülikool

Kurtšinski, Michail

Poliitiline ökonoomia. Loengud Tartu ülikoolis. Rotaatorpaljundus.

1935
161 l.

(4. loeng)

VAHETALITUS
KODUYLIKOOL
1935

Lektor: M.Kurtšinski dr.jur.

POLIITILINE ÖKONOOMIA.

Kogu majandusteaduse ehituse keskel asub inimene. Majandusteadus säeb ülesandeks vaadelda inimese toiminguid tarvete rahuldamiseks. Maj. teadus uurib indiviidi ja seda osa, mis ühendatud heaolu kasustamiseks, kättesaamiseks inimese argipäeva elu tähtsais avaldusis.

Maj. teadus haarab inimkoondise elu kõige tähtsama osa. See ei tähenda muidugi, et inimese kogu elu oleks seotud majandusega. Inimese vaimne keskkond peab olema eraldatud. Inimkonna protsess sõltub inimese tarvete rahuldamisest (üks õhutab tarvete uut rahuldamist ja teine nõuab vahendeid),

Iga majandi lähtekohaks on tarved ja kindel kogum kasusi ja teisest küljest materiaalsete tarvete rahuldamine. Sellepärast seisab maj. küsimuste arutelus tarve mõiste. Inglise terminaloogia järele on lihtsad materiaalsed tarved nagu riietus, elamu jne. - hüvised, rikkuseks.

E r a m a j a n d u s e nime kannab tegevus, mis on sihitud tulu saamisele. See võib olla isiku-, perekonna-, linna-, jne. majandus. Tegevuse ringi on seotud kindlate reeglitega isikud ühiste sihtidega.

Keerukama nähtena esineb rahvusvaheline majandus. Eramajanduse mõiste on vanem rahvusvahelisest majandusest. Antiikmajandus ja varajane keskaeg tundsid linna-, kogukonna-, tsunfti majandust.

Rahvusvahelise majanduse tekkimiseks on vaja, et oleks olemas rahvas, - s.o. suur kogu inimesi suurel maalal jne. Rahvamajanduseks on vaja rahva paigutatud olek. Euroopa rahvastest kreeklased tundsid mitmekesiseid liike eramajandusest, ei tunnud aga rahvamajandust (Euroopa rahvad kreeklased jt.). Kõik olid enam-vähem iseseisvad ühikud, nad ei olnud seotud omavahel, nagu näeme seda meie majanduslikus elus. Alles keskaja lõpul hakkasid kujunema suured rahvuslikud riigid, milledega koos tekkis ka rahvamajandus. Endises maj. olus iga majandus tarvitas seda, mida ta tootis. Mujale müüdi ja mujalt osteti väga vähe. Kauba vahetus oli vähe arenenud või hoopis puudus.

Müüdne majandus elu kujutab endas hoopis midagi muud. Ühiskäitised produtseerivad saadusi müügiks teistele. Ka kingsepp valmistab ainult saapaid ja saab nende vastu raha, millega muretseb omale teistelt majandiheldt vajalikku. Olemasolevad majandid on seotud tuhandete niitidega.

Ühtlane maksustamise kord, ühine raha, sõjandus, rahvaharidus, raudteed, sadamad, asumaade poliitika jne, avaldavad mõju igale üksikule eramajandusele ja teeb neist ühe üldise rahvamajanduse.

Nõnda oli rahvamajanduse alguseks vaja riiki, kui niisugust. Rahvamajand. tekkimiseks on vaja vastastikkune sõltuvus, töö jaotus, iseseisvus üksikute majandite vahel.

Rahvamajanduse tekkimise kaastingimuseks osutub rahatarvitamise küsimus. Kauplemine nõuab kõikide kaupade hinnangut rahas, et oleks kergem neid vastastikku vahetada. Rahvamajandus põhjustab tootmis alal uute tööstusalade arengut. Ikka enam areneb kapitalistlik tootmine, millest võtavad osa palgatud oma tööga. Kui vaatleme majanduslikku arengut pikema aja vältel, näeme ühist suunda, näeme täielikku sõltumatuse tendentsi.

Tootmine oli alul oma tarvituseks, oli perekonnale töötmine, hiljem küla-, kogukonna-, linna tootmine ja lõpuks kogu maa tootmine. Üksikud maj. ühikud toodavad iseseisvalt, kuid nende tootmine sõltub rea naaberühikute tootmisest. Nende ühikute vahel käib vahetus. Nimelt on nad spetsialiseerunud. Terved piirkonnad spetsialiseeruvad, jaotavad töö tervete rühmade vahel. Tekivad maa ja linna tööjaotus. Maa annab tooraineid ja linn töötab selle ümber. Siis edasi tekib tööjaotus maapiirkondade viisi (rauatööstus, kivisöe kaevamine, kiudainete ümbertööstus, põllutöö ümbertööstus), olenedes, kus ja mis tingimised on soodsamad. Sõltudes neist paljudest tingimustest hargneb töödjaotus maade vahel, - algab rahvusvaheline kaubandus. Iga maa püüab peatähelpanu pöörata tootmisele, mis on just talle enam kasulikum.

Rahvamajanduse järgi kerkib rahvusvaheline (terve rida rahvaid) ja maailma haarav maailma majandus.

Peapõhjuseks, mis seob üksikud eramajandust rahvamajandusega ja rahvamajandust maailma majandusega on kasvav tööjaotus. Peale seda on rida teisi tegureid, mis mõjustavad üksikute maade vahelist sidet. Näit. põhjused - liiklusteede areng, tootlikkuse areng. Sääljuures transpordi odavnemine - suurendasid turgu. Rahvamajanduslikus elus sünnitasid uued liikumisvahendid terve pöörde, milledeta olnuks võimatu nüüdisaegne maj. elu. A. 1700 - 1900 suurenes, tänu eelpool öeldule maailma inimeste arv 110.447.milj. inimese võrra.

Ühtlasi tähendame suurema tööstusliku elu vabanemist välisest segamisest,

mida oli märgata vanemates epohhides (epohh = ajastik, ajajärk / tähtis ajapunkt, pööret sünnitav, tähelpanu äratav moment). 19. saj. tegi selles suhtes palju. Koosolekute, tööstuse vabanemine kitsendusist avaldasid kaasabi tootmisele ja vahetusele.

Nüüdisajal on kõik maad kaub. alal vastastikkuses sõltumises, arvestatakse välisturgusid. Oma tarvete rahuldamine on sõltumatu võõrast tootest.

Suured Euroopa riigid toodavad omale tarvilikke toiduaineid 75 - 90%. Suur Britannia 25 - 50%, muu osa saab ta välismaalt.

Kaupade ja inimeste üleandmine maast-maasse on saanud rahvusvaheliseks asjaks. Peale selle on ülemaailmline Posti Liit, krediidi suhted, posti ja telegr. liinid, raudtee roopad - seovad nüüdisajal kogu maailma nagu vere ringvool inimest, ulatudes üle maade ja rahvaste.

Peale nende sidemete on veel rida teisigi. Rahv. vahel. krediidi arenemine, nagu näit. ühe maa kapitalid on mahutatud teise maa tööstustesse. Üks maa toodab tooraineid, annab neid edasi teisele, kes neid ümber töötab (töötleb). Näit. Ameerika toorvili töötatakse ümber Inglismaal. Selletõttu on üks maa huvitatud teisest, ühest sõltub ju teise saatus. Sest ikalduskriis peegeldub rea teistes mais.

Rahvamaj. järgi tuleb enam osile maailmamajandus. Nagu öeldud maj. tegevuse aluseks osutub püüd, rahuldada tarvidusi sõna laiemas mõttes. Alul piirduti ainult materjaalsete tarvetega. See polnud just õige. Maj. tegevus peab silma ka vaimset tarvet, milleks on trükikojad, raamatud, laboratooriumid, ajalehed, muuseumid, raamatukogud jne. Muusika tarbe rahuldamiseks, - muusikariistade valmistus, kontsertsaalide ehitus jne. Nii võime ka neid tarbeid maj. piirkonda arvata, mitte sihtide, vaid nendo (vaimse) rahuldamise iseloomu poolest. Tegelikult aga tegelemine teadusega muusikaga jne. ei mahu maj. tegevusse, ta allub oma eriseadustele ja on iseseisvate harudena mõeldav. Kasutamise mõttes kuuluvad nad maj.-kku alasse. Siin on küll sihtide ühendus, ent ei ole suhete selgust, nagu puht maj. tegevuses. Kuid eitada siin maj. elemente ei saa.

Hüviste kõrval on veel abstraktseid hüviseid. Klassiline poliitiline ökonoomia (eesotsas - loe: Adams Süssiga, Inglis) tegeles peaasjalikult rikkuse küsimusega, s.t. nende materiaalsete esemetega, mis on kasulikud inimesele. Saksa maj. tead. tarvitati selle asemele maj.-k. hüvis.. Materiaalsed esemed moodustavad maj. teaduse objekti.

Prantsuse maj. teaduses (maj. teadlase - loe: Sei'ga eesotsas) määritletakse, et maj. ei pea käsitlema ainult materiaalsete hüvistega, vaid peab seda koos immateriaalsetega, nagu seda on teened, suhted, võladokument, servituudid (õigus võõra asja peale), jõud, tervis, haridus jne. Nii laienes maj. teaduse ala haruldaselt.

Et majandusteadus on rahvamajandusteadus, siis pealesurutud hüvised langevad ära, sest nad pole majanduslikud hüvised. Nagu tervis, haridus jne. ei osutu materiaalseks rikkuseks inimesele. Nende suhtes ei saa rääkida tootmisest, tarvitamisest ega vahetamisest.

Hoopis teine vaatepunk on tegevuse suhtes, mis rahuldab kindlaid tarbeid, kuid ei loo kindlaid esemeid. Tänapäeval heidame kõrvale mittetootvad hüvised. Küsime ikka, kas ta loob materiaalseid hüviseid või mitte, näit. mullatöölise töö oleks tootlik ja majateenija, koristaja oma - mitte. Pole oluline, kas antud tegevus kuulub materiaalse hüvise loomiseks, vaid oluline on, kas antud teene teenib otseselt või kaudselt inimtarvete rahuldamist. Ka inimese teod võivad olla tarvete rahulduseks, nagu näit. kontsert. Või - õpetaja saab palka, andes tasuks edasi tajumata hüvesid. Igaljuhul on meil tegemist teenetega. Teene avaldub üks kord, kuid asi (hüvis) säilib ja on võimeline andma teeneid mitmeid kordi. Teene on mööduv, asi aga kestvas olekus. On kui kogutud teenete tagavara, mida kulutame osade kaupa. Teened peavad olema 1) kasulikud ja 2) inimese jaoks millekski valispidiselt tarvilik. Inimene ise ei saa olla hüviseks, kuna inimisik kujutab eneses ise-eesmärki. Vabad hüvised - nagu päikesevalgus, vesi jne. on äärmiselt tähtsad meie olevusele, kuid nad ei kujuta maj. tegevuse tulemusi.

Nagu alul öeldud, asub inimene maj. tegevuse keskel, mitte üksi vaid koos teistega (sotsiaalsete kujundite liikmeina). Aristotelese arvates on inimene poliitiline olend (kuuludes riiki). Väljaspool riiki võivad elada jumalad ja loomad, jumalad s.p., et nad ei vaja enam riigis elamist ja loomad s.p., et nad ei vaja veel seda.

Kunstlik, ettekavatsetud isoleeritud olek õnnestub väha (võrdle, - loe Robinson Crusoe elu üksikul saarel). Normaalses tegevuses meie tegeleme mitte isoleeritud isikutega vaid sotsiaalselt seotutega.

Maj. teadust, mis käsitleb ühiskondliku või sotsiaalse maj.-se nähteid, nimet. sageli poliitiliseks ökonoomiaks. Saksa tead. nim. seda natsionaal ökonoomiaks või rahvamajandusteaduseks. Pol. ökonoomia terminiga on seotud liiga kindlalt polit. küsimused. Sotsiaalmaj. tegelevad teadused on sotsiaal ökonoomia. Meie vaatlusaluse omadusena on maj.-s kindel sotsiaalne org.-n, mis haarab alates kõige kitsama, üksiku majandusega ja lõpetab maailma majandusega.

üle kogu ilma.

Majandusteaduse objektiks osutub majandus, kui sotsiaalne nähe, mispärast tuleb kõige õigemaks nimetuseks - sotsiaal ökonoomia. See nimi levibki viimasel ajal.

Nagu eelpool kuulsime seisab sotsiaal- ehk pol. ökonoomias ehk teisiti majandusteaduses esikohal inimene oma mitmesuguste tarvete rahuldamisega. Tarbeid rahuldame tootmisega. Tootmise viisid on tähtsad tegurid, mis määravad inimeste olukordi. See väide patustab ühekülgsusega, ent kui süveneda meid ümbritsevate protsesside iseloomu, siis ei üllata meid väide, et teatud mõttes ökonoomika (majandus) on aluseks inimeste olukordade määramisel. Seda muidugi üldises mõttes.

Otsides inimese geniaalsuse sedaliiki avaldusi, vaadeldes ümbritsevat elu, ei saa eitada, et ühiskondliku elu põhifaktide kogum on määravaks teguriks kultuuri avaldusile. Väljaarvatud ideoloogia koostis, mis käib ideoloogi iseärasluste kohta ja mida ei luba ületada maj. voolud.

Igas kultuuri harus võib leida poste, mis ei seisa ühenduses majandusega. Kindlate kunstiharude võimaluste mõttes on majandusel suur osa. Näit. - esialgsed muusikariistad on tuletatud töövahendeist, kusjuures sõudja aerutõmbed, vasaralöögid jne. on töölaulu rütmi alused. Teatavasti on üks venelauludest kohaldatud raskuste tõstmiseks ning vaiade sisselöömiseks. P.s. on armastuse lüürika ja sõjalaul. Ka majanduslik töömotiiv evib kindla koha muusikas. Nii näeme, et majanduslik elu surub oma pitsati rahvaste vaimsetele harrastustele. Majanduslik elu haarab inimeste man osimese ja vältimatu tegevuse oma alla, sest inimesed peavad eestkätt hoolitsema ikka kõige enne oma füüsilise oleluse eest. Seele eest muretsemine ongi maj. tegevuse olulisemaid sisu punkte.

Oli aegu ilma kunstideta jne., ent ei ole olnud rahvast, kes ei oleks tegelenud majandusega. Loodus kui ka inimkonna elu on seotud tihedalt maj.huvidega.

Inimene uuris loodust, et kaitsta end ta vastu. Astronoomia (ennem astroloogia) tekkis soovist taevakehade liikumise järele elustada nähteid, mis mõjutasid maj. elu (või meredel liikumist). Egiptuses näit. Niiluse üleujutamise aegadel, taheti tähtede järele kindlaks teha, millest see olenes. Tollest üleujutamisest olenes ju sealse rahvamassi maj. heaolu. Analoogset looduse uurimist näeme rändrahvaste juures, kes kohasema karjamaa otsingul alati püüdsid arvestada vast. loodusnähetega. Samuti tekkis geomeetria maatükkide jaotuse vajadusest.

Majandus (ökonoomika) ja õigus ilmutavad tihedalt vastastikust sõltuvust. Õigus sarnub maj. elu arengu järele, s.o. leiame erilistel rahvamajanduse astmeil erinevaid õigusi. Kuid õigus võib ka kaasa aidata ja takistada maj.elu, seelejuures on tema suuremaks ülesandeks kohanemine sots.elu tasemega. Vaatleme usulisi ja poliitilisi mõjusid õigusele ja viimase siduvust majandusele. Näit. tsiviilõiguse suhtes on õigus silmnähtavalt seoses ökonoomikaga. Tuletame meelde Viini prof. (loe:)A. Menge teosest "Tsiviilõigus ja rahvamassid" kus ta muuseas ütleb, et tsiviil õig. peegeldub rühmade huvisid (maj. küljest).

Õiguse norme võime viia majanduse põhifaktidele. Näit. vabriku õigus on seoses tööliste küsimusega ja veel silmanähtavam on see siduvus finantsõigusega, mida vaadeldakse kui majanduse üht osa.

On ammu märgatud majanduse mõju õiguse paljudele osadele. Sidet maj.elu, teaduse ja kunsti vahel on vähe uuritud. Siiski võib siingi märgata kindlat sidet.

Inimese tegevuse nende harude edasi arenguks on materjaalse rikkuse teat. taseme vajadus. Sellejuures määrab selle viimase iseloomu tuntaval määral poliitilise elu mõjustused majandusele ja sellet vaimsetele harudele. Eriti maalikunsti alal muutuvad maitsed ja huvid ja olenevad teatud materiaalsest tasemest. Eri rahva ajaloos vaadates, näeme, et mitte juhuslikult ei arene kunst teat. rahvail. Kõige kaugemas ajastus näeme majanduse, õiguse langusega ka kunsti langust (Assüüria, Egiptus jne.). Euroopas näeme teaduse ja kunsti tõusu Hellases (Ateenas) ja Roomas siis, kui oldi materjaalse heaolu tipul. Hiljem näeme araablaste kohta avaldatud teaduse ja kunstide otsinguil samuti materjaalset heaolu. Veel selgemini esineb see 13.-16. s. rikastunud Itaalia kunstis ja teaduses. 16. s. lõpus on Inglismaal samasugune tõus koos poliitilise võimu ja maj.elu arenemise tõusuga.

Materjaalne heaolu võimaldab teatud teaduse diferentseerumist. Varemal ajal näeme entsüklopeedilist teadust, hiljem spetsifitseeritud. On vaja ühiskondliku elu spetsifitseerimist.

Kolmandaks teame, et teaduste ja kunstide edu oleneb veel sellest, et viimastega on ühenduses teadmuste kõrgus, millest tingitud abinõude loomise võimalus (mikroskoobid, teleskoobid, observatooriumid, teatrid, muuseumid jne.) Kuid ei ole vaja suurendada maj.teguri tähtsust sel alal. Viimasel ajal ei või tähelepanemata jätta puht ideaalse teguri tähtsust, näit. teatud matemaatilisi, filosoofilisi ideesid, mis loovad teatud kooli. Muidugi voolab

ideeelu konkreetses olukorras. Ideed elavad oma iseseisvat elu, alludes oma seadusile.

Nüüdsel ajal jaotatakse teoreetilist majanduse üldkursust nelja ossa: 1) tootmine, 2) jaotus, 3) vahetus, 4) tarvitamine.

Kaua aega tõstsid ülikoolid esile neist majandusliikudest protsessidest kord tootmist, kord jaotust, kord vahetust.

Teaduse arengu ajaloos on enoselo märksa vähem tähelpanu tõmmatud - tarvitamine. Ent mainit neljas osa loetakse meie ajal üldiselt vastuvõetuks.

Iga asi peab olema toodetud, millega ta astub kellegi valdusse, ja siis jaotame kogu rahva produkti. (Põllupidajate, kapitalistide ja tööliste poolt). Suurem osa toodetud aineist astub vahetusse, see toob ained tarvitajate kätte. Ja lõpuks - tarvitamine on oma tarvete rahuldamine inimeste poolt, - söök peab söödama, rõivas kantama, masinad kuluma. Kuid nüüdisaegne maj.elu paigutab meie elu kohe nende kahe lõppmomendi vahele, sünni- surma vahele jaotuse ja vahetuse. Muiduti on see jaotus tingimusi, kuna maj. elu kujutab eneses organisatsioonilist protsessi. See jaotus kohaldub sots. maj. nähete loomuliku pidevuse (siduvuse) eriastmeile.

Siiani õppisime tundma maj.teaduse sisu ja olemust.

Kuid vaatamata lahkarvamisile mainit jaotusest nelja ossa, on see meie ajal kõige levinenum, sest ta on vastu võetav. Tootmise, jaotuse, vahetuse ja tarvitamise järele püüda eraldada loomuliikude asjade olelust kunstliikudest olukordadest, seades selle jaotuse ja vahetuse osadele vastu tootmise ja tarvitamise. Seda erinevust üksikute maj. punktide iseloomus märgati juba ammu. Tootmise seadused ja tingimused, evivad tõdede iseloomu, millest räägib loodusteadus. Neis pole midagi niisugust, mida võib muuta välise looduse omadustega ja inimeste tahtega.

Mitte seesugused pole hüviste jaotuste printsiibid, kuna jaotus on puht inimese korraldamise asi. Inimesed võivad anda hüviseid kasutusõks kellele tahes ja mistahes tingimusil. Hüvised olenevad eriarvamustest ja soovidest. Ei ole õigus, et ainult loodus jaotab, ka sots.põhjused tulevad selle kõrval esile. Teiseks ei ole õige see väide, et jaotus sõltub ainult inimeste korraldusest, ainult sots.-st põhjuseist, kuna mõnedki looduslikud põhjused avaldavad mõju tootmisele ja jaotusele. Kordame, et ei või eitada püsivate, inimestele alluvate põhjuste mõju, tootmisele kui ka jaotusele, mis kannab kunstliikuse iseloomu. Kas siia arvata ka mittetarbimuse (mittetarvitamise) osa? Mõned ökonoomikud arvavad liigseks tarbimist maj. süsteemis (Tugan Baranovski - ? - loe nii). Maj. ülesanne seisabki selles, et teha võimalikuks tarbimist, mis on majanduse lõppsiht, kuid mitte majandus ise. Niisuguses olukorras on T.B.-il õigus, ainult asi seisab selles, et olukord ise on vale. Näit. toidutarbimise protsess - närimise ja seedimise mõttes - ei kuulu majanduse alasse, s.o.toitluse füsioloogia (loomalise keha elundite tegevust käsitlev teadus, tervishoid Samuti pole tootmine majandus, kui on tööprotsessiks lihaste pingutus, nägemine jne., mis kutsub esile aju väsimust. S.o. psühholoogiline protsess. Järjelikult on see meie organismi protsess ja sellest vaatekohast ei ole sellel ühist majandusteadusega. Meie vaatleme majandusliikust, milles on inimesed tegevad, mis on sihitud maj. hüviste loomiseks uute väärtuste näol. Meid ei huvita, kui kaua inimene on rasvas, kui ta tarvitab toitu, vaid see, kui palju kulutab ühiskond tervikuna, ja üksik indiviid - toitu, rõivast jne. Tarbimise iseloomust oleneb tootvate jõudude jaotus, s.p. huvitab meid mitte ainult see, kuidas ühiskondlik toitlus jaguneb ühiskondliikude klasside vahel, vaid ka see kuidas seda tarvitatakse.

Tootmise ja tarbimise protsess on tihedalt seotud teine-teisega - tootmise energia kulutatakse mõne ajaga ja tarbimise uuendamisega. See, kuhu lähevad rahva tootmise resultaadid ja kuidas neid tarvitatakse, kas tootvalt või mitte tootvalt rahvamajanduse seisukohalt, ei huvita ökonomisti, sest sellest võib oleneda ka rahva edaspidine areng. Kas toit kulub töölistele, või kapitalistidele, või sõjaväe lahinguväljadel, - see ei ole üksnes ökonomistile, kes uurib rahvamajandust ja keda huvitab mitte üksi nüüdne, vaid ka tulevane rahvamajanduse struktuur. Neero mõttetud, kulukad peod ja nüüdset rahameest-aktsionäri võrreldes, näeme Neero ajastul vaesenemist ja nüüdisajal (kus rahamees paigutab kapitali t e e n i m a) - ilmneb rahvamaj.-se edasiareng. Nii ei või ökonomisti huvi jääda peatuma jaotuse läve taha. Edasine tarbimise protsess ei ole huvitav ökonomistidele, see ei ole enam majandus.

On põhjust pöörata tähelpanu tarbimise osale. Prof. (loe) Moslof ütles: Rahvamajanduse elu koosneb kahekülgsest protsessist, - tootmisest ja tarbimisest, tööenergia kulutamisest ja selle uuendamisest.

Need maj. elu kaks külge on tihedalt seotud sedavõrd, et nende kunstlik lahutamine (nagu teeb seda pol.ökonoomia, jättes tarbimise välja) võib moonutada kujutlust rahvamajandusest.

See vastab maj.teaduse ehitusele kapitali vaatepunktist. Tema, kitsalt mõistes, vabast seisukohast on tähtsuseta ainult tootmine; kasumi resultaat. Kuid maj. tead. vaatelt, lähtudes rahvamajand. huvidest, on tarbimise küsimustel esmajärguline tähtsus.

Läheneme küsimusele pol. ökon. vaatekohalt. Osutugem tähelpanu talle. Tarbimise käik ja iseloom määravad maj.elu arengu ja edasise struktuuri. On ju tarbimine mitte ainult hävitamine, vaid ka uute jõudude loomine uuteks teguriteks. Järeldame, et vana aeg jaotas maj.teaduse nelja ossa, mis veelgi säilub, kusjuures võib loota 4. osa(tarbimine) võib loota meie poolt täielikku tähelpanu tema huvides.

Majandusteaduse meetod ja süsteem.
Tähtis, uuring!

Teadus on tervik(teaduse)tunnetuse püüde mõol. Eesmärk on teaduse tunnetus kõikide inimeste teadmus, kõige mitmesugusemates harudes.

Kaugemad uurimisalad on teaduse seadnud ikka valitsemispiirkonda. Teadus on mitmekesine oma sisult. Maakerast - tähtede taha - tähelpanemiseks on ta mõistusel raskesti haaratav, ja siirdudes pisimate pisikute uurimistele, inimese mõtiskelu abstraktsioonidele ja sotsiaalsuhteid tundma õppides teadust tema mitme laadilistes osades - esitab sisult väga mitmekesiseid huve ja alasid. Muutudes reaks iseseisvaiks teadusiks.

Teaduse tervikius ei seisa ka materiaalses sisus vaid ta meetodis. Inimene klassifitseerides fakte teat. süsteemi järgi avastades nende vastastikkuseid suhteid ja kirjeldades neid, esineb teadusemehena, ükskõik mis tunnetusalal ta tootseb. Selge on, et faktid ei moodusta teadust, vaid ainult meetodid, mille abil ta avaldub.

Teaduse ülesanded võib pidada täitunuks, kui ta teostub üho inimese olelu ja kogu ilma evolutsiooni kohtumisega.

Maailma tunnetuse ideaaliks on loogika klassifitseerimine ja süstematiseerimine - kõige üldisematest nõuetest väljudes.
(Märkus: Eelmise lehekülje 8. ja 9. rea vahele poalt lugedes:- "Majanduslikku materialisti nõrk külg on see, et ta püüab kõike seletada maj.-ku teguriga, kuna tegelikult peame selle kõrval märkima paralleeli rahvuslikkusega, poliitikaga jne.").

Inimese mõistus pööras tähelpanu neile erilistele ülesandeile,mis on omased inimese teadmete üksikutele valdkondadele.Samane inimese mõistus paljastas teadmete valdkondade spetsiifilisi erisusi ja omapärasusi.Metotoloogia (õppetoolilikus) valdkonnas tekkis tarve jäotada vastavalt spetsiifilistele omapärasustele ja ülesandeile ning menetoludele inimeste teadmete kogu ala. Ja nimelt teaduste süsteemideks (kahte gruppi) a la Windelband ja Rickert. Tähtsaimaks teaduste liigiteluks osutub Windelbandi oma: 1) teadused seadustest ja 2) teadused sündmustest.Esimene õpetab seda,mis alati oleleb ja teine - seda,mis kord olnud. Ühtlasi soovitas W-nd esimesi nimetada n o m o t e e t i l i s i k s , ja teisi i d i o g r a a f i l i s i k s .

Rickerti arvates algab ajalugu sääl,kus loodusteadus lõpeb.Ta mõistab seega ajalugu kui niisugust (siin) laiemas mõttes - seesugusena,et see ei kuulu loodusteaduse (-ste) hulka. Eeli seda (kuni selle ajani) tähelpanustati ainult loodusteadust,sidudes isegi loogigat loodusteaduse-päraseks.Rickert kriipsutas alla ajaloolist protsessi käsitlevat meetodit,ent tema terminiloogia haarab endo alla ka looduslikke teadusi,nagu geograafia ning geoloogiast suuremaid osi, kandes need ühiskonnateaduses loodusteaduste hulka.

Cuprov muudab vaho W-di terminoloogiat - nimestades eelimainit teadusi nomograafilisteks ja idiograafilisteks t-ks. Kuid ka need teadused tarvitavad erinevat metoodi. Nomograafilised teadused (Windelband) püüavad avaldada üldisi seadusi. Kuna üldisi mõisteid, nad osutavad teadusiks seadusist, idoograaf. Säädused püüavad aga üksikute ajaloolisto faktide tundmisele, nad osutuvad teadusiks sündmusist. Loodusteadmed suunduvad abstraktsioonile, ajaloolino mõtlemino aga silmnähtavale näitlikkusele. Nende kahe teadusliku sfääri jaotuse vastandlikkusele tõid juba mõlemad ülalmainitud autorid ree parandusi. W. lubab juba ühel ja samal esemel kuuluda nii idoogr. kui nomograaf. uurimise ~~sfääris~~ ühenegselt. Samuti Rickert. Seega ülalmainitud kahe teadusliku valdkonna vastandlikkus tähendab ainult polaarseid, orienteerimiseks vajalikke punkte, mille keskel sünnib arvurikaste teaduste metoodiline töö.

Majandusteadus ja ta uurimismeetod.

Poliitiline ökonoomia asub vahepeal, s.t. ta kuulub nende teaduste hulka, mis tarvitatavad nii loodusteaduslikku kui ka ajaloolist meetodit, kusjuures meetodi all tuleb mõista üldse määriteldud reeglite järgi uurimise toimetamist seatud eesmärkide saavutamiseks.

Selle meetodi üksikud järgud. Schmoller määritleb poliitilist ökonoomiat kui teadust, mille ülesandeks on anda täielikku pilti majandusest ja selle nähtusist korraldatud aja ja ruumi tunnuste järgi, vastavalt nende ulatusele ja kronoloogilisile järgnevusile. Ta leiab tähtsa elemendina siia juurde veel võrdleva mõtlemise. Järjelikult teaduse ülesanne on: 1) sooritada õigeid vaatlusi, 2) luua täpseid mõistete määritelud ja klassifikatsioonid, 3) leida nähtuste tüünilisi kujusid ja seletada neid põhjuslikkuse (kausalitoodi) seisukohalt. Nimetatud 3 astet on omavahel tihedas põimivuses. Alul tuleb vaatle-

mine, sellele järgneb kirjeldamine, mis seisab näituste väljatoomises teistest ümbritsevatest nähtustest, andes nähtusele eriinimetuse ja sidudes teda teiste sama- ja teistsuguste nähtustega. Lõpetatud kirjelduse päätingimusi on õigete mõistete ja terminite tarvitamine. Nende loomine on teadusi olulisemaid eeldusi.

Mõiste määritelu seisab katselisolt nähtusi klassifitseerida vastavate vastu- ja kõrvutiseadmiste abil. See tegevus - mõiste kujundamine - kujundab progressiivset protsessi. Alates ürgajast kuni moodsa kultuurrikkuseni, on ta teadusliku mõtlemise üks paratamatuid eeldusi.

Vaatlus, mõistete määritelu ja klassifikatsioon ning kirjeldus on teadusliku töö ettevalmistavaid samme.

Teadusliku töö lõppastmeks on nähtuste tüüpiliste vormide järjestuse kindlaksmääramine ja nende seletamine põhjuslikkuse seisukohalt. Meie sihiks on leida ühist mitmekesiduses ja erinevuses, tahame tungida nähtuste põhjustesse ja nende kujunemisprotsessi. Karl Menger väidab, et teadusliku purimise sihiks pole ainult nähtuste tunnetus, vaid ka neist arusaamine, kusjuures nähtusest oleme siis aru saanud, kui oleme leidnud tema olelu ja erinevate tunnuste põhjust; võime öelda:"Scire est per causas scire." Põhjusi võib olla palju, kuid inimesmõistuse iseärapäraduseks on püüe leida n.ö. põhjuste põhjust (causa causans).

Loodusteaduslikud ja sotsiaalsed seadused.

Ajalooliste ja geograafiliste rahvamajanduslikkude nähtuste erinevusi tähele pannes, võime nentida muutlikus erinevuses muutmatut. Majanduslikkude ja ühiskondlikkude nähtuste statistiliste andmete korrapärasused viisid mõttele, et on olemas sotsiaalsed seadused, mis enam-vähem analoogilised meile varemtuntud ajaloolis-loodusteaduste omadega. Mõned teadlased aga ei poolda seda arvamist. Rümelin arvab, et sotsiaalses elus otendab päälosa inimene kui vaimline olevus ja vaimuelu nähtusi ei saavat ei arvestada ega mõõta, kuna polevat sellekohast mõõdupuud. Sellepärast,ütleb Rümelin, on võimatu siin kindlate sotsiaalseaduste leidmine. Esitatud vaadet jagab ka Neumann. Tema arvates majanduslikud seadused olenevad psüühilistest mõjutistest ja seepärast on majanduslikul alal võimatu täpsaid seadusi püstitada. Täpsad seadused eeldavad kindlate alaliste põhjuste olemasolu, kuid need just puuduvad vaimlises valdkonnas. Rümelin ja Neumann ei arvesta psühhofüsioloogia ja eksperimentaalse psühholoogia tulemusi, mis võimaldavad ka vaimsete nähtuste mõõtmist. See ongi toinud nende väited alusetuks ja vastuvõtmatuks. Kaasajal sotsiaalsete seaduste olemasolu enam ei eitata, küll aga väidetakse, et nad on vähema täpsusega, võrreldes loodusteadusega. Loodusteadusliste seaduste olemasolus ei ole kahtlust, kuid neist ei saa tuletada sotsiaalsete seaduste olemist, ehkki viimased sotsiaalelus kindlasti eksisteerivad, kuna nende puudumisel on sotsiaalne elu kujutamatu; inimene ei saaks teotseda, kui tal teo tagajärjed poleksid teada. Ühiskondlik elu on selle tõttu võimalik, et siin valitseb kindel kord - siin on olemas sotsiaalsed seadused. Sotsiaalsete seaduste mõiste ei ole tekkinud analoogiliselt loodusteadusele, vaid on vaadeldavate nähtuste olemusest iseseisvalt tuletatud.

Nagu eelpool kuulsime, ei eita Rümelin ja Neumann sotsiaalsete seaduste absoluutset olemasust, vaid seda, et nad on vähem täpsad, kui loodusteaduslikud seadused. Juba Karl Menger ütles, et vahe loodusseaduste ja sotsiaalseaduste vahel ei seisa mitte nende olemuses, vaid täpsuse määras. Hiljem Neumann pehmendab oma vaadet öeldes, et on olemas ka ebatäpsaid loodusteaduslikke seadusi. Järelikult loodus- ja ühiskonnaseaduste erinevus on astmeline. Nii looduslikud kui ka sotsiaalsed teadused on hüpoteetiliselt iseloomuga. Ka loodusseadused mõjuvad ainult teatud tingimustel ja omavad suhtelist, mitte absoluutset iseloomu (nt. teat. temperatuuri, rõhumise jne. juures).

Sotsiaalsed seadused olenevad teatud tingimusist, viimased alluvad aga muutustele ja see annab sotsiaalsetele ajaloolise ilme. Sotsiaalsete seaduste olemasolu raskuspunktiks osutuvad just tingimused: sotsiaalsed seadused on kehtivad alati ja igal pool niivõrd, kui need tingimused alati ja igalpool esinevad. Sotsiaalsed seadused pole ainult sui iuris vaid ka sui generis - oma liiki seadused. Sotsiaalsete ja loodusliste seaduste vahel on suur sarnasus vormilises mõttes, kuna mõlemad eeldavad loogilist mõtlemist. Kõik seadused maksavad teatud tingimustel, nagu eelpool kuulsime; ühed maksavad üld-, teised eritingimuste olemasolul.

Induktsioon ja deduktsioon majandusteaduses.

Poliitilise ökonoomia teoorias kestis kauaaegne vaidlus ja selgusetus induktiivse ja deduktiivse meetodi tarvitamise kohta. Klassiline kool, alates Ricardo-ga tarvitas deduktiivset, Saksamaal ajaloolinе kool induktiivset meetodit. Kaasajal leiavad mõlemad meetodid vaheldamisi ja paralleelselt käsitamist, olenedes teaduse arengu astmest ja iseloomust. Schmoller arvab lihtsate küsimuste puhul, et mida rohkem meie teadmised on arenenud teatud valdkonnas, võime kasutada deduktiivset meetodit, kuid mõlemad meetodid on sama vajalised kui parem ja vasak jalg inimesel.

Kausaalne ja teleoloogiline moment teaduses.

Inimesmõistus püüab kõiki nähtusi võimalikult ühe pääpõhjusega seletada. Päälc kausaalse vaatluse võib olla veel teleoloogiline vaatlus, mis lähtub lõppsihtidest, s.t. inimene võib nähtusi vaadelda mitte ainult küsides "miks", vaid ka "kuhu poole" arenemine suundub (causa ja telos'e printsiip). Sombart arvab, et ühiskondlikus teaduses on need kaks vaatlusviisi vaheldamisi valitsenud. Kuni klassikuteni valitses poliitilises ökonoomias teleoloogiline vaatlusviis, kuid füsiokraatidest ja eriti inglise majandusteadlastest pärast James Stuart'i päälc suurenes see kausaalne vaatlus. Klassiline ja neoklassilised koolid käsitavad vaheldumisi mõlemaid. Verner Sombarti arvates on Karl Marx esimene kausaalselt vaatleja teoreetik, professor Kurčinski arvates aga David Ricardo.

Kausaalse ja teleoloogilise momendi hinnangu tähtsus rahvamajandusteaduses

Hinnangus ei või öelda, et teleoloogiline vaatlusviis oma olemuselt vähem täiuslik oleks kui kausaalne. Mõlemaid käsitati, olenedes ühiskondlis- majanduslikest tingimusist. Niikaua kui paistis, et majanduselu korraldus on inimese teadusliku ja sihikindla töö saavutis, oli tarvitatavaks vaatlusviisiks teleoloogiline. Majandusliku olukorra arenedes, kui leiab aset üksikmajanduse äraripputvus turust, on loomulik, et õigemaks peetakse majandusliku nähtuste selgitamisel kausaalset printsiipi. Nii elu määrab ise, missugune vaatlusviis saab domineerivaks. Tegelikult need vaatlusviisid ei kõrvalda üksteist, vaid üks tingib teist. Algeline inimene kaldus teleoloogilisele vaatlusele, kuna kõik looduses näis talle olevat otstarbekohane. Spinoza suhtus teleoloogilisele vaatlusele eitavalt, Lord Bacon mitte ainult ei tunnista nende ühendatavust, vaid kinnitab, et põhjustuste uurimine suundub lõpuks sihtide tunnetusse ja ümberpöördult. Kanti arvates on mõlemad tarvilikud - nad vastavat meie vaimse tegevuse põhisuunadele ja mõlemaid määravat aprioorsed seadused. Wundt ütleb, et põhjustus ja siht on mõisted, milleks jagunob maailmakorra üldmõiste; need mõisted täiendavat üksteist. Siegvart järele teleoloogilise printsiibita pole võimalikud hinnangud ega edu mõisted. Samal seisukohal asub ka õpetlane Heinisch, Rickert ja mõned noodsad filosoofid.

Poliitilises ökonoomias kasutatakse mõlemaid vaatlusviise, on ilmne, et juba majandusliku tegevuse olemus kasutab eneseega siirdumise teleoloogilisele printsiibile, sest on ju majanduslik tegevus ise sihilik - sihitud hüviste loomisele, mis meie tarbeid rahuldavad. Tegevus ise, tema üksikud järgud jne. peavad selgitust leidma kausaalsuse printsiibi järele.

Võitlus individuaalse ja sotsiaalse printsiibi vahel ühiskonnateadustes ja majandusteaduses.

Hinnates sotsiaalseid nähtusi, võime väljuda kas sotsiaalse terviku häälolust, s.o. sotsiaalsest printsiibist või üksikisiku häälolust, s.o. individualistlikust printsiibist. Ajaloos on kord üks, kord teine printsiip võimul olnud. Viimasel ajal on märgata tendentsi sotsiaalse printsiibi üha suurenevale võidukäigule.

Majandusajalugu ja ajalooline lähenemine majanduslikkudele faktidele.

Teaduse arengus võime ära märkida kaks paralleelset suunda: ühelt poolt differentseerub teadus, s.t. arenevad uued teaduse harud, teiselt poolt ühe teadusharu põhimõtted tungivad teise teadusharru. Poliitilises ökonoomias avaldub see protsess selles, et kaasaegne poliitiline ökonoomia muutub järjekindlamalt ajalooliseks teaduseks ja ikka rohkem tungivad temasse filosoofia ja sotsioloogia põhimõtted, samuti psühholoogia omad, nii et poliitiline ökonoomia muutub ikka rohkem ajaloolis-sotsioloogiliseks teaduseks filosoofia alusel. Viimasel ajal püütakse ikka enam ja enam ehitada poliitilist ökonoomiat filosoofilisele aluspõhjale, poliitilise ökonoomia uurija peab eeskätt olema hää filosoof. Teisest küljest ta peab ka hästi tundma ajalugu, kuna majanduslikke küsimusi tuleb käsitella ka ajaloolisest vaatekohast. Ajalugu võimaldab meil talitada Sokratese lause järele: "Tunne iseennast, siis elad sa hästi". Aegade vältel on poliitilise ökonoomia side ajalooga muutunud: vanasti seisis poliitiline ökonoomia seoses nn. prognaatilise ajalooga - (sündmuste kirjeldused, juhtide ja valitsejate teod, sõjad jne.) ajaloo välise korraga. Vanasti peeti ajalugu seda täielikumaks, mida rohkem sääl leidus sündmusi, sõdu, väejuhtide heroilisi saavutisi jne. Uuemal ajal on aga ajaloo pääülesandeks - selgitada uuritava rahva sisemisi olukordi ja neid põhjusi, mis kutsusid välja sündmused, millest meile vähe jutustab prognaatiline ajalugu. Seda suunda ajaloos tuntakse kultuurajaloo nime all. Ka poliitiline ökonoomia seisab seoses kultuurajalooga. Sidemeks majandusliku elu ja ajaloo vahel on siis kultuurajalugu, mis käsitab inimkonna arenemiskäiku ja selle põhjusi, nin sotsioloogia ajalugu, mis selgitab ühiskonna vormide arenemist majanduslike jõudude mõjul. Kultuurajaloolise arengu uurimine sünnib üldise ajaloo varal, sotsialoogia ajalugu uuritakse suurimate tulemustega teatava rahva natsionaalse ajaloo kaudu.

Rahvused etendavad kordamööda juhtivat osa ajaloo areenil - ühed rahvad valitsevad teatava perioodi, kuid peavad siis esikoha loovutama mõnele teisele rahvusele: antiikilmas oli Kreeka kunsti ja kultuuri häll. Rooma riik sai

õiguslike instituutide loojaks. Sel ajal segunevad mõlemad kultuurid: Bütsantsi keiser kroonitakse rooma õiguse kommete järgi, Room korraldab Kreekamaa eeskujul kunsti. Antiikrahvaste võimu rusudel saavad valitsema barbaarid jne. Veel 19. saj. nimetati sakslasi kirjanduslikuks rahvaks, sõjalised jõud ei arvestanud temaga üldse. 19. saj. II poolel Saksamaa aga kasvab võimsaks sõjaliseks riigiks Euroopas, ta võidab Prantsusmaa ja oma äärmiselt sõjaka politikaga kutsub välja ilmasõja. Seega näeme, et rahvaste iseloomud ja nende positsioonid muutuvad, kõik see loob aga suure tähtsuse vastava rahva majanduslikule elule.

Suhe ajaloolise ja teoreetilise vaatekoha vahel (Menger).

Menger eristab nähtuste ilmas: 1) konkreetseid nähtusi ajas ja ruumis ja 2) nähtuste korduvaid vorme. Vastavalt sellele eraldab ta teadused kahte liiki: ühed uurivad individuaalseid nähtusi, teised nähtuste vorme. Ka poliitilises ökonoomias vaadeldakse nähtusi individuaalsest, s.o. ajaloolisest ja vormide, s.o. teoreetilisest seisukohast. Teoreetilised teadused uurivad nähtuste vorme ja seadusi, ajalooline teadus uurib majanduselu nähtuste olustikku ja arengut. Kumbki - nii ajalooline kui ka teoreetiline - vaatekoht annavad erinevaid tulemusi. Mengeri arvates on tõeliseks rahvamajanduse teoreetikuks see, kes loob teooriat, mitte see, kes teooriat kasutab konkreetsete majanduslike nähtuste selgitamiseks.

Tänapäeva majandusteaduse osised ja sisu (Menger, Diehl).

Tänapäeva majandusteaduse õpetuses esitab Karl Menger järgmisi eriteadusi: 1) ajaloolised, 2) teoreetilised, 3) praktilised. Ajalooliste teaduste ülesandeks on majanduslike nähtuste individuaalset olemust ja suhet kindlaks määrata, siia kuuluvad statistika ja majandusajalugu. Teoreetilised teadused uurivad majanduslikkude nähtuste üldolemust ja üldsidet, siia kuulub rahvamajanduse teooria. Praktilised teadused Mengeri arvates õpetavad, mil viisil on võimalik kõige odukamalt majanduslikke sihte saavutada, siia kuuluvad: 1) ökonoomiline politika, s.o. õpetus, mil viisil riik ja ühiskondlik võim otstarbekalt võib rahvamajandust soodustada, 2) praktiline õpetus üksikmajandusest - õpetus, mil viisil üksikmajandus kõige otstarbekohasemalt võib oma sihte saavutada.

Praktiline õpetus üksikmajandusest jaguneb omakorda: 1) finantsteaduseks - õpetus riigi või omahalduse majandamisest, 2) praktiliseks eramajanduse õpetuseks - õpetuseks, kuidas eraisikud otstarbekohaselt oma majandust peavad korraldama.

Kritika ütleb Mengeri jaotuse kohta, et vaevalt on õige finantsteadust praktiliste teaduste hulka arvata, kuna temas oma teoreetiline osa ei puudu. Pole ka põhimõttelist erinevust erimajanduse õpetuse ja praktilise rahvamajanduse õpetuse vahel, kuna eramajanduse õpetus põhjeneb üksnes teoreetilise politilise ökonoomia põhimõtetele.

Karl Diehl jaotab: 1) teoreetiline teadus rahvamajandusest, 2) praktiline teadus rahvamajandusest, 3) finantsteadus. Tema soovitab terminid "teoreetiline" ja "praktiline" rahvamajandus asetada nimetusega "üld- ja erirahvamajandus". Diehli arvates üldrahvamajandus (resp. üldökonoomia) uurib üldisseloomuga majanduselu nähtusi, aga erirahvamajandus (eriökonoomia) üksikuid majandusnähtusi vaid tähtsamatel tootmisaladel. Tähtsamaks tootmisalaks arvab ta põllumajandust, kaubandust, tööstust ja nimetades politikaks tegevust, mis sihitud otstarbekohasele majandamisele, eristame põllumajanduslikku, kaubanduslikku ja tööstuslikku politikat.

Era- ja maailmamajandusteadus.

Viimastel aegadel on katsutud rahvamajanduse õpetust täiendada õpetusega - era- ja maailmamajandusest. Näib, nagu oleks liigitus eramajandus, rahvamajandus ja maailmamajandus sobiv, kuid alljärgnevas näeme, et sellest kolmikjaotusest tuleb loobuda.

Mis puutub eramajandusse, siis kuulsime sellest juba eelpool Mengeri jaotuses, kuid Menger mõistab tema all osa praktilisest ökonoomiast, mis põhjeneb vahenditult teoreetilisele ökonoomiale. Siin on hoopis teist mõeldud - nimelt soovitatakse siin eramajanduse õpetust kogu politilise ökonoomia aluseks võtta, põhjendades, et eramajandus olevat aluseks rahvamajandusele. Valitsev vaade esitatud seisukohta ei poolda ja seda ka põhjendatult, sest rahvamajandusteadus tegeleb eramajandusega ainult niivõrd, kui see esineb terviku osana, mis sünnib eramajanduses endas, see rahvamajandust ei huvita. Rahvamajanduse õpetus uurib nähtusi, mis tekivad selle tõttu, et eramajandused tööjaotuse ja vahetuse alustel ühinevad tervikusse, moodustades rahvamajanduse.

Oleks mainida veel teisi eramajanduse õpetuse piiritelusi, milledest on vastuvõetavam Nicklisch'i ja moodsa käitisõpetuse rajaja sakslase Eugen Schmalenbach'i oma, kes eramajanduse õpetuses näevad kaubanduse tehnikat. Sellest väljudes on eramajanduse õpetus - õpetus eraettevõttest, tema sisemisest organisatsioonist ja tulukusest, mitte rahvamajandusest, tuleb määritella vastavalt Privatbetriebslehre mitte Privatwirtschaftslehre.

Ka maailmamajanduse õpetuse sissetoomine osutub vastuvõtmatuks, ehkki mõ-

nod natsionaalökonomid, nende seas eriti prof. Harms, seda teevad, Maailmamajanduse õpetuse aineks on suhted, mis ulatuvad üksikute maade piiridest üle ja reguleeritakse rahvusvaheliste konventsiooniga, Erinevus rahva- ja maailmamajanduse vahel seisab vastlusesemete mahus või ulatuses ja selles, et rahvamajanduslikke suhteid reguleerib riigivõim, kuna maailmamajanduse suhteid reguleerivad rahvusvahelised lepingud. On ju tõsi, et praegusel ajal kogu maailm on majanduslikes suhetes tihedas ühenduses, kuid see ei kasuta veel seda, et põimida poliitilisse ökonoomiasse iseseisev osa - õpetus maailmamajandusest. Maailmamajanduse nähtusi võib vabalt seletada seadustega, mis oksisteerivad rahvamajanduse aladel.

3. peatükk.

Tänapäeva majandusteaduse kujundamine.

Tänapäeva majandusteadus on pikaajalise ajaloolise arengu tulemus. Kui suhteliselt noor teadus teiste teaduste kõrval, on tema algmed rajatud teatud eeldustel ja põimitud mitmesuguste poliitiliste, filosoofiliste, usuliste j.t. teooriatega, millised on toonud kaasa väga mitmesuguseid voole pol. ökonoomias. Võimegi öelda, et pol. ökonoomia on teatud mõttes teatava ajastu maailmavaateks.

Et mõista tänapäeva pol. ökonoomiat ja väärilisel hinnata tema tähtsust, peame paratamatult tema arenguga tutvunema. On ka kasulik heita pilku selle teaduse arengul ettetulnud eksitustele, et hoiduda edaspidi vigade kordumisest ja, et väärilisel hinnata tema arengu raskusi.

Ajaloo vältel on rahva majanduslikku elu käsitlevat teadust nimet. erinimedega. 16. s. kerkis esmakordselt esile nimetus "poliitiline ökonoomia" - Inglismaal. Sama nimetus esines hiljem Saksa- ja Prantsusmaal väga sageli. Siis võeti tarvitusele "natsionaalökonoomia" ja "rahvamajanduse õpetuse" nimetuse all. Sakslane Dietzel arvustades nimetust "poliitiline ökonoomia" leiab olevat põhjendamatu siin allakriipsutada poliitilist momenti. Et aga nimetus "natsionaalökonoomia" piirab tegevuspõllu ühe rahvuse juures, siis järelikult ka see ei ole otstarbekohane nimetus. Sobivam oleks seda teadust nimetada "rahvamajanduseks", kuna see ei toonita poliitilist ega rahvuslikku momenti. Dietzel eelistas seda teadust nimetada "sotsiaalökonoomiaks" ehk "sotsiaalseks majandusõpetuseks". See nimetus on viimasel ajal väga levinud. Prof. Fr. Oppenheimer loeb pol. ökonoomia alla ühe osa üldisest sotsioloogiast.

Ajajärk, millesse kuulub pol. ökonoomia algtekkimine.

On raske vastata, milline moment tuleks võtta pol. ökonoomia arengu alguseks. Juba juudarahva juures leiame algmeid majanduslike küsimuste kohta. Samuti puudutavad vanaaja kirjanikud ja keskaja kirikuõpetajad üksikuid majanduslikke küsimusi, kuigi mitte just modern-ökonoomilises mõttes. Seda sellepärast, et neil ajul puudus rahvamajandus.

Ent majandusteadus võis tekkida alles siis, kui juba oli olemas rahvamajandus, s.o. uueaja alul. Ka siis ei tekkind ta korraga, vaid järk-järgult. On raske päris täpselt määritella, millal just tekkis pol. ökonoomia teadusena. Kuni 19. s. teise pooleni arvati üldiselt pol. ökonoomia isaks Adam Smith'i. Nimelt loeti selle teaduse tekkimismomendiks just Smith'i teose "Rahvaste rikkus" ilmumise aastat 1776. 19. s. 50-dail aastail loobuti sellest vaatest. Nimelt näitas siis teaduslik uurimine, et Smith oli oma töös kasutand väga tähtsaid allikaid, millede loojaid ei või sugugi jätta tähelpanemata. Nii loevad Marx, Bernhard ja Oncken pol. ökonoomia, kui teaduse, tekkimisajaks füsiokraatide ajastu ja selle teaduse isaks Francois Quesnay'd (loe: Kenee), kuna viimane oli esimene täpsa ehk matemaatilise tõestamismeetodi käsitaja.

Merkantilistid.

Ka enne füsiokraate oli teadlasi, kes üksikuid majanduslikke küsimusi käsitasid. Need olid merkantilistid ja Oncken loeb nad pol. ökonoomia ajaloo algjärku.

Teooria ja praktika merkantilistide õpetuses.

Merkantilistid ei loonud mingit ühtlast teooriat ökonoomiliste küsimuste kohta. Merkantilismi all mõistetakse praktiliste abinõude süsteemi, mida merkantilistid soovitasid riigivõimule rahvamajanduse korraldamiseks. Merkantilistide arvates on majanduslik elu riigitegelaste teadliku tegevuse resultaat, nagu see oli Britis Cromwelli, Prantsusmaal Colbert'i ajal. Merkantilistid nõudsid, et majanduslikku elu korraldaks riigivõim. Nad andsid selleks isegi praktilisi juhiseid - riigivõim pidi arendama kaitsetollide, sisseveokeeldude ja väljaveopreemiate abil kodumaa tööstust; omandama kolooniaid ja väikseid maa-alasid ja püüdma ühendada neid suurtesse majanduslikkudesse üksustesse. Nii tegelesid merkantilistid puht praktiliste küsimustega - Itaalias rahasüsteemi küsimustega, Inglismaal Indiaga kauplemisega, kaubakontorite ja muude küsimustega. Ning Saksamaa territoriaalsete riikide ülesannetega, (s.o.) administratsiooni ja majanduselu alal. Merkantilistide kirjandus kannab osalt poliitilist ilmet, osalt ka tehnilist laadi.

Merkantilistide põhilaused on järgmised: 1) rõhutasid väärtmetallide taga-

vara ülisuurt tähtsust, 2) eelistasid väliskaubandust sisekaubanduse asemel, 3) hindasid tiheda rahvastiku olemasolu ja 4) nõudsid majanduslike sihtide saavutamiseks intensiivset riigivõimu tegevust.

Väliskaubanduse ja kaubabilansi tähtsus.

Merkantilistid rõhutasid eriti väliskaubanduse ja kaubabilansi tähtsust - "Rahvarikkus kasvab seda rohkem, mida enam veetakse kaupu välja". Tänapäeval on ilmne, et mitte ainult kaubabilanss ei ole tähtis, vaid ka maksubilanss. Kaua aega arvati, et merkantilistid pidasid r a h a rikkuseks ja sp. ülehindasid väliskaubandust, kui rahasaamise allikat. Kuid see arvamine ei pea paika, sest raha kõrge hindamine merkant.-de poolt on seletatav sellega, et nad teotsesid naturaalmajanduse rahamajandusele ülemineku ajajärgus, kus raha oli vajalikumaks vahendiks.

Merkantilistide arusaamine majanduslikust elust oli märksa sügavam (arvab prof. Kurčinski), sest ülistades väliskaubandust taipasid nad s u l a r a h a tähtsust. Nagu nähtub Colberti poliitikast (Prantsusmaal), said nad väga hästi aru rahva heakäekäigu majanduslikust küljest ja selle arendamise võimalustest. See nähtub sellest, et muudeti ära igasugused kitsendused sisekaubanduse alal, liiklemisteede korralduses, riiklike tööstuste asutamises, eriteadlaste-meistrite palkamises välismaalt, kaubalaevade loomises jne. Ent elu arenedes hakkas riiklik eestkoste majanduselu alal tundma kammitsana, tekitades tungi sellest vabaneda, et saavutada tegevuse vabadust. Kõigest sellest tingituna asenduski merkantilistlik koolkond uue - füsiokraatide kooliga.

Loodusõiguse vaated.

Ajad olid muutund. Eriti suurt mõju avaldasid ühe inimese ideed teisele. 16. s. kuni 19. s. oli pol. ökonoomia loodusõiguse koolkonna mõju all, kelle esitajatena olgu öeldud: Hugo Grotius', Thomas Hobbes', Jean Bodin', Samuel Puffendorff', Locke, Rosseau, Montesquieu, Wolf Eden j.t. (kirjanikud, Kreeka filosoofid). Loodusõiguse algmed on väga vanad - neid leiame juba Heraklidese ja Epikuruse õpetusist. Loodusseaduse, kõlblusseaduse õpetustel on olemas mitmesuguseid varjundeid ja spetsiifilisi kõrvalekalduvusi, kuid algtuum on kõigil siiski ühine, mida puudutame allpool ligi-lähedalt. Loodusõigus seletab kõiki elus tähelpandavaid korraldusi (töojaotust, rahamajandust jne.) Inimeste loomulike kalduvustega ja jumalike seadustega. Hobbes arvab, et loodusseadused on igavesed ja muutumatud, mida mingi muu seadus - mis tahes nime see ka ei kannaks - ei suuda kõrvaldada. Kui juhtub neis seadusis kõrvalekalduvusi, siis loodusõigus annab juhendeid, kuidas võib neile jälle läheneda ja neid endistada. Selle kooli järgi on seega raskuspunkt asjade loomuliku korraga tutvumine. Sel teel võime mõista riikliku, ühiskondliku ja majanduslikku elu põhiolemust ning määrata olulisemaid jumaluse ja ilmamõistuse sihte. Need on alusmõtted, milledest lähtus füsiokraatlik kool, mis tuli asendama merkantiliste.

Füsiokraadid.

Nende õpetuste aluseks oliloomulik kord, n.n. saatuslik kord.

Selle suuna tähtsamaid pioneere - Beoisguillebert Vauban ja eriti Quesnay. Nagu eeli öeldud, on füsiokraatide õpetuse järgi kõigi aluseks loomulik kord (ordre naturel), mida jumal inimeste õnneks ettemäärand ja millele tuleb alistuda.

Francois Quesnay (1694 - 1774).

Fr. Quesnay (loe ikka Kenee) - majandus-, kõlblus- ja mõtteteadlane - Ludvig XV ihuarst, oli füsiokraatide kooli peapõhjendaja. Väljudes üldistest loodusseadustest, arvab Kenee, et riigi tähtsamaks ülesandeks (peamisteks ülesanneteks) on haridus ja kasvatus, mis seisab loomuliku korra seaduste tundma õppimises. Tundes neid seadusi, peame endi ülalpidamist nende järgi korraldama. Seaduste täitmine on ühtlasi inimsoole kasulik - üldise heaolu loomiseks.

Kenee majanduslikuks peateoseks on "Tableau economique" (Majanduse tabel), mis esitab ringluste tsirkulatsiooni protsessi (näitab tulutiste jagamist rahvamajanduses), ja mis leidis füsiokraatidelt nii kõrget hinnangut, et nad ökonoomilise tabelile pidasid võrdseks kirja- ja rahamärkide leiutamist (-utist). Selles töös eraldab Kenee rahvastiku kolme põhiklassi: 1) tootev klass - koosnev ainuüksi põllumeestest, 2) maaomanike klass ja üldse teatud õiguste esindajad, 3) viljatu klass - kes eneses sisaldas tööstuse, kaubanduse, koduteenijaskonna ja vabaelukutset. Peale nende kolme põhiklassi tüüpide, oli olemas veel neljanda klassi alla kuuluvad (kes ei leidnud paika tabelis) - kehvikute klass, kes etendas majanduslikus elus passiivset osa just oma varatuse tõttu, ent kes oli kõige arvukam (rahvastiku põhjakiht). Nagu selgub füsiokraatide ideedest, on ainult põllumajandus uusi rikkusi loov ala, sest temas ületab loodud varade hulk loomises ärakulutatud varade hulga (tööprotsessi ajaga ärakulutatud...). Kõik teised klassid töötavad ümber põllumajanduses toodetud varasid. Viljatu klass ei loo midagi, nende varad on pälvitud (teenitud), mitte loodud.

Füsiokraatilise kooli üldised ideed ja nende hinnang.

Sellest järgneb füsiokraatide ettepanek, korraldada maksu - eriti kaudset - selle majanduse põhiidee alusel üheise maksuga (olenedes ainuüksi puhtast tootlikkusest). Ainult sääl loodud rikkused annavad peale tööprotsessi üle-jäägi. Igas teises tootmises on vaid vormide muutmine, vahetus, mis on iseenesest - juba loodud väärtuste liikumine. See mis saavad kaupmehed, manufakturistid jne. on "gan" - võitmine, mis ei ole mitte nende eneste loodud, vaid on saadud majanduslikult klassilt, kes loob ainuüksi looduse jõududega sissetulekut - puhttooki - "produit net". S.p. seisabki nende nõudmine - kõike teisi makse kõrvaldada ja korraldada ühismaks, mida peaksid maksma põhimaksu omanikud puhttoogilt. See füsiogratismi õpetus on mitte ainult ökonoomiline õpetus, vaid ka teatud filosoofilise doktriini varjundiga. Oma üldiseloomus lähtub see õpetus majanduslikust individualismist ja nõuab liberaalset poliitikat. Majandusteadusi tuleb vaadata kui välise materjaalse-looduse seadusi, mis peavad omama samu mehaanilist põhjuslikku ilmet. Füsiokraadid nõuavad sellega ka indiviidide täielist vabadust, üldise huvingu kui ka väliskaubanduse vabadust, mis vastab "laissez faire" doktriini põhimõtteile. Mida vähem kitsendusi, seda parem ja sellepärast tuleks seaduseandja käsul töö kasutajate seadused ära muuta. Ent kõik see ei takista füsiokraate olemast tugeva võimu, monarhi, teat. mõttes despotismi pooldajad, kuigi erilisel kujul. See despotism on loomuliku korra despotism (vägivalla valitsus), - kuningas on vaid kõrgemate seaduste teostamise organiks (seaduste üle, mida ta ise ei ole loonud). Ta on kui orkestri kapelmeister, kes kasutab oma taktikeppi, mitte tema enda kirjutatud muusika juhtimiseks.

Füsiokraatlik kool andis õige palju väärtuslikku majandusteadusele, nõudes aga eriti meetodi tarvitamises valjut kausaal (põhjuslikkuse) seaduste leidmist, eelistades eriti deduktsiooni. Kuid nende teoste sisudes esineb ka palju otse valet ja läbimõeldamatut. Siiski pälvivad füsiokraadid ja Quesnay majandusteaduse looja au, kuigi"majandusteaduse isa" nime omandas šotlane Adam Smith (loe Adam Smiss).

Klassiline kool. Adam Smith (1723-1790).

Adam Smith oli majanduse "klassilise kooli" loojaks. Tolliametniku poeg - hiljem ülikooli professor. Ta elas tööstuse murde ajal, mil veel valitsesid vana korra jätmed ja idanesid uue suur-kapitalistliku korra alged. See oli suurte leiutiste aeg tööstuses (ketrusmasin, aurumasin jne.). Tehnilised, uue kapitalismi,paremused olid selgesti näha, eriti tootlikkuse määratu tõusu suhtes, mille sotsiaalsed tagajärjed olid alles ilmumata. Oma peateoses "Wealth of Nations" 1776, ta usub rahva töö loovasse jõusse, kusjuures ta omistab erilist tähelpanu tööjaotusele, mille veendund pooldajaks ta on. Tööjaotus ja sellega seoses olev tootlikkuse tõus eeldab sõltuvust turuga, mispärast ka vahetuse protsess osutus põhipunktiks Smith'ile. Tallo on osialgseks rikkuse allikaks rahvatöö, eriti aastane töö. Tööga seob ta väärtuse mõiste (vt. p. 7. 24). Edasi peatub Smith jagunemise, töötasu, kasviku (intress, Zins) ja tulu (Gewinn, profit, pribül), ning kapitali juures (hind:- 1)loomulik- ja 2) turuhind). Ta üldse mainib kõiki neid põhiküsimusi, millised olid edospidigi rea autorite arutluste objektiks. Peaaselle sisaldab tema teos veel teoreetilisi seisukohti rahvasto rikkusest, ajaloolisi ekskursioon-kriitikat füsiokraatide kohta lühidalt, eriti aga merkantilistide kritika ja lõpuks isegi lühike finantsteaduse kursus. Tema raamat "Uurimus rahvaste rikkuse loomisest ja põhjustest" evis suurt kuulsust, tõlgiti, muutus klassiliseks, levis kiiresti ja võrreldi piibliga.

Smith oli ühtlasi tähtis mõtteteadlane ja tema esimeseks teoseks oli moraalsete küsimuste tunnete teooria ("Kõlbliste tunnete teooria" 1759.) Üldiselt A. Smith alistus neile samule vaateile kui kaasaegne Keneo - valgustus ajajärgu filosoofiale ja loodust. ratsionalismile. Ta lähtus samuti passiivsest, kui päästva süsteemi eeldusest, piiramata ökonoomilisest vabadusest. Vaba võitlus igasugu vanast ajast jäänud monopolistliku kitsenduste kaotus tagavad otstarbekohast majanduslikku elu. Ta tunnustab sarnlevalt füsiokraatidele - eesmärgipärasust looduses, tema maailma tunnustus on samuti teleoloogiline, teatud mõttes teleoloogilist laadi. Riik, tema arvates saavutab paremat edu, kui piirab oma ülesannet maksudekoorma kergendamisega ja tugeva õigusliku korra kindlustamisega; kõik muu läheb ilma riikliku vahelesegamiseta. Ta toetub peamiselt individualistlikule egoismile, mis reguleerib paremini ühiskondlikke suhteid. Selline Smith'i üld filosoofiline maailmavaade on ühine füsiokraatidega teatud erinevusega. Ta tõstab loova jõuna esiplaanile loodusjõudude asemele inimtöö ja hindab inimese tegevust tema tootlikkuse seisukohalt. Kõige otstarbekohasemaks peab ta suurtootmist laialdase tööjaotuse ja kapitali tarvitamisega. Sellisena võiks pidada A. Smith'i uuema kapitalismi esimeseks filosoofiks. Vaatamata tema passiivsusele ökonoomilisse ellu segamise suhtes ta mõneski kohas osutub meeldiva järjekindlusega tööliste poolehoidjaks kapitalistide suhtes. Egoismi printsiipide asemele astub tema teoses küllaldase selgusega sümpaatia tunne. See on üldiselt Smithi majanduslik ehitus, millepõhjal võiksime teda nimetada täie õigusega idealis-

tiks ja optimistiks. Kuid arenev majanduslik elu tõi enesega nii palju uut avastades järjest vasturääkivaid olusid, et A. Smith'ile vastandiks ilmusid juba eredalt kindel pessimism ja idealismi asemele realism - tõolisuse hindamine. Seega olid Adam Smith'i järglasiks väliselt uue struktuuri ja uue tooniga Robert Malthus ja David Ricardo.

Malthus ja Ricardo.

Smith elas ajajärgul, mil majanduselu alal toimis suur pööre, eriti töösfuses. Tootmine ja tootlikkus kasvas määratumalt. Liiklemisteede laiendus kapitalistliku farmiga põhimikuta proletariaat. Individuaalse egoismi printsiip ei näidand oodatud harmooniat, meeldivaid resultaate. Eriti rahva tulu jaotamise küsimused olid A. Smith'i majanduslilku õpetuse kõige nõrgemaiks osiks. Ta peatähelpanu oli suunatud tootmisele ja selle teguritele. Seevastu kirjanikud Ricardo ja Malthus omistasid oma tähelpanu esijoones jaotamise küsimusele. Malthuse nimega seotakse tema kuulus õpetus rahvastikust nn. "Malthuse seadus" (Malthus 1766 - 1834). Kui Smith'i õpetus väljus rahva rikkuse küsimustest ja nähetest, siis Malthus lähtus mõtetest rahva vaesuse üle. Kui Smithi optimism loiab rahvusliku (töö) suurendamises rahva võime ja heaolu tagatist, siis Malthus lahendab selle deametraalselt vastupidises mõttes. Inimese töö tootlikkust vaatleb ta maa suhtes ja nimelt käsitab ta pinnase tootlikkust. Kuid pinnase (Boden) tootlikkus ei suurene täpses proportsionaalses vastavuses töö lulutisega, sest uus tööhulk, samus tingimusis paigutatud pinnasesse, annab väiksemaid resultaate. Maa tasub ikka vähem põllumehe tööd (minnes üle määratud piiri). See on kuulus õpetus pinnase vähenevast õpetusest, mida mainivad juba Anderson, Turgot, Ed. West. Üldiselt arendas Malthus selles teoorias oma tähtsa rahvastikuõpetuse algeid. Kuna pinnas ei tasu põllumehe tööd proportsionaalselt, siis rahvastik võib viimaks otte jõuda toitumisvahendite kasvust, mis viib rasketele tagajärgedele inimkonna suhtes. Vaesus osutub rahvastiku kiire kasvu loomulikuks tulemuseks, kuna rahvas ei saa küllaldast ülalpidamist. Seega osutub juba juurtes rikutuks loomulik harmoonia, mida A. Smith oeldas sotsiaal-ökonoomilise ühiskondliku arenemise resultaadina. Kui Malthus oma õpetusega jättis määratu mulje mitte üksi kaasaeglasile vaid ka reale järglasile, siis saavutasid tema õpetuse alused suurima olelu Ricardo kaudu.

Uuema aja vasturääkivused ei pääsend Ricardo (1772-1823) uurimusist, missuguse peatähelpanu pöördus jaotuse alale. Selgus, et majanduslisto jõudude vaba arengu tulemuseks oli üldine rahva hüveolu kasv koos laialiste rahvamassidevaesenemisega. Masinad jne, kutsusid esile vaesuse ja rahvamassidekannatuse, mis mõjus neile alandavalt ja rusuvalt. Vastandina A. Smithile, leidis ta jaotuses suuri vasturääkivusi. Ta näitas kasumi ja töötasu suhet töötusinimeste ja maavaldajate vastoludele. Selles ta puudutas eriklassidehuvide õpetuse aluseid ja põhjendas seega klassivõitluse teooria, kuigi ta ei pööra sellele küsimusele erilist tähelpanu. Kuid tema käsitelu laad on omapärane - matemaatikuna ta uuris küsimusi puht abstraktsolt ja tunnustas mõtlemise deduktiivse meetodi ainsaks majandusliikude tõde mõistmise vahendiks. Sel põhjusel majanduslik elu ei olnud tema arvates mitte organism, vaid isolaadi mehaaniline konstruktsioon.

Klassilise kooli üldiseloomustus.

Ökonoomilise teaduse järeldused omandavad täiesti väärematute looduslike seaduste iseloomu, mis arenevad raudse vältimatusega. Inimmassid osinevad ainult omalaadi (keerulise sotsiaalse mehanismi) sõdureina ja kruvikestona. kes teevad oma töö alludes üldistele mehaanilistele või füüsilis-matemaatilistele põhimõtteile. Just sellise olukorra äärmise abstraktsuse tõttu asus Ricardo 19. s. mõjukamaks ökonomistiks. Ta teooriaist mõned - näit. õpetus põhimikurendisest (Grundrente) , on säilitand oma täielise tähtsuse tänaseni. Ricardoga saavutas pol. ökonoom. klassiline kool oma kõrgustiku. Hilisemad klassilise kooli esindajad nagu Mac Culloch, Nassan Senior, Joh. Stuart Mill (James Mill'i poeg), Cairnes jt. andsid väga vähe uut. Siiski - tähtsaim neist oli Stuart Mill, kes oskas anda tervele õpetusele lõpuliku kuju ja avaldas teat. mõju ajajärgu sotsiaalnõuete suhtes.

Reaktsioon klassikute vastu.

Klassilise kooli loodud atomistlik mehaaniline kujutelu - kõigi ökonoomiliste protsesside lahendamine hulgaliselt määriteldud vahetus-aktideks, selgesti väljendatud abstraheerimine tõolisusest ja ühiskonna kujutelu kui individuaalselt tingitud ja eraldatud ainult iseseisva majandussubjekti isikulise egoismiga, - see kutsus esile tema vastu vaidlusi ning teisiti arvamusi seda suurema põhjusega, et klassikud pidasid kõiko halba möödapääsematuks, paratamatuks. Nende probleemide kriitika lähtus peamiselt kolmest vaatekohast: a) seisukohtade hinnangust võrreldes möödunuga, b) majanduslikkude

järelduste kontrollimisest ja uue konstrueerimisest antud ajaloo andmete ja tegelikkuse faktide põhjal, ja c) teatud orjentatsioonist tulevikku.

Romantiline suund.

Esimese voolu moodustasid romantikud. Suund tekkis esimesena mahajäänud Saksamaal. Uusima ökonoomilise arengu atomiseeritud ühiskonna korraldamatuse võrdlus, eelneva patriarhaalse majandusliku korra huvide ühtlusega, kutsus esile soovi säilitada möödunud jäänuseid ja isegi teatud püüdu tagasiminekuks, eelistades sealjuures tänapäeva eraldatud egoistlike huvide laialipillatavuse ühtlustavat ja riigivõimu organiseerivat ülesannet. Tähtsaim romantik oli Adam Müller - 19.s. algul saksa kirjanik - keda nüüd ülistavad eriti nooromantikud, eesotsas Viini prof. Othmar Spann'iga. Nad lõid üldiselt väga vähe, peamiselt vaid kritiseerisid. Kaudselt kuuluvad siia ka Inglismaalt Carlyle'i - ligines küsimusele eetilisest vaatekohast ja Ruskini - esteetilisest vaatekohast.

Sotsialism.

Sotsialism lähtub oma hinnangus ökonoomilise arengu eitavaist tagajärgedest, millised avastati peale Smithi ajajärku. Siin oli kaks teed: Smithi töö jätkajad (Malthus, Ricardo jne.) selgitasid seda loomulikkuse põhjustega, millega tuleb leppida kui paratamatusega ja mida tuleb uurida vaid orapooletult. Sotsialistid leidsid aga selle sotsiaalse korra puudulikkuseks ja jõudsid seega selle põhjaliku muutmise vajalikkuseni. Käesoleva käsitleme vaid uueaja sotsialismi, alates Prantuse revolutsioonidest. Sotsialism iseendast ei ole mingi ühtlane majanduslikku arenemise või majanduslikku elu selgitamise teooria. Ta on esijoones teatud eetiline piir, teatud idee, nõudes majanduslikku ja riikliku elu ümberehitust juurteni ja alles sellest väljudes arendab teatud teoreetilisi seisukordi, pöördes oma peatähelpanu olevakorra kriitikale.

Utopistlik suund.

Ka siin vaatleme vaid kolme 19. s. alguse tähtsamat tegelast: Saint-Simon ja Fourier - Prantsusmaal, Robert Owen - Inglismaal. Oma tekkimise suhtes on selle sotsialismi ilmumine seotud suure tööstusrevolutsiooniga, ja on ka ise vaimlises suguluses selle ajajärguga. (18. s. lõpp) Prantsuse ratsionalistlikkuse õpetustega. Seda nimetatakse tavaliselt utopistlikuks ehk ratsionalistlikuks sotsialismiks (Sombarti järgi). Kuid utoopilised ei ole neil mitte ideed, mitte ideaal ise, vaid ainult nende teostamisviiside kujutlus. Meis igal sammul esineb usk idee jõusse, mõistuse jõusse, sellepärast nende arvates tuleb teadmuste nappuse tõttu inimesi veenda vaid uue korra paremusis. Nende teooriate utopism seisab ka veel selles, et nad ei selgita sotsiaalse elu tõelist vedru ja ei taipa seda lihtsat fakti, et nende ideaalide teostamise võimalus sõltub esijoones vastavast ühiskondlikust korrast. Nad peavad vaid ainuükslikult tähtsaks iga ühest neist avastatud tõdesid. Kuid nende looming, vaatamata ideede originaalsusele ja isikute talentsusele, ei annud küllaldast tulemust vähese seotise tõttu pinnaga, kus ta tekkis ja - vähese arusaamise tõttu ühiskondliku elu tõelisest iseloomust. Kõik nad (Owen, Saint-Simon, Fourier) ei kujutelnud endale täielmääral otse sotsiaalse elu orgaanilist protsessi, vaid mõtlesid välja, n.ö. leiutasid uue ühiskondliku korra, samuti kui mehaanik leiutab uue masina. Seda võib öelda ka Saint-Simoni kohta, et ta oma materialistliku katse seisukohast osutus Marxi eelkäijaks.

Uusim faas.

Teatud vastolu utoopilisega seisab teaduslik ehk ajalooline (Sombart) sotsialism. Kui utopistlik sotsialism juurdus täielmääral loodusõiguse ideist (uus kord on ainult loomuliku korra uuesti jalule seadmine), siis teaduslik sotsialism lähtus ühiskondlikust filosoofiast, filosoofiast, mille esindajad - Ronald, Thierry, Guiseay (Prantsusmaal), Schleiermacher, Savigny, Schlegel, Haller (Saksamaal) olid järsus vastolus loodusliku õiguse kooliga, seades vastukaaluks historismi põhimõtted. Nad väitsid, et loomulikku korda ei ole üldse ja, et iga ajajärgu nähted tingitakse eelnevast arengust ning ümbritsevast ajaloolisest seisundist, mistõttu on need ka muutlikud ja peavad paratamatult olema sellised. Olelev ühiskondliku elu kord on ainult nii palju loomulik, kui palju teda täidetakse. Hegel: "Kõik olev on mõistlik". See õpetus - imbutatud ajaloolisest algeist - mõjutas riigiõpetust, ajalugu, õigusteadust, filoloogiat jne. Paljud neist peatasid oma tähelpanu mitmekesistele inimlikele huvidele, vaadeldes neid sotsiaalsete rühmade huvide seisukohalt. Guiseal: "Tänapäeva ajaloo sisuks on klassivõitlus". Mitmesuguste klasside kokkupõrked on loonud tänapäeva Euroopa pale.

Neist ideist lähtus hiliseim teaduslik ehk ajaloolis-realistlik sotsialism. Nad seadsid loodusliku korra asemele möödapääsematu evolutsiooni idee, mis oli sotsiaalse võitluse järelduseks ja mis viis progressile. Selle uusima sotsialismi esindajaist on tähtsamad: Rodbertus, Engels, Marx ja osalt Lassalle. Meie peatume ainult selle juures nende hulgast, kelle teosed osinesid tulipunktina.

Marx.

Selleks osutus 19. s. lõpul ja 20. s. alul kirjanik Karl Marx (1818-1883),

kes sündis Saksamaal, kuid suurema osa oma elust veetis pagulasena Inglismaal. Marxi majanduslik õpetus põhjeneb klassilisele koolile, eriti aga Ricardole, kelle järglasena ta esineb ja kelle juures leiame juba kõik Marxist arendatud algeid. Nimelt arendas Marx neid suurel määral, põhjalikult läbi mõeldes. Kuid tema tugev külg ei seisnud mitte tema puht majanduslikus osas, vaid neis vaateis, mis kannavad marxismi nime ja mis 19. s. vallutasid samuti inimese mõistust kui Hegel ja Darwin. Need sotsiaal-filosoofilisse sfääri kuuluvad ideed on tema ajaloolise ehk ökonoomilise teooria(iks).

Majanduslik materialism.

Marx oma õpetuses ökonoomilisest materialismist lähtub oma aluspunktes filosoof Hegel'ist. Viimane aga lähtus kõikmaailmalise, hinge dealektilise arenemise ideest, milline imbutab kõik ja lahendab enesetunnetuse teel võidukalt sammudes kõik maailma ja elusaladused, andes ammendava (erschöpfend) selgituse kõigele ümbritsevale. Marx omandas selle dealektilise arutluse menetelu (käsitlusviisi); Hegeli seletuse lahenemise viisi asendades vaid idee materiaalse mõtlemise hingega, tähendab ideaalse - materiaalsega.

Marxi ajaloolise filosoofia peaseisukoht osutub selleks, et kogu tema ajalooline areng seletub majandusliku elu vormide evolutsiooniga. Ta tõstab majandusliikkude vormide suhtes esiplaanile tootmise ja vahetuse nähted, missugused vajutavad eranditult oma pitsati kogu ümbrusele, kaasaarvatud mõistus- ja vaimuvaldkond. Kõikide ühiskondliikkude ja poliitiliste muudatuste lõpppõhjusiks osutuvad majanduslikud tegurid. Neid tuleb otsida antud aja majandusliku elu iseloomus (kapitalism, feodalism jne.), mis vajutab oma pitsati kogu poliitilisele, õiguslikule, usulisele ja kunstilisele aladele inimese olemises. See on põhi ja purgiv (ammendav) alus. Kõik muu, mis tekib paralleelselt nendega, on selle pealeehis. Marxi vaateid iseloomustab siin see, et uus on selles konstruktsioonis tema ainulikkus ökonoomiliste faktide ühe momendi järeldus, seletamine ainult ühest põhjusest, kõrvaldades kõik teised kui ainult majand. materialismi õpetuse osad (ökonoomilise momendi tagajärjed) See Marxi ökonoomiline materialism on laiali pillatud tema töis, milliseist on tähtsaim teaduslik teos "Kapital" ja "Pol. ökonoomia kriitika", kus on üldjoontes viskendatud edaspidi arendatavad maailma vaate seisukohalt (Marxi ja Engelsi "Kommunistlikus Manifest'is" - a. 1847). Sel ajal kui utopistlik sotsialism konstrueeris kunstlikult oma õpetusi, teaduslik sotsialism kujutas endale - ühiskondlik- majandusliku evolutsiooni protsessina, mis areneb temas endas sisemiste [illegible] peituvate jõudude mõjul. Ühiskond võib ainult avastada oma arenemise loomulikke seadusi, mille faase ta aga ei saa ära muuta, esile manada ja neist ülehüpata ega ka mitte tõkestada. Ühiskonnas arenevad tootmisjõud viivad kaljukindlalt määratud resultaadile, milleks osutub uus sotsiaalse organisatsiooni kord. Selle järele tuleb juba kapitalistlikus organisatsioonis möödapääsematult esile teatud sotsialistliku organisatsiooni moment, - ta ise loob need jõud, mis tema hävitavad. See üldine evolutsiooni teooria, mis tähistatud juba"Kommunistlikus Manifestis", on hulga näidetes maailma publitsistlikus kirjanduses. Olgu mainitud, et igas ühes neis on palju sisemisi vasturääkivusi. See selgub sellest, et kogu see teooria ei olnud loodud tervikuna, vaid katkendeist, - isegi Marxi maailmavaates olid ühenduses erinevad elemendid, nimelt evolutsioonsed ja revolutsioonsed. Üheltpoolt ratsionalistlikult mõtlev teaduste uurija ja teisalt äge revolutsionäär, kes ei toetund mitte niivõrd loomulikule evolutsioonile, kuivõrd vägivaldsele pöördele. See selgitab ka võimalusi ammutada tema tööst põhjendusi täiesti erinevaile tuletiste ja teotsemisviisidе jaoks. Samuti selgitab see tüli - missugune on õige- ja missugune vale marxism. Üheks illustratsiooniks on siin ka bolschevism, - see on marxismi kõverpeegel. Vaatamata, et Marx osutub inglise klassikute, eriti Ricardo tööde , ja inglise sotsialistide , esijoones Thomson'i järglaseks (ka ajaloolis- filosoofilisest voolust koos Hegeli, Saint-Simoni jt.-ga) ta osutub siiski omapäraseks ja on mõjutanud õige palju majandusteaduse arengut. Isegi tema vead osutuvad loovalt mõjuvaiks. Praktiliselt osutub ta töölispartei arendajaks ja selle liikumise loojaks maailma ulatuses. Kuid on mõttetu otsida Marxi teaduslikust sotsialistlikust korrast möödapääsemata kättejõudmise ennustamist saabumise vajalikkuse mõttes; see ei ole teaduse ülesanne. Sellest olenemata osutub sotsialismi loojaks vaid Marx. Teised on vaid kommentaatorid, kes loonud väga vähe uut. Mainida tuleb ortodoxmarxistide järglaste kõrval n.n. revisioniste ja uuemast ajast anarhistlik-utopistlikku suunda Prantsuse sündikalismi ja Vene enamluse näol.

Ajaloolinе kool. Friedrich List.

Kui sotsialismi klassilise kooli eitav käsitelu oli suunatud tulevikku, siis siin esinev "ajalooline moment" leidis erilist rõhutamist teisis, klassikuid kritiseerivas suunas - ajaloolises koolis (ajaloosuuna poolt majandusteaduses, sündides esimesena Saksamaal), olles ettevalmistatud üheltpoolt romantik Adam Müllerist ja teisalt Friedrich Listist (mõlemad olid klassikute kriitikud). Fr. List vaidles klassikute vaate vastu esijoones vabakaubanduse päästvat tähtsust allakriipsutades ja näidates, et erinevad ajaloolised epohid sunnivad võtma tarvitusele erilisi tegevusviise. Helveetslane Sismondi

kritiseeris klassikute üleliigset abstraktsust majandusliste küsimuste käsitelus, mis ei vastavat konkreetsele ajaloolisele tegelikkusele. Klassilise kooli meetodi iseloomustatakse kui deduktiivset, kuid esijoones siiski abstraktset isoleerivat ökonoomilise elu nähete vaatlust. Kui A. Smith tarvitas veel induktiivset meetodi deduktiivi kõrval, siis alles Ricardo astus deduktsiooni tagaplaanile. Inglise klassikud lahendasid küsimusi väljaspool aega ja ruumi, nagu oleks need olnud puht matemaatilised teoreemid, või loogilised ülesanded, milledel puudub ajalooline rõivastus, mis vajutab pitsati sisemuse e(sisemise) olemusele. Klassilise kooli menetelud jaotasid sotsiaalse terviku, orgaanilise ühisuse, ja vaatlesid seda puht atomiseerivast vaatepunktist, mis aga ei vastand enam uuele ühiskondlik-majandusliku arengu faktidele.

Roscher, Knies, Hildebrand.

Saksamaal valmistasid ette vastasvaadete arengut üheltpoolt üld-filosoofiliste ideede areng historismi vaimus ja teiseltpoolt konkreetselt ajaloolise õigusteaduse kool, kus Puchta ja Savigny pöörasid selja loodusõigusele, minnes üle käsitelule ajaloolises vaimus. Tekkis (peaaegu) vana-ajalooline kool - Kniesi, Roscheri ja Hildebrandi isikuis. Tähtsamaks selle kooli vaadete väljendajaks oli Karl Knies, kelle arvates on majandusteaduses võimalikud ainult suhtelised lahendused. Mis seisavad teravas vastolus klassilise kooli absoluutseile lahendusile.

Ajaloolis- eetiline suund. Schmoller ja tema järglased. Hiljem, 70.aastaist 19. s. see suund võttis vähe teise kuju u u e-a j a l o o l i s e k o o l i näol, mille peaesindajaks osutus Gustav Schmoller (1838-1917) terve rea kaastööliste ja järglastega (Knapp, Brentano, Bücher, Heilti, Schönberg ja teisi ökonomiste). Kui vana ajaloolise kooli suund oli ikkagi enam teoreetiline, siis uus suund lükkas teooria kõrvale ja suunas oma tähelpanu ajaloolisele uurimisele. Teoreetiliste konstruktsioonide asemel peavad selle voolu esindajad paremaks pühendada end materjalide kogumisele, kirjeldades ümbritseva elu nähtusi ja tehes tänamatuid mosaiik-töid möödunu ja olevikulise ökonoomilise elu uurimise alalt. See suund valitses Saksamaal lähemad sajandi viimasel aastakümnel ja käesoleva sajandi 1-se 10. aasta jooksul ning lähendas tunduvalt majandust konkreetsele elule, piirates siiski üleliiga oma ülesannet ainult kirjeldav-uuriva tegevusega. Suurel määral osineb selle kooli edasipidise arenguna eetiline suund, sageli nimetatud ajaloolis-eetiliseks. Selle voolu alged on märgatavad ammu, olles reaktsioonis klassilise kooli elustvõõrdumisega, liialdatud mittevahelesegamise põhimõttest - "Laissezfaire", kogu ökonoomilise elu väid abstraktse vaatlemisega, unustades täiesti inimese isiksuse saatuse ja kutsudes esile rea arvustavaid märkeid juba kaasaegsete klassikute juures. Simon de Sosmondi kritiseeris - vaadeldes Inglise tööstusliku elu Helveetsia taluniku tingimustes, elava inimese alahindamist tootmis-protsessis. Samuti nõudis andekas majandusteadlane Hermann Saksamaal ainoliste tootmishuvide asemele küsimuste käsitelu rahva hüveolu seisukohalt. Veel enam aga Bernhardi Venemaal, kes lähtus majandusteaduse eetilisest põhjendamisest, et igr üksik ühiskonna liige osutub üheaegselt vahendina ja eesmärgina. See vaatekoht leidis elavat vastukõla Schmolleri juures, kes sai hiljem Saksamaa majandusteaduse ajaloolis-eetilise suuna tunnustatud esindajaks, olles küll meetodilt realist, seadis endale kõrged idealistlikud eesmärgid. Selle suuna väliseks esindajaks sai 1873.a. asutatud "Sotsiaal poliitika ühing", mis tõstis esile ja seadis vastukaaluks ühiskonna atomistlikule käsitlusele solidaarsuse idee, lähtudes terviku kõlblisest vastutusmõttest iga teda moodustava üksiku liikme saatuse eest. Sellesse ühingusse kuulus suur osa Saksa professoreid - (loe) Bonna ja ka Adolf Wagner (riiilik sotsialist).

Austria kool. Majanduslik vaatlemine ei võind piirduda ainuüksi ajaloolis-te probleemide juures (Historismi juures). Läinud sajandi 70.dais aastais tekkis Austrias suund, mis oli teat.määral klassilise kooli jätk ning töötas selle viimase vaimus, tõstes esiplaanile puhtteoreetilised küsimused. Selle suuna peaks oli Viini proffessor Karl Menger (1840 - 1921), kellega ühinesid muuhulgas Böhm-Bauwerk, Wieser, Philippovitsch, Zukerhandl j.t., kes suuremalt jaolt elasid Austrias, - millest on tekkind see nimigi "Austria kool". Viimane ei ole muidugi Inglise klassikute otsene järg, kuid seisab historismiga vastolus, deduktsiooni eelistavat tähtsust ja puudutab majand.tead, olemuses tarvitades abstraktset-isoleerivat meetodi. See suund ilmnes metodoloogilistes vaidlustes, peamiselt õpetusest piirkasulikkuse üle. Praegusel ajal laiendab Austria kool oma piire, mängides suurt osa Saksamaal ja eriti Inglismaal, Hollandis ning Ameerikas.

Majandusteadus tänapäeval (uusimal ajal). Samal ajal kaotas Austria kool Saksamaal oma ainuliku võimuloleku, mis tal omaajal oli (samuti ajalooline kool) Tuleb mainida peale veel peale Adolf Wagner'i vanemast põlvest ka Dietzel'i ja Laxis't.

Tänapäeval on ka tasandatud (-unud) järsud vastuolud puht teoreetilise voolu ja historismi vahel, - mõlemapoolse järelandmistega. Seoasemelaga rõhutatakse enam sotsiaalse momendi tähtsust majandusteaduses, mida kriipsutatakse alla nimetusega - sotsiaalökonoomia. Teistes maades peale Saksamaa, ei ole mär-

gata mingeid kindlaid majanduslikke koole.

4.p. Majandusliku arengajaloo jagamine ajajärkudesse.
(Majanduselu vormide evulutsioon)

Alus selliseks jagamiseks ja ta peaskeemid. Inimkonna ajalugu, sääl sees ka majandusliku arenemise ajalugu, peab vaatlema kui ühte katkestamatut protsessi, kus iga eelnev lüli on otse sotud järgnevaga ja osutub eelneva resultaadiks. Vaatamata raskusele, saada sellest protsessist ühe pilguga ülevaadet, tuleb meil seda jaotada ja luua üksikuid enam-vahem iseloomulikke osi ehk perioode. Jaotus evib selles just erilise tähtsuse, mida on võimalik teha ka teise tunnuse aluäel - metodoloogiliselt.

Juba ammugi tähendati mitmete uurijate poolt , et rahvaste arengu käigus (majanduslikus elus) on märgata tüüpilisi põhivorme. Iga üksik seesugune vorm kujutab endas ajaloolise järjekindlusega rahvastiku majandus- ja ühiskonna elu erilist uut pilti. Neid uusi, iseloomulikke vorme majanduslikus arenemises nimetatakse "Majandusastmeiks" ehk majandusliku olukorra arenemisastmeiks. Olgu rõhutatud asjaolu, et tutvunemine ajaloolise opohhiga, võib meile selgitada selle või teise nähtuse olelevat vormi. Minevik osutub paljudel kordadel oleviku seletuseks.

Üldine ajalugu jaotas ajalooteaduse üldkursuse nelja perioodi: vanaaeg, keskaeg (vana- ja ,hiliskeskaeg), uusaeg ja uusim-aeg. Seda liigitelu kasutab majandusliku olukorra ajalugu, kuid ökonomistid on siiski katsetanud ka iseseisva liigiteluga, vastavalt majanduslikele tunnusile. Iga teadusliku jaotuse põhiprintsiibiks võib ainult olla mingi majanduslik protsess. S.p. ongi võetud majandusliku käigu aluseks mingi põhiprotsess. Kuid seejuures protsess peab olema küllaldaselt märgatav, mistõttu ei tule siin kõnealla inimese areng, kuna inimene on lahkunud oma algelisest, pool loomalikust perioodist. Puudus ju selles ajajärgus majandus, - inimese tegevus kandis haaravat iseloomu. Inimene kasutas siis seda, mida ta sai kohe tarbida. Sõnaga - ta sarnles väga loomale. Inimesele olid tundmatud - tagavarad, mistõttu pidi ta võitlema hädaperioodiga (külluse perioodi lõppedes).

Teatud majandusliku tegevuse hakust võib rääkida alles siis, kui inimkond saavutas teat. kultuurilise taseme - õppis tarvitama tuld, taimetoidu asemele tarvitas enam ettevalmistatud lihatoite ja omandas mõningad algelised tööriistad.. Siit alles võib alata majandusajaloo jaotus perioodideks, milleks on mitu süsteemi. Üks kõige paremaid seab aluseks tootmisprotsessi:

Listi süteem ja selle hinnang. Friedrich List lähtub oma liigitelus tootmisprotsessist, selle iseloomust ja arenemise astmest. Ta jaotab inimkonna majandusliku arenemise viide astmesse ehk perioodi: 1) jahi ehk kalastamise(nn. metsik) periood, 2) karjanduse periood, 3) põllunduse per-d, 4) põllunduse manufaktuuri per-d, 5) põllunduse manufaktuuri kaubandus periood. . Siin on liigitelu põhjendatud sellele, milline kuju evib inimese majanduslik tegevus tootmissfääris, enda oleluks vajaliikude hüviste loomisega. Sellel jaotusel on katlemata teat. ajalooline alus .Meie võime leida ajaloolisi näiteid, kelle majanduslik olukord seisab primitiivsemast enam koerulisemasse suunduvas arenemises. Ühes riigis võimaldub olvata kõiki neid mitmekesiseid astmeid, - nagu Venemaal.

List oletas oma skeemiga universaalse, just primitiivsemate arenemisastmete enam koerulisemate ; kultuursemate järjekindla arenevusega - sidudes algeid põllunduse alaga. Skeemi, mille alged ulatuvad 18. sajandisse, ei saa tunnustada õigeiks, kui ta ei vasta tegelikkusele. Enamasti puudub järjekindlus üksikute astmete vahelduses. Paljud rahvad ei alga oma arengut mitte esimesest, vaid Listi jaotuse teisest ja kolmandast astmest; mõned jätavad jälle mõne astme vahele ja lõpuks - väga sageli haarab areng üheaegselt mitu astet ja rahvas tegeleb põllundusega, küttimisega, karjandusega või muuga. Samuti esineb hüppeid kolmandast viiendasse, jättes neljanda vahele. Kuid ajaloolised, kultuurilised uurimused näitavad veel, et põllundus - vähemalt selle algelises kujus - labida kultuurina (Hackbau), esines juba küttimise ajajärgul ja ei ole sugugi majand. töö teistest tööliikidest noorem. Ta osutub algelisema tööjaotuse aluseks - mehe (kes käis jahil) ja naise vahel (kes kasvatas mõningaid taimi ja muretses telgi jne. eest.). Karjastus ilmus hiljem, - just loomade kodustamise raskuse tõttu, kusjuures nende kodustamine sai alguse usundlikest sihtidest, pühaloomade näol (nagu valge elevant jne.), või mittemajanduslikest sihtidest - n.ö. meelelahutuseks. Alul peeti loomi vaid lõbustuseks, hiljem kasustuseks.

Kultuuri ja etnograafia ajalugu ei võimalda Listi a prioori skeemi tunnustamist. Sarnaselt kaitseb ka prantsuse majandusteadlane ja statistik Lavasseur, kes eraldab ajaloo samuti viide majand. astmesse, lähtudes rahvastiku erilisist tihoduse astmeist. Üldiselt vastab see mõte Malthuse kuulsale rahvaste teooriale. Siingi jäävad perioodide jõud jõusse.

Hildebrandt'i skeem ja selle skeemi kritika. Teine teooria oli esile toodud Bruno Hildebrandt'i poolt, kusjuures tema liigitelu põhjeneb v a h e t u s e l , - neil vormidel, millise võtab kaupade liikluse protsess igas perioodis. Koos sellega rahvamajanduse areng jäguneb: 1) naturaal-, 2) raha- ja 3) kre-

diidimajandus. Alul sunnib kaubavahetus otseselt,raha kaasabita; sellele järgneb rahvamajanduse periood,kus kõik müüakse ja ostetakse raha eest.Ja edaspidisisos arengus see rahvamajandus viib krediidimajanduse astmesse, kus juba väga mitmesugused tehingud sooritatakse sularaha abita,mitmekesise krediidikäivete kaudu - krediidi dokumentide (tšeki,veksli,väärtpaberi) ja -käivete (širo,clearingi j.m-de) väljaandmisega. Raha asendatakse kridiidiga.

Ei saa eitada, et Hildebrandt'i süsteemis on palju tabavat; ta jaotuse terminid on kindlalt juurdund teaduses.Tegelikuski elus võib praegu näha majanduses kõiki kolme astet. Kuid nende väärtuste kõrval on Hildebrandt'i teoorial ka olulisi puudusi. Kõigepealt - termini "naturaalmajandus"-e kahemõttelisus.Teadusos tarvitati seda kahes tähenduses - esiteks (Hildebrandt),kui rahatut,naturaalset asjade vahetust(asjade vastumis teisalt võib olla veel laialdasem , - kus iga üksik majanduslik rakuke ajab läbi täiesti ilma vahetuseta,rahuldades oma enda jõududega kõik omad tarbed. Teiseks, ja antud skeemi kõige olulisemaks puuduseks osutub ta kolmas liige - "krediidimajandus",millele ei saa omistada iseseisva süsteemi tähendust.Ei leidu ühtki maad,kus esineksid krediiditehingud puhtal kujul, isegi Inglismaal asendab krediiditehinguid sularaha. Kõik kradiidi-tehingud põhinevad ikka raha alusel. Krediit ei asenda niivõrd raha sõna otseses ja suhtes, mõttes,kuivõrd avaldab,võimaldab. piire pikendada ostu- ja maksmise momendi ,juures,tehes sellega üheaegse kahepoolse ostu-müügi toimingu - ja üldse vahetuse - mitmeaegseks (...esialgseks,eemaldades kohustuse täitmise toimingu teatud ajaks). Kuigi krediididokumentide liiklus vähendab sularahamärkide vajadust,siis lõppeks nad eeldavad siiski - maksmist sularahas.Igasuguste krediidivahekordade taga seisab kohustuse kustutamine selle või teise seaduslikku maksuvahendiga,mis aga on raha. Seega on krediidimajandus ainult rahamajanduse edasine areneming ja täienemine,mitte aga tema asendamine.Ei tule unustada, et krediidi ülemmäär asub tasumise tõenäolisuse piiril.

Majandusliku arenemise astmed Bücheri järgi. Enam levind ja tunnustatud on nüüdses teaduses Leipzigi prof.Karl Bücher'i poolt esitatud jaotus,kes paigutab oma jaotuse aluseks kaks majanduselu protsessi - alguse(tootmise)ja lõpu (tarbimise), ehk õigemini nende vahe,s.t. selle vahe (kauguse), mille käib toode tootjast tarbijani.Selle tunnuse järgi esitab ta kolm iseseisvat astet majanduslikus arengus: 1) kinnine kodumajandus (vahetuseta majandus,kus tootmine on oma tarbeiks),mille hüvised tarbitakse samas majandis,kus nad loodud, 2) linnamajanduse aste, - tootmine tellimisel,kus hüved lähevad vahenditult tootjast majandist tarvitajale, 3) rahvamajanduse aste, - hüved valmistatakse ettevõtjate poolt,mis käivad enne tarvitaja kätte sattumist teistest majanditest läbi.Hüvise tee pikkus jääb seega ajaloolises arenemises üha suuremaks; vahe tootmise algusest kuni tarbimise momendini suureneb.

Kuid ühes sellega valitseb majanduslikus elus suur nähtuste kirjusus - ühede hävinemine,teiste loomine,diferentsiatsiooni ja integratsiooni protsessid. Meie saame selle kogu arengust aru, kui olbame igat astet normaalselt ja tüüpiliselt.Seejuures on võimalik piiritella antud astmeid ajas,näidates ajaloolisi perioode ja isegi rahvaid,kelledele need astmed osutuvad tüübilisteks. Üldse tuleb enesele kujutada majanduslise evulutsiooni pilti nii,nagu seda näitab Bücher - ühes suunas mineku asemel juhtub küll tagasi-,küll kõrvalehüppeid,kusjuures ühes uuega,samas perioodis esinab ka vanu jäänuseid. Kogu majandusteadus on lähtund,Büheri arvates, kuni viimase ajani rahvamajandusest, s.t. vahetusele põhinevast majandusest,mis olnuks nagu alati olelend. Samal vaatekohal asus kogu klassiline kool,näiteks - juba Adam Smith ja Ricardo. Isegi Dhünen lähtub vahetusmajanduse eelarvamusist omas isoleeritud riigis.

Kõigis neis käsiteludes mängib rolli kujutelu majandusest.Kuid täpsem uurimine näitab,et rahvamajandus kujundub ajaloolise arengu saadusena.Tunneme ju varemast ajast majandusvorme,kus vahetus täiesti puudus. Bücher seabki enesele ülesandeks seletada rahvamajanduse,kui eelneva ajaloolise evulutsiooni pika keti tulemuse,tekkimise ja arenemise käigu, tehes seda oma kolmes astme-perioodis.

Schmolleri ja Somberti konstruktsioonid. Õige lähedane Bücheri skeemile on Schmolleri nelja perioodiline majanduslilku arengu liigitelu : küla-, linna-, territoriaal- ja riigimajandus.Schmolleri liigitelu on vanem,mistõttu tekkis isegi teatud tüli Bücheri prioorsuse pärast.P.s. on Schmolleri liigitelu kindlamini teaduses olelend, just oma parema kooskõla ja väljatöötamise tõttu.

Tuleb veel mainida Somberti skeemi, mis käsitab peamiselt lõuna-, lääne- ja kesk-Euroopa rahvaid,alates karolingide epohhist (800-1900). Sellejuures loob ta kolm selgesti väljapaistvat,ideaalset tüüpi majandusest: 1) majandus oma tarviduste rahuldamiseks kahes eriliigis- talu-j. mõisamajandus ,2) käsitöö ja 3) kapitalism. See skeem on üldjoontes lähidane Bücheri jaotusele.

Majandusajaloo üldülevaade vastavalt Bücheri skeemile. Lühida ülevaatega majandusajaloost Bücheri skeemi vaimus on meie vaatlusväli piiratud ajalooliste rahvastega,kes olid paiksed,tundsid põllutööd ja käsitööd,kusjuures piirdume eranditult ainult Euroopa rahvastega ja selle idapoolsetega,märkides ka Bücheri skeemi - kuigi osalist - kokkumist hariliku üldise ajaloo prioodideks. Suletud(kinnis-)majanduse aste ühtub vanaaja perioodidega,kuigi ka

kesk- ja isegi uuel-ajal esineb külakond ja kogukond.

Linnamajanduse aste on tihedalt seotud kesk-ajaga ja esineb selles paraleelselt kinnis-kodumajanduse vormidega ning ühes rahvamajanduse algetega, mis (rahvamajandus) saab maksvusele alles kesk- ja uue-aja murdel. Nagu öeldud - juba kesk-ajal säilisid uue korra eod. Arenes rahvamajandus, mille kõrval leiame uuel-ajalgi kinnise kodumajanduse jälgi, eriti põllumajanduses kuni 19.s-di viimse kolmandikuni.

Vanaaeg ja tema majanduslikud omapärasused. Vanaaeg oli kinnise kodumajanduse valitsemise periood. Iseloomustades seda, siis näeme tas vähest vahetuse arengut. See viimane ja vahetuse harjumatus olid tingitud alatisest pettuse hädaohust, mis väljendub isegi keeles - "tauschon" ja "täuschen" tähendavad vanas Saksa keeles ühte ja sama; või jälle - "truck" ja "trick" - ingliskeeles (vahetama ja petma). Vahetusaktide ebakindlus, petmise hädaoht, nõudis terve rea ettevaatusvahendeid vahetuse juures. Tuletame meelde "rei vindicatio" tema keerulise formaalse aparaadiga. Rooma tolleaegset moraali iseloomustab "caveat emptor" küllaldaselt.. Seda süvendas veel täpse väärtuse-mõõdu puudumine selleaegse, võrdlemisi vähe arenend, rahvamajanduse juures.

Et ilmnes maa võim inimese üle", siis sellepõttu pidi inimene kõik ise tootma, mis tal vaja oli. See omakorda nõudis jälle inimese hädavajalikkude kogemuste ja teadmuste suurt mitmekülgsust. Isegi üheaegsed suured tööd viidi läbi liht-ühistööga aga mitte tööjaotusega (näit.: egiptlaste suured ehitused - inimeste hiigelmasside ühisused).

Nõis primitiivseis tingimusis saab erilise tähtsuse esialgne suur perekond ühendatud suguluse alusel - "gens", sugukond, clan, ja hilisemal ajal ka teataval määral koondatud lõuna-slaavlaste "zadruga", või suur perekond Venes, - Kaukaasias ja Hindulaste juures, mis evib tähtsaid võimalusi rahuldada vajadusi, mis on oma piires tekkind. Suureperekonna hilisem lagunemine teeb vajalikuks mitmete perekondade ühenduse suurema töö jaoks (läbiviimiseks), mis ületaks üksiku perekonna jõu ja mida siis teostatakse vastastikkuse alusel (näit: meie talud), või eriliste ajutiste tööühenduste loomisega, nit.: Venemaal oli artell, bulgaarlastel - "tseta" ehk "drušina" j.t. Seesuguste ühendiste kõrval ilmus veel perekonna kunstlik suurendus võõraste isikute, - orjade ja oritalupoegade (sunnismaiseste) (krepostnõje) kaudu. Sel ajal osutus majandusliku arenemise paratamatuks tingimuseks orjus ja oritalupidamine. (sunnismaisus).

Oikoslik majandus. Rooma familia. Kinnised majandusühikud Kreeka-Rooma maailmas on Kreeka keeles nimetatud "oikos"-eks ja ladinakeeles - "familia"ks. Robertus tõi esile (tuletas) oikosmajanduse Kreeka keelest "oikos" (majast), mis oli põhiliseks majandusühikuks, ühendades endas kõik majaliikmed "oiketai"ks, sõna, mille all mõistsid hilisemad epohhid majja kuuluvaid orje. Sama iseloomuga on Rooma "famili", - ühendades kõik "famuli", s.o. kodused orjad ja teenrid, on kodukondsete ühendus. Sellega kaob individuaalne moment ja riigil ning õigusel on tegemist mitte üksikute inimestega, vaid sugukonna gruppidega, - perekondadega. Tööjaotuse puudumine üksikute majandite vahel oli ilmne, kuigi juures aga igas üksikus majandis oli märgata üksikute funktsioonide peent jactust. Rooma maailmas tema õitsengu perioodil leiame juba väga keerulise ja elavama majandusliku tegevuse pildi. Orjapidamise majade majanduslikku autonoomiat selgitab vana Rooma sotsiaalse osa poliiitiline ajalugu. Seal ei ole tootlikke elukutseid, ei taluperemehi, ei käsitöölisi, on vaid suur- ja väikemaaomanikud, rikkad ja vaesed. Kui rikas võõrandab oma valduse, siis teeb ta tema (võõrandatu) proletaarlaseks. Vaba inimene, ilma maa valduseta, ei saa leida endale tööd. Ei ole ettevõtjal kapitali, millega ta palkaks tasu eest töölisi, ei ole mingit tööstust väljaspool kinnist majandust. Ajaloolised "artifices" ei ole vabad tootjad, vaid käsitöölised-orjad, kes said orjadelt-põllutöölistel, -karjustelt villa ja puud ümbertöötamiseks. Juba kirjanik Pompa 17.s-dil luges üles omas raamatus 146 erinevat orjade tööala rikkas Rooma majandis. Bücheri järele jägunesid kõik mittevabad töötajad rikkas Rooma majandis kahte rühma: familia rustica ja familia urbana. Familia rustica teenis tootlikke(-vaid) sihte. Igas mõisas oli valitseja ja selle abiline, kellele allusid põllutöö, viinamäed, karjad, teenijad köögis ja majas, rätsepad ja puusepad jne. Suuremas mõisas jägunesid töölised, töötajate grupp, 10. meheliseks salkadeks (decuria), alludes ülevaatajale (decuriox monitor). Familia urbana jagunes juhtiva personaaliks - perenaise ja peremehe isiklikuks teenimiseks nii majas kui väljas, nagu laekur, raamatupidaja sisseostjad ametnikud jne. Seesmist teenistust majas kandsid majavalitseja ja kojamees, teenisjaond, mööblikorjajad, hõbedahoidjad. toitlust juhataja, õuemeister, võtmemees, aidamees. Laua juures teenivatest teenritest olid ühed ametis laua katmisega, teised toitude kandmisega lauale, kolmandad-neljandad paljudel muudel erialadel, kusjuures olid söögiajaks ettenähtud ilusad tantsitarid oma etteastetega ja härjapõlvlased ning naljameistrid-narrid.. Peremehe teenistuses otseselt seisid tseremoniimeister, vannitajad, teenijad võiete pealemäärimiseks - pea iga kehaosa jaosk eri inimene, erasekretärid, ettelugejad, juuksurid. Koduse ametnike hulka kuulusid arhidekt, filosoof jne. Raamatukogusse - raamatuteköitja, pergamendi siluja jne. P.s. ajakirjanikud, kiirkirjutajad jne. Peremehe oos kõndisid ala-

ti jõuk orje ja nomenklaator, kes hüüdis vastutulejate nimesid. Kui [illegible] härra siirdus provintsi asevalitsejaks või läks oma mõisa, siis teatasid seda kirjakandjad; samuti, kui "proua" suvatses minna pealinna, viis kirjakandja vastava teate ette. P.s. olid spetsialiseerund kasvatajad laste jaoks. Jne. Jne.

Kõik see soodustas, et näputäis aristokraate evis võimaluse valitseda poolt maailma.

Vahetuse osa vanaaja majanduslikes tingimusis. Rooma perioodirikas majand oli suurel määral iserahuldav ja vajas väga vähe vahetust. Maa üksikute majandite vahel puudus tööjaotus, kuid see oli arenend vaga täpselt iga üksiku majandusühiku piirides. See aga vähendas sisekaubanduse levimist, kuid arendas väliskaubandust, mida tagasid erinevad loomulikud ja kultuurilised tootmistingimused eri-mais. Seda tõendavad läbikäimised lõunaga, isegi kaubanduse rahvastega - nagu näiteks varemal ajal olid selleks föniiklased ja hiljem kartaagolased. Kuigi kaubandus oli vähe arenend, siiski ta oleles. Nii Kreekas külamajandus tootis tooraineid linnades vahetamiseks ja Roomas - jõukuse tipul - toodeti vaid mõnda üksikut saadust - veini, liha, nisu - väljaveo sihiga, mida teostati suurte kaubaseltside poolt. Ent vaatamata sellele tarbiti siiski suurem osa kohapeal ja vahetuse tähtsus igapäevase majandi elus oli tähtsusetu.

Orjuse instituut. Omaaegne Rooma võrdlemisi kõregele arenend majandusliku elu kord põhines orjuse instituudile. Ainult orjus võimaldas riklause kogumise (säärases ulatuses) ja ilma tööta toogi saamist, ja sellega koos teaduste ja kunstide arengu ja protsessi võimalust. Saame sellest aru, kuna roomlane lähtus seisukorrast, et "pigrum et iners videtur labore sequirire, quod possi sangutine pavare", ja Cicero väljendas hiljem, et kes töötab tasu eest, see müüb ennast orjusse. Vana Kreeka suhtes ei saa tõendada niisugust põlastust töösse, mistõttu oli seal ka orjus tunduvalt kergemal kujul väljendatud. Nagu see nähtub ka "Odysseus"-ist. Kreekas oli orjusel küllalt kerge olu, - näeme pererahva ühist tööd orjadega jne. Hilisemal ajal muutus Kreekas suhtumine füüsilisse töösse teiseks ja hakati vaatama kõrkusega töös nõrkend talupoegade peale.

Orjuse tekkimisega muudeti osa vaba rahvast mittevabaks. Selleks olid põhjused väga mitmesugused: - 1) ühe rahva alistumine teise poolt (Iloodid Spartas), 2) orjade omandamine röövimise ja orjakaubanduse kaudu ja lõpuks isegi sama rahva ringis - laste müümisega vanemate poolt ja maksujõuetute võlgnikkude orjastamise kaudu. Alul, majand. elu primitiivseis tingimusis, oli orjus vähe arenend. Suurem osa orjadest olid võõramaalased - osalt sõjavangid, osalt röövitud ja müüdud kaupmeeste poolt, kusjuures rõhuvas enamuses naisorjad koduste tööde jaoks. Ja hiljem - rahvamajanduse arenemisega - osutuvad orjandamise peaallikaks krediidi vahekorrad, kuna aastast-aastasse leidus palju inimesi, kel ei olnud võimalik tasuda omi võlgu. Seda võib märgata juutide, kreeklaste ja roomlaste (vanaaja rahvaste) juures küllalt (kaebused luuletusis ja teostes, mis on säilind kaasajani Rooma ajast 4-dast ja 5-dast sajandist). Muidugi langes võlgnik ühes oma naiste ja lastega orjusse.

Orjus Kreekas ja Roomas. Orjus ja tema edasine areng ei olnd mitte igas maas ühesugune. Isegi Kreekas esines palju erinevusi. Näiteks - Spartas oli orjus palju karmim, võrreldes teiste linnadega. Orjade arv (220 000 ilooti) vabade (32 000 saprtalase) kohta. Attikas oli olukord pehmem, kusjuures oli ori kallis kaup, sest orjade arv oli vabade arvust väiksem. Üldisolt aga kõikusid nii orjade arv kui ka nende hind ja sõltusid peamisolt sõdadest.

Orjad täitsid ka alamaid ühiskondlikke ülesandeid, milledele ei leidund soovijaid vabade hulgast, nagu - politseid, ümberkirjutajad (rahvalugejad) ja timukad. Aastal 169 e.Kr., Rooma kolmanda sõja ajal. rüüstati ühe päeva jooksul 70 linna ja 150 000 inimest müüdi orjadeks. Tavaliseks orja hinnaks oli 100-200 trahmi (umbes 18-160 Saksa kuldmarka), kuid vahel hind langes ja võidi osta 4. trahmi (drahmi) eest üht orja. Joosep (piiblist) müüdi teatavasti 20. seekli eest, mis on väga odav hind.

Roomas kujutab orjus eneses teist laadi. Selle arengu ajalugu jaguneb kolme perioodi: 1) kuni Puunia sõdadeni, - nõrk orjandus, 2) Puunia sõdadest - keisrite ajani ja 3) siit alates orjandus lagunes, üleminnes järguti sõltuvuse kõrgemale kujule - kolonaadile. (Teine periood oli orjuse õitseaeg). Orjuse tekkimise põhjusi on palju, - väikemaa omanduse langus sõdade tõttu, vaese rahvastiku võlgnevus ja latifundide tekkimine; ka sõjavangide hulgast langes orjusse samuti nagu kaubanduslikkude suhete tõttu kaugemate maadega. Siiski orjanduse tekkimise põhjus ei avaldand mingit mõju orjandusele, kuna orjus oli kõigile ühtlane, sama iseloomuline. Teame, et latifundid avaldasid orjusele võimsat mõju viimast arendades. Tekkisid ju vana- ja uue aja arvamise piiril (Kristuse sündimise ajal) määratud maalahmakad üksikutesse kätesse. Nii Glaudius Isidodus valdas 16,5 geograaf. ruutpenikoormat ja 270 000 lammast. Liniuse järele kuulus pool tolleaegsest Rooma Aafrikast 6. isikule. Need andmed annavad ettekujutuse tolleaegsest rikkuse suurusest, mis toetus kõik orjade tööle. Orjade seisukord halvenes Roomas aeg-ajalt. Õiguslikus suhtes võrdus ori asjale - servi pro nullius habentur. Ta võis vallata varandust, kuid see valdamine - peculium, oli tingimusi, olenedes peremehe häätahtlikkusest. Samuti ka orjade kooselu - contubarrium, mis võis igal hetkel saada la-

hutatud orja peremehe poolt. Orjuse õitseajal - 1. sajand. en. Kr. sünd., oli orjade arv Itaalias kuni 1,5 milj. ja Sitsiilias 400 000. Sel ajal läks orjade olukord eriti raskeks, mispärast olid alalised orjade mässud, milledest lõpuks üks - Spartakuse juhtimisel - viis riigi peaaegu hukatuse äärele. Edasi näeme, et aegamööda - poliitilis- ökonoomiliste tingimuste muutudes (Augustuse ajal), hakkas ka orjus langema. Selleks mõjus kaasa orjade suur kallinemine, mis vähendas võimalusi neid pidada.

Kolonaat. Keisri võimu suurenemine tõrjus aristokraatia poliitilisest tegevusest eemale, mis tegi nende senise kohustuslikku Roomas asumise vähemvajalikuks ja sundis neid kolima oma mõisadesse, tagaajades suuremat tulu, mis kataks linnas saadud suure teenistuse. Sellega ühes suurenes talumajanduse intensiivsus, suundudes eriti Rooma ümbruses aiandusele ja lillekasvatusele, mis aga oli võimatu paremat tagajärge andma orjatöö alusel, kuna viimane osutus ikka hooletuks ning primitiivseks. Kõik see viis nõrgema sõltuvuseni - kolonaadini. Koloonid olid võrreldes orjadega isiklikult vabad inimesed, kuid seotud maaga, mida nad pidid töötlema - glebae adscripti. See oli sarnane hilisemale oritalupojasusele. Meie juhtisime sellepärast nii suure tähelpanu eelnevale, . et orjandus oli vanal ajal majandusele tähtsaks teguriks.

Orjus vanaaegses Venes. Samasuguse orjanduse tähtsuse leiame vanal Venemaalgi, kus 10.-12. saj.-l majand. heaolu tugines orjandusele, nillal orjad osutusid ka väljaveo ja väliskaubanduse artikleiks. Orjanduse tekkimise suhtes näeme siingi tuttavaid viise: 1) vabade isikute orjastamine võlastamise tõttu - suurmaapidajailt laenamise tagajärjel, 2) haarang (vangide muutumine orjadeks, keda kinnitati maa külge vürstide mõisades). Vürstide vastastikkuste tülitsemiste tõttu alamate klasside olukord halvenes. Selles näeme sarnasust teiste maadega.

Vanaaja majanduselu üldiseloomustus. Võrreldes Rooma latifunde üldiselt suure rikkusega ja orjade igakülgset kasutamist nii linnas kui maal - kartaagolasilt laenatud"kapitalistlikke"majandeid (kus põlde harivad raudus käed; karjamaaks provintsid; majateenijaiks enam kui sõjaväge; ehitused, mis ületavad linnu jne.) võime kõnelda teatud omapärasest antiik-maailma "kapitalismist". Kuid see kapitalism on siiski täiesti iseliiki ja läbi-imbund teise vaimuga, kui nüüdne. Vanaaegne kapital. on tühine võrreldes tänapäeva omaga. Ka on rikkaste inimeste psühholoogia oluliselt muutund sajandite vältel. Kui vanaaja rikkaid iseloomustab määratu pillamine (lõokeste keeltega külaliste kostitamine jne.), lõbutsemiseiha, siis nüüdseid kapitaliste iseloomustab üldiselt kogumine, säästmine. Näeme olulisi lähkumineiuid. Teisalt - vaatamata määratute rikkuste kogumisele vanas maailmas grandioosseile maamajanduslike ettevõtteile, orjatöö kasutamisele ka tööstuse algeis (ettevõtteis), laialdasele spetsialiseerimise levinemisele üksikute majandite piires ja rahaliikluse arenemisele seoses väliskaubandusega,- need nähted puudutavad ometi ainult kinnise majanduse päälispinda, säilitades oma spetsiifilisi jooni ja kandes neid osaliselt ka järgmisse perioodi - s.o. keskaega.

5. peatükk.

Keskaja sotsiaal- majanduslik kord ja tema omapärasused.

Jaotatuna: A. Rahamajanduse väike areng naturaalmajanduse iseärasuste ülekaalukusega, B. feodalism ühendatud oritalupoja õigusega, C. vaimuliku seisuse laialdane mõju nii poliitilise kui ka majandusliku elu suhtes ja D. Bücheri terminaloogia järgi - linnamajandus tsunfti korra ja käsitöö arenemisega.

A. Rahamajanduse areng oli väike, vastavalt kesk- ja maakogukondlikule ning feodaalsele mõisale, - sest vahetus sündis otse ja raha tarvitati vähe,eriti linna turul. Säilis naturaalne iseloom. Selle vastu ei räägi ka palju levind rahu väärmetallid. Raha ei tarvitatud vahetuse vahendina, vaid väärtuse mõõduna - maksete vahendina (tasuti maksud, trahvid, tollid), eriti aga säästu vahendina rikkuste kogumiseks.

B. Feodalism. (10. - 15. saj.) Feodalismi süsteem lasus sõjalisel alusel ja võimaldas lõpmatu sõdade-pidamise. Ta ei olnd omane ainult Lääne-Euroopale, vaid tad leidus väheste muudatustega ka n.n. Vene mõisasüsteemis, mille kord juurdus 15. ja 16. saj.-l Moskva riigis, tuletatuna suurel määral L.-Euroopa keskaegsest feodalismi süsteemist. Siingi oli lään ajutine, harilikult eluaegne. Vene bojaaride teenistussuhted sarnlesid täiesti L.-Euroopa vasallide omadele.

Feodalism oli aluseks temaga kaaslevale oritalupoja õigusele. Viimane oli tingitud suurelt osalt tolleaja õiguse korraldamatuse ja hädaohtude vastu kaitse otsimisest. Ka siin on analoogsus L.-Euroopa ja Vene omadega, kus oritalupoja õigus oli otsesks . tingimuseks õiglaselt ja vasturääkimatult riikliku teenistuse kandmise võimaldamiseks. Kusjuures on huvitav märkida, et oritalupojasus tekkis iso politseilise elukorra üleskirjutamisega, - lae-

nu võlgumisest, võlakirja orjastavast mõjust, vabatahtlikul kokkuleppel.

C. Vaimuliku seisuse mõju. See oli suur. Paavst mõjutas mitte üksi vaimuelu, vaid ka politilist ja ühiskondlikku ning vaimset elu. Kloostrid arendasid vaimset kultuuri ja kandsid elu metsikutesse ja tühjadesse kohtadesse nii L.-Euroopas, kui ka Venemaal. Esikohal seisis neil hüütegevus. Kuid kiriku mõju avaldus kõikjal - kunstis, teaduses, poeesias, üliikooles 11., 12. s. (olid usukoolid) jne. Gooti stiiligi võib nimetada hierarhia stiiliks. Võib mainida veel Islami tekkimist ja ta võidukäiku Aasias ning Aafrikas ja osalt Euroopas - ristisõdasid jne. Neil tingimusil mõistame ka usulik-kirikliku mõtte mõju majanduslikule elule.

Justum pretium ja suhtumine kasvikute võtmisele.- Kristliku usu mõjutusel muutus vaade tööle. Ühtlasi hakkas kirik imbutama majanduslikku elu eetiliste algetega. Selline püüd avaldus - 1) püüus nõuda justum pretiumi, s.t. õiglase hinna saavutamist, mis ei võimalda ülemäärast teenistust müüa a poolt ja 2) võtta protsente, mis avaldus kasvikute (%%) keelus laenatud summadelt. See imelik väärtuse ja krediidi õpetus leidis oma alused tolleaegseist tingimusist - õiglase ja muutmatu kombe ideedest. Komme mängis tollajal väga suurt osa, eriti feodaal maj. olukorras, millest loobumine näis alati õiglusetuna ja mistõttu ülemäärane tulusaamine loeti patuks, millele teotseti vastu valjude politseiliste võtetega. Samal seisukohal seisis ka mitteriiklik Nimvegeni kapitulaar, mis käsitas maksimaal hindu ja justum pretiumi. Palju tähtsam justum pretiumist oli kiriku eitav suhtumine protsentide võtmises, toetudes üheltpoolt Aristotelese tuntud väitele "raha ei sünnita raha" ja teisalt usulistele ettekirjutustele. Seda keeldu loeme nii vanas kui uues testamendis. Viimases leiame Luukase evangeeliumis (VI, 35) - mutium date nihil inde sperantes -, s.t. - laenake, ei ühtegi selle vastu kasu lootes! Ning sellest lähtudes kirik pidas suurt lugu antud põhimõttest. Ta luges suure tulu tahtmist suureks patuks, keelates kasusaamist. 1179. a. paavst Aleksander III kirjutas ette liigkasuvõtjaile kirikuvande (koos kirikust väljaheitmisega) ja Viini kongress 1311 a. kuulutas protsentide võtmise keelu kiriku dogmaks, ning selles kahtlejaid - ketsereiks. See keeld ei jäänd surnuks kirjatäheks, vaid kujutas endas reaalset fakti. See kõik on mõistetav ainult tolleaja majanduskorra tingimuste tõttu, kus oli naturaalmajandus valitsev ja kus puudus ettevõtteline tegevus tööstuses ja majanduses ja kus järelikult oli ka võimatu raha kasutamine tootlikult. Kuid kui majandusliku elu tingimustes hakkas ilmnema muutumine, - tekitades võimalust mahutada raha tulutoovalt nii kaubandusse kui ka tööstusse, siis kõik kreeditori lootused - saada laenutatud kapitalilt vastavaid protsente - said täiesti loomulikeks. Majanduselu areng nõudis krediidi kasutamist, vahendeid, mis soodustasid majandusliku käibe levimist ja kiirenemist, nii et paralleelselt sellega näeme muutuvat kiriku vaateid ja ilmuma vahendeid kirikukeelu ignoreerimiseks. Keskaja ühiskondlikele tingimusile iseloomustavalt kujunesid erilised pärandusliku rühmad, kes rahuldasid krediidi operatsioonidega soovijaid. Tähtsamad neist (laenuandjaist) olid juudid, kes laenutasid protsentidega. Neile tunnustati privileeg. mitte üksi juriidiliselt, vaid neid peeti ka n.ö. "kuninga omanduseks" - Inglismaal 1290 a. keiser Eduard I all. Prantsusmaal said sellise privileegi prantsuse kaupmehed Kagoris (juudid kihutati välja) ja teised. 14.s.-l vahetasid neid itaalased, esijoones lombardlased, selles tegevuses ja hakkasid tegutsema tuluvate rahaoperatsioonidega, ent sellega tegutsesid veel ka mõningad vaimulikud korporatsioonid ja isegi kloostrid. Nii hiilis elu mõõda eluvõõraist keeldudest.

D. Keskaegne mõis ja küla.- Järgmiseks iseäralduseks keskajal oli linnamajandus tsunfti organisatsiooniga ja käsitöö arenguga. Kuid ühes sellega jätkus ka kinnise kodumajanduse vana kord. Seega majandusliku elu kord koosnes kahest peamisest: 1) küla ja mõisa elukord, endise kinnise kodumajanduse näol ja 2) linnaelu, mis oli hoopis uus, võrreldes eelmisega.

1) - Germaani rahvastik elas esialgselt küladena, mitte üksikute taludena. Ühendusteed puudusid alul külade vahel; hiljem - tarviduse järele, olid need ja plaanitud. Iga küla kujutas enesest majanduslikus suhtes ennastvarustava terviku, kattes omal jõul kõik lihtsad tarved. Maa oli sellises külas osalt ühisvalduses (karjamaa, mets), osalt isikulises valduses (talukrunt, aed, kinnipõld). Põllumaa oli jaotet üksikute ribadena talude vahel igal põllul. Valitses sundkülvi kord, valitseva kolmepõllu süsteemiga. Selleks, et üle minna viljavahetuse astmele, olgu siinkohal öeldud, et Saksamaal toimus varies mujadatus a. mil muudeti need kogukonna suhete jäänused sunduslikult.

Selliste külade kõrval, sageli nende keskel, asus rüütli- ehk feodaalmõis, mis tihedasti seotud oritalupoja õiguse olemisega. Kuid väga harva ja erandlikult leiame ka vabu talupoegi. Normaalselt osutuvad oritalupoegadeks need, kes on seotud valitseva mõisaga, põhinedes õigusel ja vanal kombel. Varasel keskajal leiame suuri mõisu, kui kinnise kodumajanduse edasisemat evulutsiooni. Rooma keisrite epohhi järeldusena nad teatud määral jätkasid Rooma ko-

lonaate, kuid see ei olnud mitte eelmise kordamine. Kolonaadi instituut ja Rooma suured mõisad tekkisid väikemaaomandi väljatõrjumisega, muutes viimaste omanikke kas orjadeks või koloonideks. Sellevastu keskaja väikemaa-omanik ei kaotanud täiesti oma majanduslikku iseseisvust, vaid ta läks ainult osalise isikliku vabaduse kaotusega feodaalhärra kaitse ja hoolduse alla.

Suletud kodumajandus kesk- ja uuemalajal. - Võime vaadata keskaegset mõisamajanduse korda koos ümbritsevate küladega kui teat. majandusüksust, mille keskkohaks osutus mõis. Mõisa ümbruses elutsevad talupojad tegid mõisaomanikule tööd või kandsid naturaalkohustusi. Mõisaga olid seoses ka selle ümbruses elutsevad inimesed, kes tegid toidu ja peavarju tasuks põllumajanduslikke ja tööstuslikke töid. Mõisa põllumajandusest osavõtuks tegid talupojad teat. tööd, - alul tarvidusest ja hiljem, spetsialiseerudes, kutsetööna; paiguti anti see üksikutes taludes pärandatavaks. Kogu see süsteem loob kindla ja enesesse sulgend majandusorganismi. Võrreldes seda puht oikosmajandiga näeme, et ehkki siin ei seisa küll kõik jõudluste tasumise printsiibil, siis ometi siin olvatud suhted mõisniku ja oritalupoja vahel tuletuvad normaalsest ökonoomilisest kategooriast, väljudes vahetusmajanduse aluseist. Selles oritalupoja majanduses ei ole veel erilist tasumist, küll aga on üldine tasumine subjektile tema töö eest, mispärast ei ole hinda, - s.o. töötasu, ega rendi ja üürimaksmist talu kapitalilt. Vastavalt sellele ei leidu ka ettevõtjaid ega palgatöölisi. Tolleaegsed vähesed mõisted olid: tarve, töö, tootmine, tarbimine jne. Nende naturaalvormide (iseäralduste) tõttu ei evitud kapitali kui tulutise ja tulu saavutamise allikat, vaid ainult tarbitavaid tagavarasid. Et tagavarasid ei saadud sailitada, veelvähem esemeid kapitalisoerida, siis see tagavarade küllus tekitas harjumuse suure hoovkonna, -saatjaskonna, -teenijate massi pidamiseks. Samal põhjusel on ka selgitatav tolleaegne ebaharilik võõraste vastuvõttude arene. Siis otsustati feodaalhärra võimu suurust tema saatjaskonna suuruse järele. Lääne-Euroopale oli see sama tuttav kui Idale. Nagu Venemaal viibiti külas nädalate viisi. Harjumuse - pidada enda juures suurt ja arvukat teenijatekogu - muutumine (vähendamine) vähendas läänes mitmel juhtumil maavalduse aristokraatia politilise mõju ulatust. A. Smith ütleb: "Inglise lordid vähendasid oma politil. mõju sellega, et kaotasid oma saatjaskonna ja kulutasid selle-asemele raha elegantsete esemete ostmisele oma lõbuks."

Sellel, teatud viisil antiikset majandust jätkaval mõisamajandusel normaalnähtena, ei ole mingit kohta kaubanduses. Pea kõik tarbed rahuldati omal jõul, ja vaid harva osteti võõramaa tooteid - ülemere saadud luksusesemeid või muud ülearust. S.p. - oli kaupmehe mõisa tulek suursündmuseks. Sellejuures oli tema kauba hulk pealegi väike, ent ometi rõõmustuti sellestki. Küllalt sageli (kuni 13.s-ni) oli kaupade veo-vahendiks kaupmehe selg, paremal juhtumil kaarik, mis küllaltki mõistetav, kui arvestada tolleaegsete teede seisukorda. Kui suur oli tolleaegne kaubandus, sellest saame ettekujutuse, kui teame, et Saksa Hansa õitsengul kogu kaubavahetus aastas Inglise ja Saksa vahel ei ületand 15 000 saksa marka. Tallinna saabus aastas kuni 15 laeva. Kaubeldi vaid luksusega, haruldustega ja mõistetavalt (et kaplemine toimus harva) olenesid hinnad ostja asja omandamise soovist, olles paiguti väga kõrged. Näiteks maksti paari briljantbreesi eest maa aristokr. esindajate, kiriku vürstide ja rüütlite poolt (kes ei hoolind hinnast) summe, mis ületasid tuhande inimese aasta elatise... jne.

See kinnine kodumajandus säilitas oma jooni mitte üksi keskaja vältel, vaid tuli üle ka kõige uuemasse ajaloo ajajärku. Näiteks Saksas kuni 19.s-di alguseni, kusjuures suhete õiguslik alus mõisniku ja talupoegade vahel jäi samaks, mis varem. Reformi-eelses Venes aga säilis see kuni 19.s-di keskpaigani. Sel ajal oli isegi leida sarnasust Rooma jaotusega: familia rusticaks ja familia urbanaks (vene rikastes mõisades). Mõisnik elas osa ajast maal, osa linnas. Maamajandust peeti oritalupoegade töö alusel. Mõisas arendati käsitööd ja tootmisviise jne. kuni kaunide kunstideni. See kõik tuletab meelde Rooma majandit - linnas omad majad, suurearvuline kodakond. Praegugi Moskvas tuletavad meile meelde mõned majandid seda vana mõisamajanduse korda. Veel, mis valmistamisesse puutub, siis - mõisas valmistati kõiki.

D. Linnamajandus. Keskaja iseloomustavamaks nähteks on linnamajanduse kord. Siin esineb juba ühiskondlikku tööjaotust linna ja maa vahel. Skemaatiliselt vaadates võime öelda, et küla annab tooraine ja saab selle vastu linnas ümbertöötatud saadusi. Selle majandusliku elu astmel leiame majandusliku tootsemise alusena vahetust otseselt tootja ja tarbija vahel. Ka siin peame kujutama seda majanduse organisatsiooni, kui kinnist tervikut, mis koosneb kahest teine-teisest olenevast, kuid ometi iseseisvast osast - linnast ja külast (maast). P.s. peame kujutlema kogu maa pindala tollajal jaotatuna üksikuiks piirkonniks, mis koosnesid keskusest - linnast, ümbritsetuna juurekuuluvate küladega.

Keskaegne linn Lääne-Euroopas. Kui vaadata keskaegse Saksamaa kaarti, siis

leiame 3000 sellist linnakest - omaette keskust. Nad asusid teine-teisest lõuna ja lääne osas 4.-5. tunni tee kaugusel, põhjas ja idas aga 6-8 tundi nii, et iga sellise linna raiooniks langes edelas 2-2,5 ja maa ida osas 5-8 miili. See võimaldas ümbruskonna talunikule, kes asus piirkonna rajal, ühe päeva jooksul linna turul-käimise ja asjaõiendamise toimetamise. Keskaegse linna tekkimine on seotud tolleaegse elu sõjalise oluga. Koskaja linn kujutas endast "burgi" - kindlust, s.o. kohta, mis ümbritsetud müüri ja kraaviga ja kus võis olla kaitstud vaenlase eest. Linnas valitses eriline linnaõigus - "Burgrecht", ja kelle kohta see kehtiv, oli - Bürgerlad, (burgensis - Bürger - linnlane). See linnaõigus võimaldas teda kasutavale isikule ja viimase perekonnale vajaduse korral vaenlase eest varju (ühes vallasvara ja karjaga). Kuid selle eest ta pidi kandma linna kasuks kohuseid, mis seisid - osavõtu vajadusest linnamüüride ehitamisel ja nende korrashoiul. Linna elanikud erinesid alul vähe oma tööala poolest naabruses asuvaist külaelanikest. Nad pidid linnas omama maja ja kandma linna kaitsmise valveteenistust, kusjuures oli nõuetav oma relvastuse valdamine.

Edaspidi linn arenes mitte niivõrd kindlusoks, kuivõrd tööstusliku teotsemise ja turukaubanduse koonduskohaks ja "Burgrecht" areng vaba ostu ja müügi õiguseks linnaturul. S.t. kaubatehingud linna turul olid erilise kaitse all. Linn sai erilised õigused ja priviloegid kuningate ja vasallide võitluse ajal, mistõttu ta erines ümbritsevast tolleaja ebaõigluse merest. Linn oli see koht, kus maja tundis vabadust vaatamata ümbritsevale vägivallale, orjusele ja oritalupoja õigusele. Kõik see tekitas mittevabades püüdu pääseda linna, seda enam, et linn tegi inimese teatud tähtaja jooksul vabaks ("Städtische Luft macht frei").

Tsunftikord. Aegamööda said keskaja linnad käsitöö ja kaubanduse keskusteks. Linna turul vahetasid - talunik oma tooraineid ja linnlane oma tööstuse saadusi. Mis puutub tööstusse linnas, siis oli käsitöö ja tarbija iseäraldusels sel ajal ta tsunftlik organisatsioon - ühe ja sama eriartikli tootjate ühendamine eriliseks ühendiks, luues oma osalistele tähtsaid priviloege. Tsunfti,kui üksiku ja kõigi tsunftide, kui erilise organisatsiooni ülesandeiks osutusid kaks sihti: töötingimuste reguleerimine tsunfti sees ja monopoli maksmapanek väljaspool. Neid sihte saavutati seega, et tsunftid nõudsid tema liikmeskonda kuulumist igalt ühelt, kes antud kohal tegi käsitööd. Iga tsunft oli linnas monopolisti seisundis, sest ainult tema liikmed kasutasid linna turul oma saaduste minemi õigust. Vastavalt sisemisele vaimule, oli peamiseks tsunfti ülesandeks püüe,anda oma liikmeile küllaldast ülalpidamist, kindlustades neile elamise tingimusi, mis vastasid teat. tsunfti keskmisele tasemele (mis iseloomuline antud tsunftile). Sisemise konkurentsi vältimiseks tsunft oli varustatud avaliku võimu poolt õigusega kõige detailsema tootmistehnika ja saaduste minemi tingimuste suhtes (toote hääduse, tööpäeva pikkuse, töötasu kõrguse, müügihinna, abitööjõudude hulga jne. suhtes). Välise konkurentsi vältimiseks võisid linna turul müüa ainult tsunfti käsitöölised ja väljaspool linna maksid teat. kitsendused, nagu näiteks"Meilenrecht", mille põhjal linna lähedasis külades üksik isik ei tohtind teotseda (ei võinud tegeleda) selle või teise tsunfti käsitööga.

Nõnda asu kogu selle organisatsiooni süsteem äärmiselt karmilt reglamentatsioonil ja mitmekesistel takside alustel (käsitöö taks,toorainete ostmine ja jaotamine töötajate vahel jne.). Need valjud nõudmised olid suurel määral ka tarbija huvides. Tsunft - piirates pakkumist ja kõrvaldades seega võistlust, vastutas vähemalt tema vastutusel tarbitud kauba häävääruslikkuse eest. Sama võib öelda ka hindade kohta, mis kaugeltki alati ei olnud seatud käsitöölise huvides,vaid pidasid silmas ka ostja huvisid.Kokkuvõttes - keskaegne käsitööline ei teind mitte vaba tööd, vaid töötas kui ametnik, valju hirmuga tsunfti ees . Seega kujutas käsitöö endast kohustumist, mis oli suunatud üldsuse hüveks. Meister oli kohustatud tegema ausat või - nagu siis öeldi -"õiglast tööd". See võimaldas teatud iseseisvust käsitöölisele, mis rahuldas tema tähtsamaid püüdeid. Ühes sellega valitses tsunfti käsitöö-epohhis (11.- 12.s) tsunfti-korraldav teat. perekondlik organisatsioon, kuna meistri perekonda kuulusid kõik tootmisest osavõtjad - sellid ja õpilased, kes elasid temaga ühe katuse all. Tsunfti käsitöös,- kuni säilis puhtal kujul ta olemus - valitses teatud looduslik hierarhia, kus õpilaste ja sellide aeg kujutas: meistrikutsele ettevalmistuse ajajärgu. Teame, et 4.- 8.õppeaasta järele sai õpilane selliks, ja meistriks - kui koht vabanes. Kõige selle tagajärjel polnud tsunftis mingit pinda sotsiaalsetele vastuoludele.

See oli nii-kaua,kuni tsunftlik käsitöö tootmine vastas aeglasele ja püsivale majanduselu voolule, mis,seotud rahvastiku juure-kasvu suhtes.kommete ja harjumuste püsivuse ning muutliku moe puudumisega.Sama tuleb mainida ka pakkumise kohta, mis oli küllalt püsiv vähese tootlikkuse tõttu;

kusjuures viimane
oli tingitud tsunftimeistrite vähesest arvust.

Vahetus keskaegse linna ja küla oludes. Kaubandus peapuudus keskaegse linna majand. oludes, mil tsunftikäsitööline oli ühel ja samal ajal ettevõtjaks, tööliseks ja kaupmeheks. Turul kohtusid tootjad ja tarbijad. See on seda enam mõistetav sellest, et tolleaegne käsitöö tootis turul müümiseks, pidades ühtlasi silmas ka tellimisi. Turul olid suuremaiks ostjaiks just maaelanikud. Leidus ka detail-kaubitsejaid, peamiselt vaesema kihi jaoks, ent see ei muuda üldvaadet. Mis puutub suuremasse, tõelisse kaubandusse, siis oli see tollajal väga erandlikult ligilähedalt mõeldav aasta-laatadel, kuhu toodi väljastpoolt võrdlemisi haruldasi esemeid ja mis osutus ainukeseks juhuks aastas, kus eri maakondade tootjad kohtusid vahetamiseks. Nõnda iga linn moodustas selles epohhis, teda ümbritseva maakohaga, omapärase autonoomse ühiku (linnaga keskuses), mis elas oma autonoomset majanduslikku elu.

Linnaelu keskaegses Venes (13.s.). - On sarnasust aga ka erinevust Lääne- ja Ida-Euroopa majanduslikus arengus. Venemaa elu, kui ka feodaalsed mõisad sarnlevad teat. määral Läänega. Ent selle sarnasuse kõrval me näeme majanduslikus käigus ka väga palju erinevusi, mis tingitud teisiti kujunevast ajalookäigust, teisest ühiskondlik—politilisist ja ühtlasi ka majanduslikest tingimusist (Läänes). Tähtsamaks erinevuseks on Vene vähene linnade ja tsunfti käsitöö arengu puudumine. Kuid hilisemad ajaloo uurimused näitavad, et ka Venes oli näha selle-kohaseid algeid, mis aga ei saand areneda eriliste Venemaa ajalooliste tingimuste tõttu. Nii leiame vanas Venes rea suuri kaubalinnu (tekkind 8.sajandil) sealsete kaubandus-tööstusliikude ringkondadega. 9.s.-dil võime leida juba teat. kohaliku poliitilise vormi - linnapiirkonna, s.o. kaubandusliku ringkonna, mida valitses kindluse-linn, mis oli selle ringkonna tööstuse keskuseks.

Halvemalt mõjus Vene linnade arengule, tõkestades linna tööstuse kasvu, - mõisa maaomandus. See mõisa maaomandus meenutab Lääne oma, ja oli samuti ehitatud ümberkaudselt, sõltuvalt rahvastikult maksude kogumise süsteemile. Bojaar (Vene mõisnik) pidas ise võrdlemisi väikest majandit, mis sageli ei ületand tubli talumehe oma, kuid seejuures talupojad olid kohustatud bojaari varustama igasugu kraamiga, millega toideti viimase sõjalisi (sõdureid) ja mitte-sõjalisi (majandi personaali), kellede arv määras bojaari politilise ja ühiskondliku kaalu. Bojaarid hakkasid koondama oma mõisatesse käsitöölisi, et mitte kasustada linna teeneid. Sellega kaotasid linna kaupmehed, käsitöölised ja töölised terve klassi tellijaid ja tarbijaid. Sellega muuseas seletubki Vene linnade haruldaselt aeglane kasv 16. ja 17. saj-dil. Kuid sama mõisa süsteemi tulemuseks oli ka talupoegade kinnitamine oma elukohtade külge, - tekkis oritalupojaline sõltuvus ajal, mil see hakkas juba Läänes välja surema.

Oritalupoegsus muutus ühes Vene ühiskondliku ja majandusliku arenguga üha tugevamaks ja laialdasemaks. Võib öelda, et ta hilinemine on võrreldav rahva psühholoogiaga ja ühiskonna arenguga. Ent ta mõjutas tugevasti rahva hingeelu, jättes järele raskema mälestuse ja kibeduse-tunde.

Nii sundtöö, seoses mõisasüsteemiga, põhjustas linnaelu kui ka käsitöö arengu vähese arenemisastme. Kui maaelu sarnles vanas Venes üldiselt Lääni mõisade feodaalsüsteemiga, siis linnaelu kohta väideti vastupidist. Sel ajal kui linn oli Läänes väiketööstuse keskuseks, siis oli linn Venes esijoones admistratiivseks ja kaubanduslikuks keskuseks; tööstus oli levind ainult külades. Sääl sündiski kodutööstus, mis turgude kauguse tõttu kasutas kaubanduslikku vahetalitust. Kuid ka Vene linnades oli arenemud väga mitmekülgne käsitöö, - paljude tuhandete käsitöölistega. Näit. Novgorodis, enne ta hukutamist Julma poolt, loeti kuni 2000 isikut, kes tegutsesid mitmetel aladel (pagarid, lihunikud, rätsepad, puuseppad jne.), kusjuures kirjutajate raamatud olid maksustamise alused. Ent pea-erinevus Lääne omast seisis selles, et puudus luutlik ja kinnine organisatsioon, - selline tööstuse teguri kontsentratsioon, mis keelas väljaspool linnade töötamise, just nii nagu see esines tsunfti korras.

Vene oludes ei olnud läbi-viidud nii täpset jaotust küla ja linna vahel, kuna maal arenes samuti tööstus ja leidus küllalt külasid, kus vähem osa tegeles põllutööga. Tuleb mainida, et Moskva riik 16.s.-dil annab meile tüüpilise pildi linnamajandusest, mis meile juba tuttav Lääne-Euroopa keskaja (11.-13.s.) keskpaiga omast.

Kuid tõelist tsunfti korda ei tekkind ometi, olgugi, et leidus selle algeid õpilaste instituutide näol; seda takistasid Vene elu erilised tingimused (õp.instituudi all mõtleme seda, kui õpilane pidi meistri tunnistuse saamiseks teat. aastate arvu - enamasti viis aastat - õppima meistri juures, kusjuures mõnel pool olid ka vastavad katsed). Kõige lähemal seisid tsunfti korrale hõbedaseppade ja pühapiltide joonestajate oriline organisatsioon. Hõbedasepad ise kauplesid kaubapoodides, kus võisid kaubelda ainult selle korporatsiooni liikmed. Selle liikmeks võidi saada alles päälo

õppeaastaid ja erilise oskusliku töö esitamist ning pärast kohustumist - pakkuda ainult õiget kaupa, seda esitades ühingu vanemale kontrollimiseks (kes proovis metalli puhtust ja varustas selle oma templiga).

Siin esineb väga sarnane organisatsioon keskaegse. Lääne tsunftiga, kuid neist algeist ei kujunend käsitöö-tsunft tema lõpulikus mõttes. Seda takistas ühelt poolt mõisa-majanduse areng ja teisalt - Venes liig kiiresti arenev kaubanduslik kapital, mis pööras üldise tööstusliku arengu natuke mujale. Võib siiski kindlusega öelda, et linnaelu oli küllalt arenend, kuid kinnise kodumajanduse iseloom ei säilind mõisa korra tingimusis päris puhtalt. Igatahes näitavad uuemad uurimused, et ka Vene majandusliku elu arenga tingimused vastavad suurel määral Bücheri teooriale.

Uue ajaloo ajajärk. Uue ajaloo perioodi majanduslikku iseloomu võib määrata kui vaba majandusliku käibe epohhi. See vastab üldiselt Bücheri rahvamajandusliku astmele, kui majandusprotsessi organisatsioonile, mille sihiks osutub kaupade valmistamine minemiks. Meie teame üldajaloost, et nii vana periood kui ka keskaegne tundis vahetusprotsessi, mis ovis kinnismajanduse tõttu vähest tähtsust, olles igati kitsendatud ja piiratud. Uue korra algeid oli märgata juba ammugi ja vana korra jäänuseid on säilind pea tänaseni. Sellejuures on tähtis teada, et majandusliku elu uue korra algus ühtub uue ajaloo perioodi algusega, mida dateeritakse uue maailma avastamise momendiga. Selle arvamisega ühtuvad tuntud kirjanike - Bücheri, Schmolleri, Gunninghami - vaated, kes dateerivad uutaega 16.s.-ist. teised - Roscher, von Below ja Sombart kujutavad 16. - 18.s.-dit enam sarnaseks vanaga, kui hilisema uue epohhiga. See viimane arvamine näib sobivat kõige enam uuemaks ja kõigeuuemaks ajalooks. Kuid kedagi ei või eitada, et muutused, mis algasid 16.s. ja mis olid seotud suurte Euroopa riikide tekkimisega ning majandusliku käibe märgatava laienemisega, - ei võimaldaks tõmmata küllalt eritlevaid jooni kesk- ja uueaja vahel.

15.s. lõpp oli suureks murranguajajärguks inimkonna ajaloos. Ameerika, ja India meretee avastamine kui ka asumaade asutamine raputasid juba tarduma hakkand vana-maailma. Tõuge tabas enam kaubandust kui tööstust puuvillatööstuse (eriti India määratu kauba tagavara kättesaadavuse tõttu) ja peaasjalikult kulla näol.

Uute turgude avastamine. Uus aeg suurendas asumaade avastamisega määratumalt majanduslikku käivet, kusjuures määratult suur uus turg suurendas väga palju eurooplaste toodete katmist, tänu mitmekesiseile uuemaailma tarvetele. Suur väärtusmetallide vool Perust ja Mexikost andis arenevale kapitalismile maksuvahendite soovitud suurenemise ja orja-töö rakendamisel - plantaaside majanduse, suurendades suhkru, kohvi ja tubaka tootmist.

Ent uute kaubanduslikkude perspektiivide ja kergete ära-elamis võimaluste avastamine, koos ettevõtlikkude inimeste püüuga pääseda uude maailma saavutama kulda ja õnne, - tõid iseendast Euroopa majanduslikku ellu muutuse.

Kaubanduse ja tööstuse areng. - Meretaguse kaubanduse arenemisega pidi suurenema ka sisemine vahetus üksikute Euroopa maade piires ja nende vahel, mis pidi avaldama mõju tolleaja majanduselule, mis põhines monopolikaubandusele ja tsunftilisele tööstusorganisatsioonile. Tsunft hakkas ikka enam kinnisemaks muutuma oma iseloomult, piirates uute liikmete vastuvõttu. Tekkisid kitsendused - sellidel kadus lootus võimalusele, saada iseseisvaiks meistriks. Algas lõhe töö ja kapitali vahel. Kõik need korraldused käisid aga otse risti vastu uue korra iseloomule. Ikka enam avastusid tsunfti eitavad küljed. Üldse - olles tekkind oma kodulinna turu varustamiseks - tsunftid osutusid kõlbmatuiks. Kogu tsunfti organisatsioon oli niivõrd kohandet tööstusliku arengu teat. astmega, et ta hakkas sama arengu edaspidise käigu juures näitama häätegeva asemele kahjulikku, edendava asemele - takistavat mõju. Seni kui turg oli kitsas, vastas tsunft oma ülesandeile, kuid selle laienemisega muutus ta tootmisele tõkkeks. 15. s. lõpul ja 16. s. alul sündis muudatus turu alal - linna turg hakkas laienema maailma turuks. --- Et tööstus oli vähe arenend ning võimaldas vähe tulu, s.p. olid ka ainukesed kapitalid kaupmehe ja liiakasuvõtja omad. Rahvused, kes valdasid suuri kaubanduslikke kapitale, olid ka rikkamaiks, ja kaubanduse üleminekuga ühest maast teise, vahetas rikkus ka oma peremeest - veneetslastelt hollandlastele ja sealt inglastele.

Tundmatute maade avastamine tõi Euroopale määratu turu. Asumaade varustamine nõudis tööstuse arendamist ja vahetus Euroopa ning Ameerika kui ka India vahel suurendas ühtlasi vahetust Euroopa maade vahel. Et maad ja rahvad, kes kauplesid uute maadega, ei omand kõiki vajalikke tooteid ega jõudnud ka kõiki importeeritud kaupu tarbida, siis see soodustas vahetuse tugevndamist ja kiirendamist, mis omakorda nõudis tootmise suurendamist. Tsunft osutus kasutuks, kuna uues korras vajati suurtootmist. Sellejuures osutusid suureks abiks paranend liiklusteed, millede kohta võib öelda, et

nad olid ühest küljest kaubanduse tarve järelduseks, sellc käivete laienemiso tagajärjeks ja teisalt - andsid võimaluse käivet veel enam laiendada ("Raudteed on iseendid ehitand"). Turu tegeliku laiendamisega läks ka rahvusvaheline vahetus suhteliselt laiemaks just transpordi kiirenemise ja paranemise tagajärjel. Transpordi paranemisega (eriti aurumasina tarvitusele võtuga) kaasles suur muutus, - võimalus laiendada mõnele kaubale turgu ja teisele avada sellc, sest nüüd saadi saata suurtele kaugustele kaupu, mis varem ei kannatanud vankri vedugi. Samuti mõjus kaubanduse arengule ja olukorrale soodustavalt asjaolu, et näiteks telegraafi teel saadi teateid kiirelt edastada. --- Suurtööstuse tekkimise tingimuseks oli,nagu nägime, alaliselt laienev turg ja parandatud liiklusteed. Enne kõike suurtööstus juurdus seal,kus riigid suure valitsusvõimuga võisid kindlustada kaubandusele mitte-üksi laiu sisetur[illegible], vaid ka - tänu targale kaubanduspolitikale - väga tähtsaid välisturge vastavalt õnnelikele asumaade omandamisile. Kõige uuemad vahetuse- ja ühenduse-viisid - post, telegraaf, raudteed, aurulaevad ja siseveeteede täiendamine - olid nüüdisaja kapitalismi arenemise päätegureiks. Tarbijate ja tootjate kõrvale kerkis esile uus ja võimas kaupmeeste-klass,mille tekkimine oli tingit uutest minemi tingimustest - saada ülevaadet turust,mille piirid määratumalt avardusid; taibata selle või teise kaubasordi tõelist nõudmist ikka kasvavais võistlus-nõudmisis jne. Kaubandus sundis tootmist,võistlus aga kihutas viimast leidma uusi meetode oma tehnika parandamiseks,oma progressiks.Kaubandus oma tingimuste ja kommetega määras tootmise ja selle suuruse.Uued avastused ja liiklemisteed ei suurendand ainult kaupmeeste rikkust, vaid nad laiendasid ka minemi turgu kõigi maade tööstusile, eriti neile,kes tegelesid meresõitudega.Käsitöö ei suutnud rahuldada nii kiiresti kasvavat turu nõuet, kuna massiline minem nõudis massilist tootmist,s.o. suurtootmist. Viimane ei viibind tekkimisega,- on ju suurtootmise päätegurik kaubamajanduse areng,s.o. tootmine mitte oma tarbeks ega ka mitte tellimisile, vaid tundmatule tarbijale - minemile.Tootmise arenguga tekib vajadus töö tootlikkuse tõstmiseks (manufaktuuriks).

Tekkis tungiv vajadus masina järele,mis asendaks inimese töojõu, sest massiline tootmine nõudis tööliste hulki.Ent iseseisev käsitööline,olles ainukene tootja tol ajal, ei soovind vahetada oma vabadust, koos toodete müümise vabadusega,oma tööjõu müümise vastu.Siin tuli kaupmehele,asutatud uue ettevõtte omanikule, abiks tööliste puuduse korraldamises asjaolu, et samal ajal ülemäärased maksud tõrjusid välja massiliselt talupoegi -põllupidajaid maamajandusest s.o.nende maalappidelt,ja - masina leiutamine,mis osutus tööjõu suureks asenduseks.

Masinate rakendamine. Tööliste arvu suurendamisel ei jätkunud üksi talupoegist-maatamehist ja hulguseist kuna laiem tootmise tarve kasvas iga tunniga.Ei aidanud enam tööjõudude rakendamine ega tööjaotuse täiendamine selleks, et rahuldada tarbeid.Inimtööjõu asendamine masinatega sai vältimatuks. Seega masin ei ole mingi tehnilise protsessi tulemus,vaid majandusliku vajaduse vili.

Et masinate tekkimisel mängis ja mängib ka tulevikus suurt osa puht praktilisuse moment, siis s.p. näeme, et nende leiutajad olid harimatud,teaduslikult ettevalmistamata inimesed mitmesuguseist elukutseist,enamasti käsitöölised.Mitmed masinad olid juba varem tehtud, - nagu näiteks tunti masin-kudumist Danzigis juba 1570.a-tal,kuid seisid tegevuseta,sest minemi piiratusega ei olnud nende järele vajadust. Kui see tekkis,siis tegi see ühtlasi vajalikuks tööstuses seni valitsend normide kaotamise,mis kitsendasid masinatega tootmist. Tööstusvabadus sai vältimatuks edasistest progressi tingimusist.Töötasuvus ja tuluvus tekitasid rahvusvahelises ulatuses võistlust, mis kihutas omakorda täiendamisele ja masinad tunnistati ettevõtete elulisiks vajadusiks.

Kuni tolle ajani Inglismaa oli valusalt tunda saand ja kannatand konkurentsis India puuvillatööstusega,mis tõrjus kõikjalt välja Inglise saadused puuvilla-tööstuse alalt. See oli siis nii, kui Inglismaa kasutas samu algelisi viise puuvilla tootmise alal. Kuid esimeste masinate ilmumisega ning tarvitusele võtuga ja nende edaspidise täiendamisega Inglismaa mitte ainult ei tõrjund oma maalt India puuvillatööstuse tooted välja, vaid konkureeris ka Indias suure eduga; vallutades peagi kogu maailma,asus ta puuvillatööstuse etteotsa. --- Selle protsessi lõpul[illegible] mehaanilised täiendused ja leidused sünnitasid pöörde,mis, alates Inglismaalt,muutis pea kõik maailmamajanduse suhted. Ta lõi uued klassid, kusjuures kodanikkond näppas esikoha endiselt maa-aristokraatialt, jättes vabaks arenemistee tööliste klassile.

Tööstuse uued vormid. Et endine kästiöö organisatsioon ei vastanud uutele majandus-tingimusile,siis tekkisid ta kõrvale uued tööstuse vormid:ühelt poolt kodune tööstus ja teisalt - vabrik. Kodune tööstus,mis kujutas endas ühte kapitalistlikku tootmisvormi, tekkis osalt rahvastiku harjumuste kasutamisest kodustes töödes ja osalt - avatledes end linna käsitööliste elementidest.Palju suurema tähtsuse omab kapitalistlik vabrik,mille ökonoomilisiks

tekkotingimusiks osutusid: 1) tema toodete massiline ja enam-vähem püsiv minek turu määriteldud organisatsiooni tõttu, 2) tootmisprotsessi suhteliselt odav tehnika ja 3) küllaldase hulga vabade tööjõudude olemasolu. Sellejuures olgu öeldud, et kapitalistlik vabrik ei tekkind käsitöö arvel ega selle asemele, vaid suuremalt osalt kõrvuti sellega, haarates neid tootmisharusid, kus käsitöö ei olnud tegevusosaline. Vabriku võitlus käsitööga kandus palju hiljemasse 19.s-ndi epohhi. Samuti ei konkureerind vabrik koduse tööstusega, vaid nagu öeldud - ta arenes sellega peaaegu paralleelselt. Sealjuures oli tootmise tehniline külg otsustavalt põhjapanev, sest kui antud tööstusharus oli nõuetav põhikapitali suur kogus, siis oli s e e eeldiseks suurtööstusele.

Suured territoriaalsed riigid ja nende majanduspolitika. - Selle ökonoomilise arenguga kaasles suurte territoriaalriikide tekkimine, millede valitsejad olid suurel määral huvitatud suurkaubanduse ja -tööstuse arendamise võimalikust kaasaaitamisest, kuna selle õitseng tähendas maa heaolu tõusu, rikkuste kogunemist ja hüveolu. Teame, et riigivalitsejad, võimu säilitamiseks väljaspool riigi piire ja oma tahtmiste maksmapanemiseks sisemaal, vajasid tolajal alalist palgalist ametkonda. Üks-kui-teine nõudis raha ja seda võis saada ainult sellelt rahvastiku osalt, kes koondas oma kätesse teatud tulusid kaubavahetusest. Seda viimast oli vaja toetada igal viisil ja kuna tööstuspolitika oli tolajal linnapolitika, siis tolleaegsed valitsejad kordasidki suuremas mõõdus endiste linnavalitsuste korraldusi. Kuid nad hoolitsesid rahvastiku eest teiste rahvastiku-osade kulul. Uute riikide juhid soovisid omamaa tööstust ja kaubandust arendada naabrite arvel. Linnad tegutsesid keeruliste keelu-, piiramiste-, kitsenduste süsteemi abil, suunates tööstust teatavale teele. Riigi võim teotses täpselt samuti keeruliste korralduste abil. Ilmnes teat. vahe, - kui linna=võimu pääobjektiks oli tööstus (tsunfti käsitöö) ja alles teises järjekorras kaubanduslik tegevus, siis tolleaegne riigivõim eelistas enne kõike viimast. S.p. seda perioodi kutsutaksegi merkantelismiks, kaubanduslikuks süsteemi epohhiks, kus merkaator (=kaupmees) oli esikohal valitseja poolehoius, sest et viimane püüdis soodustada kaubandust, millest sissetulekud olid talle abiks maaelu juhtimisel. Seda esimest, suurte territoriaalriikide majanduslikus tegevuses esinevat perioodi, seda iseloomustab majandus-käive teatud seotus, ta piiratus iga riigi piiroga ja riigi hoolekande liigse taholpanu ja väiklusega.

Kapitalistlik kord.- Edaspidi näeme, tööstuse ja kaubanduse tugevnemisega, püüdu riigi kitsendava mõjuvõime alt pääsmiseks. Tekivad nõudmised kaubandus- ja tööstusvabaduse saamiseks koos uute sotsiaalsete klasside püüdudega politiliste vabaduste laiendamiseks, kusjuures viimased toetavad esimeste nõudeid.

Algas üldiselt liberalismi ja eriti majandusliku vabaduse epohh. Selle majandusliku evolutsiooni pinnal sündis ja kasvas majanduslik näha, mida tunneme kapitalismi nimetuse all ja mis haaras 19.s. majanduselu, säilitades enda kõrval vana majandusliku korra jäänuseid.. Kapitalism õieti algas oma võidukäiku 19.s. keskelt ja vallutas kogu selleaegse majandusliku ja ühiskondliku elu, olles kestev kuni nüüdisajani. Tema vaatlemine kuulub politilisse ökonoomia ülesandeks niipalju, kuipalju nüüdisaja ökonoomia on omas olulisemas osas kapitalistliku ühiskonna ökonoomia.

Rahva- ja maailmamajandus.- Tööstus, kaubandus, põllumajandus kui ka kõik teised uueaja nähted kuuluvad tervikuna n.n. rahvamajanduse perioodi, mis oli vastandiks eelmistele majanduslikele epohhidele. Kõik, mis sel ajal toodeti ,kandis kauba kuju ja oli määratud vahetuseks. Uueaja iseloomustavaks iseäralduseks osutub see, et kõik vajalik saadakse kaubandusliku vahetalitaja - kaupmehe - käest, kes täitis saaduste edasiandmise funktsiooni tootjast tarbijani. See vastab neile iseäraldistele, mis märgivad 3-da astme majanduslikus astmes Bücheri skeemis. Mõned tahtsid veel lisada Bücheri skeemile 4-da astme - maailmamajanduse, kuid Bücher vaidles kategooriliselt sellise laienduse vastu. Tema arvates kõik need nähted, mis nagu annaksid alused, mis kuuluvad rahvusvahelise tööjaotuse alasse, nagu - rahvusvaheline tööjaotus, rahvusvaheline riikide sõltuvus, transport, krediidi-majanduse organisatsioon, asumaade majanduse tähtsuse suurendamine ja imperialismi (-ism= keisrivalitsus; piiramatu valitsejavõim; ahnitsemispoliitika, kalduvus maailmariiki luua) politika, on kõik faktid, mis on juba tuntud varematel epohhidel. Küsimus seisab nende levimise astme olemuses, kusjuures sisuliselt ei leidu siin mitte midagi põhimõtteliselt uut selleks, et konstrueerida erilist majandusliku-elu perioodi tulemust. Muidugi majanduslik elu kujunes rea muutusiga - alates absolutismiga, millele järgnes liberalism, siis nüüdne omapärane sotsiaalne epohh, kuid kõiki neid võib paigutada rahvamajanduse astme piiresse, vältides seega lisa-perioodi ülesvõtmist.

Vastuväiteid Bücheri teooriale ja selle üldhinnang.- Bücheri teooria vastu on palju vaieldud. Ajaloolane Eduard Meier tegi seda vägagi järsult, kritiseerides Rodbertuse oikose tooriat, mis on pooldatud ja arendatud paljude majandusteadlaste poolt, kellede hulka kuulub ka Bücher. Meier ei nõustund sellega, et kinnine kodumajandus nagu haaraks perioodi tsivilisatsiooni

algusest keskaja keskpaigani,s.o. teise aastatuhande alguseni,kuna rahvamajandus tekkis alles keskaja lõpus - 15.ja 16.s.vahel.Vastandiks sellele väitele,Meieri arvates,nägi vana aeg rida etaape,mis polnud sellase ühtlase ilmega, kui seda arvavad Bücher ja Rodbertus.Nii vaadates vastavaid allikaid Kreeka ajastu 7.ja6.s.enne Kr.,selgub, et Bücheri majandusliku arengu pilt on ekslik, kuna need vastavad 14.,15.ja 16.-le s. peale Kr. Ja 3.s. iseloomustavad 17.ja 18.s.moderniseerivad jooned (kusjuures võrdluseks ei tule võtta mitte 19.sajand.),mis üldiselt - vaatamata transpordi raskusele ja aeglusele - ikkagi oleksid rahvusvaheliseid suhteid Bücheri mõttes.Need väited kinnitavad edasi, et Ida elus oli arenend kaubandus,- eriti Vahemere ranniku rahvaste mail,mis on legendiski kaunistatud määriteluga: Saalomoni külastusega Seeba kuninganna juure. Samuti Egiptuse varaod läkitasid oma riigi õitseajal kaubalaevastikke Punasele merele.Sellejuures osutus Egiptuse kunungriik püramiidide ehitamise ajohhis - 3000.a.ümber enne Kr.sündimist - kindlalt organiseeritud "bürokraatlikuks riigiks",muutudes 3000.aastate lõpus (en.Kr.) - feodaalriigiks arenend läänikorraga. -- See on kõik nii prof.Meieri järele.

Üldse,mida edasi vanaaja Ida arenemises, seda enam kasvas kaubanduse areng.

Kuid Meieri tõendused rahvusvahelise kaubanduse suhtes osutuvad üleliigseiks,sest,nagu teame, Bücher pole seda eitanud vanas maailmas ja see ei võinudki tulla kellegi pähe,see olnuks vastolus kõigi ajaloolisto faktidega. Meieri arvates leiame Kreekas - mykeena ajohhi ja siis järgneb ajohh,millele Meier andis nimeks "Kreeka keskaeg" - aadli valitsemise ja kangelaslaulude aeg.Sel ajal põllutöö ja karjandus aitasid maamajanduse õitsele; sel ajal kujunes linn-riigi kuju,mis tollest ajast peale jääb tüüpiliseks vanakultuuri esitajaks. --- Vastuolud Homeris ei piirdund ainult suurmaapidajate ja väiketalupoegade ning oritalupoegade koosseisu looteludes ; iga küla Homerose ajohhis omas käsitöölisi (n.n. dernuka'id),kes töötasid kogukonnale aga mitte eneselo. Edasi arenes Kreeka elu kiires tempos. 8.s.arenes Kreeka merekaubandus kiiresti. See oli kolonniseerimise ajohh,mil hellleenid asustasid Vahemere ranniku Kaukaasiast ja Krimmist - Sitsiliani ning Kampaania. Sellise hiigel-raiooni avastamisega arenes ka raha-liiklus ja rahamajandus,sundides kaupade tootlikku olelust.Edasi Meier käsitas Kreeka ajalugu moderniseeritud stiilis.Ta rääkis kodanikkonnast,tungist linna,kapitalismi arengust,rahamajandusest jne.Kuid kõiki neid Meieri termineid tuleb võtta suure ettevaatusega .Vanamaailma - Kreeka ja Rooma - kapitalism on hoopis teine kui nüüdisaegne kapitalism,mida lähemalt käsitleb Sombart oma raamatuis.Sama lugu on vanaaegsete kriisidega - kriisid sui generis,jne.Kuid kõike seda käsitas Meier ajaloolase seisukohast,rõhutades, et vana maailm evis oma vanaaja,kesk- ja uueaja ajohhi ja et ta lahkus näitelavalt kultuuri hävinemisega. --- Meieri vaateid jägab ka suurel määral Georg von Below,samuti kui Kurt Breysing,kes panid ette eraldada iga rahva ajaloos erilised ürg ,vana ,kesk ,uue ja uusima perioodi,eraldi vanaaegsete kreeklaste,roomlaste ja romaano-germaanlaste jaoks. --- Arvustusele vastas Bücher, et ta on tahtnud anda mitte "Wirtschaftsgeschichte't",vaid "Wirtschaftstheorie't"; mitte majandusajalugu, vaid majandusteooriat. Soovides leida arenemise üldjooni ta stiliseeris ajaloolist tõelikkust ja selle tõttu läksid lahku majandus-teoreetiku ja -ajaloolase ülesanded.Vastandina Bücher - vaadates mineviku ajalugu jaotatuna - liitudes oma vaates Rodbertusega ja ühinedes ka Bruno Hildebrandiga, kujutas inimkonna majanduslikku ajalugu üldjoonis,katkestamatus,kuid siiski siksak kujuliselt kõrvalekaldund arenemis-looga.Sellest seisukohast lähtudes osutub Bücheri skeem kõige õigemaks,mispärast ta skeem jätkab etendamist ja mängib suurt osa majandusteaduses.

6.p. V ä ä r t u s .

Väärtuse üldmõiste.- Asju tunnetatakse võrdluse teel.Võrdlus võib lähtuda asjade sisemisist ja väliseist omadusist,nagu mõõdust,kaalust,mis kutsuvad esile vastavad mõtlemis-protsessi aktid,mis tegutsevad asjade eristamiseks.

Üheks võrdluse liigiks on hinnang,mis toob meid v ä ä r t u s e mõiste juurde.Väärtus on mõiste,mis ei piirdu ainuüksi majanduslikus valdkonnas, vaid tad kohtame ka filosoofia,kirjanduse,kunsti jne.alalt.Me kasutame hinnangut ja räägime vooruse väärtusest,elu ja tervise väärtusest,teat.maali kunstilikust ja teat.raamatu kirjanduslikust väärtusest samuti,kui mingi kauba või maatüki väärtusest.Uurides psühholoogia tõekspidamisi,me uurime väärtuse üldiseid allikaid ja meid,kui majanduse uurijaid,huvitab aga väärtuse nähtus majanduslikul alal.

Põhi- ja tuletatud väärtus.- Asjade hulgas,mis kuuluvad meie hinnangu alla, on väärtuse seisukohast mõned meile väärtuseks iseenesest,sest nad kujutavad esialgset põhiväärtust (Bigewert),nagu näiteks õnn,tervis,jõud,häätegevus jne.; teisi aga me loome abinõuks meist väljaspool-olevate eesmärkide saavutamiseks.Need kujutavad endist t u l e t a t u d väärtusi(Wirkunswerte n.õ. mõjuväärtused),teisejärgu väärtused.Majanduslikud väärtused kuuluvad kõik sellesse teise kategooriasse.Me hindame majanduslikke hüviseid ainult

heaoluliste ja hüveoluliste eesmärkide esialgseks hinnanguks,poegelduseks, milliste saavutamiseks on vajalikud antud hüvised.Seega majanduslikkude hüviste väärtus on seotud inimese isiksusega ja tema elusihtidega.

Väärtuse mõiste majandusteaduses.- Väärtuse küsimus,majanduslikud hinnangud,on üheks kõige põhilisemaks protsessiks majanduslikus sfääris.S.p.on arusaadav,et endine majandusteadus asetas tema tähtsale kohale üldteooria ehitusel. Eriti Ricardo kui ka Marx ehitasid oma majandusteaduse väärtusele. Sama sihti vedas ka Neuma,öeldes,et väärtus on kogu majandusliku korra põhi- ja lähtekoht. Kuid uuemal ajal on sellest küsimusest muutusi - mõned teadlased üldse eitavad väärtust (näit.prof.Kassel),teised asetavad ta seososse hinna õpetusega,ent vähestе põhjendustega. Sellest edasipidi pikemalt.

Tarbimis- ja vahetusväärtus.- Majandusteaduses ühendatakse väärtuse terminile erisuguseid mõisteid,mis kõik evivad ühist sellest,- kuivõrd mingi ese on kõlbulik teenima inimese huvisid,soove ja eesmärke.Sellе kõlbulisuse iseloomu järele on Adam Smith'ist saadik teaduses juurdund jaotus:1) tarbimisväärtus,s.o. antud asja tarbimise kõlblikkus sama valdaja tarbinguks ja 2) vahetusväärtus,s.t. kõlblisus vahetamiseks. Adam Smith defineeris järgmistes sõnades sõna "väärtust",millel on kaks tähendust: - kord mõistame mingisuguse asja kasulikkust; kord tähendab ta jällе võimalust sellе eest teist asja osta.Esimest tuleks nimetada - väärtus kasutamiseks ja teist - väärtus vahetamiseks. Kuid, leidub asju,mis omavad suure tarbimis-väärtuse,näiteks v e s i ,kusjuures on vaevalt küsitav,kas tema eest ka midagi saab kui tad vahetada. Veel ei olе vahetusväärtust. Vastupidine nähe ilmneb näiteks teemandi juures,- tal on tarvitamisel väiko väärtus,kuid vahetusel saab palju ta eest.

Väärtus subjektiivses ja objektiivses mõttes. Väärtuste jaotus esineb subjektiivses ja objektiivses mõttes. Väärtus subjektiivses mõttes evib mingi hüve või hüviste tagavara teatud isiku heaoluks. Ütleme see või teine vara on mullе teatud rahulduseks,teeb mullе headmeelt,on mullе rõõmuks jne. --- Väärtus objektiivses mõttes on sellе ehk teise hüvise meie poolt kõlblikuks tunnistamine mingi välise,objektiivse resultaadi saavutamiseks.Siin meie piirdume vaid sidemega - hüvise olemi ja sellе või teise ef(f)ekti saavutamise vahel,mis kujutab endas inimkonna heaolu -,määramata seda tähtsust,milline ta evib määritoldud inimese huvi sfääris.Ses mõttes me räägime vee väärtusest,kui abinõust janu kustutamiseks; puudе väärtusest,kui soojuse energia allikast,mis pakub kaitset talve pakase vastu.On selge, et mõlemad majanduslikkude hüviste väärtuste liigid ei või üleüldse kokkuda nii oma suhtelt kui ka olemuselt.Näiteks üks ja sama pöökpuudе hulk,mis kujutab endast ühesuguse objektiivse väärtuse kütteainena,ent mis evib subjektiivse väärtusena erineva väärtuse kohviku ja miljonäri majapidamises; ning majandusliku elu algus-ajal - ei kujutanud see endast mingit subjektiivset väärtust,kuna ta (pöökpuu) oli siis kui vaba hüvis. inimese hüvioluks.

Abstraktne ja konkreetne väärtus.- Seda erinevust võib ka teisiti väljendada,rääkides nendе või teiste hüviste abstraktsest ja konkreetsest väärtusest,mis onam-vähem kokkub nendе asjadе abstraktse või konkreetse kasulikkusega.Leib,kui toidu vahend,rahuldab meie toidu tarvet; ta on abstraktselt kasulik ja omab väärtuse, kuid tükk leiba hästisöönud inimese suhtes,ei esinda mingit konkreetset kasulikkust,koos sellega ka mitte konkreetset väärtust. Eeli mainit kasulikkuse - mitte aga väärtuse - jaotus abstraktseks ja konkreetseks, on tähtis uurijaile,kes asuvad piirikasulikkuse seisukohast asja uurima.--- Üldiselt on väärtuse mõiste oma paljuse ja mitmekesiduse tõttu raskelt määritletav ja tad võib koondada peamiselt kahte teooriate gruppi, mis lähtuvad,kas a)subjektiivsest või b) objektiivsest printsiibist,mistõttu hakkame uurima väärtuse õpetuses subjektivismi ja objektivismi.

Võib ka vähe teisiti gruppeerida,jägades teooriad sellisteks,mis selgitavad väärtuste ilmuvust,kas a) asja kasulikkusega ja b) nendе valmistamise kuludega ; või a) kasulikkusega ja b) kulutatud tööga,kus kulutused on viidud töö-energia kulutuste alla.

Objektiivne vahetusväärtus.- Objektiivset väärtust iseloomustavate mitmesuguste omaduste hulgast , tema tähtsuse seisukohast meie heahäekäiguks,peame tõstma esile üheе väärtuse omaduse - hüviste objektiivse vahetusväärtuse.Puht majanduslikkude alade jaoks mõistame vahetusväärtuse all antud hüviste võimet vahetuda teiste hüviste vastu,pakkudes vahetusprotsessis teatud hulk teisi hüvisid oma ekvivalendi (-lent=samaväärne) näol. Mis on vahetusväärtus? Kust ta ammutab oma aluse,millega ta on mõõdetav? - Sellе üle on pead murdnud paljud majandusteadlased.

Meie päivil paigutatakse vahetusväärtuse asemele hinna mõiste.Mõned majandusteadlased,nendе hulgas ka Tugan-Baranovski, leiavad,et asjal on tema vahetusväärtuseks ostujõud,hind. Ent vaevalt võib nõus olla niisuguste mõistete indefinitseerimistega (indefiniitne=määramatu,umbmääranе,piiramatu). Vahetusväärtus on hüvise võimе teda ümbervahetada teise hüvise vastu.Hind aga on see tegelikult arenend vahekord nendе (hüviste) vahel.Piirikasulikku-

se kooli esindajad iso kriipsutavad alla seda. Vahetusväärtus on mingisuguse hüvise võime saada vahetusprotsessis teatud hulga teisi hüviseid,hind aga on see hüviste h u l k ise !

Subjektiivne ja objektiivne väärtuse teooria.- On täiesti selge, et ükskõik missugust hüvise väärtus viiakse lõppeks seosesse inimeste isiksuse ja nende eesmärkidega,mida nad taotlevad.Majandusteadust huvitab ajalooliselt objektiivne ja subjektiivne (on varem ja vanem) väärtus,mis lähtuvad vahetusväärtuse grupist,kusjuures viimane leidis esimesena käsitelu.See on ka täiesti arusaadav,sest inimene lähtub esmalt ikka subjektiivseist lähte-kohtist. Kuid siiski ei ole võimalik tõmmata järskust joont nende vahel,kuna igas subjektiivses hinnangus on teatud objektiivsed momendid ja vastupidi.Vahe subjektiivse ja objektiivse väärtuse vahel ei või olla tugev,kuna need on ühe ja sama medali kaks külge. --- Ajalooliselt nii siis on subjektiivsel teoorial teatud prioritoet (=eesõigus).Ta jalgi võib leida juba vana kreeka filosoofias.Oletame, et ta on pärit Sokratese päivilt,siis Xenofon,Plato ja Aristoteles olid kahtlemata samal vaatel.Keskajal osutus siin tähtsaks Aristotelese kommentoeriate hulga ja rahatraktaadi autor Buridan,kuigi tolleaegne skolastika asus objektiivsel justum pretiumi õpetuse alusel.Hilisem Austria piirkasulikkuse kool seisis itaallase Galliani õpetusel. Aga subjektiivne vool väärtuse õpetusest nagu kadus mõneks ajaks,et uuesti esile tõusta 19.s. Saksamaal Gossoni poolt tõstetuna.

Piirkasulikkuse teooria.- N.n. piirkasulikkuse teooria rajajaks osutus Saksa majandusteadlane Gossen,kes omas teoses "Entwickelung der Gesetz des menschlichen Verkehrs"(1854),mis jäi tähelpanemata tema kaasaegsete poolt, väljendas subjektiivset vaatekohta. Et tema kaasaegsed möödusid - nagu öeldud - sellest tema teosest seda tähelepanemata,siis Gossen kaotas ise oma raamatu vabad eksemplaarid.Nimetatud tähelepanematus oli tingit peamiselt Gossoni matemaatilise viisi keerulisusest. . Kuid,umbes 20 a.hiljem,need samad ideed - /käsitamise/ - täiesti sõltumata Gossonist - tõstati ülos peaaegu ühel ajal kolme õpetlase poolt,kolmes erinevas Euroopa riigis: Jevons'ilt - Inglismaal, Mengor'ilt - Austrias ja Walras'elt - Sveitsis.Hoolimata väikseist erinevusist, nad osutusid piirkasulikkuse teooria esindajaiks. Nende hulgast omas erilist tähtsust Viini ülikooli prof.Karl Mengor, kes oli n.n. Austria kooli juhiks.Uus teooria leidis selgema ja õigema käsitelu Mengeri ja Böhm-Bawerki töis, mistõttu need tööd olid hõlpsasti kasutatavad.

Mengeri õpetus.Hüvistе erisugused hinnangud.- Nagu Mengeri töödest selgub, kõik hüvised rahuldavad inimeste tarbeid kas otseselt või kaudselt ja jaguneva vastavalt sellele - primäärseteks (s.o.alamajärgu) ja kõrgemajärgu hüvedeks.Kõigel neil varadel võivad olla meie suhtes tarvitus- ja vahetusväärtus, mis võivad täiesti kokkuda. Arengu algastmel,näiteks,karu nahk oli küttidele otseseks tarvete rahuldamiseks (ütlemo rõivastuseks).Hiljemal ajal - vahetuse käibe arenemisel - see sama karu nahk omas jahimehe suhtes vahendi tähtsuse,mille vastu saadi vahetuse teel mingeid teisi tooteid, rahamajanduses - raha. Esimesel juhul oli antud karu nahal küti suhtes tarvitusväärtus,teisel juhul aga - vahetusväärtus.Väga sageli see ja teine väärtus kokkuvad ühe ja sama isiku suhtes.Näiteks mööbel,rõivad,väärtasjad ühel ja samal ajal - rahuldavad meie tarbeid ja hädaga võime neid realiseerida vahetusväärtuseina. Teinekord vaadeldakse mõnedele asjadele,nagu kuldasjadele jne.,kui tagavarale mustadeks päevadeks. Kuid mõnikord eraldatakse need täiesti teinetoisest, kuna näiteks jalavigastanu kargud,perkonna dokumendid, märked,mis võõrastele mitteloetavad jne. ovivad nende omanikele suure tarbimisväärtuse,kuid ei mingit vahetusväärtust,sest neid on raske müüa.Teisalt - erinumbrilised prillid ja optilised instrumendid optikule või raamatud raamatukaupmehele, ovivad ainult vahetusväärtuse,mitte aga tarbimisväärtuse antud optiku ja r.-kaupmehe suhtes..Kõigil neil juhuseil,kui mõnel asjal on sellе valdajale tarbimis- ja ja vahetusväärtus,kannabsellе majanduslikku iseloomu see neist,kumb on tähtsam.

Majanduslikud ja mittemajanduslikud hüvised.- Vahetus-ja tarvitusväärtused on ainult ühe ja sama väärtusnähte erisuguseid vorme.Kust ammutab väärtus oma allika? - Mengeri enda sõnade järele - mitte kõigil asjadel ei ole väärtust,vaid ainult neil,mis kujutavad endis majanduslikke hüviseid.Mida siis kujutavad endis need hüvised? On's need töö tulemused või looduse poolt muidu antud? --- Kui mõne vara tagavara ületab teda nõuetavate tarvete mõõte (tema järele olevate tarvete mõõte),siis esineb meie ees mittemajanduslik vara. Sääljuures varade kujutamine majanduslikeks ja mittemajanduslikeks ei sõltu nendest hüvistest (varadest) endastest,vaid see sõltub välistest asjaoludes,- esijoones nende (varade,hüviste) hulgalisest momendist,s.t. - hüviste tagavarade suurusest, kui ka nende viimaste (järele olevate:) nõudmise tarvete suurusest.Järjelikult - mingisuguse hüviste koguse vähenemine, selle hüvise-järele-nõuetava tarvete määra piirini,muudab seniste mittemajandusliku hüvise majanduslikuks hüviseks. Selgituseks järgnev näide: Kui ürg-

metsaelanikul on kasutada mitusadatuhat puud,kusjuures samal ajal kulub tema tarvete rahuldamisoks aastas 20 puud, siis ei tunne ta kahju, kui tulekahi ülejäänud puud hävitab.Teine näide: Oja kaldal asuv küla vajab oma vajaduste rahuldamisoks vett ütlemc 1000 ämbert,kusjuures sama ojapidi valgub iga päev mitu tuhat korda (enam) vett merde. Seal külaelanikud ämbri täie vee väärtust ei loe.Neil on ükskõik, et peale päevas tarbeks kuluva vee ülejäänud osa merde lahcb. Vesi on seal mittemajanduslik hüvis.Samuti nagu puu seda oli esimeses näites. Ent kui I näites toodud puid oleks vähem,ütlemc ainult 10 metsviljapuud,kusjuures võsavillem sellotöttu peaks nälgima, siis iga üksiku puu kaotus mõjuks tasse rusuvalt, iga üksik puudest oleks tallo väärtusoks. Või teise näitelo lisaks,- kui oja kuivab niivõrd, et suudab anda nimetatud külale 500 pange vett, siis selle elanikud loevad väärtusoks igat üksikut pange vett, millo kaotusega nad ei tahaks leppida.

Seega väärtuse nähte avastamine majanduslikkude hüvisto juures ei olc mingi omadus ,vaid ta omab iseendast seda tähtsust,millega konkreetsed hüvised soodustavad majandatavaid isikuid nii, et viimased tunnevad endi sõltumist oma tarvete rahuldamisos, vastavate hüvisto käsutamisest .Selle tõttu ei olc märgata seda väärtust väljaspool inimesto enesto teadmist. --- Need vaated on Mengeri õpetuse järele.

Subjektiivne ja objektiivne moment individuaalsetes hinnangutes.- Et väärtus ovib esijoones subjektiivse iseloomu,s.p. Menger tõstis esikohale üksikud individuaalsed hinnangud,mis olenevad antud üksiku subjekti individuaalsusest.Iga majandav isik sisaldab iseendast juba selle tähtsuse mõõdu,millise annab talle selle või teise üksiku tarbe rahuldamine.Kuid ka objektiivset momenti selles teoorias ei olc täiesti kõrvaldatud, ta esineb ainult teisel kohal.Objektiivne moment asub teatava isiku käsutada olevates hüvistes ja see mõjustab tema subjektiivseid hinnanguid.

Piirkasulikkuse mõiste.- Selgitamc seda Mengeri primitiivse,elustvõetud näitega: Isolceritunа olutsev põllupidaja käsutab peale rikkalikku lõikust 200 mõõtu teravilja.Üks osa sellest (tagavarast) kindlustab temale ja ta perele elatamise uue lõikuseni,teine osa - terviso säilituse sedavõrd,kui see on sõltuv toitumisest,kolmas osa annab talle uue lõikuse seemne,neljanda osa tarvitab ta õlle,viina ja muu üleliigse valmistamisoks,viienda osa tarvitab ta oma karja nuumamisoks ja ülejäänud mõõdud ta määrab nendc loomade toitmiseks, kes on talle lõbustuse otstarbeks.On selge, et iga eri osa vilja-tagavarast rahuldab erinova tähtsusega tarvet,mida põllupidaja oskab hästi eraldada. Ent kui põllupidaja omaks vähem hulk teravilja,siis ta peaks loobuma vastavalt vähemale tagavarale, vähemtähtsaist tarvete rahuldamisist, alates - oma lõbuks loomade (näiteks papagoi) söötmisest, siis karja nuumamisest jne.,kuni enda ja oma pere elusäilitamisoni,s.o. kuni kõige tähtsamani. Vastavalt tagavara vähenemisele,oleks temal ülejäänd hüvisto väärtus määramisele tulnud just olulisematele ja tähtsamatele tarvetele. Põllupidaja kättejäänud teravilja väärtus määraks,selle hulga järjekindla vähenemise juures, kõige väiksema tähtsusega neist tarbeist,mis oleksid saanud rahuldatud ehk teisiti,- kõige suurema tähtsusega neist,mis jäid rahuldamata. See piir on ka selleks,mis vastavas hinnangus kannab nime p i i r k a s u l i k k u s.

Selle mõiste määras sama suuna suur esitaja - Böhm-Bawerk - järgmiselt: mingisuguse hüvise väärtuse suuruse määrab selle konkreetse tarbe osaline tarbe tähtsus,mis on kõige vähem tähtis kõikide tarvete hulgas,mis veel kaetud sama liiki hüvisto tagavarast.Mingisuguse hüvise väärtus määratakse seega mitte kõige suurema ega ka keskmise kasulikkuse astmega,mida võib anda sedasorti hüvis, vaid kõige vähema kasuga,mille kasutamisega võiks hüvis veel ratsionaalsemalt ärakasutatud saada.Kui seda nimetatakse piirkasulikkuseks,siis väärtuse suurust väljendab lihtne vormel: mingisuguse hüvise väärtuse määrab ära tema piirkasulikkuse suurus. Böhm-Bawerki järele väärtus esineb mitte üksi sisuliselt,vaid ka mõõdult täiesti subjektiivse iseloomuga. Hüvised kujutavad endis alati väärtust määritoldud majandavate subjektide jaoks. Kuid ka viimaseile on nad ainult teatud väärtusiks.Väärtus ei olc mitte üldises,vaid subjektiivses mõttes.

Menger'i tabel.- (Böhm-Bawerk'i järele,kuna Mengeri oma on veidi teisiti , nimelt on seal arvud peal: 10,9,8,7,6,...). Tabelis roomanumbrid tähendavad erisugusto tarvete suhtelist tähtsust vähenemise järjekorras.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
10	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9	9	-	-	-	-	-	-	-	-
8	8	8	-	-	-	-	-	-	-
7	7	7	7	-	-	-	-	-	-
6	6	6	6	6	-	-	-	-	-
5	5	5	5	5	5	-	-	-	-
4	4	4	4	4	4	4	-	-	-
3	3	3	3	3	3	3	3	-	-
2	2	2	2	2	2	2	2	2	-
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

I tähendab kõige tähtsamat tarvete liiki - toitumist,II - rõivastust,III - elamut,IV - tubakat ja alkoholilisi jooke, jne.Igaüks neist tarvetest võib olla rahuldatud erisugusel määral ja just seda rahuldamise astet iga liigi vajaduse piires väljendatakse araabia numbritega,mis ühtlasi näitavad selle rahul-

damise tungivuse vähenevat astet. Tähtsaima tarbe (toitumise) rahuldamine - tabeli I lahtris väljendatud nr.10 on võrdne elu alalhoiuga ja s.p. ei ole tabelis enam teist nii suure numbriga tarvet, kuna sellest pole võistlejat. Siin ei võigi olla teist võrdlust ja valikut, kuna elu alalhoiust olenob kõigi teiste lahenduste võimalikkus. Sama lahtri arvu 9 kohta võib öelda, et see ei ole enam võrdne elu alalhoiuga, vaid eeldab juba organismi terve-olekut, jne., kuni lõpuks jõuame täielikule ükskõiksusele - 0-ni, et juba pärast-poole muutuda obamõnususeks, karistuseks. Seega ilmneb antud tabelit silmitsedes, teatud võrdluse võimalus, - araabia numbrid 0 - 10. väljendavad teatud tarbe tähtsust inimese, majandussubjekti, isiksuse säilitamise ja hüveolu suhtes, kusjuures suurim neist määrab rahuldamise astme tähtsuse ja vajalikkuse. Kui võrrelda toitmist (I) ja rõivastumist (II) kas või tubakaga (V), siis jõuab see alles siis, kui I lahtri tarvest on rahuldatud viis astet (10,9,8, 7,6,) ja teisest lahtrist - neli astet (9,8,7,6,). Seega võrdlus ei toimu abstraktse toidu tarbe, kui üldse kõige tähtsama, ja tubaka tarbe vahel, vaid tehakse ainult valik ühe või teise lahenduse vahel mitmest võimalikust siis, kui on juba jõutud määratud piirini teatud tarbe rahuldamises. See erineva tähtsusega tarvete kaalutlus, valik nende, mis jäävad rahuldamata ja nende, mis saavad rahuldatud, vahel, vastavalt olemasolevaile vahendeile ja samuti astme määramine, milles mitu tarvet leiavad oma rahuldamise - moodustab selle osa inimese majanduslikust tegevusest, mis haarab inimese mõistust rohkem, kui mõni teine ja avaldab mõju majanduslikule suunitelule.

Peab tunnustama Mengeri tööd; subjektiivse psühholoogia külje selgitamine on tehtud Mengeri poolt meisterlikult, ilmutades analüüsi suurt sügavust ja tõelisust.

Madalama ja kõrgema astme hüviste hinnang.- Hoopis teise mulje saame alama järgu hüvidest, mis rahuldavad otseselt meie tarbeid, kui siirdume hüvistele, mis seisavad kaugemal neist tarvetest, - n.n. kõrgema järgu hüvistele, näiteks toorainele või tootmisvahendite vastutusele. Mengeri õpetuse järele n.n. täiendavate või komplementaarsete kõrgema järgu hüvisto väärtus määratakse alama astme hüvisto oletatavast väärtusest, milleile valmistamiseks nad tarvitatakse, milleile kasutamisel nad meile majanduslikult midagi kindlustavad. Seega kõrgema järgu hüvisto väärtus ei ole tingitud alama järgu hüvisto praegusest väärtusest, vaid ainult nende hüvisto oletatavast väärtusest tulevikus, millo tootmiseks majanduslikult kasutatakse kõrgemajärgu hüviseid. Tootmisvahendite, s.o. kõrgema järgu hüvisto väärtuse mõõdu enda suhtes püstitatakse väide, et selle väärtus määratakse kõikidest neist tooteist vähemtähtsa piirkasulikkusega, millisto tootmine osutub majanduslikult veel kasulikumaks antud tootmisvahendite abil. Näiteks kalevivabriku ja temas kasutusel olevate masinate väärtus määrab sääl valmistatud kalevi väärtuse. Sääljuures seda väärtust ei mõõdeta kõikide, üldse valmistatud asjade kasulikkusega, vaid neist kõige vähemtähtsate piirkasulikkusega - kõige halvemat sorti kaleviga, mida oleks veel mõtet valmistada. Piirikasulikkuse poolest otsustavaks intstantsiks osutub vähemalt kõige vähem väärtusliku alama astme hüvisto piirkasulikkus, mis otseselt rahuldab meie tarbeid. Sest viimaste suhtes astub esile tarbija individuaalne, subjektiivne hinnang, mille psühholoogia on piirkasulikkuse kooli kõikide ehitiste aluseks.

Piirikasulikkuse teooria kriitika.- Võib öelda, et kõrgema järgu hüvistele alama järgu hüvisto põhjal antav väärtus väljendub tarbija seisukohast. Selle vastu vastand teooria, mis selgitab alama astme hüvisto (tarbija vaatekohalt) väärtust nende valmistamiseks läinud kõrgema astme hüvisto väärtusega, väljendab tootja vaatepunkti. See on lähenemine ühele ja samale asjale kahest vastupidisest küljest. Teine neist on metodoloogiliselt (õppeteadlikult) sobivam rahvamajanduse teooriale, mis kirjeldab protsesse, mis ainult viivad lõppsihile, millena esineb tarbimus. P.s. kõrgema astme hüvisto väärtuse määramine olenevuses piirkasulikkusega ja järjelikult ka tuleviku hüvisto väärtusega, mis toodetud nende abil, asetab väärtuse üldse kõikuvale pinnale. Näiteks kalevivabriku ja selle seadeldisto väärtust ei määrata juba olemasoleva vastava kalevi hulga väärtusega, vaid ainult selle kalevi väärtusega, mis veel valmistatakse ja mis võib olla kallim või odavam juba olemasolevast. Lihtsamalt öeldes - määratakse piirkasulikkusega. Siin tuleb ilmsiks kõrgema järgu hüvisto väärtuse obamäärasus tarbija vaatekohast. Siin tuleb silmas pidada tuleviku hüvise tõenäolist väärtust, s.t. siin oletatakse tootja kalkulatsiooni, mis kutsub esile hoopis teistsuguse suhtumise asjasse, kuna tootja (nt. vabrik) vaevalt võib loppida sellise tagavaras leiduvate hüvisto obamäärasusega, näiteks tooraine, töötasu jne. umbmääraso hinnanguga.

Siin avaldub kõige selgemini piirkasulikkuse teooria nõrgem külg, mis selgitab küll hästi individuaalsete hinnangute protsessi, s.o. tarbimise konstruktsiooni subjektiivset külge, kuid satub ummikusse majanduselu objektiivsema külje ees - tootmise küsimuste ees. Piirkasulikkuse kool lähtus alati oma väiteis varem antud hüvisto tagavarast - kas see on antud looduselt või loodud tootmisest, kusjuures valik on ikka juba olemasolevate hüvisto vahel

ja jutt nende kaasaegsete individuaalse väärtuse skaala määramisest,mida võib kindlaks teha iga üksiku isiku jaoks.Kuid selle/sama isiku individuaalsed hinnangud on väga muutlikud,olenedes asjaoludest,juhtumist-juhtumini.Nii saadakse suhteline,mitte aga absoluutse kasulikkuse hinnang.Paalegi,seda liiki piirkasulisus oleks võrdlemisi rakendatav vabalt asendavate asjade suhtes, kuid asjade suhtes,mida kasutatakse üksikult või väiksel arvul,osutub ta mittekohaseks. Selle kooli tootmisvahendite väärtuse selgitamine toob meid ühiskondliku rahvamajandusliku teooria üldiste nõrkuste juurde. Kuid olemasolevate hüviste jaotamine majandatava ja tarbiva isiku poolt,samuti kui individuaalsete hinnangute küsimus,leiab võrdlemisi õnnelikku käsitelu selles teoorias.Seda selgitatakse eeldades, et kogu see teooria on ehitatud juba toodetud,juba valmis hüvistele.Kuid iga hüvise saavutamine, isegi ka vaba hüvise kasutamisse võtmine on seotud teatud tööga,teatud jõupingutusega. Näiteks kas või metsõunte puuotsast mahavõtt,või vee võtmine allikast,või m.s. on ikkagi seotud teat.jõupingutusega, eriti aga nende turule toimetamine.Seega ühes tootmise kasulikkusega korkib teat. hulga töökulutuse teguri mõiste,konstruktsioni teine moment - maksumus,s.o. kulutis ühe või teise asja saamiseks,- tootmiskulud. Puht subjektiivse momendiga kaasleb objektiivne moment. Lexis näitab, et kõigil asjadel on päälo kasulikkuse veel teine omadus ja s.o. nende suurem või vähem haruldus,millo põhjal eraldame majanduslikud hüvised vabadest ehk hinnata hüvistest. Haruldus mõiste kokkub sello või teise hüvise omandamiseks vajaliku teatud hulga tööga.Hüvise majanduslik haruldus on kas loodusline,ühiskondlik või tsiviilõmu ja seotud tootmise raskustega või minigusgusto ühiskondlikkudo monopolidega.Inimesile tähtsaid majanduslikke hüviseid nimetame väärtusteks.

Eelnevast järeldub, et päälo subjektiivsete väärtuste seletamise teooriate,on veel teooriaid objektiivsemast momendist,milleks on tootmiskulud,maksumus ja töö. J.S.Mill omas töös politilisest ökonoomiast põhjendab piirkasulikkuse teooriat,väites,et see on viimane sõna majandusteaduse väärtuse küsimuses.Samuti ütleb Tugan-Baranovski, et piirkasulikkuse teooria jääb väärtuse õpetuse igaveseks aluseks ja majandusteaduse põhiideeks igavesti (aardeks). Õieti ongi see teooria leidnud üldist tunnustamist,evides suurt tähtsust,eriti viimasel ajal.

Tema psühholoogilisus.- Piirkasulisuse teooria pooldajad peavad olema esimeses järjekorras psühholoogid.See teooria on subjektivistlik.Sellest küljest on olenev ka tema ehitis.Spetsiaalsete teaduslik-metoodiliste mõistete ülesehitamine võib osutuda (ainult) psühholoogia esindajate erilisele kriitikale. Kuid see viimane ei ole olnud just soodus marginalistidele (piirkasulisuse õpetuse pooldajaile).Esmajoones puudutab kriitika seda,kas on antud teoorias kasutatud põhimõisted psühholoogilised,nagu kasulisus,kasu üldse ja piirikasulikkus eriti; kas on need mõisted selged psühholoogilised mõisted,kas nad on mõõdetavad hulga ja intensiivsuse suhtes,mil viisil võib [illegible] ja kas üldse võib mõõta neid jne. Nende küsimuste puudulik lahendus üheltpoolt ja erinevate osade,nagu kasulisuse teooria hinnanguja vahetuse väärtuse, problemaatiline ühendus teisalt, - on põhjuseks,miks piirikasulisuse teooria pole saand üldtarvituslikuks (üldtunnustuslikuks). Kuid et selles teoorias on ühtlus,nimelt seega, et ta väljub ühest printsiibist, siis selle tõttu ta osutub kõige ühtlasemaks väärtuste teooriaks.

Väärtus ja maksumus.- Sageli segatakse kaks erilist mõistet - väärtus ja maksumus. Need on kaks täiesti eri mõistet,mis järelduvad juba meie kõnekeelest:"See väheväärtuslik asi maksab mulle palju". Väärtus on selle või teise asja,kui teatud resultaadi,omanduse,mida meie kasutame, hinnang meie poolt. Vahetusväärtus kujutab endas hüvise võimet omandada vahetuse teel hüviseid. Igal juhul on see teatud resultaat,see on meie suurem või väiksem pluss,olenedes asjaoludest. Kuid maksumus ei ole sellele niivõrd vastupidine,kui samale asjale lähenemine teisest küljest. Maksumus on nende raskuste hulga näitamine (töö,vaeva hulga näitamine),millise peame ületama teatud eesmärgi saavutamiseks; maksumus, see on ohverdus. Väärtus on eesmärk ja maksumus on vahend selleks eesmärgiks.Või lähenedes sellele küsimusele raamatuis toodud vaadete seisukohast,siis on see kui took ühelt poolt ja kulutis teisalt.

Majanduslikku hüvise mõiste määritelust järgneb,et kõik asjad,milledel on vahetusväärtus,kujutavad endis ka maksumust.Isegi kõik produtseerimata (s.o. tootmata,valmistamata) vabad hüvised nagu metsik mets,metsõunad jne.nõuavad nende kasutamiseks teatud töö hulka.Sellest vaatekohast väljudes on täiesti ebaõige kinnitus,nagu ei omaks niisugused asjad,vabad hüvised,nagu metsik mets,metsõunad jne. väärtust ja ka maksumust.Nad on looduse annid ja evivad nii üht kui teist.Näiteks - taevast alla-kukkund meteoriit sisaldab rauda,mis,võrreldes kaevandusest väljakaevatud rauaga, evib küll väärtuse,kuid mitte maksumust,sest ta on looduse kink.Ent siin olgu selgus selles, et kaevanduse rauamaagist saadud raua ja meteoriidi-raua vahel on vahe mitte maksumuse puudumise tõttu ühes neist,vaid maksumuse suuruses. Inimesist kaugele kukkund meteoriidi-raua kättesaamine nõuab paiguti vägagi suurt kulutist.

S.p. kõik asjad,mis omavad väärtuse,kujutavad endis maksumust,kuna selleks, et neid toimetada meie valdusse,on vajalik majanduslik töö kulutis. --- Meteoriidis oleva ja kaevandustes leiduva rauamaagi vahel vahet ei ole, - mõlemad on looduse poolt antud.Ent kaevandusest sellle päevavalgele toomine nõuab suuri pingutusi maale vinnamisega; teist - peab aga kaugelt tooma. Siin ongi meil maksumuse suurusega tegemist. Maagi väärtus on ühesugune,kuid maksumus võib olla seejuures mitmesugune. Väärtust omavatel asjadel on ka maksumus, mis pole alati - ühe väärtuse juures - mitte ühesugune.

On arusaadav,et üht ja sama väärtust ei ei ole võrdset maksumust.S.p. on samuti arusaadav erinevа maksumuse(= Kosten, Kost, stoimost) ja väärtuse (= Wert, value) vahe.

7.p. Objektiivsed väärtuse teooriad.

Tootmiskulude teooria.- Väärtuse mõõdupuu väljub ettekujutisist kas hüviste kasulisusest või sellest ohvrist ehk teisiti:1)maksumusest ja 2) kulutisest,mida maksab nende tootmine.

Need on kaks peateooria - piirikasulisuse ehk maksumus-kulude ja kulutise teooria - alused ,mis lähtuvad kasulisusest. Teised,ülejäänd teooriad, osutuvad teatud määral mõlemaid seisukohti ühendavaiks.

Teisest grupist - tootmiskulude teooriast - omab suuremaja tähtsama koha teadusliku kirjanduse arengust alates kuni tänaseni - politiline ökonoomia klassilise kooli teooria. Tootmiskulutise teooria kannab majandusliselt piirkasulisuse objektiivset iseloomu,kuid ka tema ei ole vaba mõningaist subjektiivseist elemendest,nagugi piirkasulisuse subjektiivne teooria sisaldab teatuid objektiivseid elemente.--- Tootmiskulu alguse leiame Adam Smithi juures,kuid paremini väljatöötatuna on ta Ricardo poolt. Omas edaspidises arengus ta võlgneb tänu veel James Stuard Mill'il, C.Carey ja Cairnes'i töödele, kelle käsitlusi selles suhtes tuleb esimesse järjekorras arvestada.

Klassilise kooli esindajate vaated.- See teooria eesjoones eraldab tarbimis- ja vahetusväärtused. Viimase juures eraldatakse järsk vahe asjade,mida võib vabalt igal määral tootmisega paljustada ja nende asjade vahel,mida ei saa soovi järele paljustada,-need on haruldusesemed. Seesugusteasjadena esinevad haruldased kujud,-pildid,vanaaegsed rahad jne.,mis on kas looduslikult või kunstlikult monopolina (kauplemise ainuõigusega) saadud.Nende väärtus määratakse nende omandamise tahtmise sooviga,kui ka - nende haruldusega. Asjade hind tahtmise järele paljustavate esemete juures eraldatakse jällegi: 1) normaalne ehk looduslik (A.Smith) ja 2) turuväärtus ehk hind. Esimest - mis esineb nagu teatud keskusena,millele poole püüavad hinnad ja millest nad ainult ajutiselt kõrvale kalduvad - määratakse nende kaupade tootmiskulutisega,nende maksumusega. Teine (s.o. turuväärtus,hind) määratakse aga randitu vahekorraga nõudmise ja pakkumise vahel turul,esinedes mingisuguse ajutise vahekorrana,juhuslikuna.

Klassilise teooria esindajate tähelpanu pöördus esimesele väärtuste liikidest,s.o. tootmiskulude teooriale.Klassikute arvamise järele koostub tootmismaksumus järgmistest elementidest: 1) tööst,2) kapitalisti tagasihoidlikkusest ja mõned lisavad - 3) tootmisriskist. Edasi tekib küsimus, kas see ohver,mida on tehtud antud hüvisteloomiseks,esineb tootmiskuludena või maksumusena või nende taastootmise kulutusena - see lahendub sellle viimase,s.o. taastootmiskulude kasuks. Ühel ajal sama liiki kuuluvate asjade väärtuse peale avaldavad mõju kõige kõrgemad kulud,mis on tarvilikud turu varustamiseks vajalikkude kaupadega.

Klassilist kooli ja tema pikaealist järglaste peret iseloomustas teatud liiki kahepaikliklus. Ta (nad) vaatles (-sid) hüviste väärtust,lähtudes kahest printsiibist:eraldi toodetavate asjade ja eraldi haruldusasjade jaoks. Ja kui arvestada vahet,mis tehakse loodusliku ja turuväärtuse ning nende aluste vahel,mis neis avalduvad,siis meil on olemas juba kolm printsiipi.

Teiseks klassilise kooli erilisuseks osutus püüd vaadelda hüviste (vahetus) väärtust,s.o.nende vahetuse ringkäigu tingimusi olukordadena,mis sõltuvuses välisest objektiivseist teguritest,mis asuvad väljaspool vahetajate indiviidide mõjupiirkonda,olles täiesti sõltumatud nende viimaste subjektiivseist hädadest ja soovidest. --- See teooria oli sellest vaatekohast väga objektivislik,kuid selle objektiivsuse kõrval kandus ometi temasse kahest küljest subjektiivne element.Esiteks nende asjade suhtes,millele väärtust ei või määrata tootmisväärtuse (taastootmise) kulutusega,s.t. haruldusesemete kulud,millele suhtes on mõõduandvad tarbija subjektiivsed"suhted" kalduvuse ja maksuvõime näol. Teiseks see subjektiivne element ilmus ka siis, kui pandi tähele turuväärtuse kõrvalekaldumist loomulikust hinnas,millele juures mängis suurt rolli nõudmise ja pakkumise dünamikus,mis on määriteldav subjektiivsete motiividega.

Töövääruse teooria.- Klassilise kooli teatud edaspidiseks arenguks ja modifikatsiooniks osutus töö väärtuse teooria (Neoklassiline õpetus)(modifikatsioon = erikuju).Selle teooria modifikatsioonile klassiline õpetus erines eelmisest selles,et ta viis kõik tootmiskulutused eranditult inimese

jõukulutuste alla.Kõik kapitali kulutised (tooraines,masinais jnr.) võetakse töö-teooria poolt samuti töökulutistena,mis on tehtud varemas ajavahemikus ja mis leidund nende asjade valmistamiseks. Teisi tootmise elemente,nagu tootmisest osavõtnud loodusejõudu ehk n.n. kapitalisti tagasihoidu üldse ei viidata selles teoorias.

Adam Smith ja tema vaadete kaksiklus.- Tööteooria algeid leiame juba Aristotelese esimestes kommenteerijates ja veel rohkem osines see motiiv ökonomistide - Logke,Hobbesi ja William Fotty juures ning edaspidi Adam Smithi töis kõige suuremal määral.Wieseri arvates oli A.Smithil kaks väärtuse teooriat : 1) filosoofiline ja 2) empiiriline. Neist esimene on töö väärtuse teooria.Tema teos "Rahvaste rikkus" algab viitamisega töö tähtsusele,kui kõigi väärtuste ja kogu rahva heaolu loojale. Aastane töö on peaabinõu,mis toob igale rahvale soovitud asjad ja mõnusused.Edasi räägib Smith töö tähtsuse määrangust, et selle või teise eseme hinna või väärtuse vastu vahetusmajanduses, vahetatakse õieti oma töö tooteid võõrastega.Iga asja väärtus oma peremehele, kes ei kavatse seda asja ise tarvitada,vaid seda vahetada mõne teise asja vastu, on võrdne tööhulgale,mida asja peremees võib asja vastu osta või tellida.See on iga asja vahetusväärtuse tõeline mõõt oma peremehele.See asjaolu, et rahvamajanduses tarvitatakse raha vahetalitust, see ei muuda asja,kuna seegi baseerub tööl,võrdsetel töö ekvivalentsidel (=samaväärsusele) vahetusel. Rahas juba peituvad teatud töökoguse väärtused,millega meie vahetame selleega, ja vahetus-asjades millest eeldame sama tööhulga väärtust.Töö oli esialgseks hinnaks, ainuke üldine ja ainuke täpne väärtuste mõõt.Ta oli liikuvaks rahatäheks esialgse vahetuse juures,ja ainukeseks abinõuks erisuguste kaupade väärtuste võrdluseks kõikides ajajärkudes ja kõigis mais. --- Seda sisaldabki A.Smithi filosoofiline väärtuse teooria,põhjendades viimast tööga, mida ta küll hiljem täiendas tõelisusele vastavate konkreetsete parandustega. --- Tööväärtuse ideo võib leida oma täielist teostamist ainult algelise japrimitiivse seisukorra tingimusis,kuna aronemumate majandusliikude suhetega olukord sunniks tooma temasse terve rea keerulisemaid momente,mis tõrjuks välja töö esialgse väärtuse faktori kohalt. A.Smith sel alusel töi uue id teooria empiirilisto(=kogemusliko,katsolisto) täiolpanekutega majandusteaduse tõelisusse vahetuse asjade mõõtmise saamiseks.--- Kui algelises olukorras kütt tarvitas kaks korda rohkem tööd tiigri kui metskitse tapmiseks, siis on loomulik, et ta sai kaks metskitse ühe tiigri vastu.Kuid teatavat liiki töö vähem ja suurem raskus,erilino kunst või osavus,mis nõuetav selle töö täitmiseks, ja muud olukorrad,tasandavad vastavat vahet nii, et üks tund rasket tööd,võib vahetuda kaho-tunnilise kergema töö vastu. Tööga vahetus oli senikaua,kuni ühiskondlikud vahekorrad olid lihtsad.Ent kui viimased muutusid keerulisiks,tekkisid klassid jne.,siis ka tööga vahetuse olukord muutus keerulisoks. --- Seda kasutas Marx - kvalifitseeritud ja lihttöö eraldamiseks. Eespool toodud töövaartuse võrdlus tööga oli võimalik ainult äärmiselt algelises ühiskonnas,kus töötoode kuulus jaotamatult töölisele.Kuid koos kapitalismiga kerkis tooto väärtusest töö tasumise kõrvale - kapitalisti tasumine ehk tulu. Tootmisest kättesaadu ehk väärtus,mis lisati töötegija poolt tooraineteejuurde, jaotatakse kahte ossa,millest üks osa katab töölise ülespidamise ja teine moodustab ettevõtjale kasu toma kapitalilt,mis tarvitatud töötasuks ja tooraineto murotsemiseks. Siin,keerulisemas olukorras on juba esialgne suhete lihtsus tooto ja tema looja vahel rikutud.Niisugune tingimus,et töölisele ei kuuluterve töötasu,vaid ta peab jaotama seda töötoodet juba kapitalistiga ja maavaldajaga,kes nõuab maarenti, - ... teeb veel keerulisemaks asjade seisu.Kõik need uued tingimused takistavad väärtust väljendada ainult üksinda toodetesse paigutatud töös ja kutsuvad esile temas vältimatu kapitali ning maa tasumise kasviku maa rendi näol. S.p. Smith loobus esialgsest puht töö-väärtuse-teooriast ja siirdus oma teisele empiirilisemale tootmiskulude teooriale,mille poole kaldusid rida klassilise kooli esindajaid ja järglasi. Smithi võib lugeda selle ja teise teooria pooldajaks.

Ricardo ja töötoooria edasine arendamine tema poolt.- Ricardo järgnes Adam Smithi nii tema filosoofilise kui ka empiirilise vaatekoha suhtes,kuid filosoofiline vaatekoht oli Ricardol väljendatud palju selgemalt ja järjekindlamalt.Ricardo teadis ,et asja väärtus ehk igasuguse teise asja hulk,olenob võrdlevast tööhulgast,mis on vajalik tema tootmiseks; sääljuures ta mõistis alati väärtuse all vahetusväärtust. Ja edasi - et kõigi asjade kindlaks omaduseks osutub nende kasulikkus,kuid selle omaduse kõrval peab veel teisigi olema.Ricardo : - Asjad laenavad oma vahetusväärtuse kahest allikast - 1) haruldusest ja 2) tööhulgast,mis vajalik nende hankimiseks.Vaadates allikat nr.1 , ta viitas haruldusesemetele,nagu haruldastele maalidele, erilist sorti veinidele jne.,mille väärtuse määrab ainuüksi nende haruldus. Mingi töö ei suuda suurendada niisuguste asjade hulka ja s.p. nende väärtus ei sõltu tööst,mis vältimatu nende esialgsel tootmisel,vaid neid asju osta, omandada soovijate isikute jõukusest jakalduvusest.Kuid samas ta märkis

nende asjade tähtsusetut osa.Võrratult suurema osa asjadest,mida iga päev turul vahetatakse,mida vajavad ja soovivad inimesed, luuakse tööga ja nende hulk on piiramatult suurendatav,kui vaid olemo valmis kulutama tööd,mis nende valmistamiseks kulub.S.p. Ricardo peatus ka kaupade juures,millede hulk võib kasvada inimese-töö rakendusest ja millede võistlus on vaba kõigile.

Olgu öeldud, et ta tegi seda suure järjekindlusega,ent ühtlasi ka endale seatud ülesannete koorulisestamisega. Ta algas oma uurimust kõige lihtsamatest vahekordadest,mida nägime algelises olukorras, kusjuures ta toetus täiesti A.Smithile, - et kui tööhulk,mis sisaldub asjas,reguleerib ühiskonnas selle asja väärtust,siis igasugune tööhulga suurenemine,peab suurendama selle asja väärtust, mille poole on tarvitatud seda tööd - samuti, kui iga tööhulga vähendamine peab vähendama väärtust.Niisugune reegel oli oma esinduselt ja põhivaatelt täiesti kõlvuline algelisis tingimusis, kus tootmise hulga määras ainult töö.Siis - vaadatus käsaegset olukorda, ta koorulisestas enda teoreemi ja parandas täiendustega.Seda fakti ta ei pidand mingisuguseks takistuseks oma teoorialo. Järgmine Ricardo samm viis teda puht empiirilisest tööteooriast tootmiskulude teooriale,kusjuures, siirdudes viimasele,ta jäi ometi tööteooria pinnale.Ta võrdles töölise võrdlevat osavust töö tõhususega. See, et ta siiski jäi tööteooria pinnale,see moodustaski erinevuse ta eelkäijaist.Nimelt oma teose I peatükis 8.jaos,mis käsitab väärtust, Ricardo tõi väärtusse kapitali mõju.Ta aga ei peatund,nagu Smith,pealispinnal - ei toond ainult sellesse väärtusse kapitalisti tasu,kasviku näol, vaid analüüsis sügavalt kapitali mõistet ja viis selle jällegi töö alusele,kuid ainult eelnevale tööle,mis tarvitatud nende elementide loomiseks,mis sisaldavad kapitali mõistet. See kapitali sissetoomine tegi probleemi veel koorulisemaks. Kui masinatega asendatakse inimtööd,süüstes tööd ja väärtust,siis võime öelda,et kapitalid tootmise täiendamiseks alandavad nimetatud väärtust. Töösäst alandab vältimatult kauba suhtelist väärtust,ükskõik, kas see sündis tööst,mis vältimatu kauba enda tootmiseks või tööst,mis vajalik kapitali loomiseks,mille abil toodetakse kaupa.Nõnda viisi kõik kapitali kulutused kanduvad töö alusele ja töö jääb peateguriks,mis määrab väärtuse.Kui juba kapital koorulisustab tootmise teel sissetooduna esialgseid lihtsaid suhteid, siis see olukord koorulisustub veel omam sellega, et tootmise juures kapitalidel ei ole ühesugune iseloom.Tootmise juures kapital jaotatakse n.n. põhi- ja käibiskapitaliks.Siin lisatakse juurde aja moment,s.o. tootmise aja kestus. Olukord mõlemal eelimainit juhul on seotu teine:- kulutatud kapitali hulk ja tema koostis osutuvad erisugusels ettevõttels täiesti ebaühtlasiks, mistõttu on ebaühtlased ka nende tootmise ajad,s.t. ajad,mis nõõduvad toodete valmimiseni ja nende müügile minoku momendini. Väärtus püüab tasuda vastavat tootmisharu pikema ajavahemiku eest,mis möödub,kuni müügile võib lasta kallim toode. Kaubad,millede tootmiseks kulutatud ühtlased tööhulgad,eviwad siiski erineva vahetusväärtuse,kui neid ei saa toimetada turule ühe ja sama ajavahemikus. Siin Ricardo tõi juba täiesti kindlasti väärtuse määra määritlusse uue momendi,millisena esineb kasu,mis tasub pikenend tootmise aja. Veel tähendas ta, et vaatamata suhtelisele väärtuse suuruse sõltumatusele töötasu üldisest tõusmisest või alanemisest,niisugune muudatus sünnib kapitali kestvusest ja väiksema ning suurema kiirusega ringlemisest,millega ta ettevõtjale tagasi tuleb.Et töötasu ja kasu vahel on vastandsõltuvus,s.p. iga tükitöötasu suurenemine ehk (tähendab sama) igasugune kasu vähenemine viib nende kaupade,mis valmistatud püsiva kapitali abil,suhtelise väärtuse alla,ja vastupidi - vastava väärtuse suurenemisele neilt tooteilt,mis toodetud lühiajalisema kapitaliga.See selgub sellest,et kaupade tootmisel,mis valmistatud kiiremini vananevate masinatega,langeb tootele tähtsam osa tööst,- kui kaupade tootmisel,mis toodetud püsivamate masinatega ehk teiste sõnadega - pikemaajalise kapitali puhul langeb tootele märksa vähem tööst.S.p. avaldab ka töötasu suurenemine mõlemil juhul erisugust mõju.Siin kasu mõju kaupade väärtusele selgub tootmise kujust. Ricardo enda poolt näitas seega kasu tähtsusele,kui tootmiskulude osisele pluss väärtuse tähtsusele.

P.s. veel kord avaldas Ricardo ühes kirjas,et -"...kaupade suhtelist väärtust reguleeritakse kahe põhjusega ühe asemele ja nimelt antud kaupade tootmiseks vajaliku töö suhtelise suurusega ja kasu suurusega (by the rate of profit) aja eest,mil kapital jäi uinuvaks ja mil need kaubad polnud turule toodud .Seega Ricardo mahutas oma teooriasse elemendid - . väärtuse,töö, kapitali ja aja. Erinevusega A,Smithi vaadetes,peab viitama, et ta viis kapitali üle samale tööle,mis annab tootmisele terviklikuma ilme.Ricardo,vastavalt sellele,hoitis tootmise kulude üldisest summa-määrangust välja oma teooriaga seosesoleva maarendi,maavaldaja sissetuleku,sest tootmiskulude kindlaksmääramisel mängivad osa ainult töö ja kapital.

Väärtuse kahesugune alus.-Ricardol oli õieti kaks väärtuse teooriat - üks haruldushüviste jaoks,mis kuuluvad haruldusasjade kategooriasse ja teine nende hüviste jaoks,mis on suurendatavad meie soovi järele.Seoses sellega määras väärtuse ühel juhul haruldus ja teisel juhul - töö. Alul Ricardo rää-

kis,nagu seda Alfred Ammon näitas,et väärtuse määrab haruldus ja töö aga odaspidine Ricardo mõttekäik muutis sõna "ja" "või'ks".. Ja üho lause dualism (= õpetus,mis olotab osemois ühendamatu kaksik-olu) - kogu majanduslikkude hüvisto tervo mass - lahus kahoks rühmaks,milliseist kumbki erisuguse väärtuse allikas.Edasi leidis Ammon, et Ricardo arvamus teise kategooriasse kuuluvate hüvisto kohta on täiesti võlts. ,.kuna sedagi liiki hüvisto hulk on piiratud sõltuvuses maa viljakusest,vajalikkude töövahendi ja materjalide olemasolust ja mis kõigo tähtsam - küllaldasest tööhulgast,mis samuti piiratud oma tagavara poolest.Töö kindlas mõttes,eriti teatud liiki töö, on samuti suhteline haruldus. Tõsi küll,iga väärtus on haruldusväärtus,mis võib olla muudetud kunstlikult,vähendatud töö kaudu.Kuid ta ei või olla täiesti kõrvaldatud, sest töö iso osutub haruldusväärtuseks.S.p. võiks Ricardo teooriat selles mõttes parandada, et - iga sugusto hüvisto jaoks,peale töö, peab juurde tooma veel haruldust.

Ricardo teoreetilisto käsitelude stiil ja konstruktsioon.- Ta oma sõnade järele oli ta "poot master of language",s.o. vilets keelemeistor.Ta lihtsalt ei arendand küllaldaselt oma mõtete välist vormi.Ta käsitlus on samavõrd avaselge,kuivõrd see on sügav.P.s peab arvestama, et vaatamata tema ekkalisile vaateile,Ricardo töö ovib suurt tähtsust majandusteaduse teooria jaoks.Ja Ricardo maamajanduslikus ehitises jääb vaevalt midagi puudu ning kes tahab luua oma teooriat,peab algama Ricardost ja ehitama temale (Ammon).Teaduse vundament onrajatud Ricardo poolt. Ja lõpuks - kõigo suurem tähtsus on tema väärtuse-teoorial sellega, et Karl Marx ehitas kogu oma teooria sellele.

Marx'i väärtuseteooria.- Päälo sotsialistliku suuna esindajaid,nagu Thomsoni,Trondhoni ja Rodbertuse,kes tõstsid esile töö vaatepunkti seletuse-küsimuse,tugedes peamiselt klassilise kooli vaadetele, - lõi Karl Marx iseseiva tööteooria,mis,ehkki lähtudes Ricardo õpetusest, ovib iseseisvana võrratult suure tähtsuse majandusteaduses.

Marx seab endale ülesandeks kapitalistliku ühiskonna majanduse uurimise (viidates tööle,kui väärtuse mõõtmise alusele). "Kus valitseb kapitalistlik tootmise viis,seal on ühiskondlik rikkus hiigelsuureks kaupade kuhjumiseks",algab Marx. Edasi peatus ta kaubanduslikust seisukohast asja käsitlusel ja väitis: Kaubad erinevad üksteisest erisuguste omaduste poolest ja p.s. ovivad nad veel kaks omadust - 1) kasulisuse ja 2) võimo vahetuda teiste kaupade vastu. Marxi peatähelpanu oli suunatud selle viimasele omadusele - võimele vahetuda. - Erisuguste asjade kasulikkuse omadused ei või olla nende vahetusväärtuse ega käibe mõõtjaks. Selleks ühiseks ei või olla ei geomeetriline,ei füüsiline,ei keemiline ega mõni teine kaupade loomulik omadus,mis nendel võiks olla füüsiliseks omaduseks, vaid niipalju tähtsust, kuipalju see toeb kaubad kasulikkudeks asjadeks,s.t. kasustavus väärtusteks.Teisalt - isoloomulikkudel vahetussuhetel on tarbimisväärtus aga ei ole sõltuvust.Tarbimisväärtusena kaupadel on esmalt erinevaid omadusi,kuid vahetusväärtusena - nad võivad erineda hulga poolest ja selles pole kübetki tarbimisväärtusest.Kui kõrvale jätta tarbimisväärtus,siis jääb kaupadele omadus,et nad kõik on töötooted.Kuid niiviisi vaadatuna saadus on sisuliselt teistsugusem,kui ta meile varem näis,kuna jättes kõrvale tarbimisväärtuse, [illegible] ei ole enam näiteks tool,naja,kirjutusmasin jne. kasulikud asjad; me kaldume sellega kõrvale omadusest,mis toob asjale tarbimisväärtuse.Kui töösaadused lakkavad olemast kasulised,siis ühes sellega kaotab neis kehastund mitmekesine töö oma kasuliku iseloomu ja järjelikult kaob selle töö konkreetsete vormide erinevus (mis tekkiks töö v õ r d s e l e inimtööle üleviimisest). Nad viiakse võrdsele inimtööle,väljendades abstraktselt inimtööd.Seega ei jää mitmekesisematest kaupadest muud üle kui ainult üks - neile kõigile ühine - ühtlane inimtöödo klomp,inimtööjõu kulutis - sõltumatu kulutise kujust.Kõik need asjad kujutavad endast vaid seda fakti,et teel nende tootmiseks,on äratarvitatud inimtööjõud,et neisse on kuhjund inimtööjõud.Vahetusväärtuse sisu põhineb tööl.Kaubad pole muud midagi kui kristalliseeritud töö. Seega vahetusväärtuse olemus juurdub tööst,mis on tarvitatud nende või teiste asjade loomiseks.Kuid igasuguste vahetusväärtuste suhtes mõõdetakse vahetust väärtuse olelu substantsi vältimatu töö hulgaga,s.t. tööga. Kuidas mõõta selle väärtuse loomulikku suurust? - Substantsi (-ants=ollus;tähtsaim, oluline sisu,asja tuum; peaosis) tööhulgaga. Ja tööhulka,kogust,mõõdetakse selle kestvusega,kusjuures tööaja jaoks on teatud mõõdupuu-ajaühik - tund, päev,aasta. Nõnda siis on leitud väärtuse mõõtmise alus,on leitud seega aja hulk,mis on tarvitatud selle või teise asja valmistamiseks.

Kuid sellega ei kõrvaldu kõik takistused,sest kulutatud töö võib olla erinevate omadustega,suurema või vähema raskusega,nii ja teistsuguse mihustusega, laisa või vilunu poolt valmistatuna jne. S.p. vaadatakse ja mõõdetakse kogu ühiskonna tööjõude teatud ühe mõõdupuuga,vaatamata sellele, et nim.tööjõud koosneb individuaalsete tööjõudude arvutust hulgast.Iga selline individuaalne tööjõud kujutab endas sama töö liiki kui kõik teisedki ja ainult niipalju, kuipalju ta ovib keskmise ühiskondliku tööjõu iseloomu.Ja kui niisu-

gune tegutseb, s.t. ta tarvitab mingisuguse kauba tootmiseks ainult keskmiselt, vajalikku ehk ühiskondlikult vältimatut tööjaõudu. Ühiskondlikult vältimatuks tööajaks osutub see tööaeg, milline - antud ühiskonnas olelevate normaalsete tootmistingimuste, keskmise aasta töö tõhususe ja intensiivsuse juures - on vajalik selle või teise asja valmistamiseks. Nende tegurite juures mingisuguse kasuliku asja väärtuse suurus määratakse ainult ühiskondlikult vältimatu tööhulgaga, selle või teise asja tootmiseks vajaliku tööaja hulgaga. Iga üksik kaup on seega üldiselt kui antud liigi kaupade keskmine eksemplaar. Kaubad, mida võib valmistada võrdsete tööaja hulkadega on kõik tööaja kindlad hulgad, kusjuures viimastega võrreldakse kaupade omavaheliisi väärtusi.

Lihttöö (kindmine) ja kvalifitseeritud töö (inseneri projekteerimised) küsimus lahendub A. Smithi ja Ricardo poolt tähistatud suunas, kuid enam arendab seda põhireegel, et missugune tahes töö - kas vaimline, füüsiline, vabrikutöölise, maakaevaja või inseneri oma - ikka on see lõpparvelt inimese võime, sooritatava inimese lihaste, ,käte ,närvide ,pääaju jne. kulutis, ja selles mõttes on nad ikkagi inimese töö. Liit(kvalifitseeritud)töö on ainult astendatud tootmiskulutis ehk õigemini - paljundatud lihttöö, nii et vähem kogus liit(keerulist)tööd võrdustatakse suurema koguse lihttööga. Seega - iga kaup võib olla keerukama töö tulemus (õigemini selle tööaja tulemus), kuid väärtus teeb teda võrduvaks. Sp. kõrgema väärtusega kaubad viiakse ühele alusele madalama väärtusega kaupadega (vahetuse väärtuse suhtes) - tööga. See võimaldab meile ühe kui teise kauba väärtuse lihtsa väljenduse - vormelis: x kauba A = y kauba B-ga. Näiteks 20 aršinat lõuendit on võrdne ühele ülekuuele. Väärtuse igasuguse vormi saladus, ütleb Marx, peitub selles lihtsas vormelis.

Toma määramine erisugustes ühiskondlikes-majanduslikes tingimustes.-

Kõige lihtsam on suhe töö ja toma poolt loodud väärtuse vahel siis, kui meil on tegemist primitiivsema olukorraga, mis ei ole keerustatud ei turu uuringuga ega raha vahetalitusega. Marx toobki näiteks Robinsoni, kes pidi tegutsema väga mitmesugusel alal, et oma tarbeid rahuldada, kuid samas olid kõik need erifunktsioonid siiski ainult ühe ja sellesama inimtöö tootsemise eriliigid. Niisugustes tingimustes olev inimene peab valima tähtsama tarbe rahuldamise just eestkätt. Marx siirdub Robinsoni näitega lihtsast vormist keerulisele ühiskondlikule vormile, tuues esile fakti, et kuna Robinson päästis hukkuvalt laevalt kella, tindi ja sule ning paberi, siis ta hakkas pidama arveraamatut, märkides olevad tagavarad ja aja hulga, mis ta kulutas vajaliku toote valmistamiseks.

Järgmine näide viib meid koskaega, mil valitses majanduslik teoorjus. Näeme vähe keerulisemat suhet teoorja - talupoja ja pärishärra vahel, kus esimene kandis teisekasuks mitmesuguseid väärtusi. Viimased on kõik tööga väljendatavad - nimelt otsese töö ja naturaalkohustuse näol. On ka veel suhteid vaba töö kasutamisel mingis ühendis olevate ja ühiseid tootmisvahendeid tarvitatavate isikute vahel. Talupoja perekonnas teodetakse lõnga, riiet, milloga maksetakse mõisnikule. Siinjuures ovib tähtsuse t ö ö a o g ; esitoks toma ühiskondline funktsioon - plaanipärane ühiskondlik jaotamine, reguleerib erinevate tööliikide õiget suhet erinevate tarvetega ja teiseks - tööaeg on ühes selleega tootjate individuaalse osavõtu moodus ühisest tööst, olles ühtlasi üldise toote osa määrajaks, mis on määratud individuaalseks tarbeks. Suhted jääksid seega lihtsaiks. Kuid suhted keerulistuvad tänapäev põhjaliku vahetuse vältimiseeta ja rahaliste suhete tõttu. Keerukamaks muutva pildi, vahetusprotsessis alaliste sedalaadi kaupade väärtuste juures, nad viivad lõpmata hulga selliste võrrandite loomisele, mis viivad lõppeks terve rea mitmekesiste kaupade võrduse juurde mingi ühe kaubaga ja lõpuks üldise kaubani - rahani. Kaubanduses kõik suhted kaupade vahel ning kaupade ja raha vahel, omandavad erilise spetsiifilise vormi. Kaubad nagu elustuvad, hakkavad elama oma iseseisvat elu. See leob, nagu Marx ütleb, erilise kaubandusmajanduse fetišismi. Küll ei saa kaubad minna ise turule ja ise vahetuda, kuid nende taga seisavad nende valdajad, kauba turule toojad, kuid kõik needisikud on üksteisele turul kui kaupade esindajad, kui kaupade valdajad. Suhted inimeste vahel muutuvad asjade suhteiks üksteisega. See on seletatav töö ühiskondliku iseloomuga, mis sisaldub kaupades. "Vahekorrad töötajate vahel on, milles ilmneb töö ühiskondlik iseloom ja mille kaudu avalduvad töö ühiskondlikud suhted". See on Marxi õpetus väärtusest, nagu see toma "Kapitali" I kõites on käsitatud. - "Vahetuse väärtuse aluseks on töö". III-das kõites Marx jaotab kapitali tootmises kahte ossa: 1) püsivaks (konstantseks) ja 2) muutuvaks (variable) kapitaliks, kusjuures esimese hulka arvatakse kõik tootmiskulutised peale tööjõu kulutiste ja teise - nimelt need viimased, s.o. tööjõu väljamaksmise kulud. Tõeliseks loovaks elemendiks tootmises - täiesti uute väärtuste, lisatoodete, loomise mõttes on ainult elava inimese töö, s.o. muutuv kapital. Seevastu, püsiv kapital ühes temasse puutuvate kuludega - tööveahenditele ja tooraine - annab valmistoodetesse ainult oma väärtuse vastava osa - täielikult või osaliselt - ja, muutes tootmisprotsis oma kuju, ei lisa valmistoodetele mitte ühtegi aatomit uut väärtust. Seega uutes toodetes, mis saadud tootmise tulemusena, sisaldub püsiva kapitali vastava väärtuse vastutasu, + muutuva

Tegelikkus näitab, et mida kiirem on kapitali käiblus aastas (lisaväärtuse ühesuguse taseme juures), seda suurem kapitali kasu.

Marxi skeemi järgi peaks kumme korda suurema muutuva kapitali käiblus aastas andma kumme korda enam kasu, võrreldes kapitaliga, mis käibleb kord aastas. Seetõttu aga randavad ettevõtjad kiirema ringlusega ettevõtete juurde ja tagajärjeks on hindade muutuvus ning kasu ühtlus mõlemas liigis ettevõtteis. Siit järgneb, et ainukeseks väljapääsuka on oletus, et meil on tasakaal, millega kasu on üksikuis ettevõtteis vastav neis ettevõtteis kulutatud kapitalidele, ega mitte ainult üksinda neis (e-teis) äratarvitatud tööjõu suurusega. Kuid niisuguste vastavate hindade kujunemise alused on taielikus vastolus Marxi õpetusega, s.o. et kaupe müüakse nende töö väärtusega. Mis ka ei oleks lahendatud III köites, siis Lexis näitas juba ette, et sellise vastolu lahendus on võimatu, kui kaupade eriliigid vaadeldakse eraldi ja kui nende väärtus peab võrdne olema vahetusväärtusega. Viimane aga on võrdne või proportsionaalne nende hindadega. On taiesti silmnähtav, et tõelised keskmised kaupade hinnad - milliseis väljendub nende normaalne vahetusväärtus, ei või vastata ainult tihendatud elava inimese jõu hulgale, mis nende tootmiseks kulutet. Marxi õpetus võib sailida ainult siis, kui loobutakse üksikute kaupade väärtuse mõõtmisest neisse mahutet töö järgi. Peame silmas ainult kaupade tootmist tervikuna ja tulemusi kõige tootmisest osavõtjate kapitalistide ja tööliste hulga järgi.

Lisaväärtus, mis on kasu aluseks, peab jaotatama osa kapitalistliku klassi liikmete vahel mittevastavalt neis igaühes töötavate tööliste arvule, vaid vastavalt igaühe poolt mahutet kapitalile, juurde arvates ka kulutised maa pealt. Soovides lahendale tulla Marxi teoreetilistele alustele, Lexis paneb ette lähtuda kaupade teatud ideaalsest väärtusest, mis vastaks neis kehastet tööhikute aluseile. Neid ideaalseid väärtusi ei saa võrrelda tõeliste hindadega, vaid neid võib vaadelda, kui lähtepunkte teatud tendentsile, mis viib tõeliste, reaalsete hindade moodustamisele. Viimased võlgnevad tanu oma suurusc eest asjaolule, et ühtlase suurusega kapitalid nõuavad võrdseid kasusid, vaatamata sellele olukorrale, kas nad tarvitavad püsivat või muutuvat kapitali, on neis palju või vähe töö-jõudu, ja milline on käibe kiirus.

Mitmes. koostistega kapitalide võrdlemisel tulude võrdsustus sünnib seetõttu, et kapitalistid, kes tarvitavad ettevõtteis suhteliselt suurt tööhulka, mis muudetakse otseselt lisaväärtuseks, on sunnitud andma ühe osa sellest neile ettevõtjaile, kes tarvitavad suhteliselt vahemat töö-jõu hulka.

Niisuguste tingimuste juures siis - mis üks saab üle kasu keskmise tasapinna - selle annab ta teisele, vahemsaajale, lisaväärtuse suhtes, ja tänu kasude tasandamise tendentsile, kuna lisaväärtuse üldsuurus jaetakse niisugusena, nagu hinnad oleksid proportsionaalsed kaupade ideaalsele väärtusele.

Nii Lexis lepitab Marxi teooria jaoks ideaalse väärtuse, millest on kõik aeg juttu I käites, selle tõelisusega, mida pakub meile faktilistе suhete pilt hindade alusel. Lexisele oli selge, et teist teed ei leidu Marxile. Vulgaarse majandusteadlase poolt ettenahtud lahenduse tunnustas ka Engels ise III köite eessõnas, nimetades seda kohati „geradezu überraschend". Kuid ühtlasi paistis Lexisele, et Marx, luues väärtuse „mõistatuse", teatavas mõttes hirvitas oma lugejate üle kõige oma eelmiste köidetega.

Ja kui ilmus „Kapitali" III köide, siis mõistatus lahendus vastavalt andekale Lexise prognoosile. Osutus, et endised vaated ühtuvad Marx'i poolt esitatud tõenditega: kaupu vahetatakse nende väärtuse järgi, olles viidud erisuguse kasu kõrgusele.- See oli vaid teoreetiline oletus. Hinna ühtlus, mis põhineb tootmise kuludel, on ühesugune erisuguste tootmisalade toodetelt, millesse on mahutet ühesugused kapitalid vaatamata sellele, missugune ka ei oleks nende sisemine ehitis, millega selgitatakse kasu keskmise tasapinna loomist. Sõltuvuses kapitali sisemisest ehitisest, müüakse nende saadusi kord üle, kord alla nende väärtust, ent kõiki kaupu müüakse nende maksumus-aeg pluss tulu, mis vastab temale määratud keskmisele tasemele. Kõrgema, orgaanilise struktuuriga kapitalide (palju püsivkapitali) suhtes, tuleb tooteid - üldise tulu taseme tingimusil - müüa üle nende madalama struktuuriga kapitalide väärtuse aga väikse püsivkapitali ja suure muutuvkapitali osavõtul tuleb müüa alla nende väärtust. Iga 100. ühiku tootmiseks ärakulutet kapitali pealt osakapital (mistahes koostise juures) toob kindlal ajatkusael, vastavalt tulu tasemele, teatud kasu, mis vastab temale. Üksikud kapitalistid etendavad siin selle kasu suhtes vaid aktsionaride osa, kest kasuosad jaotatakse vastavalt iga 100-ja peale mahutatud kapitalist, kui aktsiale, ühiskondliku kapitali

suhtes. See tulude tasakaalustamise protsess ise toimub kapitalismis ainult väga segasel ja ligikaudsel kujul. Kus see protsess tegelikult toimub, seda Marx ei kirjelda lähemalt, sest see sunnib kapitalisti seljatagа ja ettevõtjat see ei huvita. Kapitalisti huvitab ainult saadav tulu, mida ta saab vastavalt oma rahatatud kapitalidele, olenemata viimaste aisemiatest koostistest.

Marxi teooria hinnang kriitika poolt.

Marx „Kapitali" III köites, loobub teistest teooriatest oma majandusliku konstruktsioonis ja ütleb juba alguses, et tal on olemas kaks teooriat: üks on puht abstraktne - väärtuste kohta ja teine - enam lähedane tegelikule elule - hindadele. Kuid III köite esimesi kriitikuid - prof. O.Sombart'i arvates ei olnud selleks vajadustki, kuna tema arvamise järele Marx'i õpetust tuleb vaadelda kui puhtteoreetilist konstruktsiooni, mis ainult läheneb tõelisuse nähtusile. Ja „Kapitali" III köites Marx'i vaatlusobjektina ei esine majandusliku elu tegelikke fenomeene. Somberti arvates väärtuse mõiste on meie mõtlemise abivahendiks, mida kasutame majanduselu fenomeenide endile selgitamiseks. Ta kujutab endast nähtuste loogilist järjekorda. Marxi õpetusest võib siis õieti aru saada, kui paigutada ta tsentrisse tootlikkuse mõiste, mis leiab oma majandusliku väljenduse väärtuses enesest.

Edaspidi see Marxi teooria kutsus välja määratu kriitilise literatuuri, kusjuures avaldati enamikus kõik Marx'i nõrgad kohad. Nii näiteks tõendati Marxi ebaõiget stiili; osa sellest kirjandusest asub Marxi väärtuse õpetuse suhtes taiesti eitaval seisukohal ja loeb teda mittevajalikuks majandusteaduse arengu käigus. Kuid siiski see õpetus jätkab oma võidukaiku, mille väärtust peavad hindama nii selle uurijad-pooldajad kui ka - vastased.

Nagu öeldud - Marxi teooria puudusi leiame tema väljenduaviisist (s.o. stiilist) ja ka tema struktuuri maneerides, mis lähenevad Hegeli dialektikale: ta püüdis Hegeli eeskujul projekteerida loogilisi vastuoksusi asjasse endasse (millest juba selge pilt).

P.s.tuleb arvestada, et Marxi töö jäi lõpetamata ja et see oli juba publitseeritud osakaupa. Peasai, mis etendab ebasoodsat osa tema teoorias, oli tema enda poolt suurendatud västuraakivus väärtusest ja hindadest. Nimelt, kui väärtuse õpetus I köites osutub puhtteoreetiliseks, loogiliseks konstruktsiooniks, teatud töö hupoteesiks, siis õpetus hindadest läheneb jälle tähtsal määral harilikule tootmiskulutise teooriale, väljendudes teiste sõnadega väärtusele. Ta õpetuse esimese ja teise osa vahel on kooskõla, kui võtta I köidet teoreetilise ehitusena, mitte aga konkreetse tõelikkuse seletamiseks. Kuid Marx ise tahtis anda oma väärtuse seadusele mingisuguse ebatavalise mõistatusliku tähtsuse, sisendades oma lugejaisse, et see väärtuse seadus reguleeribki nii nimelt tõelikke vahetussuhteid. P.s.kui tal tuli siirduda III köites oma teooria edaspidisele arendamisele, et lähendada teda majand.elu nähtustele, siis see arendamine ei paistnud reale isikuile mitte arendamisena, vaid vasturääkivusena ja täieliku loobumisena oma teooria esialgsetest konstruktsioonidest. Vaatamata Marxi loogiliselt lõpetamata teooria paljudele nõrkustele, on selle kiituseks asjaolu, et see on majandusteaduse suursaavutis, klassilise kooli ja peamiselt Ricardo õpetuse - tööteooria - arendamises.

Väärtuse teooriate tanapaeva olukord Saksamaal.

Väärtuse ja hinna küsimuses valitseb Saksamaal Diehli arvates teatud elektitsism (valmne püüd kõigest olemasolevast valida omale kõige paremat) ja skeptitsism (skeptikute õpetus; kahtlustõbi). Ükski valitsevaist objektiivse või subjektiivse iseloomu vooludest ei ole saanud üldiselt valitsevaks, et omandada teaduses juhtiva tähtsuse. Piirkasulikkuse teooria suhtes peab märkima, et lahkuminek selles polnud nii terav, kusjuures ta leidis suurt tähelpanu ainult Austrias, vähem aga Hollandis, Ameerikas.

Inglismaal, osalt Venemaal ja oriti Saksamaal on täiesti lahkuminev ta saatus; ei leidnud pooldajaid. Piirkasulikkuse teooria pooldajaist võib veel mainida Philipbovitsi, Auspitzi ja Liebeni, Zuckerkandi, Wicksolli jt. Terve rida kirjanikke omavad sos suhtes seisukohti, kellede hulgas ka Adolf Vagner püüab siduda klassilise Austria kooli teooriaid. Vagner avaldab kahte liiki aluseid, mis määravad lopingu ja turuhinna kõrguse: 1) antud momendile kuuluvad nõudmine ja pakkumine ja 2) hüvistelo, mis harilikult toodetakse müügiks; kestvad alused, mis teostavad püüet avalduda pikemaks ajaks konkurentsivõimelistena. Vagner viitab nõudmise suhtes piirkasulikkuse teoorie suurele tähtsusele tootmises, mis tõstab esile kulude seaduse. Selle juure, kuidas Loxis vaatab kahte hüvisto omandust - kasulisust ja haruldust - ühtub viimane kindla töohulga kulutise vältimatusega inimese

poolt, sellc või teise hüvise omandamiseks, s.o. töö kulutis. Tähendab, sellc või teise hüvise omandamiseks määratud tööhulga kulutis annab erilise omaduse, mida nimetame väärtuseks. Või ka teisiti - kasulisuse ja haruldusc ühendus majandusobjekti seisukohalt cvib erilise omaduse, väärtuse. Päevane või aastane tarve mingisuguse hüvise järgi majapidamise jaoks on suurusoks, mis varem kindlaksmääratud majapidamise arvamise põhjal rahuldamist leiab, kuid sellc tarbe (kiiruse) haruldusus ei määrata enam subjektiivse puuduse tundmise põhjal, vaid ta ettekavatsetud hulkade objektiivse raskuse põhjal, s.t. selleks vältimatute kulutiste põhjal.

Loxis seisab seega lähedal tootmiskulutise teooriale, kuid ta selgitab seda viimast seoses haruldusc tormini tarvitamisega ja sidudes vajaliku töökulutise mõistega. Võib veel mainida, et Dietzel näiteks alul leiab võimaliku olevat ühendada klassilise kooli ja piirkasulikkuse teooria. Hiljem ta tuleb mõttele väärtuse õpetuse täiolikust üleliigsusest teooriale, ilma milleta võib läbi saada nii hindade selgitusc, kui jaotuse teoorias. Sellega lähenemc skeptitsismi omalaadilise suunajuurde väärtuse teooria küsimuses. Ühed eitavad teda üldse majandusteaduses ja teised tahavad ta üldse kõrvaldada sealt. Esimeste vaadet pooldab ka Schmoller. Tema arvates hind ja väärtus ei väärі eraldi vaatlust, sest et hind on kõige täpsem väärtuse väljendus. Ta võtab keskmise seisukoha. Olles puhtteooria vastane, ta ei ühine kõigi Austria psühholoogilise kooli järeldustega. Üheltpoolt ta tunnistab, et kõik asjad hinnatakse inimeste poolt sellega, kui suure hulga ohvrdamise ja jõukulutusega neid saab toota. Teisalt ta väidab, et väärtus olevat võrduse teel tekkinud kujutlus selle tähtsuse suuruse suhtes, mida omab mingi üksik hüvis või töö majand.sfäärі jaoks, võrreldes teistega. Siiski võib lugeda Schmollerit tootmiskulude teooria pooldajaks.- Suuremaks skeptikuks võib lugeda neid teoreetikuid, kes tõstavad esile kahtluse, et kas üldse on väärtuse õpetus lahendatav ühtlaste seadustega ja kas on üldse mõtet ja lusti väärtuse ja hinna ühetaolise selgituse otsimiseks. Siia kuuluvad Gottl.ja Karl Diehl. - Rootslane Gustav Kassel märgib, et eriline õpetus väärtusest on majandusteadusele täiesti ülearune. Edasi tunnustab ta kogu sotsiaal ökonoomia alusena hinna teooriat, millinc on seoses rahaõpetusega. Seega saame siis väärtuse õpetuse asemele hinna õpetuse. Kuid vaatamata oma eitavale suhtumisele, peab ta möödapääsematult tarvitama - majandusteadusse juurdunud traditsioonide tõttu - "väärtuse" mõistet.

Franz Opponheimer tahab arendada teooriat subjektivistlikul alusel, kuid see osutub oma olemuselt uueks objektivistlikuks väärtuse õpetuseks. Tema järele väärtuse substantsiks osutub tooteis kehastatud, materjaliseeritud (ainestunud) töö, mis on mõõdetav ajaga. Siin Oppenheimer peamiselt seisab Smithi, Ricardo ja Marxi seisukohil, kuid Oppenheimer tahab arvatavasti luua uue kaubaväärtuse, mis on rajatud tööväärtuse teooriale.(Arbeitswerttheorie des Warenwertes). Ta objektiivne väärtuse teooria on uus selles mõttes, et ta püüab seda luua piirkasulikkuse teooria alusel.

Subjektiivse kooli esindajatest--pooldajatest Liefmann pühendab väärtuse küsimusele väga vähe ruumi ja käsitleb seda täiesti eitavalt. Ta tähelepanu köidab see majand. küsimus hindade kujunemises ning hüviste väärtuse mõistest, mis erineb tema hinnast. Iga väärtus osutub tuletatuks hinna kujutelust ja selle tagajärjel rahalise vahetuskäibe tulemuseks. Samuti asjadel, mis rahuldavad meie tarbeid, ei ole väärtust; vaid nad kujutavad ainult täiesti individuaalset, puht psüühilist mõistet, mida täiesti võimatu väljendada väljaspool kasulisust. Kasulisus on ikka ainult suhteline mõiste ja võib alati määratud saada kõigi kasulisuste võrldemistega, mis tarvetele tähtsad, mingi võrduse vahendiga, mis peab muidugi juba varem antud olema. Niisugust olukorda rahamajanduse olelu juures rahaliste tulude näol, võime nimetada kõigi meist hinnatavate kasulisuste võrdluseks mingi rahalise tuluga, s.o. nagu mingisug. väärtuse mõiste maksumusest. Kuid siingi selgitab ta, et nii võib saada mitu väärtuse mõiste määritelu, s.p. on parem seda lahutada kasulisuse ja maksumuse põhimõisteist.

Liefmanni tuleb pidada subjektiivse väärtuseteooria pooldajaks, kuigi ta kritiseerib teravalt marginaliste, s.t. piirkasulikkuse õpetuse pooldajaid.

Vene majandusteadlaste vaated väärtuse teooriale.- Suurem osa vene majandusteadlasi on Marxi poolt konstrueeritud tööväärtuseteooria pooldajad. Neist tähtsamad - Ziber, Cuprov, Issaev, Manuilov, Peeter Maslov j.t. Selle kõrval oleleb vastandsuund, osalt liituv piirkasulikkuse teoorias ja osalt lähtuv teisist eeldusist - Georgievski, Zaleskij, Billimovitsch j.t.

Objektiivsete ja subjektiivsete teooriate lepitamis katse. - Vene politilise ökonoomia kursuse autori Tugan-Baranovskij ja Gelesnovi arvates ei ole objektiivne ja subjektiivne teooria nii vastukäivad, ent sellele vaatamata

on Tugan-Baranovski suur piirkasulikkuse pooldaja ja Gelesnov - objektiivse suuna pooldaja. Tugan-Baranovskij vaidleb Marxi absoluutse tööteooria vastu. Üldiselt,mõlemad väärtuseteooriad on kooskõlas teine-teisega. Piirkasulikkuse teooria väljendab subjektiivseid,tööteooria aga majandusliku väärtuse objektiivseid tegureid. Kuid tööteooria all ta ei mõista Marxi õpetust, kes on tema arvates valesti samastand maksumuse ja väärtuse, vaid Ricardo oma. Tugan-Baranovskij arvates tõeline väärtuse teooria peab tõusma majanduse subjektiivsetest elementidest, lähtudes piirkasulikkuse elemendest ja siirduma töö juurde, kui väärtuse objektiivsele tegurile. Ta püüab anda subjektiivse ja objektiivse väärtuse sünteesi täpset valemit, näidates, et vabalt toodetavate toodete piirkasulisus peab olema periproportsionaalne nende töömaksumusega. Kuid selle teoreemi matemaatiline tõestus osutub küllalt tingivaks. Nagu öeldud - Tugan-Baranovskij seisab rohkem piirkasulikkuse teoori alusel ja Gelesnov kaldub enam objektiivse teooria alusele, pidades silmas Marxi teooriat. Üldiselt Gelesnov leiab, et väärtuse probleem on raske lahendada, temasse jääb veel palju tumedat.

Väärtuse statistiline põhjendus Struve poolt. - Politilise ökonoomia statistifikatsiooni seisundist vaatleb väärtuse küsimust Peeter Struve. Objektiivse väärtuse õpetuse arengus, kui hinna aluses olev väärtus, on kui hinna "universale", milles teooria omab suuremat reaalsust hinnaga ja milline objektiivselt võrrelduna, määrab viimase. Sellele realistlikule väärtuse mõistele seatakse vastu teine nominalistlik, mis lähtub hinnangu üksikuist konkreetseist aktidest, mis esindavad väärtust hinnas. Väärtus sellest seisundist on kui "subjektiivne olelus". Väärtus nii ollusena kui ka "universale". hinna sarjas, on kõik mõisted, mis kasutavad teatud metafüüsilist hüpoteesi, mida ei saa teoreetilises teaduses käsitella. Olelevate väärtusteooriate suhtes Struve siirdub oma statistilise mõttemõistest,selle termini piiritelu ülesehitamisele. Ta on objektiivse ja subjektiivse teooria vastane (ka hinna väärtuse allaviimisele), ning viib objektiivse väärtuse tagasi hindadele. Ta näitab ajalooliselt, et hinnast moodustatakse loogiliselt väärtus, või teiste sõnadega - väärtus avaneb kui hinna, kui hindade tuletis. See väärtus on klassilise polit. ökonoomia "keskmiseks hinnaks" või "hindade tasemeks".Ta loob singulaarse mõistmise,mis tema arvates ainuüksi vastab puht empiirilisele ja eriti puht statistilisele mõistele. Et hinnad kujutavad endis statistilist objekti, siis Struve loodab faktidega avastada ja illustreerida nende operatsioonide statistilist iseloomu, millede abil tegelikus elus hinnangu aktidest või hindadest ehitatakse ratsionaalselt objektiivne väärtus; see on selle avastamine, mida võime nimetada väärtuse statistiliseks loomuseks. Siin määritellakse väärtust statistilise mõistena, kusjuures ta osutub tähtsamal määral majanduslikuks-filosoofiliseks mõisteks ja süvendamise asemele hinna arutelu juures kaoks iseseisva loogilise konstruktsioonina. Ta jääb vaid järeldusena hindadest, keskmine hind, liht või kaalutud keskmine,"moodus",s.o. täiesti tarbetu majanduslik termin /mis võib anda ajaloo, mitte teooria/. Struve lükkab tagasi väärtuse teooria, ja selle teadusliku käsitelu. Kuigi ei saa eitada sellist küsimuse uurimist, siiski ei vasta see majandusteaduse teooria nõudeile. Mis puutub puht statislisse külge, siis näiteks Cuprov põhimõtteliselt märgib, et staatiline teoreetilise materjali töötlemine ei eelda veel väärtuse, kui hindade aluse (mis küll tuletatud hinnast, kuid mida ei määrata hindadega, sest nende keskmine tase on määrav) mõistest loobumist.

Piirkasulikkuse teooria ja tootmiskulud. Subjektivismi ja objektivismi vaheliste vastolude üha suurenev tasandumine uusimal ajal.

Teeme järelduse, et kõik need väärtuse teooriad võivad paigutatud saada kahte pearühma objektivismi ja subjektivismi. Kui need alul osutusid täiesti vasturäägivaiks, siis on ometi võimalusi nende lepitamiseks. Väärtuse õpetus on võitlus kahe printsiibi vahel: hüviste kasulisuse ja nende loomiskulude vahel. Omal ajal Dietzel väitis, et kulude suurus kaetakse väärtuse suurusega. Kulude suhtes objektivismi ja subjektivismi vahel väärtuse õpetuses pole seda vastuolu, mida alul näivad kujutavat endas teine-teist läbistavad elemendid. Piirkasulikkuse õpetuses rõhutatakse selgesti kulude tootmis-maksumuse tähtsust. Tootmisprotsessis iga tootja toimetab hinnanguid tootmiskulutise suurusest ja tootmis-elementide maksumusest.

Tootmis-kulutise suurusele tähtsat rolli mängiva töö, kui niisuguse, tõttu jääb subjektiivse ja objektiivse tööteooria vaheline erinevus tähtsusetuks. Ja kui arvestame, et objektiivseid teooriaid läbistavad subjektiivsed momendid, siis on veelgi arusaadavam, et ei leidu enam-vähem niisugust vahetusteooriat, mis koosneks ainu-üksi kas subjektiivsest või objektiivsest teooriast. Väärtus, enam üldises, abstraktses mõttes, kujutab endast loogi-

list mõistet, mida võib konstrueerida sama eduga üksikule inimesele kui ka rahva massidele; aga vahetusväärtus on kahtlemata ühiskondlik nähtus, mis seotud vahetuskäibe oleluga. Nii kaua, kui jälgime väärtuse idee tekkimist ennast, kui kindlat hinnangu võrdlust - väärtuse protsessi akti, seni on meil tegemist subjektiivse ja tähtsal määral psüühilise momendiga. Kui aga siirdume vahetusväärtusele, siis see väärtus ei erine üksiku isiku mõtiskelu näol tema tarvete rahuldamise suhtes, vaid hakkab peegeldama endast teata. vaid ühiskondlike eesmärgilisi funktsioone. Ja kui niisugune juba sisaldab temas määriteldud hüvistes, ta seob ennast nendega. Väärtus kujutab endast sellest vaatekohast sotsiaalsete suhete kvintessentsi väljendust, mis on seotud majanduslise sfääriga. S.p. võib öelda, et rahvamajanduslik elu loob väärtuse mõõtmisvahendi näol, erisuguste asjade võrdluseks. Sellega majandusteadus omandab täpsema teaduslikuma iseloomu . Sellest vaatekohast väärtus - majanduslikkude asjade mõõduna,täidab rahvamajanduse sfääris olulist funktsiooni, tuues sinna teadusliku korra ja kui silla, mis seob mitmesugused loodusliku ja sotsiaalse korra elemendid - tootmise ja jaotuse, töö ja naudingu. Tuleb kahjatseda, et objektivistide ja subjektivistide vaielused lõhkusid selle ühiku. Väärtus ju kujutab endas mõõdus avalduva kogu süsteemi ühiku väljendust. On vaid üks väärtus - tegeliku elu väärtus, aga ei mingit subjektiivset ega objektiivset väärtust omaette. Objektivismi ja subjektivismi vahel peetakse ainult omamoodi kodust suhet; nad ju lähenevad ühele asjale erinevaist külgedest, s.p. kumbki neist suundadest ei anna meile rahvamajanduslikus arus täiuslikkust ega terviklikkust. S.p. filosoofilis-majandusline käsitelu võimaldab jällegi selle rikutud õpetuse ühikluse, selle lahutatud sidome uuendamise. Pole subjektiivsete ega objektiivsete suhete kujuteludes kahte kohta, vaid, nagu Stolzmanngi arvab - subjektivism ja objektivism on ainult teine-teisega seotud, nad on kumbki osa ühest ja samast ühtlusest, mis loob mõlema vahel vaimlise suguluse. Nõnda viisi tänapäeval võib lugeda selle subjektivismi ja objektivismi vahel enam-vähem kaotatuks näilised vastolud. Väärtus on kahtlemata objektiivne nähtus, kuid ka subjektiivsusest tingitud fenomee. Subjektiivne ja objektiivne alge väärtuses ühendavad ühe jagamatu terviku. Liikudes nagu teatud dualismile väärtuse seletuses, kuigi see dualism on vaid näiline, kuna õieti evime ühe ja sama medali kaht külge, sama metallraha vappi (kulli) ja kirja, kusjuures üks ega teine ei riku ühiklust, mille väliseid omadusi nad määravad. Samuti ka subjektivism ja objektivism ühendatakse väärtuse küsimuses ühtlasesse,kõikimahutavasse teooriasse.

Lõpuks veel mõni sõna meie poolt. Mõned tahavad asendada väärtuse mõiste, kui üldise vahetussuhte, - hinnamõistega, kui selle suhte konkreetse, reaalse väljendusega. Meie nägime näiteid sellest, kus mõned majandusteadlased põiklesid kõrvale ülalmainitud väärtuse mõistest. Rõhutame niisuguse otsuse põhjendamatust, sest see oleks eestkätt majandusteaduse vaesestamine ühe teadusliku termini võrra, kuigi leidub sellele lähedane termin. Igal juhul ei või segada väärtust, kui enam üldisemat, ja hinda, kui enam spetsiaalsemat mõistet, kuna mõlemad on täiesti erinevad probleemid. Üks on üldisem, teine spetsiaalsem. Nad - ehki lähedased - ei ühtu. Samuti ekslikuks osutub tüli sellest, ütleb Ammon, kas nimetame subjektiivset tegurit vahetuse "väärtuseks" või mitte. See lahkheli muutuks küsimuseks, kas võib seletada hindu väärtuse mõistega? Väärtuse mõiste oleleb meie sõnastuses täiesti sõltumata tema tarvitamisest majanduslikul alal. Väärtuse õpetusel on majandusteaduses kaunis silmapaistev koht, kuid vaatamata lahkhelidele, ei või nimetada tänasenigi seda küsimust lõplikult lahendatuks. Kõigis katsetes paistis tõe üks külg, mitte aga kogu tõe tervik. Ideede olelut nimetame maailma oleluseks (Plato). Meile meelestub Plato poeetiline võrdlus koopas elavate inimeste seisukorrast, kes ei näe tõelisi asju, vaid ainult nende peegelduvaid varje seinal. Kui inimene oma sihikindla tööga püüab ikka jälle avastada ja avastabki seni segaseid küsimusi, siis niisuguse selgitamise osaliseks,majandusliku mõtte arengu käigus, saab ka väärtuse küsimus.

II. Tootmine. 8. p. Tootmise peategurid ja nende suhteline tähtsus. Tootmise ehk produktsiooni küsimus on majandusteaduse seisukohalt suure tähtsusega, kuna ilma produktsioonita poleks vahetust ja konsumtsiooni s.t.tarbimist. Tootmistingimused on väga tihedas ühenduses poliitilise olukorraga. Nii muudatused poliitilises elus sageli toovad kaasa muudatused turustamisvõimalusis, sundides otsima uusi turge või piirama produktsiooni. Merkantelistid defineerisid tootmist kui tegevust, mis taotleb rikkuste loomist. Rikkuste all mõistsid nad väärismetalle- kulda ja hõbedat. Mida rohkem leidus riigis nim.metalle, seda rikkamaks peeti riiki. Väärismetalle saamiseks on kaks võimalust: 1) loomulik tootmine kaevanduses, 2) kunstlik tootmine - aktiivne

väliskaubandus,s.t. massiliste valmishüviste eksport. See merkantilistide õpetus produktsioonist on vale. Valmistamine ehk tootmine kitsamas mõttes on hüviste loomine majandusvahendite disponeerimisega ainete ja jõudude muundamise ehk lao muutmise teel. Tootmise tehniline moment peab ikka kokkuma majandusliku momendiga (hüviste loomine), et saabuks valmistamine. Valmistamine sellisena haarab ürgtootmise ehk soetamise (maa-, ja maa- ja metsamajandus, mäendus, küttimine, kalandus), tööstuse ja liikluse (viimast mõned jätavad kõrvale). Kuid teostamisi kaubanduses, kindlustuses, immateriaalsete väärtuste loomist (kunstnik, arst, leiutaja jne.) mõned autorid ei loe üldse tootmiseks, vaid ainult "tootlikuks tegevuseks".

See-vastu osa autoreid tunnustab aga tootmist selle laiemas mõttes, s.o. hüviste loomist, erinegu need siis asihüviste teenustus jõudluste kujul, mis haarab hüviste valmistamise ja tootlikku tegevust. Tootmine on tehniline menetelu, millega kaasleb majanduslik kaalutlus; ta on asihüviste loomine inimese tegevusega. Kuid selle kõrval esineb veel tulundus (Erwerb), mis seisab hüviste vahetuse teel (kaubandus jne.) majanduslikus liikluses tulu saavutamises. Kuid tootmine on isegi liiklusmajanduses tulunduse aluseks,s.t. toodetakse minemiks, tulutaotlemise eesmärgiga.

Õpetus loodusest, tööst ja kapitalist tootmises, nende suhteline tähtsus ja loov jõud. - Tootmistegurite õpetuses on leidnud üldist vastuvõttu A.Smithi poolt loodud kolmik-jaotus: loodus, töö ja kapital mis esinesid temalt ürgsete tulutisallikaina. Tänapäeval aga ei vaadelda kõe tootmistegureile,kui sellele osale neist arvutuist tootmise üldtingimusist, millest tootmine nappuse tõttu otse sõltub. Seega on tootmine ainult tingitud tööst kui aktiivsest tegurist; loodus ja kapital on passiivne. Tööga inimene mõjutab välisloodust ja majandusliste sihtide saavutamiseks vajab ta töövahendeid,s.t. valmisprodukte, mis võimaldavad ja kergendavad tootmist - vajab kapitali. Nende hulka kuuluvad kõige pealt originaalsed tootmistegurid - töö ja loodus /põhimik/. Loodus on kõige loodusainete ja -jõudude kandja. Kes valitseb tema ja vajaliku tööjõu üle, valitseb seega kogu hüviste maailma; põhimik on piiratud,kuid purustamatu. Tema töötlus alistub omapäraseile seadusile, mis olenevad suurel määral loodusest, vähem aga inimese tahtest. Töö on surnud tegureid elustav element, kui inimese isiksuse kehaliste ja vaimliste jõudude väljendus; töö ei ole majandatav. Teda ei saa säilitada, ega tagavaradesse kuhjata,ega toota. Töö, kui majandusvahend; mängib suurt rolli, ta on seoses loodusega kõigi hüviste esimese allikana. Et põhimik ja selle sisu ning loodusejõud on inimesele vabalt valitsetavad, siis tekkis ühekülgne arvamus tööst, kui ainukesest tootmise majanduslikust allikast. Nende originaalsete tootmistegurite kõrval oleleb kolmas n.n. toodetud tootmistegur - kapital. Tema tähtsust on sageli tootmistegurina eitatud, sest teda võib nii tehniliselt kui ka geneetiliselt tuletada töö ja põhimiku tootena. Kuid siiski kapital, niipea kui ta on moodustatud ja esineb majanduses, evib iseseisva väärtuse. Alles viimase kaudu valitseb inimene loodust palju täielikumalt. Ka võimaldab kapital, kui pikaajalise tootmise seadus, alati tootmist aja kaotuseta ja suurema edukusega. Kapitali asetab tootmistegurite hulka tema "nappus", mis järgneb tema algelementide - töö ja põhimiku nappusest. Valitseva tootmistegurite kolmik - jaotuse kõrval on esinenud ja esineb veelgi eriarvamusi. Nii füsiokraadid tunnustasid kolme tehnilise tootmisteguri - looduse, töö ja kapitali - kõrval ainult üht majanduslikku - loodust; Marx ja Lassalle - majanduslikult ainult inimtööd, Marschall - "teatud" eesmärgiks kahte - loodust ja inimest,ja teiste jaoks nelja - maad,tööd,kapitali,organisatsiooni.Tugan-Baranovskij aga ei tunnusta üldse sellist tootmistegurite jaotust.

Töö. - (Tööst tuletatud "tööline" pole tootmisvahend, vaid tootmissiht).

Majandusliku töö definitsioon. Töö üldises mõttes tähendab otstarbekohast inimese füüsilise ja psüühhilise energia kulutust. Eritlemiseks mängust,töö iseloomustub kui paljas vahend, aga mitte kui eesmärk ise, kui otsese rahulduse allikas. Teisest töövormest erineb majanduslik töö: ta on eesmärgipärane inimese (füüsilise või psüühhilise) energia kulutus, mis loob tarvete rahulduseks vajalikke hüvesid. Vähe teisiti määritleb B.Harms: Majanduslik töö on tarvete katmisele või tulundamisele suunatud kehalise ja vaimlise jõu tegevus. Seega ta on inimese enese tegevus, millega see saavutab oma majanduslikke eesmärke. Majanduslik töö võib sihitud olla:1) välislooduse kohaldamisele inimese tarvete rahuldamiseks, s.o. tootmisele ja 2) tooteldud produktide vahetamisele. Võime veel eritella tööeseme, selle, millele suunab inimene oma teotsemise. Kui tööese alistatakse esialgsele töötlemisele (Verarbeitung) siis nimet. seda tooraineks. Töövahendeiks aga nim.materjalseid esemeid, millised inimene asetab enese ja tööeseme vahele, et nendega mõjuda tööesemele. Tööesemed ja töövaheneid ühes abimaterjalidega (materjalsed esemed, mis ei ole otse töövahendid, kuid mis on vajalikud tööprotsessi võimaldumiseks,nagu

määrdeõli, küte jne.) loovad omas tervikus tootmisvahendeid. Tugan-Baranovskij ütleb, et tavaliselt arvatakse, nagu ärataks majanduslik töö ebamugavuse tunnet. See ei ole õige. Mõni töö ei ärata küll mugavustunnet (kaevanduses), kuid harilikult oleneb töö mugavus töö tingimusist ja kestvusest. Seni kui inimene pole tööga harjunud, on töö ebamugav, kuid organismi harjumuse läbi kujuneb töö mugavaks ja meeldivaks. Vaba töötegija jatkab produkti tootmist, kui mugavuse tunne, mida tööprodukt pakub, suurem on ebamugavuse tundest. Palgatööline ei saa arvestada töö mugavusega, ta on lepingu põhjal kapitalistile summitud töötama ka töö muutumisel halvaks.

Töö liigid. - Majandusliku töö süstemaatika üle vaieldi palju 19 a. B. [illegible] liigitab töö järgmiselt: a) toorainete saavutamine (ürgtootmine), b) tooraine te muundamine (tööstus), c) ruumiline ja ajaline toor- ja muundatud ainete valmispaigutus (kaubandus), d) inimeste ja hüviste transport (liiklus-asjandus), e) kindlustus elu, tervise ja hüviste kaotusel majanduslikkude tagajärgede vastu, f) isikulised teenustus jõudlused.

Tähtis on Philippovitschi tööliigitelu: a) majanduskavale suunatud tööettevõtjate või nende direktorite ettevõtet majanduslikult suunav, juhtiv ja kontrolliv töö, b) juhtiv tehniline töö, ametnikkude (tehnikute, inseneride jne.) tehniline, kaubmeheline, korraldav töö majanduskava piires, c) täidéviiv töö - töölise töö. Seejuures kaks esimest liiki on vaimlised töövormid, viimane aga tõstab esiplaanile füüsilise jõukulutise.

Tootlik ja mittetootlik töö. Kõige tähtsamaks töö liigiteluks osutub aga tema jaotus tootlikuks ja mittetootlikuks, mis on kutsunud esile majanduslikus literatuuris palju vaidlusi. Liigitelu ise sai alguse füsiokraatidelt, kes pidasid tootlikuks vaid maavaldaja tööd. A. Smith aga tunnustab tootlikuks iga töö, mis loob uusi asihüviseid, tooteid, millised on kasulikud inimesele ja evivad vahetusväärtuse (vabrikutöölise, apteeker jne. töö) ja mittetootlikuks seesuguse töö, mis ei loo materjaalseid hüviseid (tubade puhastus, inseneri, õpetaja jne. töö). Prantsuse majandusteadlased aga kaldusid arvamisele, et iga töö, mis loob hüviseid, on tootlik. Nii prantslane Say laiendab produktiise tegevuse mõistet ja arvab, et mitte üksi tajutavad, materjaalsed esemed, ei ole kasulikud, vaid ka teatud inimeste-vahelised suhted ja võimed. Sellele seisukohale asuvad ka Roscher ja Hermann. Kõik eeltoodud produktsiooni definitsioonid on liiga kitsad. On üldse väga raske vahet teha produktiivse ja ebaproduktiivse tegevuse vahel. Näitleja töö ei loo materjaalseid väärtusi otseselt, seega polé see ka produktiivne. Kuid siiski on see elukutse, mis toidab näitlejat, s.t. annab talle elamisvõimaluse. Tänapäeval on see küsimus selles mõttes lahendatud, et majanduslikult tootlik töö on kohalise ja vaimlise töö tegevus, mis on suunatud loodusainete ja loodus-jõudude kohaldamisele, vastavalt inimese tarvete kujunemisele. Seega kuulub siia kaudselt ametniku, riigi, sõjaväe, kunstniku jne. ja ka otseselt põllumehe, vabrikutöölise, kaupmehe jne. eesmärke tootlev töö. Mittetootlik oleks töö, millel ei ole eesmärki, ja mis üldse hüviseid ei loo, näiteks ülemääräne arv kaupmehi, imperialistlikke eesmärke taotlev sõjavägi, ehitatud vabrik, mis jäetud seisma jne.

Eelnenud ja nüüdisaegne töö. Tööd kavatsetakse jagada veel eelnenud ja nüüdisaegseks tööks. Nimetus "nüüdisaegne töö" peaks olema selge: kingsepp valmistab saapaid, saeveski saeb laudu jne. Eelnenud töö selgituseks võtame Smithi näite: kingsepa tehtud saapad ei sisalda endas ainuüksi toorainet ja kingsepa tööd, vaid ka teised inimesed on nülginud, parkinud naha, sepp on teinud haamri, lakk on vabrikus valmistatud jne. See kõik on eelnenud töö, mis teeb võimalikuks kingsepa töö - nüüdisaegse töö. Kuid eelneva tööna võime ka vaadelda immaterjaalset tööd - saeveski masinate idee, inseneri plaane jne. Ajaloolised omapärasused töötingimusis. Ajalugu õpetab meid tundma tööd, kui komplitseeritud kultuurtoodet, sest põhjused, mis sundisid inimest töötegemisele, ei olnud ainult suur häda ja puudus. Ürginimene pole olnud töövaenuline ja hooletu, nagu sageli mainitakse. Bücher näitab hoopis vastupidist teosega "Arbeit und Rhytmus", et ürginimesed jõudlesid sageli väga rasket ja väsitavat tööd. Kuid töömotiivina esineb kõige päält loova ilumeele rahuldamine, lõbutunne kunstilisest loomingust, mida tõendavad etnograafilised kogud. Kestvam töötamine saavutatakse inimese organismi olemusest väljuva kalduvusega rütmiliseks liigutusiks, mis teevad töö automaatseks ja vähendavad vaimlist pingutust. Päävahendiks selleks oli töölaul.

Töö juurde kutsub sotsiaalõigusliku korra karm sundus esiplaanile orjuse, mis mõjutab töötootlikkust vähendavalt. Õiguslikult seisab orjus selles, et töötook, tootmisvahendid ja töötav isik ise kuuluvad härra piiramatuks omandiks. Orja toidetakse vaid niipalju, et ta püsiks töövõimelisena. Ainsaks töömotiiviks osutus sel ajal kartus karistuse eest, misperast ka orjade töö osutus äärmiselt mittetootlikuks. Seetõttu orjatöö oli sunnitud muutuma juba Roomas vabamaks kolonaadi vormiks. Eriti uuemal ajal osutus orjatöö kahjulikuks oma äärmiselt madala tootlikkuse tõttu vaba töö konkurentsi tagajärjel. See kõik suundas sunnismaisuse tekkimisele, kus tekib juba uus motiiv, teadmine, et üks osa tootest kuulub töölisele ühes suurema vabadusega oma tööjõu käsundamises. Põhiliseks töömotiiviks jääb siingi karistuse kartus, mis esineb samuti teoorjuse ajal. Töötootlikkuse minimaalsus orjuse ja sunnismaisuse ajal ühes majandusliku elu arenemisega, mis asetasid

suuremad nõudmised tööjõudlusele, sai paratamatuks vaba töörakkimi korra (Arbeitsverfassung) jalulseadmine. Kui orjuse ja sunnismaisuse ajal sundus oli teatud määral kombineeritud rütmi ja kunstilise loomingu jõu motiividega, siis uuesti vabaduse saavutanud töötav inimene osutus juba hoopis uutes tootmistingimusis olevaks. Kapitalism oli loonud uued tehnilised töömeetodid, mis ei võimaldanud enam rütmi ja töölaulu ja ei vajanud kunstilist loomingujõudu. Majanduslik töö eraldati teotsemisest, ja kunstiliste tarvete rahuldamiseks jäi töölistele tema vaba aeg. See selgitab tööaja lühendamise nõudmisi. Tänapäeva töölise psühholoogiline tüüp, mida iseloomustab äärmuseni minev tööjaotus, on alistunud olulisele muudatusele: töö ei nõua enam andumust, armastust ja teatud tundeelementi, vaid tahtepingutust. See kõik käib esijoones tööstuses valitseva töönormi, vaba tasutöölise kohta. Vaba töö kapitalistlikus suurkäitises näitab aga ka erinevaid tootlikkuse astmeid, vastavalt valitsevaile sotsiaalseile suhetele, töömiljööle ja töölisklassi hüveolule. Suurimast töö-intensiivsusest räägitakse küll talupoja juures, kes harib oma põhimikku oma tootmisvahenditega ja saab kogu töötoote endale. Kuid siingi mõjutavad suurel määral ühiskondlikud olud, eriti aga rängad riigi maksukoormad, mis võivad viia talupoja viletsusse.

Väliste ja sisemiste tingimuste mõju töötootlikkusele. Töötootlikkus oleneb töö hulgast ja töö omadusist. Töö hulk oma korda sõltub sisemisist tingimusist, absoluutsest rahvaarvust (20.s. alul oli 1,5 miljardi), rahvastiku ealisest jagunemisest (normaalseid töövõimelisi 20-60 a. vahel peaaegu alla 50% rahvastikust) rahvastiku jagunemisest soo järgi (naisi on 5/9 rahvastikust), rahvastiku haigusist (ca 2%) ja defektseist, töövõimetuist isikuist (modernses riigi ca 2%,) rahvaste tavadest ja seadusandlustest (rühi katoliiklaisil 90 päeva, protestandel 25 päeva), rahvastiku jagunemisest kutsete ja tööalade järgi (majanduslikult mittetöötavad rühmad - kapitalistid, kurjategijad, preestrid, mungad jne) tööstusest, mis iseloomustab kapitalismi rahvastiku kehalisest jõust (mille järgi vastab 25 inglasele ca 42 prantsalt), kõrgemast tehnilisest arengust ja kodutöö toodangust. Töö omadus oleneb täiel määral 1) tööintensiivsusest ja 2) töö osavusest. Tööintensiivsuse all mõistame kulutatud töökoguse ja selle ajalise kestvuse suhet, see mis on sõltuv 1) tööajapikkusest (graaktööd, õnnetused, pika tööajaga kaasnevad kutsehaigused), 2) töötasust, mis kindlustab töölist ja võimaldab parema toitumise, 3) töövabadusest (ori ja vaba põllumees), 4) vähearvulisist töökatkestusist, 5) töö teaduslikust juhtimisest ja korraldamisest (tavlorism). Tööosavuse all mõistame tootmises kulutatud energia suhet saavutatud toogiga. See sõltub küll kõige rohkem üldisest ja tehnilisest haridusest. Kahtlemata avaldab väga suurt mõju kõigi nende tingimuste hulgas töö tootlikkusele ühistöö, eriti aga tehniline tööjaotus. Palju tähtsaid asjaolusid on avastanud töötingimusis töö psühhofüüsika, mis näitab ka seda, et töölist valitseb tööle asudes norutunne, mis peagi muutub lõbutundeks, kuid väsimuse tõttu siirdub uuesti norutundele (Jevons). Rahvamajanduse tootlikkus sõltub mitmesuguseist väliseist tingimusist. Siia kuuluvad 1) kliima; ilmastik määrab maakera asustamise piirkondi, inimene ei või asuda maaaladel, kus olulisi vajalisi hüvaseid võimata toota, 2) floora ja faunataimestik ja loomastik, 3) maapõue varad (kivisüsi, raud jne), 4) geograafiline asend (mererannad, sisemaad jne.). Kõik need välised tingimused määravad rahvamajanduse suuna, ala ja iseloomu; neist oleneb, kas areneb põllumajandus, tööstus või kaubandus.

Töövahendite areng. Leiutised. Suurimaks töö tootlikkuse ja töö hääduse tõstjaks oli töövahendite areng, mis ei oma üksi majanduslikult suurt tähtsust, vaid eyib ka sotsioloogiliselt, kui ühiskonna evolutsiooni suurim tegur. Leiutise ajalugu võime jaotada kolme perioodi. Esimeses perioodis on inimese mõistuslik areng nii nõrk, et ta ei püüa teadlikult ja süstemaatiliselt suurendada töötootlikust. S.p. leiutised tehakse juhuslikult (rõivastus, tuli, karjandus), harilikult mittemajanduslikus tegevuse, näit usulise jne. tegevuse tagajärjel. Teises perioodis uute töövahendite leiutis osutub teadliku ja kavakindla jõukulutuse tulemuseks, kus leiutised tehakse majanduslikel motiividel. Eriti tuleb see ilmsiks 18.s. tekstiiltööstuses, kus ketrusnõlg põhjustas ketrusmasina, ja selle tagajärjel tekkinud kangurite puudus - kudumismasina ja n.e. leiutamise. Kolmas periood langeb inimese mõistuse sellisesse arengusse, kus juba leiutamine muutub ise eesmärgiks ja tehniliste uurimuste tagajärjeks, kuna majanduslikud motiivid mängivad harva määravat mõju, (nt. Volta, elektrotehnika alal); Hoffmann'i aniliinvärvid, Herz'i eriti aga Edisoni j.t. leiutised.)

Masina ajalugu. Mitmekesiste töövahendite leiutisist omab eriti suurt tähtsust masin. Kuigi masin leidis alles meie ajal laialdase tarvitamise, algas tema ajalugu väga vanast ajast. Võime nimetada siin puuri, millega saadi tuld vibu ja noolt, kedervart-käsiveskit jne. Kuid 18.s. keskuseni masin siiski omas väga väikest tähtsust, võrreldes täntpäevaga. 18.s. masinad aga, leiutatud majandusliku paratamatuse tõttu, tõid kaasa suure murrangu majanduselus, tööstusliku revolutsiooni, ja panid aluse kapitalistlikule suurtööstusele. Kõigepealt tekstiiltööstuses. Leiutised järgnesid üksteisele: John Kay kiirsüstik 1738.a., Arkvrighti ketrusmasin 1769.a., Cartwright'i kudumismasin 1785 a., James Watt'i aurumasin 1769 a. jne. Masin on ühiskondliku rikkuse suure kasvu allikaks, kuid kui selle juures töölise seisukord on halb, siis on selles süüdi ühiskondlik kord.

Masina tootlik võim ja selle seletus. Nagu nägime, omab töövahendite alal kõige suurema tähtsuse masin. Reulaux'i järele on masin puhttehnilisest seisukohast kõlbulikkude kavade ühendus nii, et tema abil võib looduse jõude sundida panna liikuma kehi ettemääratud sihis. Marx ütleb, et majanduslikust

seisukohast iseloomustab masinat see, et tema mitte ainult ei suurenda ega täienda inimese tööjõudu, vaid koguni asendab seda. Masin koosneb kolmest osast 1) jõuallikast, 2) ülekande (Transmissioon) ja 3) tööd tegevast osast. Viimane neist on tähtsaim. Inimesel ei jää muud kui järelvalve ja parandused masina juures.

Töö eriline tähtsus ta eri liikides. Eraldatakse materjaalset ja immaterjaalset tööd (üks inimene loob materjaalseid hüviseid, teine mitte); 2) vaimset ja kehalist (füüsilist, mehaanilist) tööd. Vahet teha kindlate piirjoontega on võimatu, sest ka puulõhkuja töö on teataval määral vaimline tegevus, ja kunstniku ning uurija oma on ka seotud kehaliste töö momentidega nii, et võib rääkida 3) ainult "rohkem" füüsilisest ja "rohkem" vaimlisest tööst; 4) Vabat ja sõltuvat orjatööd; 5) kvalifitseeritüd ja kvalifitseerimata tööd. Iga nimetatud eriliik tööd omab erilist tähtsust, kuna kõik nad tagavad kavakindlat tegevust ja on suunatud teatud resultaatide saavutamisele. Mõned õpetlased eraldavad veel järgmiselt: 1) kogukondlik ja 2) masinate töö, kusjuures esimene on tähtsam, kuna seda toimetatakse üldhuvides; teine evib tähtsust eestkätt selle rahendaja suhtes.

Kaup ja vahetusväärtus. - Üksikud majandid vahetusmajanduses töötavad teineteisele, valmistades tooteid, mis tulevad vahetusse. Toodet, mis valmistatud müemiks (Absatz) ja mida saavutab tarbija ainult vahetuse kaudu, nimetatakse kaubaks. Majandust, milles suurem kogus tooteid osutub kaupadeks, nimetatakse kaubanduseks. Suhteid, milles üks kaup vahetatakse teise vastu, määrtellakse kauba vahetus väärtusega, mille all tuleb mõista kauba võimet vahetuda teiste kaupade vastu. Vahetusväärtuse ja hinna erinevuse kohta vt. p.6, 7-es alaosa. Vahetusväärtuse konkreetseks väljenduseks on hind; Vahetusväärtus on võime, saada kindla hulga teatud kauba vastu teistsugust soovitud kaupa. Näiteks 1.puuda rukki vastu võime saada riiet, rauda jne. Tema hind on aga kas 5.meetert riiet või 10 kg. rauda jne. Tavaliselt väljendatakse kauba hind rahas, mis on kauba vahetusvahendiks. Seega - kaubahind on sama kauba vahetus-väärtuse rahaline väljendus.

Kaubamajanduse fetischism - vt.p 7, 12.alajaotus.

Rahvarikkus ja rahvavarandus. Selle definitsioon. - Igasuguse enam vähem majandusliku tootmisprotsessi jaoks on vaja ainelisi vahendeid, mille abil rakendatakse töö. Tähendab produktsiooni protsess toimub materjaalsete vahendite abil. Neid vahendeid nimetatakse rahva varanduseks ehk rahvarikkuseks. Sellise nimetuse pärast pani ka Smith oma raamatu pealkirjaks "Rahvaste-rikkus", kuigi ta selles räägib rohkem rahvaste vaesusest. Kui kõneleme rahva-rikkusest, siis peame silmas rahva varandust, sest see termin on tarvitatav nii rikaste, kui vaeste suhtes, kuid viimaste suhtes tähendab see rahva vaesust. Me ei räägi s.p. rahva varandusest, vaid rahva rikkusest, mille all mõistame hüviste summat kogu rahva kohta, ilma teatava omanikuta. Varanduse all mõistetakse igapäevases elus tehtud varade kompleksi, mis allub ühe isiku, selle omaniku, tahtele. Et aga rahva varanduse üle eraisikut käsutajat pole, siis on soovitavam tarvitada sõna "varanduse" asemele "rikkus". Ent praegu tarvitatakse nii üht kui teist nimetust.

Räägitakse rahvavarandusest, rahvarikkusest, tä kujunemisest, liikumisest käest-kätte, samuti lõplikust tarbimisest jne. mis kõik on poliitilise ökonoomia teatavaks ülesandeks, tuua asjasse teaduslikku selgust.

Rikkust ei kujutata aegjärgole mitte ühtlaselt. Tänapäeva kapitalistliku majanduse tingimustes to rikkus koosneb mitmesugustest kaupadest, mis on omavahel vahetuskõibes ja mida hinnatakse rahas. Teisalt, kui vaatleme kapitalistliku majanduse ajajärku, näeme, et rahvavarandus aitab soodustada ka vahetusprotsessi. Marxi arvates ühiskondlik rikkus, milles valitseb kapitalistlik tootmisviis, erineb kaupade arvutu kuhjumisega. Rikkuse mõiste erineb üksikisiku ja rahva rikkuse seisukohalt. Eraisiku ja rahva-rikkus (ka tulu) ei ühti. Nii eraisiku seisukohalt võlanõue kaaskodaniku vastu, - veksel, riiklikud kasvikupaberid jne., on kahtlemata rikkus, kuid rahva seisukohalt mitte, sest plussi katab miinus, kuna ühel on saada ja teisel maksta. Siin on tegemist varanduse paigutamisega ühest käest teise. Sarnane lugu on igasuguste õiguste, eesõiguste, patentide, litsentside jne. suhtes, mida on võimalik müüa mõnikord kalli hinna eest, kuid ühiskonna, kogu rahva seisukohalt ei ole see varandus, vaid see kujutab endas ühe teenistust teise arvel. Järjelikult võib rahvavarandus olla sageli palju vähem üksikute isikute, kes selle rahva moodustavad, varanduste summast.

Rahva-rikkuse määra kindlaks tegemine - on raske kindlaks määrata kõikide rahvavaranduse hulka kuuluvate esemete väärtust. Et saada ülevaadet teatavast rahva-rikkusest, seks tuleb arvata üksikute rahva hüviste osade väärtuste summad. Teiste sõnadega, - rahvarikkuse määritlemiseks on vaja just ta järgmiste osiste väärtused liita: 1) riigi-maadeväärtus tänapäeva hinna järele; 2) kõikide ehitiste üldväärtus (liita sillad, raudteed, tehased jne.); 3) kõikide vallasesemete üldväärtus, mis teenivad tootmise eesmärke (liita kõik tarvete rahuldamise vahetud esemed nagu relvad jne); 4) just mainitute tarbimisesemete väärtus, mis annavad tööjõule kasu; 5) täis väärtuslikud metalrahad (antud maa piires) + vahetusraha; 6) antud maa võlanõuded teiste maade vastu, millest maha arvata välismaade vastavad nõuded.

Liita need väärtused, saame üldsumma sellest, mille üle käsutab antud maa. Mitte ühelgi maal pole nii arenenud statistikat, et võiks tarvilise täpsusega määritleda rahva-varandust.

Rahva-varandus Saksa kuldmarkades ilmasõja ajal oli - Saksas 475 miljonit kuldmarka (meie - 46,47 kuld kopikat; 1 Ameerika kulddollar = 4,20 kuld marka); Prantsusmaal 260 miljonit; Suur- Britannias 325 miljonit; Põhja-USA - 850 miljonit; Venemaal 250 miljonit. Kuid kõik need andmed kuuluvad erisugustesse aastatesse ja p.s.nad on äärmiselt ligikaudsed.

Rahvarikkus koosneb kahte liiki hüvistest:1) hüvised, mis on määratud otseseks või kaudseks tarvitamiseks, on n.n. tarvitamise tagavarad või konsumptsioonifond ja 2) hüvised, mis pole määratud tarvitamiseks vaid mis leiavad rakendamist uute varade tootmisel.

See teine liik hüvesid, mis on määratud uute varade valmistamiseks, ongi tuntud kapitali nime all.

Kokkuvõttes asjasse puutuva, saame rahva-rikkuse definitsiooni: Rahvarikkuseks ehk rahvavaranduseks nimetatakse materjaalseid vahendeid, mille kaudu toimub produktsiooni protsess. (Tootmisprotsess). Ja varandus (üksik isiku suhtes) on majanduslikkude hüviste kogum, mida võib kasutada oma huvide kohaselt juriidiline või füüsiline isik (omanik).

9.p.. Kapital. Mõiste. - Kapitaliks nimetatakse seda osa varandusest (mistahes kogumis), mis on rakendatud tootmisse peremehe enese poolt või mis on antud laenuks. Peaeesmärgiks on tal ta valdajale teatava tulu toomine. Teiste sõnadega: hüvised, mis on määratud uute hüviste valmistamiseks, modustavad kapitali.

Tarbimis tagavarad ja kapital - Enamik sellest, tema osist moodustatud majandist, on inimtöö tulemus ja nende poolt toodetud hüvised jagatakse omakorda 1) esemed meie tarvete rahuldamiseks - tarbimuste tagavarad, nagu toiduriistad, sööginõud jne. ja 2) tooted edaspidiseks tootmiseks või kapital.

Üldiselt on väga raske kindlaks teha kas toodetav hüvis kuulub tarbimistagavarade (konsumptsiooni fondi) või kapitali hulka. Paistab, et see ei olene hüvise enese omandusist, vaid sellest, kuidas teda kasutatakse. Näiteks kui majaomanik kasutab maja ainult enese ja perekonna päävarjuks, siis pole see talle kapitaliks, vaid kuulub tarbimistagavarade hulka, s.t. rahuldab perekonna tarvet korteri järele ega anna mingit tulu. Üritab aga majaomanik maja kasusaamise sihigä, siis muutub see otsekohe kapitaliks. Samüti on või kaupmehele kapitaliks, ostjale aga tarbimistagavaraks. Nii näeme, et üks ja sama ese on kord kapitaliks, kord jälle tarbimistagavaraks. Kööginõud teat.majapidamises pole kapitaliks, restoranis aga küll, sest nad annavad restoranitorile teat. tulu. Selgub, et ükski asi pole iseenesest kapital ega mittekapital, vaid see oleneb asja kasutamisest isiku poolt. Ka tootmisvahendid pole alati kapitaliks. Näiteks mingisugune masin vabrikus, on kapitaliks nii era- kui ka rahvamajanduslikus mõttes, ent sama masin äris, - on kaupmehele ainult erakapitaliks.

Sõna "kapitali" päritolu. Sõna "kapital" ise on võetud keskaja ladina keelest. Capitalis pars debito" tähendas alul põhisummat, mis antud laenuks; hiljem - igat summat, mis annab kasvikuid. Heinrisch on uurinud kapitali etimoloogilist tekkimist ja leidnud, et see sõna esineb enamikus aaria keeles, siis, kui on tegemist teatava tulutoova tegevusega, eestkätt on sellega seoses karjakasvatus, kuna ladinakeeles "caput" tähendab looma pead ja kreeka keles "kealo" tähendab isikut, kes omab kariloomi. Keskajal esinevad juba kapitali ja liikuva varanduse tähistamiseks inglise keeles "chatel", prantsuskeeles "chatonillo" ja saksa keeles Schautulle mõisted, mis tähendasid rahalaegast.

Loogilised ja ajaloolised kategooriad majandusteaduses. - Rahvamajanduses loogilised ja ajaloolised kategooriad on ühendusse seotud teatavate väliste ajalooliste tingimustega. Rahvamajanduslik kapital on loogiline. Kapital eksisteerib algmajanduse primitiivses olemuses ja on mõeldav igas muus olukorras. Eramajandus võimaldab hüviste tootmist + tulusaamist ilma tööta, mida nimetame käsuks.

Rahvas jagatakse ettevõtjateks-kapitalistideks ja palgatöölisteks s.o. klassideks rahaga ja rahata.

Kapital rahva- ja eramajanduse seisukohalt ehk kapital kui loogiline ja ajalooline kategooria. - Kapitali mõiste piiritlemisel eraldatakse see kahte kategooriasse: 1) loogiline kapital- rahvamajanduslikust vaatekohast ja 2) ajalooline kapital - eramajanduslikust vaatekohast. Kapital loogilise kategooriana on selline mõiste, mis on omane kõikidele aegjärkudele. Kapital ajaloolise kategooriana on mõiste, mis oleneb teatavast ajaloolisest olukorrast ja muutub vastavalt sellele aegade vältel. Rahvamajanduslikult seisukohalt kapital on alati esinenud, kuna nii ürgaja primitiivsemad tööriistad kui ka tänapäeva kõige moodsamad masinad on olnud tootmise vahendeiks sellest ajast peale, mil inimene hakkas tegelema majanduslikult. Niisugune rahvamajanduslik kapital on esinenud minevikus, esineb olevikus ja kindlasti ka tulevikus, hoolimata organisatsiooni seltskonna muutusist. Nii kapital rahvamajanduslikus mõttes kuulub siis loogilise kategooria alla, milline mõiste on omane kõigile ajule.

Teisiti on erakapitaliga. Ajaloo vältel on olnud pikki ajajärke, mil kapital on esinenud eramajanduslikus mõttes. Selline olukord on mõeldav ka tulevikus. Teoreetiliselt sotsialistlikus ühiskonnas kapitali ei esine; järjelikult poleks sääl erakapitali, kuna seal kõik kuuluks kõigile. Eelnevast selgub, et kapital eramajanduslikus mõttes kuulub ajaloolisse kategooriasse, kusjuures tema mõiste oleneb teatavast ajaloolisest epohhist.

Tänapäeval on kaks kapitali mõistet ja nimelt üks neist kuulub rahvatulunduse ja teine - tootmise piirkonda. Nende kahe mõiste ärasegamine oligi massiliste tülide allikaks.

Böhm-Bawerk'i definitsioon ja selle kriitika. - Böhm-Bawerk defineerib rahvamajanduslikku kapitali kui produktide kogu, mis on määratud edaspidiseks

tootmiseks ja mis on loodud eelneva tööga. Eramajanduslikuks kapitaliks loeb ta produktide kogu, mis annavad omanikule teatavat kasu ja mis on samuti loodud eelneva tööga. Näeme, et Böhm-Bawerki definitsioon ei sisalda endas isiklikke võimeid ega maad, kuna need ei kuulu tema arvates kapitali hulka.

Ühine mõlema kapitali liigi määritelus on see, et nii üks kui teine peab olema eelneva töö produkt. Erinevus seisab vaid selles, et rahvamajanduslik kapitali puhul ta kriipsutab alla selle otstarvet edaspidise produktsiooni teo tamiseks; ja erakapitali all mõistab ta mistahes tööprodukte, mis annavad teatavat kasu või sissetulekut. On selge, et erakapitali mõiste on palju laiem rahvakapitali omast, kuna esimese hulka kuuluvad kõik hüvised, mis annavad mingisugust tulu ja rahvamajanduslik kapital haarab vaid need hüvised, mis on määratud edaspidiseks tootmiseks.

On soovitav (prof. Kurtschinski) parandada Böhm-Bawerk'i definitsiooni ses mõttes, et tarvitada eelneva töö produktide s.o. toodete asemele paremat sõna - "hüvised", ja mitte rõhutada, et nad on töötulemused, sest see on juhuslik moment. Siis saabuks järgmine uus väljendus (definitsioon) Böhm-Bawerk oma asemele: a) Kapitaliks rahvamajanduslikus mõttes on hüviste tagavara mis annab selle valdajale võimaluse edaspidiseks tootmiseks ja b) kapitaliks eramajanduslikes mõttes on hüviste tagavara, mis teenib omanikku selleks, et to saaks kasu (tulu).

Rahva- ja erakapitali osised. - Rahvamajandusliku kapitali väljaarvutamine on väga raske, pea võimatu. Ent Böhm-Bawerk katsub seda siiski teha, põhinedes oma kapitali definitsioonile. Tema arvates rahva kapitali koosseisu kuuluvad: 1) kõik rahva tootmis-tööstuse toor- ja abiained, kuivõrd nad on eelneva töö tulemusiks, s.o. toodeteks; 2) materjalid ja vahendid, töövahendid, nagu - masinad, tööloomad jne.; 3) ehitised, mis määratud tootmise eesmärgest, nagu töökojad, laod, kuurid, liiklusteed, raudteed jne.; 4) põllumajanduslikud parandustööd ja üldse töö, mis paigutatud maasse, nagu - kraavid, väetis, kuivendus jne.; 5) kaubalaod; 6) raha, kui vahetusvahend.

Nagu öeldud, maa ei kuulu Böhm-Bawerk'i arvates rahvamajandusliku kapitali hulka.

Vastuväiteid: Raha mahutamise vastu (rahvamajandusliku kapitali hulka) vaidleb Oppenheimer, öeldes, et raha ei esine kunagi kapitalina. Raha juure ei saa panna tegevussé ühtki töölist, ja vahetuskodades (kus raha valmistatakse) ei olé rahad raha, vaid tempiga vääris metallid, milledel pole veel raha iseloomu. S.p. ei olé nad rahvamajanduslikuks kapitaliks just samuti nagu kassas olev raha ei too kasu ega ole eramajanduslikuks kapitaliks.

Umbes sama vaatega on Shumpeter, öeldes, et üks ja sama asi võib olla kapitalina ja mittekapitalina, olenevalt sellest, kuidas seda tarvitatakse või kelle käes ta asub. Näiteks kööginõud eraisiku majuses (majapidamises) on varandus, mitte aga kapital. Ning pesuõmblusmasin (kodus) pole + muud kui tarbimistagavara, kodune sisseseade, kuid mitte tuluallikas. Kapital valitseb töö üle; mõnikord see on raha, teinekord kaup, mis oma teotsemisega teostab ringkäiku.

Erakapitali osisteks peab Böhm-Bawerk peale ülaltoodud rahvamajandusliku kapitali osiste - tarbimishüviseid, milliseid ei kasuta nendev valdajad, vaid, mis teenivad kaudselt tarvete rahuldamist sel teel, et nende valdajad neid annavad teistele kasuandmise eesmärgiga, nagu üüriélamud, laenuraamatukogud, väärtpaberid jne. Loomulikult kuulub põhimikki (maa) kapitali hulka, ehkki Böhm-Bawerk seda eitab. Seega erakapitali mõiste on palju avaram rahvamajandusliku kapitali omast.

Sombart'i vaated, J.S.Mill'i piiritlus. - Sombarti arvates on kapitali mõiste funktsioonaalne (talitusline) mõiste. Hüvised esinevad kapitali sümboolsete väljendistena. Neid on palju, nagu raha, tootmisvahendid, elatisvahendid, kaubad. Need kõik võivad olla kapitalina, kuid ei pruugi olla sellena tingimata. Need kujutavad endis kapitali esinemise vorme, on seega kapitali "riietus. Või nagu Mill ütleb, et vahe kapitali ja mis ei ole seda mitte vahel, ei pea seisma toote iseloomus, vaid valdaja sihilisuses. On ekslik kasutada seda mõistet teiste majanduskorra süsteemide suhtes. Siis edasi, Saltz väidab, et kapital ei ole teatavale hüvisele kuuluv, vaid meie nimetame kapitaliks kapitalistliku hüviste väärtuslikku kasutamist. Seega meie eitame kapitali asjalist iseloomu. Kapital ei esine asjalisena, mõne eseme omadusena, vaid kujutab endas (eseme) funktsiooni. Hüvised kujutavad endas kapitali sedamööda, kuis neid kasutatakse kapitalistlikult, mitte vastupidi. Sellelt vaatekohalt arendab Saltz edasi oma mõtet, ja ütleb, et sellega langeb ära tootmistegurite jagamine kolmeks, nimelt: 1) tööks, 2) põhimikuks ja 3) kapitaliks. Milli piiritlu järele kapitali mõiste sisaldab summa toodangu tegureist - töö ja maa + õigusi, suhteid ja materjaalseid väärtusi, kus juures need väärtuste immaterjaalsed aktivid, mis alluvad muutusele - nende oletatavale muutusele -(nagu vana pärijate ring, eesõigused, soodustused, kirjastuslikud õigused, tootlikud saladused jne.), kõik need kujutavad arenenuma ja korporatiivse - krediidi ajastus, tootmisvormide kasvamise ajastus, just tänap. aktiivi kapitali vorme. Kapital kujutab eneses kõige üldisemat kaugele majand.sfääri piiride taha astuvat maailmavaate kategooriat (sõnakitsamas mõttes). Kapital on kõik, mida kasutatakse või mida võib kasutada kapitalistlikult. Ja see, mida kasustatakse kapitalistlikult, kujutab eneses varandust. Vastavalt sellele on kapital ainult varanduse teatava kasutamise kui sniisuguse juures mõeldav. Igasuguse varanduse all mõeldakse hüviste summat - maa, vara, veendeid - mis asuvad mõne isiku ainukäsutuses. (See oli Artur Saltzi tööst).

Kapitali mõiste dogmaatiline ajalugu politilises ökonoomias. - Selline iseloomustatud tänapäeva kapitali mõiste majandusteaduses ei kujunenud ühe kor-

raga, vaid pika aastatarea tulemusena. Parima ajaloolise ülevaate kapitali mõistete ja teooriate kohta on esitanud austerlane Böhm- Bawerk. Ma ei ühtu küll kõikjal Böhm- Bawerkiga, kuid pean siiski parimaks just Böhm-Bawerki ajaloolist ülevaadet kapitali mõiste kohta (prof.Kurtschinski)

Böhm- Bawerk jagab kapitali mõiste arengu kolme perioodi: I.perioodi ajajärgule on iseloomustav kapitali mõiste ülekandmine rahalt - kõikidele materjaalsete hüviste tagavaradele. See (kapitali) mõiste esineb antud perioodil eramajandusliku mõistena. I. Perioodi esitajad on Borbannais (Forbanais ?) ja Humo. II periood algab A. Smithiga; kes tõstab esile kapitali mõiste rahvamajanduslikust vaatekohast. Erakapitali mõiste esineb teises perioodis väga harva. III periood teeb mõlemas kapitali mõistes teatava piiramise - kõiki materjaalseid hüviseid ei loeta enam kapitaliks. Selle perioodi vaimus kapitali mõiste tähtsamaid viimistlejaid on prof.Spiethoffi arvates Karl Rau. Suurem tähtsus aga langeb kapitalimõiste kujundamises sotsialistlikele kirjanikele. Neist on tähtsamad Rotbertus ja Wagner, kes tõstsid esile 1) kapitali, kui puht majandusliku loogilise kategooria, ja 2) kapitali kui ajaloolise kategooria. Seoses selle rühmitusega võime kujutella, kui suur oli kapitali piiritelude arv. Kujuka näite sellest, kuivõrd segane oli kapitali mõiste 40. aasta eest, annab meile Fr. Kleinwächter'i poolt siis väljaantud õppetaamat, kus ta on toonud 30 erilist, üksteisest oluliselt erinevat kapitali piiritelu. Sellest ajast see definitsioonide arv üha kasvas. Selleks,et anda kõige üldisemat ettekujutust asjast, toome näiteks väikse arvu neist kapitali piiriteludest. Näiteks prantslane Say ja inglased Smith ning Mac Gulloch (A.Smithi järeltuleja) laiendavat kapitali mõistet, lugedes kapitali mõiste alla ka inimeste isiklikke võimeid ja andeid: Herman paigutab kapitaliks ka maa. Saksalne Karl Knies piiritleb kapitali, kui mingi majandi käsutuses olevat hüviste tagavara, mis on määratud otseselt või kaudselt tarvete rahuldamiseks tulevikus.Jevons loeb kapitaliks ainult elatisvahendeid, või tööliste tarbimisesemeid. "Lausanne kooli" pea - Leon Valras - nimetab kapitaliks kõiki neid hüvesid, milliseid saab kasutada rohkem kui ühe korra (tootmis protsessis). Marxi arvates kapitalina esinevad need esemed, millised annavad tulu. Nii on kapitaliks rahasumma, mis muutub kaubaks ja ümberpöördult väärtuste summa, mis muutub suuremsummaliseks rahaks. Teisal ütleb Marx , et kapitali moodustavad kõik hüvised, mida kasutatakse kasusaamise sihiga. Böhm-Bawerk peab kõige õigemaks Menger'i kapitali definitsiooni, mille järele on kapitali realne mõiste moodustatav mingisuguse majandi varandusest, mida peetakse tulu saamiseks. See Mengeri kapitali piiritelu tuletab väga meele Marxi piiritelu lühendatud kujul - raha,suuremsumma raha (asemele).

Modern natsionaal- ökonoomide arvates ei saa tegelikult öelda ühegi eseme kohta, kas see on kapital või mitte, vaid kõik sõltub nim. esemete kasutamisest. John Stuart Mill arvab, et kapitali ja mittekapitali erinevus ei olene esemete iseloomust, vaid nende omanike tahtest. Ka prof. Saltzi järele esemed võivad saada kapitaliks ainult teatava funktsiooni täitmisel, s.t. kõik oleneb antud eseme kasutajast. Verner Lombart arvab, et kapital on funktsionaalne mõiste, mis ei kehastu realseis esemeis, kusjuures ese, kui niisugune,on ainult üks kapitali sümboleid. Kõik haruldused võivad olla kapitaliks, kuid ei pruugi seda tingimata, kuna kõik sõltub sellest, milleks neid esemeid investeeritakse.

Ühede või teiste hüviste paigutamine või mittepaigutamine kapitali mõistesse

Böhm- Bawerk jagab teooriad kapitali kohta kolme kirjanike rühma: 1.rühma - kirjanikud (Smith, Lorez v.Stein, Müller,Roscher, Hermann ja Adolf Wagner) loevad päale materjaalsete hüviste kapitali hulka ka immaterjaalsed hüvised, nagu isiku võimed, anded jne. II kirjanike rühm (Knies, Rau,Lotz,Jakob ja ka Böhm-Bawerk) hindab kapitali mõistet ja paigutab temasse ainult materjaalsed hüvised. Veel veidi kitsendatumana esitavad kapitali mõistet selles rühmas Rodbertus ja Kleinwächter. Enamik käesoleva II rühma kirjanikest eraldavad maa kapitali mõistest. III-nda rühma moodustavad need teooriad, mis ütlevad, et ükski hüvis pole kapital omaduste tõttu, vaid selleks võib ta saada teatava kasutamisel valdaja poolt. Selle rühma esitajad oleks J.S.Mill, Schäffle Dietzel, Shmöller, Marx, (viimane osalt läheneb Smollerile) j.t. See rühm teooriaid sai alguse Inglismaalt (Mill'iga); kuid edasi on neid arendatud mitte üksi Saksamaal, vaid ka teistes maades, nagu Vene majandusteadlaste juureski said need küllaldase leviku ja tunnustuse osaliseks. Kokkuvõttes olgu eelmainit. kirjanike rühmade kohta öeldud, et I rühm loeb kapitaliks ka sisemised ehk immaterjaalsed hüvised; II rühm - piirdub väliste, kehaliste majanduslikkude hüvistega ja III rühm ei soovi üldse paigutada või jätta välja midagi, vaid püstitab kapitali mõiste kooskõlas omaniku tahtega ja ülesandega, mis on antud teatavale hüvisele, mida peame majanduslikuks hüviseks. Raske on leida teist termini teoreetilistele arutlustele ja igapäevastele kõnelustele, kui "kapital".Uusimal ajal sel alal kerkib esile vastuvõetav ja

tegelikus elus laialt levinenud vaatekoht kapitali mõiste kohta, mis sai algu
se Inglismaalt (III-nda rühma teooria), läbistas Saksamaa ja levis meil ja mu
jal.Ent mis ka ei puutub kapitali mõiste aruteludesse, siis need või teised
kirjanikud peatusid kapitali jagamise küsimuste juures vaid ta tehnilisest kü
jest.

Kapitali jaotus osadesse: a)klassilise kooli ja b) Marxi õpetuse järele. Sel-
le jaotuse tähtsus ja hinnang. - Klassiline kool ühes oma pea - A.Smithiga
väitis, et kapitali võib vaadelda nii teoreetilisest kui ka praktilisest sei-
sundist. Lähtudes praktilisest seisundist klassiline kool jaotas kapitali kah
te liiki: 1) põhikapitaliks ja 2)käibivkapitaliks. Seisvaks - ehk põhikapita-
liks nimetatakse niisuguseid tootmisvahendeid, mis seisavad mitme tootmis pro
tsessi teenistuses aastate vältel ilma, et nad oma kuju muudaksid. Nii moo-
dustavad põhikapitali vabrikuhooned, masinad jne., mis seisavad tootmise tee-
nistuses aastaid. Liikuvaks- ehk käibe-kapitaliks nimetatakse niisuguseid ka-
pitali osiseid, mis võtavad osa ainult ühest tootmis-protsessist, kus nad hä-
vinevad, võttes endile uue kuju. Siia kuuluvad toorained, tootmise abinõud ja
töö teatavais üksikuis (päevases, nädalases jne.) proportsioones. Põhikapital
kasutatakse kaua,käibivkapitali aga mitte. Selline kunstlik kapitali osades-
se jagamine on viidud aja alusele,mille jooksul kapital kaotab oma tootmisest
osavõtu võime (puuvill muutub riideks, nahk jalatsiks jne.). Sellist jaotust
võib viia läbi ka majandusliku printsiibi alusel ja nimelt selle järele,kas
üks osa kapitalist annab otsekohe esimeses tootmisprotsessis oma väärtuse
tootele (produktile) üle või toimub see väärtuse üleandmine aeg-ajalt. Mis põ-
hikapitalid annavad oma väärtusest nende abil valmistatavatele toodetele, see
on minimaalne ja s.p. võtavad põhikapitalid tootmisest kaua aega osa, kuna
käibivkapital annab oma üksikuis ilmuvusis oma väärtuse tervikuna valmistoote
le. Näiteks võttes tüki kalevit, siis ta väärtuses sisaldub tooresainet,küt-
teainet ja masinate väärtust just samuti, kui tema valmistamiseks kulutatud
töö jõudu töötasu näol. Mida enam vältab hoone või masina elu, seda enam väl-
tab väärtus.

Rööbiti selle jagamise viisiga, Marx jaotab kapitali alaliseks ehk kons-
tantseks ehk muutuvaks, ehk varieeruvaks kapitaliks. Kapitali, mis annab too-
tele üle täpsalt sama palju väärtust, kui ta ise oma väärtusest kaotab,kulu-
tades seda uute toodete valmistamiseks, nimetab ta püsivkapitaliks. Siia kuu-
luvad masinad, vabrikud, tooresained s.o. kõik kapitali vormid peale inim-töö
mis annavad toodangu protsessis toodetele sama palju väärtust, kui palju nad
kaotavad. Muutuva kapitali moodustab ainult töötasu. Marxi arvates kapitalist
omandab töö tasu eest elava tööjõu, mis,võrreldes töötasuga - loob rohkem hü-
viseid. See uus väärtus, mis tuleb toodetavale hüviselе juurde elava tööjõu
kaudu, on lisaväärtus (Mehrwert). Muutuv kapital, töötasu inimtööjõu kasuta-
mise eest, läheb tootmisprotsessi väiksemana, kuid väljub sealt suurendatuna,
s.o. ühes lisaväärtusega. Sellise jaotuse järgi on Marx koostanud ka oma eba-
õige kapitalisti kasuteooria: "Iga ettevõtja kapitali kasu on seda suurem,mi-
da suurem on ettevõttes muutuva kapitali abil kasutatava elava tööjõu hulk,
kuna alalise kapitali suurus ei mõjuta kapitali kasu."

Näib,nagu oleks jagamine püüdnud määritella püsiv- ja käibivkapitali.

Eriti üks asi osutub vahel põhikapitali hulka ja vahel käbivkapitali hulka.
Näiteks masinad on käitises põhikapitaliks aga masinatega kaupleja käes nad on
käibivkapitaliks, samuti nagu raha on üksiku kaupmehe käes käibivaks kapita-
liks. Majandusteaduse teoorias see jaotus esineb küllaldaselt piiritletuna ja
selgelt.

Veidi erinevana esineb Sombarti jaotus.Tema arvates väärtuste vahetussumm
mis teenib mingisugusest kapitalistlikku ettevõtet asjaliku faasina on kapi-
tal.Viimane algab ja lõpeb raha (ka tööstusvahendite ja kaupade) kujul.Oma
teose "Moodsa kapitalismi" esimeses väljaandes eraldab S. realset ja isiklik-
ku kapitali. Realkapital on see, mis teenib tootmisvahendite ostmist ja isik-
lik kapital on see, mida tarvitatakse tööjõu ostuks. See jaotus tuletab meel
de väliselt Marxi oma, kuid ta ei oma nii spetsiifilist iseloomu ja s.p.võib
seda võtta klassilise kooli jaotusena. See sarnasus on vaid näiline, kuna lä-
tepunktid on mõlemas jaotuses sootu erinevad. Nimelt Marx jagab kapitali se-
le järele, kuidas viimane oma väärtust tootele üle annab; Lombart võtab aga
aluseks asjaolu, milliste tootmisvahendite ostmiseks kapital kasutatakse.

10.p. Kapitali rakenduse tähtsus tootmises, - on suur. Kapitali kasustamine
tootmises tõstab viimase majandusliku tulukust. Tootmine ilma kapitalita on
kujutatav ainult sel kujul, kui ürginimene kogus looduses valminud vilja.Sel
ajal inimese hüving olenes täielikult loodusest. Ent inimene hakkas mõjutama
juba algelisemas ühiskonnas loodust eesmärgiga, et suurendada looduse toodet-
hulka. Selleks , et saada loodusest sõltumatuks, ta hakkas tarvitama tööriis
tu.

Uurides antud küsimust (vt.ala-pealkiri), tuleb pidada silmas 1) majandus
tehnilist ja 2) ajaloolis-tehnilist vaatekohta. Sellest lähemalt hiljem.

Kapitali loetakse hüviste soetamise allikaks ja kõrvutatakse töö ning loo-

dusega. Uudisena selle juures on, et nende tegurite aste tõstetakse üles Lauderdal'i poolt.

Smith viitab kapitaliga tootmisele kolmest tähtsast olundist:1) kapitaliga suurema hulga elava tööjõu kasutamist; 2) kapitaliga tootmine võimaldab läbiviia töö jaotust; 3) kapitaliga tootmine suurendab töö—tootlikkust.

Tema (s.o. kapitali) suhe teiste tootmisteguritega. - Tunneme kolma tootmistegurit: Loodust, tööd ja kapitali. Ent milline neist on tähtsaim? - Mõned õpetlased peavad kapitali kõige tähtsamaks tootmise teguriks aga teised paigutavad selle viimasele kohale, öeldes, et kapital ei kujuta eneses iseseisvat tegurit, vaid et ta on teiste tootmistegurite - looduse ja töö - tuletis. Kapitalile vaadatakse kui hüviste soetamise vahendavale tegurile.

Et saada asjast selget pilti, peame vaatama kapitali kui niisugust kahest vaatekohast: 1) majandustehniline kapital ja 2) ajalooline tehniline kapital. Esimene pöörab tähelpanu tehnilistele täiendustele antud momendil ja teine - ajalooline tehniline - pöörab peale selle veel tähelpanu ajaloos märgat.majand.protsessile ja viib muutumisele peale puht tehnilise korra ka sotsiaalse korra. Nagu mainitud, A.Smith tähendab, et kapitali loetakse hüviste soetamise allikaks ja sel kujul ta kõrvutatakse teiste teguritega - töö ja loodusega, kusjuures on uudisena, millise koha omab igaüks neist tegureist oma tähtsuse astmes, siis olgu öeldud, et kaks neist on põhitegurid ja kapital on ainult nende tuletis.

Kapitali tootlikkus. Rotbertuse ja Böhm-Bawerk'i vaade. - Seda, et kapitali kasustamine tootmises tõstab tootlikkust eitavate majandusteadlaste hulgast tuleb eriti mainida sotsialiste ja neist eestkätt Rotbertust. Tema arvates kapital pole midagi muud, kui eelneva töö resultaat, mis-tõttu tal pole suurt tähtsust iseseisva tootmistegurina. Rotbertuse sellele vaatele on lähedane ka Böhm- Bawerk, kes arvab samuti, et kapital ei ole esmajärguline iseseisev tootlik jõud, kuna selliseina esinevad ainult loodusjõud ja inimtöö. Niiviisi sellelaadilise ettekujutuse järgi kapitalistlikku tootlikkust kergendavad tulemused on selle-tõttu looduse ja töö tulemused, millede kõrval kapital mängib vahendajat osa. Rotbertuse järgi töö tootlikkuse suurenemine tekib tänu suurenevale kaastegevusele looduse poolt. See loodusjõudude püük osutub võimalikuks tänu tööriistade soetusele. Ja see loodusjõudude püük on Böhm-Bawerk'ile olulisemaks teeks tema kasu-teooriale. Tema arvates on kapital ainult tootmisvahend,ajutine põhjus, kasulikum loodusjõudude suhe. Kapitalistlikud ringteed võimaldavad suurema arvu ja paremaid tarbimishüviseid. Böhm-Bawerk'i kasuteooria vastu astub Lexis, kinnitades, et tehnilise protsessi lend on suunatud loodusprotsessi lühendamise poole.

Kokkuvõttes - teatava käitise tootmist võib suurendada looduse kaitsel ja tööjõu suurendamise kaudu. Hiljem Böhm- Bawerk erineb Rotbertusest selles,et omistab loodusele kui tootmistegurile suurema tähtsuse kuna Rotbertus tõstab esikohale töö. Alates inglase James Lauderdal'st, peetakse ka kapitali väga tähtsaks tootmisteguriks. Tootmine kapitali abil on tootmine kaudsel teel,s.t. et sellega ei ole suunatud mingisuguse tööriista tootmisele jne., vaid tootmiseks vajalikkude varemaegsete tööriistade valmistamisele.

Tehniline ja majanduslik tootlikkus. - Tootmeis tuleb vaadelda nii tehnilist kui ka majanduslikku külge, sest toodetud käsitöö võib olla õnnestunud tehniliselt väga hästi, kuigi ta võib olla täiesti kahjulik majanduslikult.Ühtlasi tuleb eristada tootmist tarvete rahuldamiseks ja tootmist turu tarvis. Töö on tootlik siis, kui me loome palju hüviseid, tingimusega, et saadud hüvise eest saaksime küllaldase hinna; või teisiti - peame saama hüvise eest hinna, mis ületab sama hüvise tootmiskulud, vastasel korral on to hüvis majanduslikult ebaproduktiivne. Suured majanduslikud kriisid ja surutised mõjuvad eriti rängalt sellistele turu tarvis tootvaile ettevõtteile. Sellest kartusest tingituna hiigla suured hüviste tagavarad kuhjuvadki ladudesse, mil lega püütakse kunstlikult hoida hindu kokkuvarisemast. Sellega koos esinevad pahatihti ebanormaalsed nähted ja lattu kogunenud hüvised hävitatakse. Nii köetakse Kaanadas nisuga vedureid ja Brasiilias uputatakse terved laevatäied kohvi.

Vastavalt turgude kadumisele tuleb ka tooki vähendada. Ometi olgu tähendatud, et vahelgi teatava tootealä tehniline viimistlemine tekitab olukorra,kus tootmiskulud ületavad turuhinna. Ent ajapiki saadakse kõik juurepanekud tagasi, tänu tarvitusele võetud tehnilistele uuendustele. Seda muidugi mitte alati surm-kindlalt, kuid siis küll,kui kalkulatsioonid vastasid tegelikkusele. Näeme, et tootmise tehniline külg ja tasuvus on kaks ise asja.

Böhm- Bawerki ja Lexise vaated tootmisele, kus rakendatud kapital ja n.n. antinoomia nende vaadete vahele. - Böhm- Bawerk asus seisukohal, et tootmistulemused on halvemad kapitalita tootmisel ja paremad, tootes kapitaliga kaotame palju aega, ohverdades seda varem tehtud kulutistele (vabrikute püstitamiseks jne mis tõttu ka tootmisprotsess kui niisugune lükkub edasi teatud aja, muutub

venitatuks. Sama väite pärast on Böhm- Bawerk'il mõtete lahkuminek Lex'isega, kes arvab et tootmisega kapitali kaasabil ei lühendame just tootmisaega. Vaadeldes eranooletult, antud küsimuse seisukohalt kaasaegset, moodsat kapitalistlikku tootmist (kapitaliga) ja ilma kapitalita tootmist, näeme, et esimesel juhul tootmisprotsess on palju kiiremaks muutunud. Näiteks kivist kirve valmistamine nõudis muistsel ajal hoopis enam aega ja vaeva, kui täntpäeval metallist kirve valmistamine moodsas käitises kasiis , kui viimase valmistamise ajale (tootmisprotsessile) juurde arvame aja, mis on kulunud alase, rauaärtsi jne. (s.o. kapitali) valmistamiseks. Böhm- Bawerk leiab; et uued tootlikumad ringteed kapitalistlikus tootmises esinevad mõnikord n.n. ootepäevadena. Näiteks põllumajanduslikus tootmises on ootepäevadeks suvepäevad, mil vili valmib ja mil põllumees seda on sunnitud ootama. Need ootepäevad pikendavad aga tootmisprotsessi, vaatamata ta suuremale keerulisusele.

Näiteks ilmasõja ajal õnnestus Jaapanil ehitada auriku 9000. tonnilise 27. päevaga, lüües senise kiiruse rekordi. On huvitav, kui mitme päevaga oleks varemal ajal vastava veesurumise hulgaga laeva ehitus kestnud, arvestades selle aegse kapitalistliku tootmise madala astmega. Teadagi palju enam kordi päivi oleks selle ülesande täitmiseks kulunud.

Tootmisprotsess jätkub aga ikka oma arenemist kiires tempos. Nii vaadeldes kapitali (kui tootmisvahendit) peame osutama tootmise tõusule. Tootmine kapitali abil on tootmine ringi teel: Ta sihiks on tootmise ettevalmistus vältimatude tootmisvahendite soetuses.

Meie tänapäeva tingimusis, et alata mingit tootmist, näiteks käsitöönа, meie valime pikema tee ja ostame alul tarvilikud masinad, ehitame vast.hoone(d) millega küll tootmise algmoment liigub teat. ajavahemiku võrra edasi, kuid tootmine on selle eest ka edukam. Mida suurem on siis eelkulutuste hulk, seda tootlikumaks muutub meie tegevus (hiljem). Kapitalistlik tootmine suurendab tootlikkust ja vähendab toote valmistamise hinda, kuid selle eest lükkab rea eelkulutiste tõttu tootmise alguse edasi.

To samane moment oli niinimetatud antinoomia tekitajaks Böhm-Bawerk'i ja Lexise vahel. Näib, et aga mõlemad vastuolused õpetused on õiged. Mulle (s.o prof. Kurtschinskile) näib siiski, et siin ongi mõlemal õigus, ainult nende vaatlusobjektid erinevad: Böhm- Bawerk vaatleb tootmist koos kõigi eeltöödega, Lexis aga kitsamas mõttes, s.o. ainult ühe teatava toote valmistamist oma ette. Üldiselt, mida pikem on tootmise ettevalmistamine ettevalmistamisel, seda edukam on tootmine ise. Suure kapitaliga töötades saavutame suuri tulemusi. See ongi kapitali tootlik jõud.

Kapital kujutab endast mingisugust töö-tulemust. Kaugel loovast allikast ta kujundab inimloomingu tööd paremini tehtuna kui looduna. Ent kapital ilma tööta on liikumata mass. Suurem kapitali hulk ühenduses tööga, annab suuremai tulemusi. Kasutades kapitali, inimene suurendab oma jõudu. Nii siis ülaltoodu lahkarvamus kahe Saksa suurema majandusteadlase vahel kujutab endas n.n.suurt vaadete antinoomiat.

Oleviku ja mineviku töö osavõtt tootmisest. - Ühes asjas on Böhm-Bawerk ja Lexis ühisel arvamisel. Nimelt kumbki neist arvab, et tootmine kapitali kaasabil suurendab küll ettevõtte tootlikkust, kuid kapital pole nende arvates iseseisev tootmis-tegur, vaid eelneva töö produkt. Kasutatava kapitali tootlikkus oleneb sellest tööst, mis on kulutatud kapitali (nagu masinate jne.) valmistamiseks. Tööline, kes töötab masinaga, töötab suure hulga teiste tööliste tööjõuga, mis peitub antud masinas. Masinalgi töötava töölise tootlikkus on seda suurem, mida rohkem peitub teiste tööliste tööjõudu selles masinas. Kuid mõned teadlased väidavad siiski, et ka kapitalis peitub iseseisev tootmistegur. Näiteks J.B.Say. Ent nagu öeldud, sotsialistid Böhm-Bawerk ja Lexis eitavad kapitali iseseisvat tootlikkust. Shweitslane Platter ütleb, et see vaid näib nii, nagu omaks kapital iseseisvat tootlikku jõudu. Tegelikult on sellega lugu just samane kui masinaga, mille juures lihtsalt ei mõelda, et ka masin on loodud ainult inimliku tööjõuga nagu kõik muudki kapitalid - vabrikud, toorained jne. Mitte kapital, vaid tööline loob uusi väärtusi, ütleb Platter. Minu arvamist mööda (prof.Kurshinski) on asja toodud Platteri väide liiga kitsas. Tuleks nimelt termin "tööline" asendada sõnaga "inimene", sest viimase mõiste on palju laiem "töölise" mõistest. Muidu võib tekkida kahtlus kui tarvitatakse terminit "tööline", et sellega siduneb ainult liht töölise tegevus, mis oleks lubamatu, kuna ka teadlaste, inseneride, tehnikute jne. töö on suure tähtsusega. Nii poleks mul kuidagi väite vastu, et "ainult inimene omab loovat jõudu."

Suuremahulga produktide tootmine ja suurendatud väärtuse loomine. - Böhm-Bawerk ja Rotbertus olid arvamisel, et kapitalistlik tootmine võimaldab suuremahulga produktide tootmist, kui seda saaks sama töökulutisega otseselt tõstes. Kapital aitab loomisjõudu abiks tõmmata, enese eest tööle rakendada. Üldiselt mõlemad eelpoolmainit. teadlast tunnistavad kapitali tehnilist, loovat jõudu. Kuid, ütleb Böhm- Bawerk, suurema hulga produktide tootmine ei tähenda veel suurema väärtuse loomist. Tema arvates n.n.tootlikkuse teooriad

on suurema-hulga produktide tootmise äravahetanud suurema väärtuse loomisega. Nimetatud teooriad pole selgitanud, miks just on alaline vahe kulutatud kapitali ja tema saaduste vahel, s.o. nad pole selgitanud lisaväärtuse tekkimise põhjust või allikat. S.p. need teooriad ei ole Böhm-Bawerki arvates oma ülesannet kaugeltki mitte rahuldavalt lahendanud. Prof. Struve arvates, sünnib lisaproduktide loomine ainult looduse vegetatiivsetes (taimsellu puutuvates) protsessides. Minu (prof.Kurtschinski) arvates on iga normaalse tootmise eesmärgiks suurendada inimeste käes olevate produktide hulka. Seda võime nentida igas tootmisharus aga eriti silmapaistev on see põllumajanduses, kus lõikuse saadused on suuremad kui komponent (külisjõud, - külvatud seemned + töö) Sama näeme ka tööstuses, kuna näiteks tisleri laud (höövelpink) ei kujuta endas ainuüksi äratarvitatud materjali väärtuse ja valmistamiseks kulunud töö summat, vaid ta on väärtuselt palju suurem. Et tootmisprodukti kõrgemalt hinnatakse kui selleks kulutatud materjali ja tööd, tuleb sellest, et produkt rahuldab mingisugust tarvet, mida ei rahulda aga üksikud osad, milledest koosneb produkt. Ja seda sellepärast, et tootmisel tarvitatakse tööd otstarbekohaselt.

Nii on iga tootmine suuremahulga-produktide tootmine ja ühtlasi ka suurema-väärtuse loomine. Gelesnov ütleb, et suurema-hulga-produktide tootmisega langevad küll produktide hinnad, kuid see langus ei ole proportsionaalne produktide arvu suurenemisega, vaid on viimasest vähem. Ka seegi asjaolu aitab veel kord tõendada, et suurema-hulga-produktide tootmine on suurema väärtuse loomine, ehkki Böhm-Bawerk arvab vastupidist.

Kapitali rahvamajanduslik käibing. - Kapital, mis kulutatud tootmises, uuendub peatamatult taas-tootmise teel, s.o. algab uuesti lakanud ringkäik. Kapital teostabki selle ringkäigu. Kapital tooresainena, masinana ja muude tootmisvahenditena muutub tootmisprotsessis valmiskaubaks, mis müüakse turul. Saadud raha kulutatakse uute tooresainete ja tootmisvahendite ostmiseks. Raha muutub tootmisvahenditeks, tooraineks. Teisalt - igasugune kapital kulub: tooraine võtab uue vormi ja masin muutub aja jooksul tarvitamiskõlbmatuks jne. Neil põhjusil on selge, et kapital peab end reprodutseerima, vastasel korral käitis töötaks kahjudega ega oleks enam majanduslikult tasuv. Tootmises valitseb aga alaline ringvool, kuna ühe protsessi lõpp on teise alguseks jne. Tootmisprotsessis kapital muutub valmisproduktiks, mille eest turul saadud raha kasutab ettevõtja uute tootmiseks vajalike ainete ostmiseks ja siis kordub jälle sama ringvool. Näeme, et toodetud hüvised pole määratud ainult tarvete rahuldamiseks, vaid nad peavad tagama ka edaspidist produktsiooni. Ent mitte kõik majandusteadlased pole tunnustanud sellist kapitali ringvoolu ning alalist vormide muutust. Politilise ökonoomia arengu astmel oli see küsimus täiesti võõras. Esimene katse kujundada sellist ringkäiku, tehti füsiokraat Quesnay poolt tema teoses "Tableau economique". Siis ununes see, kuniks Marx võttis ta täiuslikumalt üles oma "Kapitali" II ja osalt ka III köites.

Kokkuvõttes: kapitalistlik tootmisprotsess eeldab alalist rahvamajanduslikku kapitali kujude muutmist, mida nimetatakse kapitali rahvamajandslikuks käibinguks. Kapitalistlikus majanduses on tähtis, et kaupu saadakse vahetpidamatult müüa, sest vastasel korral peaks ka tootmine jääma seisma.

Selle käibingu liigid Marxi järele. - Marx eritleb kolm erilist kapitali ringkäiku: 1) kauba kaubanduslik kapital; 2) raha kaubanduslik kapital ja 3) kapital, mis toob kasvikuid. P.s. toob Marx skemaatilise ülevaate, kus juures kaks nimetatud kapitali liiki jagunevad ringvoolu puhul kolme staadiumi:

1) Kauba kapitali puhul.

I.staad.: Kaup - rahaks ... K-R; II.staad.: Raha - Tooraineks ...R-T;
III. staad.: Tooraine - suurenenud kauba hulk... T-K^1. - Siin teatav kauba hulk muutub suurenenud kauba hulgaks järgmiselt: I staadiumis - kauba eest saadakse raha, mille eest (II staadiumis) ostetakse toodetav hulk hüviseid (tooraineid), millest (III staadiumis) saadaksegi peale tootmis-protsessi suurenenud kauba hulk.

2) Raha kapitali puhul - I. staad.: R - K .... Raha - Kaup; II. staad.: T - SK .... Tootmisprotsess - Suurenenud kauba hulk; III.staad.: SK - R^1... Suur. kauba hulk - suurem rahasumma. - Sellest tuleb arusaada nii, et (I. staad.) rahasumma R eest ostetakse toodetav hulk hüviseid (tooraineid) - K; (II.staadiumis) - see viidakse tootmisprotsessi, kus normaalsetes oludes toodetakse suurenenud väärtuses kaupu, kui neid osteti tootmise alustamiseks - - SK; (III.staadiumis) need paisatakse turule ja müüakse seal suurema rahasumma R^1 eest.

Esitatud skeemist näeme, et ringvool algab teatava rahasummaga R ja lõpeb samuti rahasummaga R^1 mis on esialgsest rahasummast suurem. Siin on tegemist teatava rahasumma muutumisega suuremaks rahasummaks.

3) Kasvikuid andva kapitali puhul. I. staad.: R - R^1 ...
Selle kapitali hulka kuuluvad kõik laenukapitalid, krediidid jne., kus juures tüüpilise näitena on siin välja laenatud rahasumma, mis annab teatava aja möödumisel teatava kasviku (kapitali kasu).

Üksikute kapitali liikide tähtsus kapitalistlikus käibes. - Jälgides eeltoodud Marxi skeemi näeme, et rahvamajanduslik kapital esineb igapäevases elus mitmesuguste vormide kujul, nagu kaupadena turul, tootja käsutuses olevate tootmisvahenditena (toorained, masinad jne.) ja kasvikuliste rahasummade näol, mis on tootja kasutuses. Sellest järeldub, et kapitali erisuguste vormide vahel valitseb teatav tööjaotus, kuna ühe ja sama kapitali eri-liigid täidavad erisuguseid ülesandeid. Näiteks rahakapital on võtnud endale vahendava ülesande, sest ta võimaldab kapitali vormide tsirkulatsiooni, s.o. üleminekut ühelt vormilt teisele (ringkäiku). Seesuguse tsirkulatsiooni juhtijaks osutub kaupmees kes oma käes oleva rahakapitali (mida Marx paiguti tituleerib ka Handelskapital'iks) kaudu kergendab kapitali ringvoolu (müümise ja ostmisega). Seega kaupmehed avanseerivad tootmist oma vahemelise tegevusega, rakendades kapitali produktiivsesse töösse. Juhul, kui poleks kaupmehi, peaks tootja ise hoolitsema toodetud kaupade turustamise eest, ent siis tootja peaks vaheajal vahendama, kuniks kõik valmistatud kaubad müüdud, s.t. kuni ta on saanud tervelt tagasi oma kulutatud kapitali. Kuid samaks ajaks peaks tootja edaspidise tootmise kakestama, mis mõjub halvustavalt ettevõtte produktiivsusele, kuna kaupade turustamine kestab paiguti õige pikk aeg. Kui aga tootja tahab vältida selliseid seisakuid tootmises, siis peab ta omast kasutada-olevast kapitalist ainult ühe osa rakendama tootmisprotsessi teenistusse ja ülejäänud osa hoidma tagavaraks et jatkata selle abil tootmist sel ajal, kui esimeses tootmisprotsessis toodetud kaubad turul müüakse. Antud juhul oleks ettevõtte tootlikkuses ikkagi langus, sest et kasutatav kapital on väiksem.

Et aga majanduslikus elus hoolitsevad kaupmehed turustamise eest, siis too ja võib rakendada kogu oma kapitali tootmisse ilma, et ta tarvitseks viimast katkestada, kuna kaupmees ostab oma enese kasutada-oleva raha kapitaliga tootjalt kaubad kohe pääle tootmise lõppemist ja müüb need hiljem tarvitajaile edasi. Nii omab raha-kapital, mis on kaupmehe käsutuses, tehnilise ülesande, võimaldades kapitali vormide kiiremat tsirkulatsiooni (liiklemist, ringkäiku, ringvoolu, raha käibimist).

Kolmas liik - kasvikuid andev kapital on iseloomulik selle poolest, et selle kapitali käibes on üksainukene periood. Nimelt muutub teatav rahasumma (R) teatava aja järele teatavaks (suurenenud) rahasummaks (R'), s.o. algsumma + kapitalikasu ehk kasvik. Nagu öeldud, kasvikuid andva kapitali hulka kuuluvad kõik laenu-kapitalid, krediidid jne.

Marxi arvates laenukapital on kõige puhtam kapitali kuju. Samuti arvab ta et krediidi tähtsus on määratu suur, kuna krediit just võimaldabki jätkata tootmist vaheajal, mil valmistatud kaubad ootavad turustamist ja tarvijaid.

Sellisteks, krediite andvaiks asutisteks on pangad, kuhu kogunenud vabad rahasummad laenatakse välja ettevõtjaile. Kuid seesugusel laenukapitalil on ka omad miinused. Nimelt - tootmine krediidi abil soodustab laiutavat tootmist n.n. ületoodangut, mis tähendab, et toodetakse kaupu enam, kui neid vajatakse. Selle järelduseks on sagedased rahvamajanduslikud kriisid. Just ebarealne ja fiktiivne krediit-kapital on põhjustanud teatud määral kriiside tekkimist, ahvatledes ettevõtjaid massilisele kaupade tootmisele.

Kapitali taas-tootmine rahvamajanduslikus protsessis. - Kapital kui toorained ja tootmisvahendid muudetakse järjekindlas tootmisprotsessis valmistoodeteks, kaupadeks, mis müüakse turul ja lähevad ostjate tarvete rahuldamiseks. Kaupadest saadud rahaga ostetakse uued toorained (ja töövahendid), mis on vajalised edasiseks tootmiseks; jätkub sama ringkäik.

Esimese katse selle ringkäigu abstraktseks kujutamiseks tegi Francois Quesnay oma "Tableau economique's", kuid enam täielikumalt tegi seda Marx oma "Kapitali" I ja III köites (vt. eespoole 3-as alapeal kiri: "Selle käibingu liigid Marxi järele".)

Marxi arvates võib kapitali ringvoolus eraldada kaht ajalist perioodi: 1) täielik ringvoolu aeg (n.n. käibeaeg); s.o. aeg, mille vältel kapital muutub suuremaks - tarbimisväärtuse tõttu (sie selbst erwährt); s.t. ajavahemiku võimaldamiseks kuni valmiskauba ostmiseni kaupmehe või tarbija poolt. 2) töö aeg (Arbeitszeit), s.o. osa ajast, mis kulub teatava produkti valmistamiseks või kitsamas mõttes on see aeg, ilma tootmiseks tarvisminevate ettevalmistuste arvestamata. Marxi arvates kapitali taastootmise intensiivsus oleneb just kapitali ringvoolu kiirusest. Minu (prof. Kurtschinski) arvates on vahetegemine üldise kapitali ringvoolu aja (Umschlagszeit!) ja tööaja vahel väga lähedane Böhm-Bawerk'i ja Lexise vahelisele antinoomiale tööaja pikkuse kohta, kuna Böhm-Bawerk vaatles just seda n.n. Umschlagzeit'i, mille hulka kuulub ka tehtud eeltöödele kulunud aeg ja Lexis juhtis tähelpanu tööajale kitsamas mõttes. Üldiselt olgu aga tähendatud, et see otsene tööaeg muutub kapitalistlikus tootmises vastuvaidlematult üha lühemaks.

Marxi arvates selline kapitali ringvool ja taastootmine on kohandatav nii era- kui rahvamajandusliku kapitali kohta. Kuid kui vaatleme ainult rahvamajandusliku kapitali ringvoolu, siis näeme jällegi uusi seisukohti. Tooteid

tuleb tootmisprotsessis valmistada selles hulgas, et kattuksid tootmiskulud ja jääks ka ülejääki (kui kaubad realiseeritud) selleks, et võida jälle edasi toota. Teiste sõnadega - tootmisprotsessis tuleb valmistada kaupu nii tarbimis vahendite katteks, kui ka tootmisvahendite muretsemiseks. Nii ühe kui teise otstarbega kaupa tuleb toota küllaldasel määral. Kui toodetakse liiga vähe tarbemisvahenditeks, siis on see eestkätt ettevõtjale kahjuks ja teiseks jäävad osa tarvitajate nõuded rahuldamata. Teisalt - kui toodetakse liiga vähe tootmise jätkamiseks määratud kaupu, siis jääb seisma tootmine, millega käib koos kaudne ettevõtja kahju kui ka antud kauba tarbijaskonna rahuldamatus.

Ettevõtja peab tootma kaupa vähemalt nii palju, et selle müügist saadud raha kataks kapitali, mis on kulutatud antud kauba valmistamiseks. Tootmist selles ulatuses nimetab Marx lihtsaks kapitali taastootmiseks. Näiteks teat. kauba tootmiseks on kulutet Kr. 900.- ja selle kauba müümisel, turustamisel, on tagasi saadud täpselt sama summa. Lihtne taastootmine leiab aset siis, kui kapital, mis mahutatud tootmisprotsessi, ei suurene. Tavaliselt aga toodetakse kaupa suuremas väärtuses, kui on temasse paigutatud kapitali väärtus. Seda nimetatakse laiendatud taastootmiseks. Laiendatud taastootmine on kõige iseloomulikum kapitalistlikule tootmisele ja sünnib sel teel, kui teatav osa rahva tulust ei lähe tarbimisvahenditeks, vaid kulutatakse tootmisvahendite muretsemiseks.

Spiethoffi arvates on Marx: küllaldase ja liigse tootmise õpetusele liiga vähe pühendanud tähelpanu; et laialdased, nõudmisi ületavad tootmised, võivad põhjustada kriise, siis Spiethoff soovitab nende probleemidega lähemalt tutvuneda. Ta ütleb, et kavakindel tootmistegevus, mis suundub laiendatud kapitali taastootmisele, tõstab üldist majandusliku elu taset. Kuid seda ainult siis, kui hoidutakse liialdusist.

Kõigist eeltoodust selgub, et majanduselus valitseb alaline kapitali ringvool ja vormide uuendamine.

Kapitali tekkimine ja tema kuhjunemine. - Küsimuse kohta, kuidas on kujunenud kapital, on juba algusest peale avaldatud erinevaid mõtteid. Üks vanemaid õpetusi, mille sünnimaaks Inglismaa, peab kapitali kujunemise vajalikuks eeduseks säästmist. Eriti rõhutas säästmise protsessi tähtsust rahvamajanduses inglane Senior. Tema arvates alalisest hüviste säästmisest kogunebki ajajooksul kapital, mida hiljem kasutatakse tootmiseks. On mõeldav, et säästetakse raha, kuid kapitalina mõistame ka igasuguste teiste hüviste hulka. Kas tuleneid säästa? Terve rida produkte ei kannata üldse alalhoidu, kuna nad muutuvad kõlbmatuiks, nagu näiteks toiduvahendid. Selgub et säästmiseks kõlbulikud osutuvad vaid seesugused hüvised, mis on juba varem toodetud, s.o. loodud inimtööga. Olemegi oma mõttekäigus jõudnud tootmiseni. Teisalt aga kui üldse enam ei toodetaks, vaid ainult säästetakse kõike, siis oleks selle tulemuseks vaesus. Järeldub, et kõiksuse seesmiseks kuhjamise aluseks on tootmine. Teiste sõnadega - tootmine on kapitali kujunemise allikas ja tema edaspidise olelu eeltingimus. Kuid ei saa ka eitada säästmise tähtsust, sest kui kogu tootmine rahuldab ülejäägita ainult rahva tarbeid, siis pole ka mõeldav laiendatud tootmine, kapitalistlik tootmine. S.p. on vajalik, et üks osa toodangust läheks otseste tarvete rahuldamiseks ja teine osa uueks tootmiseks. Kokkuvõetult näeme, et tootmine loob uusi väärtusi ja säästmise või mittesäästmise kasutamisest oleneb, kas kõik toodetu võimaldab ka uute kapitalide loomist või läheb kogu toodang ainult tarvete rahuldamiseks.

Edasise tootmise laiendamiseks on vaja, et osa kapitalide tulust säästetakse, kas nende omaniku ettevõtete laiendamiseks või uute organisatsioonide loomiseks. Nii tootmistoodete suhtes astub juba esile säästmise tähtsus. Tootmine loob uusi väärtusi aga säästmine otsustab, kuis neid kasutatakse. Majandusteooria küsimuses kapitali moodustamisest peetakse seetõttu võitlust kapitali tootmise tekkimise momendi ja säästmise momendi vahel.

Vaated säästmise tähtsusele. - Säästmise tähtsusele kriipsutasid alla A. Smith Senior ja rida kirjanikke. Eriti teravalt Seniori ja tema järglaste vastu, kes, nagu Schulze-Delitzschki, toonitasid säästmise tähtsust - astusid sotsialistid. Senior väljus oma kirjutuses ettekujutusest, et saada midagi näriks, peab oldama hiigla vähenõudlik ja askeedilikult säästlik. Teravalt protesteeris selle vastu ja kurjalt naeris välja Lasalle, pilgates miljonäride kahetsemisevääret saatust, kes loobuvad igasugustest maistest huvidest. P.s. osutus, et mitmesuguseid kapitalistlikke esemeid pole võimalik säästa, loobudes nende tarbimisest (näit. instrumente). Rotbertus ja Lasalle juhtisid sellele tähelpanu; sama tegi Kleinberg, - sotsialistlik kirjanik.

Sotsialistide seisukohal asub ka Böhm-Bawerk ja arvab samuti, et igasugune kapital saadakse tootmisprotsessi kaudu. Ta leiab Seniori vaadetes veelgimelikuma olundi, ja nimelt: säästmine iseenesest ei saa kujundada kapitalega rikkust, sest et äärmine säästmine ja tagasihoidlikkus viivad täieliku vaesemiseni, kuna vabrikud, ärid jne. suletakse siis, kui enam midagi ei

valmistata. Tegelikult on seda viimast praktiseeritud Nõukogude Venes bolshevistliku reshiimi algpäevil, mis tõi kaasa üldise vaesestumise. Nii näeme, et säästmine iseendast ei tekita kapitali·ega vii häädele tulemustele. Kapitali tekkimiseks peab olema teine alus, s.o. tootmine. Siingi kõik oleneb sellest, kuidas tootmisprotsessi korraldatakse, et kas toodetud kaubad tarvitatakse kohe ära, või säästetakse neist osa ning pannakse tagavaraks kõrvale. Pole usutav, et Ford, Rockefeller, Zahharov või Morgan on rikkad oma säästlikkuse tõttu. Selge aga on, et iga kapitalist võib kasutada oma varandust isesuguselt: nautides luksuslikku elu või asetades oma raha uutesse tootmisettevõtetesse kas otseselt, ehk kaudselt pankade kaudu, kust ta summa laenatakse ettevõtjaile. Böhm- Bawerk ja rootslane Cassel näevadki rikaste inimeste s.o. kapitalistide erilist ülesannet selles, et säästa ja hoida kokku just oma isikliku elu arvel produktsiooni üldise nivoo tõstmiseks. Sellega langeks ära ka sihilik väide, nagu ei teeks kapitalistid midagi üldsuse kasuks, kuna nende kapitalide abil laiendatud tootmisega nad annavad tööd ja leiba suurele täälishulgale.

On väitimatu, et ükskõik missuguse säästmise võimaldamiseks on vaja üht üldist eeldust, mis seisab inimese tööga teatava tootlikkuse taseme saavutamises. On vältimata, et maa ja rahva tootmine omaks piiri, mis ületaks tarbimiseks tootmise. Mill ütleb, kapitali säilitamiseks ta olevas kujus, peab alaliselt taastootma kapitali. Oleme sunnitud konstanteerima, et kasvav, suurenev osa kapitalist on hilisema päritoluga; et väljaarvatud mõned maaparandused jne. - osutuvad viimaste aastate loominguks. Vanaaegsed ehitisedki on uued teatavalt osalt, sest nad vajavad pidevat korrahoid (remonti), kuna nad muidu ei oleks kuigi kaua.

Neid vaatekohti võib viia kohe arvamise alla: 1) kapitali peab säästma ja 2) et kõik konkreetsed hüvised peavad olema toodetud, sest, et kuhjamine tootmiseta ei anna mingit realset tulemust, vaid mille taga-järjeks on üldine vaesus. Tootmist võib ehitada talle vastavale tarbimisele, kulutusele. Säästmine ei ole voorus, mis seisab loobumises. Maksab kujutella isikuid kelle kätte koondusid suured kapitalid mittesäästmisega. Juba-loodud hüviste kasutamine ja nende kasutamine mängivad kõige selle juures suurt rolli.

Need on teoreetilised vaated ajaloolisest olustikust kapitalide tekkimisel. Kapitali kuhjunemise ajaloolised vormid ja tema kuhjunemine. Marxi ja Lombarti vaated. - Pääle esitatud teoreetiliste õpetuste kapitali tekkimise kohta on olemas veel terve rida ajaloolisi kompositsioone, mis püüavad selgitada kapitali kuhjumist praktilises elus. Vanemaid ajaloolis-sotsiaalseid kompositsioone kapitali tekkimise kohta on Marxi koostatud ja avaldatud "Kapitali" I köite 24.ptk-s. Marxisse ei mahu see, et kapitalikuhjumine on tööliste ekspluatatsiooni tulemus. Et Marx suurema osa oma elust veetis emigrandina Inglismaal, siis vaatleb ta just sealset kapitalistliku majanduse tekkimist.

Õigus ja töö olid alati rikastumise ainsaiks vahendeiks. Tegelikult algkuhjamise viisid kujutavad endas kõike muud, mitte aga idülli. Algkuhjamine on tootja tootmisvahenditest eraldamise ajalooline protsess.

Kapitalistlik ajaarvamine algas alles 16. sajandist. Esimese sammuna esines maaelanike ekspluateerimine; Inglismaal kadus orjus 16.s.lõpul, mille tagajärjel tekkis isiklikult vabade talupoegade klass.

Paraleelselt reformatsioonidele ja kurikuulsale "anastamise protsessile", tekkiski kapitalistlik suurmaa-pidamine käsikäes väike-maapidamise hävinemisega. Uued maavaldajad ajavad välja kiriku mail olnuid talupoegi. Veel 17.s. viimasel ajavahemikul oli talupoegkond arvukam ämerite klassist. 1750 a. paiku kadus söltumatu talupoegkond ja 18.s. lõpul kaovad ka kogukondlike varanduste viimased jäljed. Kirikute varanduste röövimine, riikliku varanduse kuritahtlik võõrandamine kogukondlike varanduste moondumine eraomanduseks, ongi algkuhjumise alus kapitalistlikuks maapidamiseks ja proletariaat valgus linna, tööstusse. Ent ei suudetud harjuda uue korraga, vaid muututi hulgusteks, roimareiks olustiku surve all ja harjumusilt.

Alates 15. s. peale ja kogu 16. s. vältel ilmusid kõigis Lääne-Euroopa mais seadused hulguste vastu. Praeguse töölisklassi isasid karistati selle eest, et neid muudeti hulgusteks, ütleb Marx; ja siis terroriliste seaduste abil neid piinati, tembeldati tülise rauaga, karistati piitsaga, sihiga, painutada palgatöö distsipliinile.

Nii Marx tõendab ajalooliste faktide varal, et kapitalistlik majandus ehiti üles julmade abinõude varal, nagu seda on tööliste sunniviisiline rakendamine kapitalisti teenistusse ja maade ekspluateerimine, kusjuures ei saa tulla kõne alla kokkuhoid (säästmine), kui kap. majanduse ülesehitav tegur. Ka riik hoolitses selle eest, et töötasu poleks liiga kõrge, määrates seadusega töölise töötasu maksimumi, mitte minimumi, nagu seda tehakse tänapäeval. Keelatud oli ka tööliste organiseerumine "trade unioonidesse". Need seadused ja ettekirjutused kehtisid kuni 1825.aastani.

Kõik need korraldused tõid kaasa uued tingimused. Suurmaapidajad, aetuna

suure kasusaamise ihast, hakkasid tootma suurte turgude jaoks vilja ja lambavilla. Elavnes kaubanduslik läbikäimine. See asjaolu selgitas omakorda kapitali rakendamise vajadust tootmisel. Nii jättis keskaeg kaks liiki kapitali: liigkasuvõtliku ja kaubandusliku kapitali. (Wucherkapital, Kaufmännische Handelskapital). Uuemal ajal näemegi tööstuskapitali tekkimist sellest, kusjuures olgu tähendatud, et keskajal takistasid külades feodaalkord ja linnades tsunftid - muuta liigkasuvõtlikku ja kaubanduslikku kapitali tööstuskapitaliks. Meie ajal tööndluse ülemäär eeldab kaubanduslikku ülekaalu, siis aga oli ümberpöördult. P.s. mängisid rolli ka kasvavad riigivõlad kõikjal. Marxi arvates olid riigi võlad algkuhumise olulisi tegureid. Selle Marxi pildi värvid on väga palsult võetud. Ajaloolis-majanduslikud protsessid on oluliselt lihtsustatud, kusjuures pole säilutatud ajalooline perspektiiv. Seda aga tuleb tunnistada praegugi, et majandusliku ümberkujundamise peajooned ja algkapitali loomise tingimused on toodud õieti. See protsess ei tekkinud nii järsku ja teravalt, vaid väl tas mitu sajandit. Üldjooned on märgitud õieti, mida kinnitavad hilisemad uurimused.

Üldaktsioonina ühe andekama majandusajaloo (Der moderne Kapitalismus) teose järgi, mis kuulub moodsale ajaloolasele Lombartile, läksid kapitalid käest-kätte väikeste kasudega. Lombart ei ühtu nimelt paljude teiste teadlaste arvamisega, nagu oleks kapital loodud kaubanduse kaudu. Nagu öeldud, tema arvates keskaegsel kaubandusel polnud kuigi nimetamisväärseid tagajärgi, sest, kuigi saadi suuri kasusid, siis need kadusid kõik suurte tollide ja raske transpordi peale. Ka kaupade ringlemine oli aeglane, - vastav kaubanduslik kapital muutus aasta jooksul ainult kaks korda ühest vormist teiseks. Kõige selle tõttu keskaja kaupmehed olid kaasaja arusaamise järgi päris vaesed inimesed, kes teenisid vaevu oma perekonnale toidust, nagu praegu väikekaupmehed. Tolle aja kaupmehed ei saanud hindu üleskruvida ka monopoliseerimisega mitte. Rikkad kaupmehed, Lombarti arvates, olid rikkad juba enne oma kaubandusliku tegevuse algust. Kuid ei või eitada kõrgete hinnatõstude objektiivset mõju keskaja kaubandusele. P.s. peab mainima, et kaupmeestel oli kauba ostmine tsunfti organisatsiooni tõttu raskem. Varanduse siirdumine käest-kätte leidis aset erinevail põhjusil. Kuhu voolas kapital? Vaadeldes seda, kuhu kuhjusid keskajal suured varandused, tahab Lombart jõuda selgusele, millest on siis kapital õieti tekkinud. Ta mainib järgmisi varanduste kuhjumise kohti: 1) Camera apostolica, s.o. paavsti troon, mis oli mater oeconarum - kõigi rikkuste ema. Paavsti maksude piiritsoskas ju natsion. majand. sfääris soetada rahasumme, kusjuures risti kümnismaks andis suuremaid sissetulekuid; 2) rüütli ordude laekad, kuhu varandus oli laekunud eestkätt põhimiku-rendi näol, ordule kuuluvate maaalade kasutamise eest:, 3) mõne ilmaliku valitseja (nt. inglise ja prantsuse kuningate) suured varandused; 4) Põhja- Itaalia kaubalinnade (Veneetsia ja Milano) suured varandused; 5) pärastpoole astuvad ette ses suhtes varanduse omanikud maaomanikud ja linnamajandid (kaupmehed). Lombarti arvates on liiakasu süsteem valmistanud teed kapitali tekkimisele. Linnades täitsid võimu juures olevate perekondade liikmed oma taskuid ühiskondliku varandusega, samuti, kui maksude võtjad ja ülesostjad. Maavaldus ühes ta tuludega esines uute inimeste rahalise rikkuse alusena. Tolle aja kaubanduse arvud kahvatuvad sama aja krediitoperatsiooniliste tehingute ees, sest laenu anti liigkasuliku kasviku vastu - ikka teravamatel hädadel. Näiteks - inglise kuningale anti mõnikord laenu 50% eest. Need liigkasuvõtjad kuulusid kõik kuulsaisse perekonnisse. Keegi ajaloolane tõendab koguni, et Milanos ja Piisas tegelesid liiakasuvõtmisega kõige kuulsamad perekonnad - ristisõdijad. Marxi arvates on kapitalistide tekkimise põhjuseks koloniaal-majanduse kuhjumine. Samal arvamisel on ka Lombart öeldes, et võõrastе rahvuste röövimine koloniaal-majanduse abil (asumaid puudutava majanduse abil) omab tähtsuse kapitali arengus.

Lombart käsitleb kapitali tekkimise põhjusi palju üksikasjalikumalt Marxist Ta ei vaatle kapitalistliku majanduse tekkimist ühes riigis, vaid kogu Lääne-Euroopas (eriti Saksas, Prantsusmaal, Itaalias, mitte aga Inglismaal). Lombart peab äärmiselt tähtsaks kapitali tekkimise suhtes koloniaal-majanduse arengut, mis sai alguse ristisõdade ajal, mil usuliste sihtide kõrval sooritati ärilisi tehinguid. Koloniaalmajandus suurenes Ameerika avastamisega veelgi. Valged kaupmehed koorisid pärismaalasi hiigla kõrgete kaubahindadega. Nii Jean Bodini andmetel nõuti pärismaalasilt paari vanade saabaste eest 300 kuldtukatit, hispaania mantli eest isegi 4-5000, peekri hind oli 200 tukatit jne. Pärismaalastele müüdi sunniviisil esemeid, mille tarvitamist nad ei tundnud, ent kaupu tagasi teps ei võetud. Seesugused kaubanduslikud meetodid andsid hiigelkasusid. Hispaania kaubakontorid Hudsoni lahe ääres töötasid 18.s. pärismaalastega (äri alal) 2000 %-lise kasuga. Portugaallased teenisid 400 % viina kaupadega. Itaalia kommuunade burshuaaslikud elemendid käisid ristisõitjate jälgedes nagu raisakullid, kes püüdsid saaki - kasu.

Koloniaal-majanduse olulisemaid aluseid oli pärismaalaste sundtöö, kuna paraleelselt röövmajandusega arenes ka pärismaalaste orjastamine. Alläheidetud piirkonnad teenisid laias mõõdus siidi, puuvilla ja keraamika -

tööstustes suuri rikkusi oma peremeestele. Euroopa majanduslikud kombed kanti üle nendele uutele maaladele. Selle süsteemi olüliseks tunnuseks oli orjade instituut - Levantis. Kolumbus ütles, et uuesti avastatud maade tõelise rikkuse moodustavad nende elanikud. Koloniaalpoliitika eesmärgiks oli, - saavutada suurema arvu elava töö-jõu ekspluateerimist.

Koloniaal-majanduse arengu järgus näeme punase tõu väljasuremist (siginesid vähe ja tapsid iseendid massiliselt selleks, et hoiduda valgete tagakiusamisest), kuid ka kollane tõug kandis inimohvreid. Kuivõrd levinenud oli punanahksete hulgas enesetapmine, sellest jutustab Hispaania kirjanik Lascani teravmeelne anektoot, mis toodud Sombarti poolt. asemele

Eurooplased hakkasid otstarbetute punanahkade Ameerikasse importeerima Aafrika neegreid. (Aastane neegrite üleviimine ulatas üle 100.000 pea). Halbade transportolude tõttu hävis teel palju neegreid. Selle tagajärjel oli suhe Aafrikast väljaveetud ja Ameerikasse sisseveetud neegriorjade vahel mõnede arvates 7:3. Kaupmeeste paleed Genuas ja Veneetsias ning kaubandustuusade kaubamajad Bordeaux's, Amsterdamis ja Liverpolis ehitati üles neegrite higi ja verega. Esimesena tegelesid sel alal portugaallased aga suuremat kasu said inglased. Kasu neegritega kauplemises oli 50%. Toimus eurooplaste röövmajandus. Selle tõttu tuleb mainida, et koloniaalmajandus annab võimalust kapitalismi tekkimisele ja arendamisele. Sombart eristab pääle koloniate tekkimist kaht erisuunalist liikumist Vana- ja Uue- Maailma vahel: 1) Kultuuri tungi idast läände ja 2) aga kulla ja hõbeda voolusid läänest itta. See on seletatav Idamaailma muinasjutulise rikkusega. Kuid peale ristisõdasid toimus vastupidine protsess. Peale koloniaalmajanduse peab Sombart kapitali põhjuseina tähtsaks veel väärismetallide hankimisi päriselanikelt, - pärismaalaste maksustamisega, röövimistega jne. Keegi ei saanud otseselt kullakaevandusist suuri kapitale, sest kaevandused olid ühisettevõtted, kus igal osanikul oli üks, kaks osatähte, mistõttu sissetulek jägunes ka vastavalt pisivarandusiks.

Euroopa olukorda nii vaadates, Sombarti arvates suurimad teened on just keskaegsel raha-aristokraatial, kes oli seotud maaomandiga, s.o. maa aristokraatia: - 1) maavaldaja aadel ja 2) linna aadel sõna kitsamas mõttes. Maarent oli keskajal Sombarti arvates hiigla kõrge ja põhjustas kapitali kuhjumist. Põhimikurendise tõus linnades keskajal on sarnane vastava tõusuga 11. sajandil, rääkimata juba vanast ajast. Põhimiku rendis kasvas linna perekondades kui teenimata ülekasvu näol. Maaomanike kätesse voolas ikka suuremaid summe. Maa kasutamise rent oli osalt päranduslik, osalt tähtajaline (100, 200 aasta peale). Maaomanike kätesse voolas ikka suuremaid summe.

Oleme eesmärgil. Saladus on paljastatud. Kodanike rikkuste algus on selgitatud. Moodne kapitalism pole midagi muud; kui põhimiku rendi kuhjumine. Selline on Sombarti vaade ta teose I köites. Ta arvab, et kapitali kuhjumine pole toimunud ei järsku ega veriselt, vaid vastandina Marx'i mõttele - aeglaselt. Oli ju see järk—järguline, märkamata töörahva töötasu äravõtt, kusjuures kasutati kõike võimalikke mahhinatsioone (kavalaid "konksude" sepitsemisi ja riukeid). Kuhjuvad rahad paigutati uute maade, mis andvad renti; omandamisse, osalt krediitoperatsioonesse ja osalt 3-te isikute kaubandusse. Rahaks muudetud põhimiku rendid on moodsa kapitalismi aluseks. Erandina olevat ammutatud vägivaldselt kapitali allaheidetud maadest. Kuid teose teises trükis, mis ilmus 10 aastat hiljem Sombart on muutnud oma vaatekohta. Sääl ta ei omista põhimiku rendile enam kuigi suurt tähtsust ja tunnustab isegi, et ta väljendised I köites on olnud liiga provotseeritud. Selles II trükis näitab Sombart terve rea põhjusi, mis on olnud tähtsad kapitali tekkimise ja kujunemise seisukohalt. Ta jagab kõik kapitali tekkimise vormid kahte liiki: A. Varanduste tekkimine väljaspool kapitalistlike majandite piire:

I. Varanduste kujunemise seotud vormid (Gebundene Formen der Verbindung des Vermögens): 1) varanduste kujunemine käsitöö majandis, 2) varanduste kujunemine rahalaenutamise tulemusena, 3) linna põhimiku rendi kujunemine ja 4) varanduste vahetu kujunemine.

II. Varanduste kujunemise vabad vormid (Freie Formen der Verbindung des Vermögens): 1) pettus, vargus; 2) röövimine; 3) sundkaubandus; 4) asundusmaade ekspluateerimine kolooniate abil. B. Varanduste kujunemine kapitalistliku majanduse raames.

F. Oppenheimer seletab kapitali tekkimist ainult eraomandi instituudiga põhimiku rendi kaudu. Mõned ajaloolased nagu Stiede j.t. pole Sombarti vaateid täielikult kaitsnud, öeldes, et teoreetiliselt need on teatud määral vastandlikud. Kuid nad ei lükanud neid ka ümber, sest ometi ei või öelda, et

Sombarti vaated oleksid alusetud. Suur osa Sombarti olukordadest ühtuvad Marxi ja Bücheri vaadetega. Max Veber arvab, et kapitali tekkimisel on väga tähtis ka psühholoogiline moment. Nii näiteks reformatsioon ja kalvinism soodustasid suurte kapitalide kujunemist.

Kapitalistliku tootmise subjektiivsed ja objektiivsed eeldused.

Igivana kapitalistliku subjektiivse postulaadina esineb metallraha. P.s. on objektiivseid tingimusi, mis annavad kapitalistlikule ettevõtjale võimaluse astuda kolmandate isikutega lepingu vahekorda.

Subjektiivsed postulaadid on tähtsamad ja, nagu öeldud, kõige vanem neist on metallraha. Ent teisalt - isegi rikkam rahakuhjumine ei kujune küllaldaseks postulaadiks. Teises järjekorras esineb alles n.n. kapitalistlik vaim. Kapitalistliku vaimu all tuleb mõtelda kõiki neid psühhilisi eeldusi, millised on omased kapitalistlikule ettevõtjale, nagu näiteks vastav arvestuse võim ja oskus jne., mida majandusliku ratsionalismi seisukohast iga kapitalistlik ettevõtja endas tallitama peab, selleks, et olla igal ajal ja igas olukorras omal kohal.

Kapitalistlik majanduskord ja tema omapärasused.

Tänapäeva majandus kannab nimetust kapitalistlik. Võib öelda, et tänapäeva inimese kogu elu on astendunud arenevas kapitalistlikus ajastus. Kuid kapitalistliku süsteemi majanduse kujutavus teaduslikus kõnekeeles eeldab mitmekesidust, mis lubavad mitmelaadilist tõlgendust. Tänapäeval õpitud poliitilist ökonoomiat võib nimetada teatud määral kapitalistlikuks. See sunnibki meid puudutama kapitalismi.

Väljendus "kapitalism" kujutab endas politilist lööksõna (prof. Kook). Inimesed harjusid, ütleb Hobbes, tähistama sõnadega mitte üksi esemeid, vaid armastust, vihkamist, põlgtust jne., s.t. üks nimetab kuningaks, paatriks seda, keda teine türanniks. Need kõik aga väljendavad erisuguste kodanike arvamusi. Või teine näide: Hulkade valitsust üks nimetab demokraatiaks aga teine oligarhiaks. Ka kapitalism on samasugune mitmepalgeline mõiste üldsuse seisukohalt, kuna inimesed annavad talle erisuguseid värvinguid. Nii sotsialistid arvavad, et kapitalistliku majanduskorra all mõistetakse ainult lühikest majanduselu-perioodi, mis tuleb "hävitada". Üldiselt võime öelda, et kapitalism on selline majanduslik süsteem, milles pääosa etendab kapital. Või teisiti - kapitalismi päritolu võib piiritella kui tänapäeva majandussüsteemi, vaadates läbi sotsialismi prillide. Sakslase Pohle järele on kapitalistliku majanduse eritunnused: 1) kapitalismi esimese eeldusena esineb individualistlik majanduskord, mis on vastandiks kollektivismile ehk kommunismile, kus riik võtab kõik oma kätte. Kapitalistlikus ühiskonnas mitte kedagi ei saa sundida tööle, kuid kellelgi pole õigust töö peale (keegi pole õigustatud midagi nõudma). S.p. ongi kapitalismil vastuolu tänapäeva kommunismiga, 2) kapitalism on kui majandusliku süsteemi tootmise aste (toodab kaupu turu jaoks). Seega ei või rääkida kapitalismist vanal ajal, nagu seda teeb Eduard Meyer. Ja samuti ka keskajal ei esinenud kapitalistlikku majandust, ehkki Georg von Rolov väidab vastupidist. 3) Kapitalistlik süsteem põhjeneb tööjaotusele ja avaldub ettevõtjate omavahelises organisatsioonis. Nimelt a) alates 17.s. suurenes ülemeremaade kol. kaupade tarbimine. Loomulik, et neid tooteid võis muretseda vahetus-kaubanduse abil; b) suurettevõtte ilmuvus majanduslikku sfääri ja c) linna elu arengust - veonduse ümberkujunemisest, eriti raudteede ilmumisest.

Suurlinnad annavad võimaluse suurele arvule inimesile majanduslikuks tegevuseks.

Ettevõtja all mõeldakse isikut, kellele langeb ettevõtte produktsiooni tehniline ja majanduslik riisiko.

Pohle definitsioon: kapitalism on majanduslik süsteem, mis avaldub produktsioonilisel seisukohalt individualistlikus majanduses (eraomandina/eramajanduses) ja põhjeneb tööjaotusele ja kaupade valmistamisele turu jaoks ning on iseloomulik ettevõtjate organiseerimise tõttu. Nagu nägime Sombart pidas kapitali kujunemises tähtsaks psühholoogilist tingimust - kapitalistlikku vaimu, mis vältimatu kapitalismi tekkimisele. Pohle kritiseerib seda ägedasti ja leiab, et selline kasusaamise vaim on esinenud kõikidel aegadel (on olnud alati omane inimesile), kuid ometi pole siis esinenud kapitalistlikku süsteemi. Pohle peab kapitalistliku vaimu asemel palju tähtsamaks tingimuseks tehnika arengut, millele lisandub teat. väliste vormide kujunemine. Minu arvates (prof.Kurtsinsky) võiks olla nii Pohle kui ka Sombarti seisukohtadega nõus, kuid just nagu Sombartki (Bücheri tuntud skeemis), Pohle annab suure tähtsuse individualistlikule süsteemile kapitalistliku süsteemi tekkimisel.

Niiviisi kapitalism on siduv piiritelu individualistlikule majanduskorrale, mis piiriteldav tootmistehniliselt vaatekohalt tootmise astmena kapitalistliku ettevõtluse vormi esiplaanile astumisega. Üksikud osised, millest koosnes kapital, esinevad ebaühtlase eaga. Vanaaegsemana esineb individualistlik süsteem. Pohle arvates psühhilise vaimu esinemise suhtes paneme tähele mingisuguse teat. joone esiplaanile tõusmist, mis oleles ka varem, kuid nüüd paistab eriti silma. Ja Sombarti arvates kapitalistlikuks ettevõtteks meie nimetame niisugust majanduse vormi, mille eesmärk seisab selles, et teatava summa tegevuse abil realiseerida aineline varandus kasvikuga. Varandust, mida kasutatakse sel viisil, nimetatakse kapitaliks. Igasugune kapitalistlik ettevõte peab püüdma kasu saavutada, sest selles peitub ta elu.

11. p.

Ühistöö.

Individuaalne, üksikisikuline majanduslik töö on ühiskonnas erandiks. Valitsevaks töö vormiks on aga kas suurema või vähema inimeste grupi ühine töötamine. Inimene osutub ühiskondlikuks. Kui rääkida tootmise tegevusest, siis peab asetama esikohale inimtööd. Meil on tegemist inimese, kui teat. sotsiaalse rühma (perekonna jne.) liikme tööga. Inimesed töötavad ühiselt üksteisega, ühendades oma jõud. Ühistöö all meie mõistame mitme inimese ühendamist mingi ühise majandusliku sihi saavutamiseks. Või teisiti ühistööks nimetame üksikute ühendumist teatud majandusliku ülesande sooritamiseks. Ühistöö esineb kas ruumis või ajas. Ühistöö ruumis on näiteks heinaniitmine, kaevude töö jne. (ikka ühel ajal). Teisel juhul nad töötavad üksteise järele. Näiteks nahk läheb parkijalt nahatöölisele, siis kingsepale jne. Ühistöö tootmises esineb siis, kui mitu inimest töötavad ühel ajal tootmisprotsessis. Näiteks sõdagi on ühistöö jalg- ja ratsaväe suhtes, kus aga üldiselt ilmneb masside jõud. Ühistöö mitmekesiseid vorme on liht- ja liitühistöö.

Lihtühistöö ja tema vormid.

Lihtühistöö ehk tööühisuse all mõistame mitmete isikute ühist töötamist, kusjuures nad sooritavad üht ja sama tööd. See esineb sel korral, kui antud töö ületab ühe inimese jõu, näiteks palgi kandmine, nooda vedamine jne. Ühistöö 1) suurendab ühise töö edukust, 2) soodustab teadmiste ja kogemuste kogumist (üks võtab teiselt töövõtted). 3) Kui vahel tuleb toostada töö piiratud aja jooksul, siis on jällegi asjale abiks suur arv töölisi. 4) Paljudes töötamisharudes on n.n. kibedaid ajajärke, nagu näit. viljalõikusel, heinaniitmisel, kus töö ei tule ainult teostada, vaid seda tuleb teha ka teatud ajal (aja vältel). Sellise ühinemisega saadakse üle üksiku isiku jõu piiratusest, luuakse erilinc jõud, paljude jõud. Bücher liigitab tööühisusi: A) Seltsing- ehk kaaslaslik töö (gesellschafts- oder gesellige Arbeit) - kui palju töölisi töötavad koos, kusjuures oma töö edu on sõltumata teisist (igaüks omaette), nt. ühine kotramine talveõhtuil esineb eriti kodutööstuses jne. Tähtsus seisab selles, et säästetakse tootmisvahendeid (ruumid, valgus, küte jne.on ühine); eriti aga puht psühholoogse koostöötamise mõjul, kus töötootlikkuse tõstmiseks esinevad laulud, lõbus tuju, võistlus, monotoonsuse puudumine jne. B) Töökuhjo - kui palju ühesuguseid tööjõude koonduvad ühtlase töölesande sooritamiseks, mis muidu kas ületaks ühe isiku jõu (kaev,- jaht, raske palgi kandmine), või mida ei jõuaks muidu õigeks ajaks lõpetada (heinaniitmine, rukkilõikuse talgud jne.) Suurte inimhulkade töölerakendamisel on võimalik, et a) üksikud töölised jäävad oma töörakenduse ajamomentides üksteisest sõltumatuks, s.o. - lihtne töökuhjo (palju müürseppi ehitamisel, ajajad küttimisel jne.) ja b) üksikute tööliste liigutused ei sünni üksteisest sõltumata, vaid kas ühel ajal (samatakt-töö, sõudmine, sõjaväe marssimine jne.) või vaheldumisi, võrdsete ajavahendeis. (vaheldustakt-töö; kaks seppa vasardumisel, kivide edasiandmine käest kätte, kaks inimest puu raiumisel jne.), ikka aga taktis - tööahelduses. Tööaheldus distsiplineerib, kuid ühtlasi kihutab ta töölisi. Nõuab täpset taktiga töötamist.

C) töösidumus (Arbeitsverbindung), kui teatud tootmisülesanne vajab sooritamiseks üheaegset, mitmesuguste tööde, koosmõjumist. Need tööd täiendavad teineteist ja kuna neid töid on võimatu sooritada ühel töölisel, siis peab ühendatama palju ebaühtlasi töölisi lahutamatuks grupiks (heinakoorma tegemine, muusikagrupid, kütid ja ajajad jahis). Tööd on siin üksteisest sõltuvad, nad toetavad teine--teist; moodustavad alles üheskoos terviku. Kuid nad ei ole tekkinud tööjaotusega.

Tööühisus kuulub algelisse, vähearenenud ja kapitalivaesesse perioodi, on majanduslikult nõrk vahend.

Kuid kestvaid organisatsioone ei ole nad loonud, küll aga püsivaid töid: Niiluse-maa püramiidid ja kivimälestised, Mesopotaamia hiigellinnade varemed, Vana-Ameerika ehitused jne., on nende abil loodud.

Lihtühistöö loob masside jõu, sellega kaasleb psühhiline moment võistlu-

se motiiviga, mis tõstab tootlikkust. Ta võimaldab töö kiirema lõpetamise (maja ehitust, viljalõikust) ja säästab kapitali (valgustus, küte jne.) mille tõttu töö tuleb odavam.

Liitühistöö.

Lihtühistöödele järgneb liitühistöö, mida teisiti nimetatakse tööjaotuseks. Tööjaotus kujutab endas mingisuguse, ühe üldise tööprotsessi jaotust osadeks, mis usaldatakse üksikutele töölistele või mingite üksikute spetsiaalsuste eraldamiseks teatavate isikute hooleks. Neist esimest nimetatakse tehniliseks ja teist ühiskondlikuks tööjaotuseks. (Täpse tööjaotuse liigitelu leiame Bücheril - vt. käesolev p. ;7. alapealkiri).

Ühiskondlik ja tehniline tööjaotus.

Tööjaotuse täpsust hinnati juba klassilisel vanal ajal. Nii mainis Xenofantes tööliste spetsialiseerimist vastavale tööle, mis võimaldab neil saavutada suuremat täiuslikkust antud töös. Plato seletab ühiskondlikku tööjaotust linnas inimeste kooseluga, sest inimene ei saa rahuldada oma kõiki tarbeid omal jõul, kuna ta peab siirduma erialale. Plato tuletab tööjaotuse ühiskondliku organisatsiooni vajadusest endast, ja seletab sellest vahetus protsessi - raha instituudi tekkimist. A. Smith tõi sellesse õpetusse vältimatuse süsteemi, pöörates peatähelpanu just tehnilisele tööjaotusele, mida kasutati ja arendati manufaktuuris. aliseerimist sel-

Ühiskondliku tööjaotuse all mõistame iga töölise spetsi
le või teise erineva tööosa täitmisele kogu ühiskondlikust
tööst. Esimesel pilgul tekivad sellega nagu iseseisvad majandusliikmed, mis osutuvad aga lähemal vaatlemisel ainult kogu rahvamajanduse mehanismi osadeks (siia kuuluvad Bücheri kutse moodustus, kutse jaotus ja ka tootmise jaotus), nagu mitmesugused kutsed - kingsepad, kaupmehed, põllumehed jne. Ühiskondliku tööjaotusega kaasleb otseselt ühiskonda moodustavate liikmete arvu suurendamine ja üksikmajandite arvu kasv.

Tehnilise tööjaotuse (Bücheri töö tükelduse) all mõistame komplitseeritud tööoperatsiooni jaotamist tema erinevaiks, lihtsamaiks põhiosisteks, kusjuures iga seesugune tööosis sooritatakse erilise töölise poolt. Näiteks Smithi klassilises nööpnõela manufaktuuri näites üks töölino venitab (tehnilise tööjaotuse puhul) traadi, teine lõikab selle tükeks, kolmas teritab, neljas lihvib jne. Ühtlaselt juhitud tehniline tööjaotus oma vastava tükeldamisega tööprotsessi organismis, ei mõju otseselt väljaspoole. Nimelt ei mõjuta see ühiskonna kujunemist kas üks töölino sooritab mitu tööfunktsiooni järgimööda, või mitu töölist üht funktsiooni teine-teise kõrval. See on vaid tootmise tehnika muutmine, mis ei loo iseseisvaid majanduslikke olendeid. Olulisem vahe ühiskondliku ja tehnilise tööjaotuse vahel seisab esimese juures paratamatuks saanud vahetuses, mis sooritub üksikute tööalade vahel. Ühiskondlikus tööjaotuses iga tootja või tootjate-grupp valmistab erilise kauba, terve toote, mis on valmis minema turule. Ent tehnilises tööjaotuses eri töölino ei valmista mitte kogu toodet ise, vaid ühe osa sellest

Tööjaotuse tähtsus majanduslikule progressioonile. A.Smithi näide.

Tööjaotuse tähtsus majanduslikule progressioonile on väga suur.- 1) Ta võimaldab kaasa tõmmata tootmisse neid jõude, mis üksikult poleks leidnud rakendust (naiste ja nooremate tööjõu ärakasutamine); 2) Ametite jaotus kõrgendab tööpinget, sest see koondab töölise tähelpanu ühele tegevusele, ühele alale. Tööline mitmel tegevusalal kaotab aega uutele tööriistadele jne. üle minnes. 3) Tööjaotus avaldab mõju tööoskuse tõusule. Inimene, teostades alaliselt ühesuguseid tegusid, täiustab oma võtteid sedavõrd, et teeb neid hiljem peaaegu mehaaniliselt. Viimaseid on kergem ära õppida, sest selleks pole vaja kauaaegset eelharidust. 4) Sama asjaolu aitab meie organismi kohaneda (eritööle). 5) Tööjaotus annab võimaluse kasutada iga töölise iseäralisust, - kas jõudu, osavust, või teravat nägemist jne. 6) Tööjaotus võimaldab inimesile kõige parem ära kasutada looduse tingimusi ja arendada neid või teisi tootmisharusid (mäetööstus, kudumine jne.). 7) Tööjaotus avab võimaluse kapitali kulutuste teatud säästmisele. Inimesed vajavad ju ainult nende tööharu tööriistu, kuna kõik muu tehakse teiste poolt. Tekib spetsialiseeritud tootmine, sest korraga küpsetada leiba kümnele perekonnale nõuab vähem tööd ja tuleb odavam.

Tööjaotuse arenemine sõltub rahvastiku tihedusest ja vahendusteede ühendusest. Prof. Kleinweichter eelistab tööjaotust üksiku majandi piires ja majandite vahel. Tööjaotuse protsess majandite vahel tekib iseenesest ja on tihedalt seotud vahetusega. Loodusnähete alusel esimene vastab looduse üldpõhimõtetele, milliste erisuunad on - hingamine, toitumine jne., ja teine vastab liikide moodustamise protsessile looduses, - uute taime jne. liikide tekkimisega.

Tehnilise tööjaotuse tähtsust rõhutavad Smith ja Tjürbo, keda pannakse ette Smithist kõrgemale selles suhtes.

Töö tehnilise ja ühiskondliku jaotuse ajalooline tekkimine. A. Smithi ja Marx'i vaated sellele.

Bernh. Harmsi arvates tuleb nüüdisaegse ühiskondlise töö-jaotuse algeid otsida keskaegses linnas. Seal leiame tööjaotust linna ja küla vahel. Siis leiame seda käsitöölise ja põllupidaja vahel. Siis sünnib edasine spetsialiseerumine tsunfti korraga. Tekib kaubanduslik tegevus. 19. sajandisse kuulub edasine areng. Ettekujutus, et 19.s. arendas peamiselt ainult tehnilist tööjaotust, pole õige, sest tööühisuste kui niisuguste päevakorrale tulek kinnitab vastupidist.

Klassiliseks näiteks, mis näitab tootmise edu tööjaotuse süsteemi rakendamisel, on A. Smithi teoses vastavad näited: Inimene, kes pole kursis nööpnõelte tootmises, ei valmistagi ühe päeva jooksul üht, veel vähem 20 nööpnõela. Tegelikult see töö, nööpnõela valmistus, kujutab endas mitmeid ameteid kus üks tõmbab traati, teine sirgendab selle, kolmas lõikab, neljas teeb pea jne., kusjuures isegi nõelapea otsapanemine on teatud kunst ja eriline omaette amet. Sõnaga - terve nööpnõelte tootmine jaguneb 18. osasse, kusjuures mõnes vabrikus teevad selle töö ainult 3 ametmeest; teises on aga 18 töölist. Töölisi selles vabrikus, mida Smith vaatas, oli 10, - 2,3 ametiga, valmistasid 12 nõela tunnis, s.o. 48.000 nõela aastas. Muidugi on tänapäeval tootlikus selles harus mitu korda suurem.

Teine näide: Leipzigi firmas, kus 25. päeva jooksul 230.000 paksu raamatut köideti, tegeles 300 töölist ja tuli 38 köidet päevas. Ent üks osav köitemeister oleks suutnud teha 38 vastavat köidet mitte vähem kui nädala jooksul. Seega ilmneb tööjaotuse mõju tootlikusele. Tehniline tööjaotus tuli aga võrdlemisi hilja. Alul pidurdas teda tsunfti-kord. Tehniline tööjaotus ilmneb 17.s. ja eriti 18. sajandi manufaktuuris. Kuid lõpliku arenemise saavutas ta vabrikus, masinate süsteemi rakendamisel. Võib öelda, et tehniline tööjaotus on tingitud toodete iseloomust ja ühiskondlik tööjaotus on tingitud tarvete iseloomust. Ajalooliselt näeme ühiskondlist tööjaotust ilmumas siis, kui õpiti jaotama tootmise tehnilist protsessi vähemateks osadeks, mis usaldati üksikuile töölisile. Ja esimese rühma tööjaotuse algeid kohtame algajaloolises perekonnas mehe ja naise vahel. Seal, mehe jahil oleku ajal, naine tegeles algeliste käsitöö algetega ja põllutöö algetega onni ümber. Hiljem näeme tööjaotust perekonna liikmete vahel. Lülitades vanaaegsesse perekonda orje, viib see meid rikka Rooma patriitslase majani. Kirjandus selle ala kohta on suur. Vaatleme Marx'i seisukohti, mis avaldatud "Kapitali." I, 18, 19. Alul ta räägib lihtühistöösst, mida ta nimetab korporatsiooniks, näidates, et küllaldase arvu tööliste juures tekib keskmine ühiskondlik töö, mille all ta mõtleb keskmist töö väärtust. Ühiskondliku töö individualiseerimised tasanduvad juba siin. Kasud - nagu tootmise sääst, hoonete ja valgustuse sääst, - ilmnevad lihtühistöögagi. Ja edasi näeme lihtühistöös tootmise tugevnemist, kuna sellega luuakse kollektiivtööline hulga käte ja silmadega. Edasine sammumine osutub tehniliseks tööjaotuseks manufaktuuris, mille Marx jaotab: 1) mitmekesiseks manufaktuuriks ja 2) organiliseks manufaktuuriks. Mitmekesise manufaktuuri kohta järgmine näide: tõldade valmistamise manufaktuuris on koos tõldsep, rätsep, klaasisepp, maaler, lakeerija jne., ja kõiki neid ühendab ühte töökojas tõlla valmistamine. (Sama maksab ka kella valmistamise kohta). Teine näide on naela manufaktuur, kus on 80-90 töölist. II I

Järjestus ajas muutub järjestuseks tootmise ruumis. Ja ühe töö resultaat osutub teise töö lähtepunktiks. Esinevad ühelt poolt iseseisvad käsitöö kombinatsioonid, mis kaotavad oma iseseisvuse arendades üht kaupa. Teisalt ta areneb käsitööliste korporatsioonist, eraldades neid viimaseid nii, et iga üks saab neist eritöölise erandlikuks funktsiooniks. Manufaktuur toob tootmisportsessi tööjaotuse üheltpoolt ja teisalt ühendab käsitööd. Töö lõpp-vorm on alati üks ja sama tootmismehanism, mille organismiks on inimene; masinaks on kollektiivne tööline ise, mis moodustatud hulgist töölisist. Viimane arutlus kuulub tehnilisse tööjaotusse, kuid ei pea unustama oma tekkimiselt varemat ühiskondlist tööjaotust. Siin on näha rea sotsiaalmajanduslike nähtuste vastastikust sõltuvust. Näeme, et mida enam areneb tehnika jne., seda suuremaks muutub üksikute majandite sõltuvus teist-teisest. Looduse võim inimeste üle nõrgeneb, ja inimeste sotsiaalne sõltuvus kasvab. Majandusliku arengu üldises iseloomus ühiskondliku tööjaotuse juures side kujuneb kindlaks vahetuse alal. Selles kujuneb erinevus töö jaotusest manufaktuuris. Manufaktuuri tööline ei loo tervet produkti, aga ühiskondlikus tööjaotuses iga tootja tootab lõpetatud tööd, luues kaupa, mis astub kohe turule. Peatame oma tähelpanu läbitöötatud vaateil ja konstruktsioonel, mida

toob esile Bücher.

Bücher'i klassifikatsioon töö—ühenduse ja jaotuse kohta.-

Algmomendena ühiskondliku organisatsiooni küsimusis esinevad tööjaotus ja n.n. tööühendus ehk ühistöö. Kuni hilise ajani politiline ökonoomia rääkis sellest väga vähe, pühendades kogu oma tähelpanu tööjaotusele. Teda (s.o. ühistööd) nimetati tööjaotuse korrelaadiks (korrelaat= suhtum; mõiste, mis mingi teise mõistega ainuliku kokkukäiva paari sünnitab), medali tagaküljeks, mille esikülge kujutab tööjaotus. Ent Karl Bücher on avaldanud väga huvitavaid uurimusi tööliigestuse üle, kellelt on pärit ka järgnev klassifikatsioon:

Tööliigestus.

A) Tööühendus.

B) Ühistöö
1) Seltsingtöö (ehk ühine töö)
2) Töö liitumine (ehk töö kuhje)
a) lihtne töö kogumine (ehk lihtne töökuhje)
b) töö aheldus
3) Seotud töö (ehk töö sidumus)

C) Tööjaotus.
1) tootmisjaotus
2) Kutsejaotus (ehk spetsialiseerumine)
3) töö tükeldus
4) Kutse moodustus (ehk töönduse või kutsete tekkimine)
5) töö nihe (ehk töö ülekandmine)

Bücher toob näite metsinimesest, kes järk—järgult läheb üle teisele tegevusele, nagu Smithi näiteski töö nõela vabrikus. List tähendab, et neid fakte võib nimetada tööjaotuseks ja tööühenduseks. Bücher selle vastu mainib, et siin esimesel juhul on enam ajajaotust, vähem aga tööjaotust. Siin on ainult inimelu teatud järglus, mis eritleb teda loomade elust, kes ei tunne progresse, vaid elavad ikka sama elu.

Vanem teadus tundis veel üht ühistöö vormi, mis polnud tööjaotus. Nii tundis teadus vaistlikult, et tööjaotuse kõrval peab olema talle vastand printsip. Ja tõepoolest, kui tööjaotuse juures seisab inimjõud teatavas suhtes jõueldatava tööga, ta kvalitatiivse mittevastavuse tõttu, siis võib olla siin ka kvantitatiivne vastavus. Sellest järeldub, et 1) töö võib olla väiksem, kui käepärast olev tööjõud ja 2) ta võib olla suurem ja ületada üksiku inimese jõu. Esimesel juhul peab inimene ületama mitu tööd, mis ka tekib erinevate tegevuste ühendus. Teisel juhul on meil mitme isiku ühendus, mis ületab ühe inimese jõu. Tööline võib ka üksinda suure pingutusega ja aja kaotusega saagida palgi laudadeks, ent kui palju võidetakse, kui seda sama palki hakatakse saagima pika saega (ja mitmekesi). Sellega saavutatakse teat. jaotamine. Kuid töö ise ei jägune, vaid see on ühine töö, mitme töölise üheaegne tegutsemine ühe raske ülesande teostamiseks. Esimene on tööühendus, esineb mitu tösubjekti; ja teine on ühistöö, kus eritöölised loovad ühe ja sama produkti; kus luuakse ühisus töö täideviimiseks.

Omas huvitavas skeemis asjast, prof. Bücher süveneb kaunis keerukate, meid ümbritsevate majanduslike detailide uurimusisse. Mis puutub tööühendusse (A), siis kohtame selles sarjas meeste ja naiste tööühendust juba algmajandeis (naistel oli ülesandeks terajahvatus), mil uus naine majandis kujutas endas uut tööjõudu, mis kergendas teiste tööd. Siis sündis ka päevakava jaotus, nagu praegu on maal päevakavas hommikeine, lõunaoode, lõuna jne. nii ka vastav kava naiste tööle. Üldiselt näeme tööühendust põllumajanduses, metsanduses, tööstuses. (Tööstuse tööühenduse näitena olgu mainitud, et väikelinnades on sepp ka rehepeksu jne: masinate parandaja). Sageli näeme ka kodutööstuse ühendamist põllutööga. Samuti kaubandus oli vanasti ühendatud transpordiga. Nüüd peetakse poekest (ja muud kõrvaltööd) teiste ametite kõrval. Üldse ilma selliste tööühendusteta mõnda ala ei saaksi teostada. Selle juures ühed osutuvad pea-, teised kõrvalametiteks. Näiteks Saksas tegutseb 7,5 miljoni inimest kõrvaltööndustes, sellest ainult põllumajanduses 5,5 miljoni.

B) Ühistöö (vt. p. 11,2) (Arbeit Gemeinschaft); tema eriliigid on: 1) seltsingtöö (Gesellige Arbeit), s.o. töö üheskoos teiste kaaslastega või nende kõrval ehk ühine töö. 2) töö kuhje ehk tööliitumine. Töö teiste kõrval ehk seltsingtöö leiab aset siis, kui mitu töölist on ühes ruumis, tehes (igaüks) isesugust tööd. See tõstab tootlikkust ja teeb tööd ennast kergemaks. Mida madalam on kultuuri tase, seda raskem on üksi töötada. Inimesele, kes on vaimselt kõrgel tasemel, on eraldumine kasulik (õpetlase töö). Nõnda kohaneb ühine töö, mis põhineb seltskondlikule tundele, majandusliku printsiibiga. Teiste seltskonnas võib töötada kauem kui üksinda ja võistlustingimustes ka paremini. P.s. töö on lõbusam ja tootlikum. Töö liitumine ehk seotud töö on paljude tööjõudude ühendus mõne raske ülesande teostamiseks (heina niitmine, palgi tõstmine). Töö sellel juhul ei pea alati ületama üksiku

töölise jõudu, vaid see (töö) on tähtis just hooaja tööde juures, mis sõltuvad ilmastikust jne. Sellel alal on kujunenud selgemaks mõisteks n.n. talgud (vene talundis bomots ehk bamoga), millest võtavad osa lähemad naabrid ja tasu seisab kostitamises ning kogu asi seisab tuleviku vastastikuste teenete alusel. Vene külades toimub sel teel kapsa raiumine. Töö liitumine leiab enam rakendust lihtsate tööriistade kasutamisel vähem kvalifitseeritud tööde juures.

Suure arvu inimeste töö juures on võimalik kaks juhtu: 1) üksikud töölised omis liigutusis pole seotud üksteisega, vaid nad töötavad ainult üksteise kõrval. S.o. lihtne töökogumine (lihtne töökuhje). Kuid 2) on ka juhte, kus üksikute tööliste liigutused toimuvad seotult, kas üheaegselt või mitmes taktis, s.o. tööaheldus. Neist esimene töö liik oleks saksakeeles Gleichtakt-Arbeit (nagu sõudjate töö paadis, soldatite marssimine taktis jne. ja teine liik oleks wechseltakt Arbeit (nagu töö vaiade löömisel; viljapeks kootitega, seppade alasile löögid, püstsaega töötajate töö jne.).

Siin tekib(mõlemil juhul) tootlikkuse suurenemine rütmi jne. tõttu (nt. telliskivide üleandmisel müürseppade juures, kus ühe töö kiirus sõltub teise omast). Töö liitumisel on tähtsust ka sõjaväes, kus muusika takt paneb grupi sõdureid marsi taktis liikuma.

Asume ühistöö viimase kuju juurde s.o. seotud töö (arbeits Gemeinschaft) ehk töösidumus. See esineb siis, kui kaks või enam inimest on tööl, näiteks heina tõstmisel, kus üks tõstab heina koormasse, teine teeb koormat jne. Just samuti on seotud paadisõudjad ja tüürija, vagunijuht ja kontrolöör vagunis, jne. Siin räägime kombinatsioonest, missuguseina seotud töö võib tegelikus elus aset leida.

Toodud juhustes meil on pea- ja kõrvaltööd üheskoos kasutatud, ent ühtlasi olgu öeldud, et ühe kui teise töö suuremat või vähemat tähtsust on võimalik alati kindlaks määrata. Lõpuks on meil pea- ja kõrval töö juures tööd, mis tasutakse tööabinõude alusel, nagu näiteks vene artellides või kaluri artellides, kus üks tööline on paadi ja püügiriistade omanik (saab nende kasutamise eest eraldi tasutud) ja teistel on nende tööjõud see, mille rakendusel nad evivad õiguse tasu saamisele. Eelnimetatud on majanduslikult nõrga inimese võtted. Üldiselt aga need mõlemad printsiibid on tähtsad majanduslikus arengus, õpetades inimest kavakindlale ajajaotusele ja säästule, kasvatades neid intensiivsele tööle. Niiluse oru püramiidid, Messapotaamia hiigellinnad ja Ameerika kultuurrahvaste hiigelehitused jne. on faktid, milledest näeme, mida kõike võib teha ühendatult, ilma olulisemate tehniliste abideta, kui vaid rakendada ühise töö algeid.

C) Tööjaotuse õpetus on võrdlemisi vana. Tema isaks peetakse tavaliselt A. Smithi,kuid viimane laenas selle Adam Ferguson'ilt. Täpse liigitelu selles küsimuses annab Bücher. Büchergi ütleb tööjaotuse kohta sama, nimelt lähemal vaatlusel selgub, et A. Smith pole selle õpetuse esimene autor, vaid ta kordab Adam Ferguson'i poolt esitatud seisukohti.

Smith laiendab tööjaotust lülitades temasse ka produkti üleminekut kuni valmistooteni. Ta ei tee vahet päristööjaotuse ega majandusliku tootmise protsessi jaotuse vahel. Need kaks on täiesti erinevat protsessi , kusjuures esimest nimetatakse tööjaotuseks ja teist - tootmise jaotuseks. P.s. toob Smith veel kolmanda juhu: ütleme kui isik koondab tähelpanu ainult naelte valmistamisele ja saavutab seejuures edu, siis see on spetsialiseerumine ehk kutsejaotus. Tootmise jaotus on tootmisprotsessi põiki lõige ent spetsialiseerumise puhul tööndus jaotatakse pikuti. Võtame viimase juhu näiteks nahatööstuse. Näiteks Siberis on karja tootmine ühes majandis; tekivad parkali ja nahkuri kutsed. Edasi jaguneb nahatööstus paljudeks erialadeks, kus töötavad kingsep, sadulsep jne. kellede ühiseks jooneks on tahe töötada nahatöö alal. See on töö tükeldus.

Need tööjaotuse kolm eri liiki kujutavad kõik endis inimtahtega loodud sotsiaalse arengu nähtusi, kus töö kandub üle mitmele isikule, nii, et igaüks täidab vaid ühte osa töötoimingust. Sünnib töö diferentseerumine (erinemine). Majanduslikud ülesanded lihtsustuvad, kohanevad paremini inimvõimete ulatavusega ja nagu individualiseeruks. Peale nende kolme on veel neljandaks ja viiendaks alaosaks tööjaotuses tööndus e või kutsete tekkimise. ja töö ülekandmise protsess. Nii eralduvad majanduses üksikud iseseisvad osad ja nõnda kitsendub järjest puht kodumajandusliku töö piirkond; see protsess areneb edasi vahetpidamata tänapäeval. Ükskõik millise suurlinna adressraamat toob selleks palju näiteid, et endised kodumajanduse harud muutuvad iseseisva tööndus e ülekandeks. Hoopis midagi muud kujutab endas töö-

ülekandmine (Arbeitsverschiebung), mis leiab rakendamist uute masinate jne. leiutamisega. Varem võttis ülikonna valmistamisest palju inimesi osa peale rätsepa riidetööstuse ketraja, kuduja, värvija. P.s. rätsepale vajalikkude riistade - nõelade, kääride jne. tootjad. Kõik need tegelased jäävad peale õmblusmasina tarvitusele võtmist tahaplaanile. Asemele tuleb masina lukusep, treial, montöör, lakeerija jne. Kogu tootmisprotsessi tervikus mõned üksikud tööosad nihkusid hilisemast varajasemasse staadiumisse. Rätsepatöö on üleläinud osalt rätsepa töökojast masina vabrikusse. Seega ilmneb siin töö ruumiline ümberpaigutamine, s.o. tööprotsessi liikumine ühest ruumist teise. Aja mõttes ta kujutab endise vahetu töö asetamist niisuguse tööga, mis ülekantud lõpptoodangu valmistamiseks selleks vajalike riistadega.

Mis puutub nende tööjaotuse alaliikide tähtsusse, siis tänapäeval evivad ülekaaluka tähtsuse just töötükeldus ja töö nihe. Üldiselt on aga igaüks neist 5-est alaliigist evinud teat. ajal valitseva perioodi. Nii kutsemoodustus esines varasel keskajal, kutsejaotuse mõjujaks oli linnade õitseaeg, mil algas ka tootmisjaotus, kuna töötükeldus ja töö nihe ulatuvad tagasi vaevalt üle 17.s.

Tööjaotuse kasulikud ja kahjulikud küljed.

Majandusteaduses iga tööjaotus evib mitut definitsiooni. A. Smith tuletab tööjaotuse kujud ühest allikast - inimesele omasest tungist - vahetusest. Seega tööjaotus muutuks absoluutseks, loogiliseks majanduslikuks kategooriaks, mis peaks olema omane inimese kõigile arenemise astmeile. Sääljuures näeme aga Smithi enese näitest, et tööjaotusele seatakse vastu olukord, kus seda jaotust ei olnud. Tööjaotus esutub inimese tarvete lõputa kasvu tulemuseks, mis väljendavad inimkultuuri kasvu; mis sunnibki kasutama äärmiselt nii vaimlisi kui ka füüsilisi inimjõudusid. Nii on tööjaotus üks neist kohanemise juhtudest, mis etendab suurt osa orgaanilise maailma arenemise ajaloos.

Vanasti avaldasid tööjaotusele mõju elukutse valiku mõttes isiklikud momendid. Sama näeme hiljem orja ja sõltlaste majanduses. Seal pütsepa, juuksuri jne. valik sai aluseks järgnevate kindlate kutsete eraldumisele. Varemal ajal sündis kutsete valik orjapidaja mõju all. Keskajal - tarvitaja nõudmiste kohaselt. Edaspidi täidab seda osa kapital kaubandusliku kapitali kujul kaupmehe isikus. Meie ajal on seesuguseks tegelaseks ettevõtja, kes organiseerib kogu majandusliku elu. Temast sõltub, mida sööme, joome jne. Kapitalstile on tulukam masstootmine. Tekkib Bücheri skeem: A) tööühendus; B) Ühistöö: 1) ühine töö; 2) töö liitumine: a) lihtne tööliitumine, b) tööliitumine; 3) seotud töö. Siis järgneb juba C) tööjaotus, mis koosneb: 1) kutsete kujunemine; 2) spetsialiseerumine; 3) tootmisprotsessi jaotus; 4) tööprotsessi jaotus ja 5) töö ülekanne. See näib küll keerukana, ent tegelikult on nii positiivseid kui ka negatiivseid külgi tööjaotusel - võistluses tööliste vahel, tööliste asendamine nende naiste ja lastega jne. Kui nõnda hinnata tööjaotust töölise vaatekohast, siis peab ütlema, et kui varem tööjaotuse ja töölise vahel olid tõmmatud üksikud erialalised piirid (tsunftide juures olid eritootjad oma käealustega), siis nüüdisaegne teadus teeb töötavaid masse enam sõltuvaiks sellest. Tuletagem vaid meelde töölise suuremat raskust koha leidmisel kriisi või streigi ajal ja teisalt - ühe töölise asendamisel selle kergust. Teiseks momendiks on tööprotsessis liigselt läbiviidud vahed, mistõttu tööline on sunnitud jääma pea terveks eluks ajaks mingile üksluisele tegevusalale, millega aga kaasleb töölise muutumine automaadiks, mis mõjub tema tervisele ja nürib sageli tema vaimseid võimeid. Selletõttu sotsioloogide ja sotsiaalfilosoofide hulgas pole harva leida vastu suhtumist liht- ja liitkooperatsiooneks.

Osa tööjaotuse vastuväidetega meie tutvunesime ülalpool, kuid eriti vaidlevad talle vastu Tseintsevski, Mihailovski ja Tolstoi, Carlyle, Sismondi, Marx, Kropatkin. Selle viimase sõnade järele: "kapitalistliku tööstuse ideaaliks on lõppude lõpuks ikkagi see olnud, kus inimene, kes ise midagi ei mõista, valvab masina järele; on. n.ö. järelvaataja, keda abistavad üht-teist tegevad "vähemad vennad", ja kellede kõige üle on insener, kusjuures inimesel jääb vaid allapanna, lükata ja vastuvõtta". Tähendab tööjaotus teeb töölisest sõrmede siluja vabrikus, kärrutaja kaevanduses jne., kuid sääljuures pole nimetatud "silujal" ega "kärrutajal" vähematki aimu ei masinast ega muu sarnasest.

Peale tehnilise tööjaotuse, millest just rääkisime, on ühiskondlikul tööjaotusel suur tähtsus, millest oli kõne varem oma kohal. Vastavalt/ta/ võimeile ja kalduvusile (ka naiste ja laste töörakendus) loob aja säästu (tööde mitte katkestuste ja tööde mitte vahetamise kaudu) ja kapitali säästu;

ta tõstab tuntavalt käitise tootlikkust ja võimaldab töö ratsionaliseerimise.

Tööjaotuse kasulikkusele seltsivad aga ka kahjulikud küljed: tööline liig automatiseeritakse, tema kunstiline looming (käsitöö) kaotab tähtsuse ja selle asemele astub ühetoonilisus ja äärmiselt ühekülgne töö, mille all kannatab tööline nii vaimliselt kui füüsiliselt (tõmpus, kutsehaigused jne.), seega ähvardab degenereerumine. Päälegi kaasleb veel naiste ja laste kurnamine ja ühes sellega töötasu vähenemine. Tööjaotus on kutsunud esile kibeda ja terava kriitika (Marx, Sismondi, Carlyle, Michailovski, Kropatkin, Leo Tolstoi jne.), mis päämiselt suunatud küll palju vähem tehnilise töö jaotuse vastu, seda enam aga ühiskondliku tööjaotuse vastu. Kuid see kriitika on osalt ülekohtune, sest neid kahjulikke külgi pehmendavad tööpäeva lühendus, töötingimuste paranemine jne. Ühes sellega kaasleb ka tööliste vaimline ja kultuuriline tõus, ühiskondlikust ja riiklikust elust intensiivsem osavõtt jne.

Tööjaotuse sotsiaalne mõju. Ühiskonna diferentseerumine.

Tööjaotuse tähtsaim sotsiaalne mõju on ühiskonna diferentseerumine, s.o. erinevaisse ühiskondlikesse gruppidesse jagunemine. Nimetatud grupid evivad sageli aga üksteisele vastukäivaid huve ja osutuvad seega arvutute hõõrumiste, takistuste, rahulolematuste allikaiks. Juba varakult erines ühiskonnast preestrite, vaimulikkude kui religioosse kultuse esindajate rühm, kes sageli kasutas oma sotsiaalset võimu. Sellele järgnes ilmaliku maa aristokraatia tekkimine sõdurite ja valitsejate näol, kes osutusid esimesteks suurmaaomanikeks. Edasi erineb kaupmeeste kiht, kelleks olid esialgu sugukonna päälikud, kuna ülejäänud massist eelkõige erinesid käsitöölised. See ühiskonna diferentseerumine on võtnud määratu ulatuse: elukutsete arv tänapäeval on väga suur ja ulatab tuhandeisse (Saksamaal 1907.a. 14000).

Seisused ja klassid.

Klassi kui individualistlik-atomistliku mõiste loob teotsev rühm isoleeritult vaadatuna, kuna seisuse kui universalistliku mõiste loob teotsev rühm vaadelduna tema orgaanilisest iseloomust (O.Spann). Samuti määritleb Sombart kelle järgi seisused on elukõhisustele toetuvad, ühisolemusse orgaaniliselt sisseliigestatud suurliidud, klassid on aga ühiste huvide kaudu mingis majandussüsteemis väliselt kooshoiduvad ühisolemusse mehaaniliselt sisseviidud individualistlikud suurliidud. Klassi mõiste leidis täpsustatud viimistluse Marx'i poolt. Tema järgi klass on kõigepäält majanduslik klass, mis koosneb üksikute ühetaoliste isikute summast, ta tekib põhimõtteliselt seisuste vastuoludest klassivõitlusest, mis eeldab rõhutute ja rõhujate seisukorda. Klassi primäärseks põhjusteks peavad ühed valdust (L.V.Stein,Vierkant, Bücher), teised aga tootmisviise, s.t. töö ja kutsejaotust (marxistid, Schmoller, Philippovitsch, Tönnies). Uuemal ajal Max Weber asendab seisuse klassiga, kus juures ta mõistab klassi all igat ühtlases klassiseisundis leiduvat inimeste rühma, ta toob vastavalt primäärsele tunnusele valdus-, tulundus- ja sotsiaalklassid. Klass põhineb majanduse kui primaadi seisu tunnustamisele, tuletub ühiskonnast kui tervikust ja põhineb ainult vaimsele faktorile. Tema on just oluline orgaanilise ühiskonna kui terviku suhtes.

Lähme üle elukutsete jaotusele rahvusvahelises elus ja ulatuses:

Töö jaotus rahvusvahelises ulatuses.- Näeme tööjaotust linna ja maa vahel, ja rahvaste eriliikide vahel, mis kannab nimetust rahvusvaheline tööjaotus. Peab märkima, et rahvusvahelised tööjaotused annavad jaotuse teatud kutserühmadeks ja sotsiaalklassideks. Tekivad kutserühmad jne.; oma üksiku nõrkuse äratundmine sunnib neid liituma organisatsiooni. Nii tekivad ja alustavad oma iseseisvat elu tööliste ametühingud, arstide ja advokaatide ühingud. Ja just samal alusel tekivad ka klassid. Igatühte neist iseloomustab üheltpoolt oma rühma vastakus teiste suhtes ja teisalt solidaarsus oma huvide äratundmises iga rühma piires. Huvitavamate sotsiaalnähtuste suhtes piirdume sellega.

Mis puutub tööjaotusse eriliikidega rahvaste vahel, siis selle liigne teostamine põhjustab vastuväiteid, mida vürst Rabatkin rõhutab eritootmisharude ühtluse soovitavusest kõneldes. Ja seda nii eriliikide kohta rahvusvahelises ulatuses kui ka ühe rahva suhtes.

Nimelt - sama tööjaotust, mis korraldatakse inimeste vahel, taheti korraldada ka rahvaste vahel. Inimkond taheti jaotada n.ö. vabrikuteks, kellel igal oma eriala. Öeldi (näiteks) - Venemaa kasvatagu vilja, Inglismaa valmistagu puuvillast riiet, Belgia tootku kalevit jne. Ja rahva piires peab teostuma spetsialiseerumine, - et Lion hakkab tootma siidi, Owern - pitse, Pariis - pisiasju, Peterburg - ametnikke... jne. Mitte eitades tööndusliku jaotust riikide vahel, nüüd soovitatakse ikka enam nii üksikuile isikuile kui ka terveile rahvaile neil olevate võimaluste igakülgset väljaarendamist. Kuid

liigsel spetsialiseerumisel on omad ebasoodsad tagajärjed. Ärgem seda siiski unustagem.

Töö teaduslik organiseerimine (Taylor'i - süsteem) ja ta hinnang (Fordism).

Edasise tööjaotuse aluseks on ta n.n. teaduslik organisatsioon, mis on leidnud avaldumist Taylori süsteemis. Taylor tuli kauaaegsete vaatluste järele otsusele, et nüüdisaegne inimkond ei oska korralikult töötada majanduslikul alal. Nimelt - üheltpoolt tööline kas teadmatult või tahtmata ei avalda tööprotsessis kogu oma energiat ja teisalt ta tarvitab tootmises vale elemente oskamatuse tõttu. Siis edasi Taylor peatub eriti töölise teatud loidusel ja selle põhjuseil öeldes, et enamik töölisi mõtleb, et ettevõtja ja töölise huvid on vastakud. Ise ta (Taylor) on veendunud, et huvide vastuolu pole õieti olemas; tarvis vaid kasutada tema süsteemi. Ta ütleb: Teadusliku juhtimise aluseks on veendumine, et ettevõtja ja ta töölise huvid on ühed ja samad". Selle rakendamisel on võimalik anda töölisele kõrget töötasu, ettevõtjale (sellega) madalat tootmiskulu.

Teiseks tähtsamaks Taylori süsteemi põhjuseks on, et käitise juhatus määritleb ise parimad üksikud tootmise viisid üksikute tööliste vaatluse teel selle asemel, et jätta neile selles suhtes iseseisvuse.

Töö-protsessi teostamise algatus kuulub mitte töölisele vaid käitise juhatusele. Sekundimõõtjaga insener määritleb iga töölise väsimuse piirid, samuti tema maksimaalse töövõime piirid.

Taylor ja ta abiline Gilbreth püüdsid ülesande lahendamiseks jaotada tööprotsessi ta algelementideks, reaks liigutusiks ja selgitada, mida neist tuleb säilitada, mida mitte. Eriti üllatavaiks osutusid müürsepa liigutuste koondamise tulemused. 18 eelneva liigutuse juures tavaline loomiskiirus (töötamise kiirus) väheneb arvule 100-120 telliskivi tunnis: Ent rea abinõude juures tulemus tõusis 350.-le telliskivile tunnis. (Nim.abinõudeks on: otstarbekad liigutused, sobivad ja individuaalselt kohandatud tööriistad, hinge tagasitõmbamiseks ja puhkuseks vajalik aeg jne.).Teine vastav näide puutub raskuste kandmist, kus üks tööline laadis päevas raudlatte 12. ja poole tonni asemel 47-48 tonni. Kuid tööliste valikul osutus sellele tööle kohaseks vaid üks igast kaheksast, kusjuures hoopis vastuvõtmatuiks osutusid (antud juhul) intelligentsemad töölised.

Mitmesuguse kaaluga kangide kombinatsioon näitas, et teatud koorma juures inimene võib töötada 58% tööajast ja 42% puhata. Peamine osa langeb sellejuures kandmiseks osavate tööliste valikule. Päämine nõue, mis esitatakse inimesele (kes näiteks peab hakkama kandma rauda) seisab selles; et ta oleks nürimeelne, flegmaatne ja sarnaneks härjaga. Nagu juba mainitud; arenenud ja intelligentne inimene ei ole kindlasti kohane seesuguseks tööks. 75-est inimeste artellist osutusid selleks kohaseks 1/8 (s.o. üks kaheksa hulgast). Taylor ise ütleb, et tarka gorillat on võimalik õpetada tegema seda tööd, saavutades (veel) suuremat tootlikkust.

Jalgratta kuulikeste vabrikus nende sorteerimisel ja kontrollimisel 35 naistöölist hakkasid Taylori süsteemiga tegema sama hulga, mis varemalt 120 naist. Seega töötegemine kiirenes, töötasu suurenes 80-100% võrra ja tööaeg lühenes 2-he tunni võrra. On õigus, et tuli vallandada palju kindlaid, intelligentseid naistöölisi, kuid sellega tõusid tagajärjed 2 ja pool korda väikese töötootlikkuse juures ja suurema juures 9 korda. Taylor väidab, et diferentsiaal tööjaotuse idee osutub tema olulisemaks osaks, kuna sellega määratakse töölise maksimaalne töö produktiivsus. Sellel alusel arvutatakse töö norm ja kõrgendatud tasu. Siiski Taylori arvates kõrgendatud normi tasu arutusel ei tule väga kiiresti edasi minna, sest töölised paranevad igas suhtes kuni 60% (töö tempo kiirendamisel Taylori süsteemi alusel), kuid juba edaspidise tõusu juures nad muutuvad ajameelseiks. Teiste sõnadega, meie tähelpanekud näitavad, et paljudel inimestel ei sobi kiiresti rikastuda...

Taylor kriipsutab kõikjal alla töö automaatsust. Tööliselt ei nõuta mõistuse pingutust, kuna seda tehakse administratsiooni poolt. Taylori süsteemi (taylorismi) rakendamisel ka tarbijale langevad osaks suuremad eelised, samuti nagu see oli ka masinate tarvitusele võtmisega.

Taylorismi hädaohtlikud küljed.

Kõik see, mida öeldakse liiga kaugele viidud töö jaotuse vastu, peab ütlema ka Taylori teadusliku organisatsiooni vastu. Tööline muutub täielikult automaadiks. Ta ei tee enam midagi asjatut, ülemäärast pingutamist, vaid kõik tema töötamine sünnib ilma minutigi peatuseta, mis võib viia isegi tööaja lühendamisele aga ka - füüsilise ja vaimujõu täielikule tühjaksammutamisele. Võib karta, et seesugune teaduslik süsteem viib inimorgani kiirele kulumisele, - kui poleks puhkeaegu. S.p. igal juhul, kui mitte seada ain-

saks sihiks ainult tootlikkuse lõpmatut suurenemist, siis seotud töö tempo suurenemisel tuleb mõelda ka inimesele. Siis tuleb Taylori süsteemi rakendamisele vaadata teatava ettevaatusega.

Teisalt tööjaotuse täiendamiseks on fordism, töö süsteem, mida rakendati H. Fordi hiigel-autotehastes Ameerikas. See süsteem on seotud tööjaotusega hulgaks üksiktoiminguks ja n.n. konvedi,liikuva töö lindi rakendamisega, millel töötletav ese tuleb töölise juurde täpselt teatud ajaks, mis on vajalik selle tööosa kordasaatmiseks. Sellega jääb ära ajaosa kontrollimise pääle, mis vajaline taylorismi juures. Üldiselt siin lähtutakse mõttest, et isegi väiksem sääst korrutatuna, annab ettevõttes hiigel-eeliseid. Kui näiteks 12:000 teenija juures säästa igale ühele päevas ainult 10 liigset sammu, tekib üldine käimise ja jõu sääst 50 miili. Sellised on kaalutlused ühistöö rakenduse kohta.

12. p.

Tööstustöö vormid. Bücher'i skeem.

Käsitöö Bücheri skeemi järele. Käsitöö seisukord uuemal ajal jätab palju soovida. Ta piirab tunduvalt oma minemi ala, olles sunnitud maad andma teistele tööstuse organisatsioonidele. Selle kohta on rida artikleid. Huvitavaid andmeid pakub Saksa kirjandus, kus on süstematiseeritud kujul toodud tähtsamad momendid, mis selgitavad nüüdisaegse käsitöö seisukorda. Sääljuures eriti terav on väljendus nende õpetlaste vahel, kes omasid hea ettekujutuse endisest heast käsitöö käekäigust, mis algas umbes 100 a. tagasi,- keskajast.

Käsitöö harudeks on vähene arv manufaktuure ja vabrikuid, kuid viimased arenesid käsitööst lahus. Võistlust nende tööstusharude ja käsitöö vahel ei olnud tol ajal märgata. Veel praegugi seoses sellega on mõnel käsitöölisel kujutlus, mis pärit käsitöö õitseajast, kus käsitöölised olid jõukad, olles ausad ja õiglased ning lugupeetud. Sellega aga joonistatakse väga paksu värviga, ütleb prof. Bücher. Bücher nimelt kahtleb selle pildi tõelisuses,sest uurides seda, ta ei leidnud tõendust, et 17. ja 18.s. käsitööliste klass oleks olnud eriti jõukas. Ainult näiteks pagareid ja lihunikke peeti jõukaiks. Juba 18. s. lõpul näeme, et neil on tunduvalt vähenenud abiliste ja õpilaste arv. Nii üle 5/6 ettevõtteist olid abilisita ja õpilasita. Sama asjaolu märgib ka prof. Smoller hilisema aja (19.s: lõpul) Saksamaa kohta. Näiteks 1816 a. oli Saksamaal 0,5 miljonit, 1861 a. 1 miljon ja 1895. a. juba 1,3 miljonit käsitöö meistrit. Sellejuures ei tohi unustada, et nendest 1,3. miljonist elas vähem osa maal ja et suurem osa elas magasinide töölistena väikelinnades. Suurtes linnades asus vaid 1/2 sellest meistrite arvust. Selle juures 1895. a. 1,3 miljonist Saksamaal registreeritud meistrist 3/4 peavad oma kutseametit sellideta, s.o. elatuvad suure vaevaga.

Selle muutunud seisukorra õigeks hindamiseks meie ei tohiks unustada käsitöö kui tööstusvormi eraldumist tööstusest ja suurtööstusest. Nimetatu eraldumise põhjuseks on isiklikud suhted tootja ja tarbija vahel linna turul ja selle ümbruses. Käsitöölisel on ettevõte, talupojal kodumajandus; see selgitab, miks nõudmise muutunud tingimused mõjuvad nii suurel määral käsitöö seisundile.

Loen(neli järgnevat alapealkirja. A.A.) küsimust, mis on osalt teise küsimusega seotud: Tööstusliku organisatsiooni vormide arenemine. Tööstuse arenemine avaldub viies pea süsteemis. Ajaloolise järjestuse annab Bücher: 1) kodu-tootmine isiklikuks tarbimiseks; 2) Käsitöö, 3) palgatav ja müüdav käsitöö; 4) kapitalistliku tööstuse kodune süsteem; 5) vabrik, milline kujutab nii manufaktuuri kui ka vabrikut sõna kitsamas mõttes.//Tema areng ja tähtsus majandusajaloos. Tootmine koduste tarvete rahuldamiseks. Kodutootmine - isiklikuks tarbimiseks, leiab aset suletud kodumajanduses, kus puudub vahetus. Selle süsteemi juures kodu-tootmine läbib kõik kodumajandi osad, kusjuures on võimatu eraldada tööd koduse majapidamise alal tootmisest endast. Tööstus kodutootmise kujul on vanem kui põllumajandus. Koduse tootmise alla kuulus: vibude, noolte valmistamine, pottide, anumate,põletamine; algeline savitööstus, nahkade töötlemine, terade jahvatamine kivide abil, onnide ehitamine ja mõnikord ka metallide töötlemine. Parajas ja külmas vöötmes kaotab maa harimine juhusliku iseloomu. Kogu majandus korrapärastub. Suvel on esiplaanil töö vabas õhus ja talvel esineb tooraine töötlemine kodu-tootmise juures. Tootja huvi oma kätetöö suhtes ületab tootmise aja enese, sest ta teab, et ta teeb seda omale. S.p. ka vanast ajast säilinud rahva kodutööstuse tooted on saanud meie ajastul eeliseiks, rahvuslikult stiilsete mustrite allikaiks.

Ürgaegse majandi koostises edendasid orjad või pärisorjad (odava tööjõu mõttes) tähtsat osa, sest nende abil võis hoida kodust tootmist endisel ta-

semel. Sellisena figureerivad pärisorjad=käsitöölised Karl Suure kui ka Keskajal. Ent siis algab vahetus oma võidukäiku; arenedes alul kingituste näol sõjasaagist ja hiljem otsese vahetuse näol. Juba Vanas- Kreekas rikkad orjade valdajad müüsid osa viimaste toodetest turul. Veel sagedamini tegid seda talupojad omi ülejääke müües. Bücher ütleb, et Keskaja Baltimaal oli üheks levinenumaks kauba esemeks jäme villane riie (n.n. vadhmal), täites isegi raha aset, ja millist veel praegugi (siis kui elas Bücher) valmistavad Eesti talunaised. Näiteks paljudes kohtades Venemaalgi arenes kodusest tootmisest mitmekesine küla väiketööstus. Kuid arenemine võib minna ka teist teed, kusjuures tekib uus kiht "töölised" ning sellega kaaslevalt teine süsteem - palgatav käsitöö.

Käsitöö ja tema vormid. Palgatav ja müüdav käsitöö.

Käsitöö on selline tööstuse vorm, kus väiketootja töötab võõrale tarbijale ilma kaubandusliku vahemeheta. Teda iseloomustab täiel määral kunni tootmine, seega tootmine ikka otse tarbijale. olgu see siis tellimise kaudu või ka väikese lao-loomisega, ning isegi turul ja laadal müümisega, ikka jääb käsitööline otsesesse sõltuvusse tarbijaga, tootja ja tarbija vahel puudub kaubanduslik vahemees. Ka minemiala jääb ikka lokaalseks: linn ja selle lähem ümbrus. Käsitöö ongi spetsiifiliselt linnaline nähtus, mis pidi langema tsentraliseeritud riigi arenemisega. Käsitöö jaguneb palgatööks ja müüdavaks.

Tasutööd ehk tasukäsitöö on tööstuslik kutsetöö, mille juures kuulub tooraines kunnile (Kunde) töötellija ja töövahend töölisele. Kui peretöö oli seotud tihedasti maamajandusega, siis osav käsitööline vabaneb sellest seosest ja loob oma tehnilisele teadmisele toetudes põhimikuvaldusest sõltumatu olelu. Sääl juures ta evib lihtsa töövahendi; kuid ei tunne käitiskapitali. Seepärast tööndab ikka võõrast toorainest, mille talle hangib selle tootja, kes ühtlasi ka valmistoote tarbijaks. See=juures a) palgatööline kui päeva- või tükitasuline astub ajuti kunni majandusse, saab sääl süüa ja sageli ka öömaja ja jääb kuni pere tarvete rahuldamiseni - nim. seda rändkäsitööks ehk rändtööks (Störarbeit) nt. rändrätsepad, - õmblejad jne. Alul oli rändkäsitööliseks koguenud naaber, kes abistas tähtsama töö sooritamist nõu ja teoga. b) palgatööline omab oma kindla käitiskoha kodugi, milles ta töötleb kunnilt hangitud tooraineid tükitasu vastu, nim. seda kodukäsitööks ehk kodutööks. Sageli käsitööline on siin vaid ülevaatajaks ja tootmise tehniliseks juhiks; nt. veski pagariahi, kuivatis, plekksepp jne. See esineb sagem tugevate, raskesti transporditavate tootmisvahendite juures, näit. raskete tööriistade edasikandmise korral (sepatööriistad). Sellal oli tööstustehnika seotud maaga ja tooraine ammutamisega; osav tootja ehitab oma olelu sõltumatult põllutööst. Kuid tal on ainult lihtsad tööriistad ja p.s. puudub tal tootmiskapital. Ta kasustab tootmist võõra tooraine juures, kusjuures ta saab tooraine selle käest, kes on selle tooraine toodete tarbijaks.

Palgatava käsitöö vormid. Kodukäsitöö (Heimwerk, Lohnwerk ja Preiswerk).

Selles süsteemis esinevad kaks isesugust vormi: 1) kas tellija ülespidamise ja tasu eest (tehakse mõnd tööd). Mitte eriti kauges minevikus töötasid nii (naha) parkalid ja praegu töötavad nii veel õmblejad, töötades kodus, või 2) kui palgataval töölisel on töökoda oma korteri juures, kellele tuuakse tellimisi, nagu näiteks pagar, mölder, kangur jne. Seda vormi nimetatakse kodukäsitööks (Heimwerk). Vastavaid näiteid leiame Steicki (?) "Misjonär Rosenstein jutustistest" rändava käsitöölise elu kohta. Samuti ka Venes ja L.-Slaavimaal esinesid 100.000 sedaliiki töölist, küll puuseppi, kiviraiujaid, rätseppi jne., kes elasid alalise matkaja elu viisil, ja töökohtade suurte kauguste tõttu nad sageli puudusid kodust poolte aastate viisi.

Käsitöö tekkimise ajaloolised teed.

Ajalooliselt need kaks palgatavat käsitöö vormi arenevad erilisel teel. Heimwerk'i liikumata tootmisvahendite ainuvalduse alusel tekivad veel võimalikud segavormid nende mõlema käsitöö vormi vahel. Alul on seesugune töölineine kui asjatundlikum oma naabrite hulgas, on - võiks öelda- vastavate tööde juhatajaks, kuna töö täitsid kliendid ise. Nõnda on praegugi külades, kus üks peremees on teatavaks abiks tööde juures just oma tehniliste abinõudega.

Veidi hiljem näeme juba müüdava kösitöö vormi ilmumist (Preiswerk). Seda tööstus-tegevuse vormi võiks nimetada käsitööks kõige puhtamal kujul, mis on oma olemuselt tootmine tellimise peale. Nagu ajaloost näeme, palgatav käsitöö aitas suuresti käsitöölisi vabaneda orjusest ja mõisa korra sõltumisest, sest ta ei nõua iseseisvuse alustamiseks suurt varandust. (Olgu mainitud, et tsumfti aegsed käsitöölised ei olnud mitte rikkad).

Materjali toomine tellija enda poolt esineb kõigi Keskaja käsitööliste juures. See vältas ka siis, kui tellija ei tootnud enam oma kodus nahku ega riiet. Väga pikalt areneb meistri enda-hange tellijate kraami suhtes. Alul teeb meister seda kehvematele tellijatele, kellel omal ei olnud vastavat materjali, millest tellitud eset valmistada ja hiljem alles meister hangib seda ka rikkamaile tellijaile. Nõnda palgatav on palgatava käsitöö vormi juures mõlder pagari tööstuse suhtes jne.

Palgatavast käsitöö vormest kaob linnades kõige varem rändkäsitöö, kuna tsunfti käsitöölised pidasid jahti n.n. bonhasenite (käsitööliste) peale. Tungiti vägivaldselt käsitööliste majja ja avaldati jämedat survet. Siiski mõnel alal - nimelt ehitusasjanduses on palgatav käsitöö püsinud praeguse ajani. Üldiselt märkame aga äärmist killustust ja segipaisatust nende üheaegses olelus. Ajajooksul põhjapanevate tööliikide asemele astus see tööstuslik organisatsioon, millist tuntakse käsitöö nime all ja millest rääkisimegi eespool. Teda võiks nimetada ka "müüdavaks" käsitööliseks (selle sõna kitsamas mõttes) ja ta erineb palgatavast käsitöölisest sellepoolest, et viimane saab tasu (sissetulekut) ainult oma töö eest, s.t. töö eest, mis ta ise võtab tellimisena vastu ja mida ta ise teeb, kuna "müüdav" käsitööline teeb teise isiku poolt vastuvõetud töid, tellimisi, ja saab tasu oma kulutatud töö jõu eest, mis nagu müüdud teise isiku (ettevõtja) käsutusse. Ühesõnaga, tootmine, tellimistöö ja minemi-tootmine (turule tootmine) on põhjused, mis eraldavad varema käsitööstuse vormi hilisemast. Töö tellimise peale ja töö turu jaoks tähendab teineteist siis, kui kätte jõuab n.n. surnud hooaeg. Käsitöölise minem on ju kohalise iseloomuga. Käsitööline müüb tarbeid kohalikule tarbijaile, keda pole palju, kusjuures ta kui tootja tunneb tarbija ees teatud vastutust töö korralikkuse jne. suhtes.

Tooraine hankimine ja valmissaaduste müük eralduvad täiesti teineteisest. Ent esimese soetamise (ostu) tingimused mõjutavad suuresti teise rahuldavat (või mitterahuldavat) läbiviimist. S.t. kui oleme tooraine eest maksnud liigkõrget hinda, siis valmis-saadus on seda kallim ja vastupidi. Kuid üldiselt, hinna kõrgendused kaovad, kui tooraine tööstusse kulgemisel ei läbi paljuid käse. S.p. on igati soovitavam, et tootja omaks vajaliku tooraine otseselt selle allikast. Sama lugu on valmistoote müügiga, - saadakse seda juhtida tarbijani vahenditult, siis kaovad hinna kõrgendused sellelt.

Nimetatud asjaolusid arvestades, käsitööliste seisus omandab teise sotsiaalse seisukoha ja siirdub sõltumatude linnakodanike koostisse. Aga teisalt - eespool mainitud otsesed suhted käsitööliste ja tarbijate vahel, tingivad käsitöö väikese ulatuse. Ja tema laiendamiseks on eeldusi ainult teatud kitsa piirini. Seesugusena esineb ja selles kõiges peitubki tööjaotus Keskajal, milline loob iseseisvaid olelu allikaid ja mis oli tsunftide vaheliste lõpmatute tülide põhjuseks.

Läänes on käsitöö linnaline moodustis.

Kodutööstus, manufaktuur ja vabrik.

Edaspidise majandusliku elu evulutsioonina 17. ja 18. sajandil tekib minemi, - uute tingimuste ja rahvaarvu alatise kasvamise tõttu, uus tootmise süsteem rahvusvahelise turu kohaselt. Bücher ütleb, et seda märgiti manufaktuuris ja palgatavas käsitöö vormis. Esimest hakati nimetama eksitusse viiva sõnaga - "kodutööstus". Bücher soovitab nimetada seda "väiketööstuse kapitalistlikuks süsteemiks". Teine kujutab endas praeguse aja vabrikut. Kuid Bücher teeb siin vea: väike kapitalistliku tööstuse kodune süsteem on uus asi, kuna manufaktuur on oma tüübilisel kujul tsentraliseeritud tootmine, vabrik oma masinatega, kus töö jaotuse süsteem laialt tarvitatav.

Väikesed tootjad jäävad siiski iseseisvaiks; neile kas makstakse tasu avansina ette, või antakse tooraineid või on teine iseseisvuse aluseks see asjaolu, et väiketootjale kuulub tehniline seade (kangateljed, õmblusmasin). Omades ühe tarbija, ta (s.o. kodutööstuse toode) kulgeb ühe või mitme vahetaliitaja kätest läbi. Selles peitubki kodutööstuse peaprijoon ja tomast tööline rippuva nõrkuse kõige olulisem põhjus. Kui kapital kodutööstuses haarab oma kätte ainult minemi asjanduse, siis vabrikus haarab ta kogu tootmisprotsessi. Seega vabrik erineb kodutööstusest samuti kui regulaarne sõjavägi erineb kirju koosseisuga rahvast. P.s. vabriku jõud põhineb tööjõudude otstarbelisel kasutamisel. Näit. 100 vabriku töölist alati loovad palju enam, kui 100 iseseisvat käsitöölist. Nii palju selle kohta, kui käsitöö ja vabriku vaheline võitlus sünnib tehnika alal.

Kuid vaatamata vabriku tootmise tehnilistele eesõigustele, jääb kodutööstus tõenäoliselt veel kauaks püsivaks tootmisalaks valmistavate kaupade suurte erinevustega.

Iseloomustades neid viit süsteemi, näeme, et 1) kodutootmine on saa-

duste valmistamine oma majapidamises enda tarvitamiseks; 2) Käsitöö on töö tellija juures; 3) palgatav ja müüdav käsitöö on töö tellimise pääle; 4) kodutööstus (ehk teisiti kapitalistliku tööstuse kodune süsteem) on destentraliseeritud (s.o. kesklaiendatud), kuna 5) vabrik on tsentraliseeritud (keskkohta koondatud) kaupade valmistaja. Kodutootmine on materjalide ümbertöötamine kodu majapidamiseks. Palgatud käsitöö on tootmine võõrastele majanditele. Käsitöö õitseaeg ühtub arenenud linnamajanduse ajajärguga. Kodutööstus viib meid linnamajandusest rahvamajanduse juurde, kuna vabrik on väljaarenenud rahvamajandusest.

Käsitöö seisukord enne ja nüüdisajal.

Tööstus--vormina on käsitöö iseloomulik hilisele keskajale (XII-XV s.), mida nimetatakse käsitöö "kuldseks ajaks" (linnamajandus), käsitöö oli organiseeritud siis linnatsunftidena. Väljaspool tsunfti käsitööline ei saanud töötada, konkurents puudus käsitööliste vahel äärmiselt levinud reglementeerimise tõttu. Meister töötas sellidega, kelle arv harva üle kahe võis tõusta. Enamikus siiski vaid üks sell, või ei ühtegi. Reglementeeritud tööstusrakkim (Gewerbeverfassung) püsis kuni 19. s. keskeni, millal ta asemele astus tööstusvabadus. Avardusid uued turud ja arenes rahvamajandus Bücheri mõistes. Käsitööle mõjusid eelkõige muutused tarvete kujunemiseks. Tekkisid lokaliseeritud tarvete keskendused (suurlinn, sõjavägi, suured riigiasutised jne.). See nõudis masstootmist, mis omakorda seisis seoses tarvete uniformeerimisega, ühesugustamisega ja moekarjetega. Need kõik eeldavad odavat toodet, mida võib anda ainult vabrik masstootmisega. Kuid ka modernne kultuurelu esitab ülesandeid, mida käsitöö üldse ei suuda sooritada (auru-kraana, määratute sildade sõjalaevade jne. ehitus). Sellega kaasleb veel kodumajanduse arenev suund kõik valmistootea osta kauplusest, kus on võimalik valik ja võrdlus. Kõik need ja palju muid põhjusi viisid käsitöö allamäge. Siiski ei saa öelda, et käsitööliste arv oleks määratult vähenenud, vaid vastupidi: ta kohati 19.s. jooksul näitas tõusugi. Sääljuures on käsitööreistrite arv tubliste vähenenud, käitised ise aga suurenenud. Vastupidi linnale on käsitööliste arv maal kasvanud.

Käsitöö erisused(muutused ning iseärasused) ja ta seisukord tootmise ja müümise olukorras. Uusimal ajal tekkivad muutmise põhjused.

Teatav kohalik nõudmise kogum oleneb rahvastiku koondumisest suurtesse linnadesse. Samuti osutuvad mõju suured ülesanded, mida tõstab esile tööstuses nüüdisaja kultuuriline elu, mis käsitööle saavutamatud. Näit. veduri, sõjalaeva, silla ehitamine jne. ületab käsitöö tehnilised võimalused, kusjuures tuleb ka arvestada käsitöö vältimatu aeglusega. Teame, et vanad kirikud ehitati sajandite jooksul, ja p.s. sellega ühenduses oleva suure riisikoga. P.s. mängib märgitavat osa kolmandaks - üha suurenev nõudmise ühtlus. Suurt tähtsust evib siin ka mood, mis laseb inimesi ühtlaselt rõivastuda, tekitades seega nõudmist masskauba järele. Käsitööstuslik tootmine osutub selleks liig kalliks, kuigi ta selle eest vastab individuaalse maitse rahuldamisele. See viimane on ainult ühele osale ostjaile (just kõrgema hinna tõttu) kättesaadav. Neljandaks on selles suhtes olulised kodumajanduse muutuvad tingimused. Meil praegustes elutingimustes pole aega oodata ega tellida käsitööstusliku tootja käest soovitavaid tarbeid, vaid meie tahame ja peame ostma eseme korraga, valmiskujul, mitte aga tellima osiseid ta tootjate juurest. Kuigi käsitööline teeb ühe asja tervikuna, meie ometi tahame osta ärist valmisasju ja p. s. saada neid ruttu (osta). Meie kardame ebaõnnestunud tellimisi või mittetäitmisi, tahame pealegi võrrelda omale ostetavat eset teiste samalaadsetega jne: See aga tähendab, et käsitöölisel on raske rahuldada otseselt tarbijaid. Ta peab töötama lattu, magasiini, mis muudab tootmise kapitalistlikuks ja kaotab käsitöölise iseseisvuse. Keskendusele nõudmise alal peab vastama ka keskendus tootmise alal, mis õõnestabki käsitööd. Näeme käsitöö väljatõrjumist vabriku töö poolt, kuna kapitalistlik tootmine atakeerib käsitööd kogu rindel. Näiteks vanast kudumisetööstuse laostumisest on saanud oma peamotiivi Haufmanni kurbmäng (9.pildis), kus Haufmann ehitab oma töö sisu just Sileesia kangrute elule ja tööle. Samas olukorras olid nööbitegijate, köievalmistajate jne. tööalad. Siin mängib aga teatavat osatähtsust asjaolu, kas antud käsitöö lubab: 1) töötada ka paranduste alal ja 2) käsitöö tööstusala kitsendamise vabriku või kodutööstuse poolt.(jaguneb nelja üksikusse liiki - à la Bücher).

Need nähted leiavad aset mitmel kujul: a) rühm erisuguseid käsitöö harusid koondatakse ühte suuremasse ettevõttesse. Näiteks mööblivabrik, tõllavabrik jne., kuhu kuuluvad mitme ala käsitöölised. Sama näeme niisuguses masinaehituse nagu veduri, vaguni tehases, piljardi ja klaveri vabrikus jne.; b) sagetasti alad, mis kõlbavad vabriku või kodutööstuse aladeks, võetakse

käsitöölt ära. Näit. raamatuköitmine andis tööd paljudele iseseisvatele käsitöölistele; nüüd on selle ala (suuremalt jaolt) okupeerinud paljud erisugused ettevõtted, kelle ülesandeks on vaid tellimiste vastuvõtmine. Samuti odavama mööbli valmistus läks vabrikute kätte ehk koondati kauplustesse. Tislerile jäi enamikus peenasjade töö. Pagareid ähvardas vabrikuline leiva valmistus. Samuti vabrik võtab endale tootmise algstaadiumid, jättes edasise käsitöölistele. Rasked algstaadiumid on kohased masinaile, kuna hilisem peenem töö tekitab tööstuses vähem kulu poolvabrikaadi kujul - sepp rautab hobusele hobuseraudu, tisler kasutab valmis tahvleid, harjategija - valitud harjaseid jne.

Esialgsed seesugused muutused käsitöös tunduvad vastavate käsitöö osade poolt teat. kergendustena, mis lühendavad ja lihtsustavad tootmisprotsessi ja võimaldavad sellega kiiremat ja suurema hulga töö läbiviimist . Näit. tisler teeb enam suve jooksul kirjutuslaudu, kui ta saab selleks vastavat valmismaterjali (vineerplatesid, hööveldatud laudu jne.) Kuid see jätab teat. osa käsitöölisi = meistreid tööta, võttes nende iseseisvuse. Paljud endised käsitöölised muutuvad kokkupanijaiks, kohaleseadjaiks - tisler paneb platesid, sepp - hobuseraudu - uute tööde meneteludes. Need asjaolud kõigutavad käsitöö jalgealust. Näiteks võib võtta poonitud n.n. Viini mööbli valmistamist, terastrosside tarvitusele võtmist kanepi köie asemele, või savinõude asendamist metall ja emaleeritud nõudega. Nii võtab suurtööstus salaliku sõbra maski näo all (võttes nagu käsitööliselt üleliigse raskuse) käsitööliselt lõppude--lõpuks kõik käest ära, avaldudes ettevõtja kapitali mõjus.

Käsitöö võitlus oma seisukorra säilitamiseks.

19,20.s. vahetusel peeti võimalikuks käsitöö elustamist, milleks aeti n.n. keskseisusepoliitikat. See evib majandusliku ja poliitise külje, kusjuures viimane oli konservatiivsuselt eriti tähtis. Majanduslikult aga nähti käsitöös vastumõju kapitalismi süvenemisele ühes selle pahedega (kriisid, töötus; jne.). Keskseisusepoliitika pääõhutajaks oli romantiline kool (Adam Müller, Carlyle, O.Spann jt.), isegi tehnikuid (Simens, Reuleaux j.t.) kuulus siia.

Käsitöö valusamaks konkurendiks ei olnud niivõrd vabrik kui just kodutööstus ja kaubanduslik ettevõte. Alles teises järjekorras võib nimetada suurtööstust. Käsitööliste seisukorra parandamiseks käsitöölised muretsesid kõrval=tööalasid nt. maamajandusest , linnas olid suurtes majades portjeed ühtlasi käsitöölised (rätsep, kingsepp jne). Kuid selline tegevuse kuhjamine oli ikkagi ajutine väljapääs. Palju rängemalt mõjus aga hinnapoliitika, kuna linnades tunduvalt tõusid korterite, majade ja põhimiku üürid. See sundis käsitöölist linna keskusest ikka kaugemale, isegi maale asuma. Tooraine-te nõutamine muutus kalliks vahemehe kaudu ; aga kodutööstusel võimaldus odava naistöötõu (tegi kodutööstuses tööd majandusetöö kõrval) kasutamine. Üldse tööstus võib tarvitada kõrgesti kvalifitseeritud ja kallist tööjõudu, odava lihttöötõu kõrval, kuna käsitöö peab ikka kasutama kvalifitseeritud tööjõudu, mis pole siiski esmajärguline.

Käsitöö ei saa kasutada vabriku tootmistehnika paremusi, kuigi üksvahe loodeti uut elujõudu käsitööle loosungiga "tagasi kunsttööstusele", mis aga ei annud mingeid tulemusi. Eriti propageeriti veel (isegi W.Siemens'i ja F. Reuleaux poolt) väike-jõumasinate ja elektrijõu päästvat mõju, kuid selgus siiski et ka siis masinajõu odavus suhteliselt tõuseb masina suurenemisega. Päälegi integreerivad masinad lähevad liig kalliks, differentseerivaid masinaid läheb aga palju. Kuid vabrik võib nt. kolme kihitusega töötades saavutada palju kiirema amortisatsiooni. Sellele lisanevad vabrikule võimaliku tehnilise tööjaotuse paremused (eriti taylorism). Pole tähtsuseta ka vabrikute soodsamad toorainete ostutingimused, soodsamad minemitingimused jne. Veel loodeti raskusi ületada ühinemise teel - ühistegevuse õlgadel. Nii tekkisid, krediit, - minemi-, toorainete jne. ühingud. Kuid need andsid siiski vähe tulemusi, sest vastastikune konkurents oli loonud uue käsitöövaimu, mis väga palju pidurdas ühistegevust. Selle ühistegevusele võõra vaimu tagajärjel muutusid need ühingud sageli kapitalistlikeks. Käsitöö oli oma aja üleelanud, tema languse tõkestamine kõigi vahendeiga oleks ka naiivne.

Käsitööga võitleva tööstuse vormid.

Esineb käsitööde liitumine. Näeme vabrikutes käsitöö töökodasid tootmisprotsessis tarviliste paranduste teostamiseks. Näiteks õlletehastel on oma pütsepp, konservi vabrikutel on oma plekisepp jne.

Teatud osa mängib ka paljudel juhtudel esinevad käsitöölise vaeseremise tagajärjed, mistõttu ta on sunnitud loovutama oma iseseisva kutseala suurtööstuse kasuks. Vanal ajal meie näeme järk-järgulist portselani ja pergamendi kadumist; - puunõud asendavad plekk, portselaan või savinõusid. Muu-

seas näit. koguni vanni tegi pütsepp. Nikerdaja ei tee maju enam nii nikerdiste rikkaks. Inglistina tööstus on samuti peaaegu kadunud, sest inglistinast taldrekud on moest läinud.

Lõpuks väga levinenud protsessina esineb käsitöölise muutumine kodutöösturiks, kes töötab kaupluse, magasini jaoks, mis teeb teda sõltuvaks kaubanduslikust ettevõttest. Meistri töötoodang satub tarbija kätte ainult magasini kaudu. Seda tingivad asjaolud, et 1) näeme linnades kallist töökoja üüri, mis sunnib käsitöölist viima oma töökoja agulisse või koldrisse ehk pööningule, kuhu juba ostjaid vähem tuleb; 2) mängib siin osa ka ostjaskonna huvi osta ainult sealt, kus suurem valik ja kus on võimalik asja ümbervahetada pisemagi ebakohasuse korral. Ja p.s. läheb ostja ikka meelsamini sinna, kust ta saab osta mitut vajalikku asja korraga, selle asemele, et otsida igat käsitöölist eraldi, ainult käsitöö pooldamise pärast, mille säilitus paistab mõnelegi ainult tehtud sõnadena. Kui käsitöö toodab valmiskaupa, mis ei rikene ruttu ja mis on toodetud keskpärasteks tarveteks, siis suurtööstus toob käsitööle suurt kahju ka ilma suuremate tehniliste soodustiste kaasabita. See aga tähendab, et käsitööl jääb üle ainult spetsialiseeruda. On oluline kaupluste ühendamine töökojaga, see on selleks, et säiluks ühendus tarbija ja käsitöölise vahel. See on eriti maksev osava rätsepa suhtes, kes toodab nõudlikule rahvale, klientuurile. Ühenduses ülalnimetatud protsessiga igal pool Saksa linnades, nagu seda tõendavad paljud kaubanduslikud. sotsiaalpolitiliste sihtidega eriühingud, käsitöö meistrite arv on vähenenud, kuna nende abiliste arv on tunduvalt suurenenud. S.t. et need ettevõtted muutusid kapitalistlikumaks. Maal on seisukord teine. Seal - Bücheri arvates - käsitöö on veel teat. määral kindlustatud. Seda s.p., et maal (Saksas) osutusid elutingimused soodsamaiks ja p.s. säilusid suguluse, naabruse sidemed, tasuti vastastikuliste nõudlustega jne. Näeme, et 1895 a. Saksa keisririigis maal elas 675.000 käsitöö meistrit, enam kui poole miljoni abilise ja õpilasega. See on kokku üle 1,5 miljoni käsitöö-käitistes tegutsevaid isikuid. Kuid kui siia veel lisada käsitööliste perekonnad, siis ka tagasihoidlikuma arvestuse juures saame üle 3. miljoni inimese, kes käsitööst saavad ülespidamist maal (Saksas).

Näeme käsitöö seisukord osutub praegusel ajal paljudel juhtudel küllaltki raskeks. Peetakse võitlust käsitööga kahelt poolt, kodutööstus ja magasinid ühelt poolt ja teisalt - suurtööstus. Siiski selle viimase poolt tundub võitlus nõrgemana, sest suurtööstus esineb uutel aladel. Iga nähtuse kohta on tähtis teada peale selle nähtuse staatika (tasakaalu õpetuse) ka dünaamikat (õpetust jõududest ja nende varal tekitatud liikumisest). S.p. vaatame kuidas käsitöö püüab kaitseda oma seisukorda nii erineva jõuga võitluses.

<u>Hindade võitlus. Lootused tehnika muutusele.</u>

Käsitööline tarvitab veel teisi abinõusid, püüdes omandada kõrvalteenistust, ühendades - kus see võimalik - käsitööd põllumajandusega - ja p.s. ühendades paljuid tegevuse harusid. Peavõitlus sünnib aga tööstussaaduste turul. Nii algab praeguse aja kapitalistliku suurtööstuse ja käsitöö vahel hindade võistlus. Kuid käsitöö püüab siiski kaitsta oma seisukohta. Ta võitleb: 1) töötingimuste pärast koha suhtes, kus toimub tööstus. Siinjuures märgime, et linna põhimikurendise tõstmine vähendab käsitöö väljavaateid hindade suhtes, kuna kallimad ruumid on käsitööle raskuseks; suurtööstus jaotab need kulud suurenevale hulgale tootmises. Kodutööstuses ei ole neid kulusid 2) töö objekti pärast. Meie ajale vastava tendentsina võib konstanteerida fakti, et suuremalt osalt tooresmaterjali valmistamise koht eemaldub selle materjali tarvitamise kohast. Endisel ajal käsitööline omas sagedasti tooresmaterjali kohapealt, ostes seda ümbruskonna talunike käest. Nüüd aga tooresmaterjal tuleb suuremalt osalt kaugelt, nagu näiteks saapanahk; teatud puusordid, ja teised materjalid tuuakse vahest koguni välismaalt. Näiteks mõne Vene puuümbertöötamise käsitöö langust põhjustas puidu kallinemine. Langevale käsitööle saadi abi, kas 1) tema tagasipöördumisest suurtööstusele või 2) väiksemate jõumasinate rakendamisest või elektri jõu kasutamisest tootmises. Kuid osutus ka, et erilised kunstinäitused ja kunsttööstuskoolid töid enam kasu suurtööstusele, mis saavutas palju edu kunstiliste esemete suhtes (nagu kunstraamatu köitmises, kunstsavinõude jne. valmistamises). Mis puutub väiksemate tehniliste uuenduste jne. tarvitusele võtmise võimalusse käsitöös, siis selle mõju jäi varju peamiselt väiksemate jõumasinate kallidusest, s.o, asja majandusliku külje tõttu. Masintööriist nõuab vähem kulusid. Emmeri andmetel maksab New-Yorkis aurumasin (5.hob.jõuline) 754,5 saksa marka ja 100 hob. jõuline maksab 154,9 ja 3000 hob.jõuline - 78,1 saksamarka. Iga hobuse jõud maksab odavam, kui aurumasin sisaldab enam hobusejõude. Analoogiline pilt on elektrimootori juures. Kui mootor on 1. hob. jõuline, siis on ta hind 216.-, kui 10. hob. jõuline, siis 183 Saksa

marka, ja kui ta on 500 h.j.-ne, siis 93 Saksa marka. Sama näeme ka töömasinate eneste juures. Nende suhtes on suurem tähtsus käsitöö jaoks n.n. integreerivatel (täiendavatel) masinatel, mis moodustavad ettevõttes teatud süsteemi tootmisprotsessi arenguks. Muidugi ei võta käsitööline omale selliseid integreerivaid masinaid, mis maksavad palju, mis on suured. Kui kõrge masina hind langeks ära, siis on selge, et ta tooks kasu käsitöölisele. Käitises on seda enam vaja töölisi ja kapitali, mida suurema masina ta võtab.

Ent on näha kogu ökonoomilises sfääris püüdu, mis väljendub kogu protsessi keskenduses. Siin näeme 2)pikendada tööpäeva, b) tootmise tempo enese kiirustamist masinate juures, järjelikult ka tööliste intensiivsuse tõtmist. Teises järjekorras näeme masinate tootmisprotsessi laienemist tervikuna,mis on võimatu käsitööle juba oma olemuse poolest, sest see viib teise sfääri, väljaspoole käsitöö piire. Sellega seostub muidugi ka kõrgem tootmise tehnika.

Selles võistluses käsitöö ja suurtööstuse vahel omab tähtsa koha võitlus tööjõu eest. Liigse maarahva linnadesse valgumise tõttu viimastes suureneb kvalifitseerimata tööjõu pakkumine. P.s. suureneb sellega veel tööotsijate, n.n. õppimata tööliste, naiste arv. Viimane nähtus tekib kodumajanduse muutuva organisatsiooni tõttu. Paljud nimetatud naistest valmistasid varem kodus üht-teist vajalikku lihtist tarvet aga nüüd nad peavad seda ostma mujalt. Naiste eelnimetatud produktiivne tööjõud, mis oli varem rakendatud kodus, on nüüd suunatud rahateenimisele. See kõik alandab töötasu, kuna naiste tööjõud on üldiselt odavam meeste omast. P.s. perekonnas-elavad naised otsivad ainult lisateenistust ja nõustuvad selletõttu madalama töötasuga.

Suurtööstus, kasutades seda olukorda, kasutab lihtsamateks toiminguteks naiste tööjõudu. Selle tagajärjel ettevõtted kutsuvad ametisse üksikuid häid tööjõude - nagu juhtideks odava tööjõuga töölisile, millega aga läheb üldine keskmine tööline ettevõttel vähe maksma. P.S.tuleb pidada silmas ka, et kapitalistlik ettevõte kasutab kodutööstuse süsteemi.

Käsitööstusliku ühinguto tähtsus.

Muuseas - selles käsitöö võitluses oma seisukorra eest, mõned panid suuri lootusi sellele, et käsitööl läheb korda kindlustada oma positsiooni, kasutades käsitööliste ühisusi, artelle... Viimaste hulgas võib eraldada n.n. krediitühingute ja tootjate ühingute rühme. Mis puutub I rühma tähtsusse, siis siin tuleb peatuda esmalt krediidi tähtsusel käsitöö suhtes. Leiame siin krediidi realvõimalusi, mis seotud krediidi usaldamisega, mitte aga moraalset krediiti. Selles suhtes väljendati antud mõtet järgmise lausega: "Krediidi piir asub tasumise tõenäosuse piiril". Järjelikult - (arvestades käsitööliste vähesto realvõimalustega) krediidi võimalus kapitaliseeritava käsitöö jaoks on äärmiselt piiratud. Peab ütlema, et mitte kunagi pole krediit teinud liht käsitöölisest kapitalisti ega annud talle võimaluse võistelda suurtootmisega. Kui kõik käsitöölised oleks muutunud väikekapitalistideks, oleks selle toodang suurenenud ja võistlus kasvanud,mille tagajärjel neist osa kohe kaoks, mille asemele ilmuks kapitalistlik suurtootmine. Krediidi abil päästa käsitööstust on utoopia, nagu ütleb seda Sombart.

Mis puutub tootmisühingute tähtsusse käsitöö alal, siis peab kohe mainima nende vähest arengut viimase kolmveerand sajandi jooksul. Alates 19.s. 40-test aastatest väljendub see sedalaadi säilinud organisatsioonide viletsa - mõnekümnelise - arvuga. Issaev annab huvitava pildi sellest, võttes vaatlusele tööstusühinguid Saksamaal ja Prantsusmaal. Solidaarsuse vaimu arendamiseks käsitööliste seas, teeb takistusi pideva kujuline vaen nende vahel, mis on seletatav omavahelise võistlusega. Kui tsunfti ajal ei olnud võistlust, asutasid käsitöölised tooresainete ostmiseks jne. vastavaid ühinguid. Nüüdsel ajal ei saada muud teha, kui kiirustada käsitöö vormi lagunemist. Sombart ütleb selle kohta, et just selle tõttu võib käsitöö säilida, kui harrastatakse ka oma saaduste müümist alla tootmiskulude,ja kus osa kulusid katavad kõrvaltulud (kas omatakse oma maja). Muidu aga tuleb, kas 1) oma töökoha viia üle linnast maale; 2) säästa; 3) meistri ja ta perekonna elatisnõudeid alandada; 5) alaealiste õpilaste instituudi rakendust kasutada käsitöös.

Seega tootmisvorm, mis vastab majanduselu muutunud tingimustele, astub kõrvale ja annab maad uutele vormidele. Siiski käsitöö ei sure veel lõplikult, ta vaid astub tagasi teisele positsioonile. Alevites ja linnades aga töötavad edasi töökojad tellijaile, keda ei rahulda massilise toodete tootjad.

Käsitöölise olukorda võrreldes keskajal temast alamalseisva rahvakihiga (orjadega ja vaesema rahvakihiga maal) näeme, et käsitöölistel oli siis õitseaeg, ent nüüd on nad määratud pikaajalisele kadumisele. Käsitöölised,

kui linna seisus, kui tugeva rühma kadumine, - see on kurb, räägib Bücher, ent nende asemele astuvad rühmad, kes teenivad ühistööl (üldist tööd) rahva elu ehitamisel.

Käsitöö ja kaubanduslikud vahemehed.

Käsitöö suurimaks vaenlaseks osutusid kodutööstus, eriti aga kaubanduslik vahemees. Linna rahvastik ikka enam ja enam rahuldab oma tarbeid magasinides kus tal võimalik valida ja võrrelda, Kaubanduslik vahemees ikka enam surus käsitööliso kodutööstuse töölise seisukorda.

Käsitöö teotsemise raskuspunkti nihkumine Läänes.

Käsitöö oli keskajal tüüpiliseks linna tööstusvormiks. Rahvamajanduse arenguga on aga ka käsitööline sunnitud taanduma, alates suurlinnast ikka väiksemasse linna, säält alevisse, edasi maale, külla, kus on paremad säilimisvõimalused. Sama protsess läheb ka ühe linna piires, kus käsitööline taandub keskusest ikka perifeeri poole ja majades jällegi paremast korterist keldrikorterisse.

Vene linn käsitöö pole kunagi sellist tähtsust evinud kui Lääne oma, sest Venes oli [illegible] majanduse periood vähe arenenud. Peeter Suure ja Katarina II katsed käsitööd luua jäid paberile. Tsunfti- kord on venele üldiselt võõras. Kuid käsitöö ei ole Venele siiski võõras, sest ta arenes siin tänapäeval, ja enam kui Läänes, kuid mitte linnas, vaid maal (eriti Lõuna- Venes).

13. p.

Kodukäsitöö (kustaarse) mõiste ja olemus.

Kodukäsitöö ehk kodutööstus, s.o. et töötatakse oma kodus, kuid mitte teatavale tarbijale vaid laialdasele turule, kusjuures tarbija ja tootja vahele ilmub kapitalistlik vahetalitaja.

Erijooned. Kodutööstus seisab: 1) tööprotsessi detsentralisatsioonis ja 2) tööliste detsentralisatsioonis.

See kahekordne detsentralisatsioon toob kaasa tootmisse kasuliku ja mittekasuliku tagajärje. Sellest aga edaspidi.// Tema tehnilised ja ökonoomilised Mis puutub ettevõtja funktsioonesse, siis need seisavad mitte tootmise majanduslikus küljes, vaid minemi organiseerimises. Kodutööstuse juures näeme ettevõtte tegevuses majanduslikku ühtlust hulga väliselt erisuguste töökodade juures.// erisused. Kodutööstuse kasulikkus ja mittekasulikkus a) ettevõtja ja b) töölise seisukohast. (lt.)

Kodutööstuse mittekasulikud küljed ettevõtja seisukohalt: 1) tootmisprotsessi tehnilise teostamise võimatus või raskus; 2) küllaldase hulga tööliste hulga puudus kohapeal, keda võiks vajaduse korral (nõudmiste suurenemisel) paisata tootmisse. Kuid kõrvuti nende pahemustega peab mainima ka kodutööstuse kasulikke külgi ettevõtja seisukohalt: 1) suur odavus - a) väiksed ainelised kulud (odav ruumide sisseseade, valgustus ja kütmine). Seega jääb ära põhikapitali amortisatsioon; b) võimalus tarvitada selle tootmise protsessi juures naisi ja alaealisi, s.o. odavat tööjõudu. P.s. meie näeme siin sagedasti, kui detsentralisatsiooni teatavat tagajärge, sotsiaalse seadusandluse poolt kitsenduste äralangust, nagu pühapäeva pühitsemine, alaealiste töö keeld jne. Edasi - madal töötasu, pikk tööaeg, annavad võimaluse odavamaks tootmiseks, mis on kõik kasulikud kodutööstuse iseloomu jooned ja mis leiavad hindamist ettevõtjate poolt. P.s. puudub kodutööstuse tööliste organiseerumine. Kuid kõik need kasulikud eeldused hakkavad mängima praegu juba väiksemat osa, sest reas riiges kodutööstus on seatud seadusandlise kontrolli ja kaitse alla. Näiteks Saksamaal hakkavad töölised sõlmima tariiflepinguid, mis viivad ühtlustamisele vastavate vabrikute töötasude kategooriatega. P.s. selle vormiga ühineb tootmise suurem liikumise võimalus (s.o. vähendamine või suurendamine) tootmise katkestamise teel.

Teiselt poolt, selle tootmise liigi paremused töölisele on: võimalus jaotada aega oma äranägemise järgi; kuid tema suhteline vabadus jne. on ainult näiline. Ent ka pahemused on kaunis olulised, need on: 1) väiksem töötasu, 2) töölise suurem kindlusetus [illegible] ja 3) kodutöölise organiseerimise puudumine, mis on kahjulik kogu töölisklassile.

Selleks, et kodutööstus võiks tekkida ja oleleda, on tarvis rida kaasaskäivaid tingimusi: 1) tootmise võrdlemisi madal tehniline tase. Näeme, et mida rohkem on arenenud ühel või teisel alal tootmise tehnika, seda halvem on kodutööstuse seisukord, sest seda kergemini võidakse siirduda suurtööstusele, mis hakkab tõrjuma välja kodutööstuseid. 2) On tähtis, et kohapeal oleks detsentraliseeritud (kesklaiendatud) tööjõude, kes soovivad võtta sellest osa. Siin kodutööstuse võitluses suurtööstusega - mängib suurt osa võimalus rakendada koduseid inimesi, kes ei taha või ei või minna vabrikusse. 3) et töö oleks hooajalise iseloomuga, mis võimaldab tõmmata tarbekorral mees- või naistöölisi töösse, keda võib sama kergesti jälle vallandada (s.o.

Kapitalisti tööstuse kodune süst. - 77 - (4.aine)
hooajalik tootmine, mis seotud mõe tujudega.)// Tema tekkim. ajalugu erinajas.

Kodutööstuse tekkimine ja arenemine sündis väga mitmel teel. Kodutööstuse tähtsamaid tekkimise viise on kaks: 1) käsitöö arendamine või täiendamine või isiklike tarvete rahuldamisega seotud küla kodutootmise edasiarendamine, 2) tema tekkimine seoses teatavate käsitöö alade kujundamisega. Viimane leidis aset Venes, Skandinaavias (Ida- Euroopas). Lääne- Euroopas esinesid mõlemad arenemise liigid. Kuid p.s. on ajalooliselt tähtsam arusaamisele jõudmine, kas kodutööstus tekkis peale või enne käsitööd. Selles suhtes on (peale käsitööd) iseloomulik Lääne-, ja enne käsitööd - Ida- Euroopa.

Meil on selge, et kodutööstuse arenemise ajalugu on kapitalistliku tööstuse arenemise ajalugu. See viimane tungib majanduslikku sfääri nimelt kodutööstuse maski all. Tekkis majandus=ajaloos kodutööstuse ajajärk.

Esimesel juhul selle arenemise ees leidis aset poole tuhande aastane organisatsioon, mis püsis veel pool tuhat aastat. Teisel juhul leidis aset käsitöö- kodutööstuse arenemine nendes maades, kus esines veel naturaalne majanduskord.// Tema arengu iseärasused Venes. Kodusüsteem ja vabrik.

Eriti huvitavalt arenes kodutööstuse arengu protsess Venemaal. See toimus sagedasti teisiti, kui seda arvasid paljud uurijad. Näiteks 18. s. lõpul tekivad väliskapitalistide poolt asutatud puuvillavabrikud. Suurvabrikud on ülevõimul, kuid siis ilmneb imelik nähtus: vabrik kutsub ellu kodutööstuse; hoogsalt areneb kodu-käsitöö Sfiski maakonnas. Selgub, et kodu-käsitöö halvab vabrikut, mitte ümberpöördult.

Kui kudumine sündis vabrikutes, siis leiti, et ka käsitsi kudumine on õige lihtne. Sellepärast vabrikandid leidsid olevat kasulikuma, anda kudumise materjali talupoegadele. Nii 18. s. lõpul annavadki puuvillavabrikute omanikud ketramise materjali koju. 19. s. see komme levis ruttu ja kodune kudumine tõrjus välja vabriku. See laguneb. Näeme, et vabrik kutsus ellu kodutööstuse. Arenemine tarvitas nähtavasti vastupidist teed. See on täiesti seletatav selleaegse tehnilise arenguga, mil võtted tootmisel olid lihtsad, tööabinõud odavad, töö kergesti äraõpitav jne.; ja nii tekibki vabriku asemele suurtootmise kodune vorm. Suurtootmine jääb aga edasi kapitalistlikuks, sest kuigi vorm end muudab, sisu jääb ikkagi endiseks. Siin tuleb nähtavale, kuidas tootmise võtted loovad ühe või teise tüübilise majandusliku vahekorra. Seega kodu-käsitööle kaasaaitav vabrikute olemasolu ei näita antikronismi (vigade ajaarvamises); vaid näitab tootmistehnika mahajäämist. Muutub see viimane, ilmub masin, kodukäsitöölised kaovad, ühistöökojad lõpetavad tegevuse, töö valgub vabrikuisse. Algab protsess - kodutööstuse väljasurumine vabriku poolt. Tööstus-kapital, andes koha kaubanduskapitalile, saab jälle tagasi oma õigused. Nii kujuneb asi mitte üksi puuvillatööstuses, vaid ka paljuis teistes. Näiteks 59% töötajaist olid vabriku või suurtöökodades töötegijaiks. Siia kuulusid puuvilla; siidi, villa, kuldtresside kudumine, pagunite ja mänguasjade valmistamine, harjade valmistamine ja teised väiksemad tööalad. Mis puutub puuvilla tootmisse, siis vastav tabel näitab töölis-te arvu puuvilla vabrikuis 50. kubermangus Euroopa Venemaal (Tugan- Baranovs-kv):

	1866 . a.	1879 . a.	1894-95 . a.
Töötajaid vabriku hoones ja	94.566	162.691	242.510
kodustöötajaid	66.178	50.152	20.475

Näeme, et tööliste arv vabrikuis kasvas. 1866 a. kodutööliste arv moodustas 70% vabriku hoones töötajate arvust. 1894-95 a. aga kodutöölised moodustasid ainult 8% viimastest. Kuni 60. aastani kodutööstus asendas vabriku, sellest ajast aga vabrik hakkas asendama kodutööstust.

Selle juures praegusel ajal L.- Euroopa kodutööstuse vormid jagunevad kahte ossa. 1) kodutööstuse vanemad vormid tekkisid kapitalistliku majanduse algastmeil, mil selle lagunemise protsess vastas algelisele tootmisele, tootmisele isikliku tarvete rahuldamiseks. Nad ilmuvad väga sagedasti külas, ärakasutades aeglaselt tekkivat maaelanike ülirohkust ja kujutavad kapitalismi tungimist tööstuselu sfääri maal. Selle kodutööstuse vanema vormi tähtsamaiks näideteks on mitmesugused tekstiiltööstuse vormid (endisel ajal ketramine; praegu kudumine, väiksete metall mänguasjade ja tööriistade valmistamine.2) Uuemad vormid tekivad ajajärgul, mil majanduslik kapitalistlik kord on juba kõrgel arenemise astmel. See on suurlinnade hoogsa kasvamise ja arenemise ajal. Selle vormi arenemise iseloomustavaks tingimuseks on see, et tööliste kujunemine tekib neist kihtidest, elanike rühimitustest, millised lagunesid majandusliku arengu uute tingimuste mõjul (nagu meistritest).

Kodutööstuse organisatsioonix liigid. Mis puu-

tub kodutööstuse tüübilistesse vormidesse nende organisatsiooni seisukohast, siis nad on väga mitmesugused, kusjuures ühed siirduvad teistesse. Tuleb vahet teha koduse töö ja töö vahel töökojas. Töö kodus esineb meie ees kõigil neil juhtudel, kus kodutööstuse töölised on tegevuses oma tootmisalal enda eluruumes. Sotsiaalselt seisukohalt nad aga kujutavad kõik kapitalisti seisukohast vaadatuna ühtlast massi nimega - kodutööstuse töölised. Oma tootmis-vormilt on need üksik- või perekondlikud ettevõtted; see viimane on vorm, mille isiklik koosseis kujutab perekonda, kelle vahel on maksev tööjaotus. Sellest oleneb ka esimese tootmisvormi piiratud iseloom. Näiteks endisel ajal siidi ketramine, mänguasjade valmistamine ja meile lähemal ajal - kingsepa töö ja pesu ümblemine. Viimasesse alasse puutuvana tuleb meile meelde õmblejanna suremata kuju inglise luuletaja luuletusest "Laul särgist". Kuigi ka töölise ja kapitalisti vahel leiab aset vahetus, siis see ei muuda sisuliselt seda vormi. //Sweeting süsteem. Tema olemasolu tingimuste vaatlus

Kodutööstuse organisatsiooni teiseks liigiks on töökoja töö (Werkstatt-arbeit). Siin on tootmisprotsess töölise erakorterist siirdunud tootja eritöökotta. S.o. vanem vorm ja käsitöö endise korralduse otsene järg. Asi seisab selles, et meister, palgates töölisi ja juhtides neid, ei ole enam iseseisev tootja, vaid ta töötab kapitalistile. Olles kapitalisti suhtes tööline, ta samal ajal mängib peremehe osa tema poolt palgatud tööliste suhtes. Siin eemaldub perekondlik tootmine, tarvitatakse palgalist tööjõudu.

Põhimõtteid: Sombart näiteks eraldabl) kodu-tööstuse vanema vormi; - käsitöödena korraldatud kudumistööaladel, nagu endisel ajal villatööstus, hilisemal ajal siiditööstus ja 2) uuema vormi, mis on tuntud sweeting süsteemina. S.o. n.ö. "higi väljapigistamise" või "higistamise süsteemi" nime all tuntud. Esimese vormi töö sünnib vahetalitaja töökojas, kes juhib tootmist ja kes on sõltuvuses ettevõtjast, kes peab kauplust (kontori), võtab vastu tellimisi ja täidab enamikus kaubanduslikke funktsioone. Teine võimalus on gi juba Sweeting süsteem, mis esineb, Lääne-Euroopas iseloomustava konventsionaalse (kokkuleppele põhinev) tööstusena, mille ülesandeks on valmisriiete ja pesu valmistamine. Ta nagu oleks määratud selleks, et käsitöötusalasid viia manufaktuuri ja vabriku valdkonda. Ei maksa mõtelda, et töölisjõudude ekspluateerimine oleks ainult tal iseärald uses; ei, - töölise ekspluateerimine on omane ka teistele tööstuse vormidele, kuid ta paistab siin eriti silma. (Sweeteri töö vaene, mittetasuv töö). Kuid sweeterigi olukord on paha just kehva tasu tõttu, - pealegi sõltub ta suurkapitalisti võimust, milline organiseerib tootmist ja hoiab teda oma mõju all. Majandusteaduslikus kirjanduses on korduvalt tähendatud, et praeguse aja Inglismaad iseloomustab kodutööstuse nimetus (Sweeting süsteem) s.o. higi väljapigistamise süsteem. Element, kes seal töötab, koosneb - leskedest, töövõimetute naistest ja Austria juutidest. Viimased on tegelikult higi väljapigistamise süsteemi tõttu halvemas seisukorras, kui oma kodumaal. Uurijad, kes uurisid Sweeting süsteemi; ütlevad, et näiteks juudi naisemigrandi elu seal kujutab aeglast suremist. See on suurkapital, mis dikteerib ette need rõhuvad tingimused. S.p. ka seal, kus toodetakse otseselt kauplusse, töötajate seisukord kui niisugune ei ole kuigi hiilgav, vaid nad jäävad kaitsetuks, nende olukord ei muutu paremaks. Näiteks Saksamaal meie leiame hirmuäratavat ekspluateerimist kus puudub vastav töökaitse). Töölised püüavad nimetatud olukorda paranda [illegible] (et endid veepeal hoida) - tööpäeva ülemäära pikendamisega, kõikide perekonnaliikmete tööle rakendamisega ja väga madala töötasuga rahuldudes. Kodutööstuse geograafilise jaotuse suhtes näeme, et see on näiteks Saksamaal levinud mägistes maa-osades, kuhu teede olude tõttu pole vabrikusaadused saanud sissetungida. Et vabrikuga võistleva kodutööstuse allajäämine on mööda-pääsematu, s.p. ühiskonna ülesandeks on, et siirdumine uutele aladele sünniks töölistele vastuvõetavas kujus. Töölisseadusandlus vabrikute suhtes on headtegev abinõu, kuid ta riskeerib jääda tagajärjetuks kuniks pole kõrvaldatud kodutööstuse süsteemi peapahe - ülimadal töötasu. On tehtud katseid minimaal-töötasu kindlaks määrata seadusandliku reguleerimisega Austraalia koloonias Viktoorias. Euroopa maadest tegi Inglismaa 1909 a. esimese otsustava sammu, seades sisse töötasu reguleerimise (valitsuse poolt) mõningais kodutööstuse harudes. Sama tegi Saksamaa 1911. a. kuni 1917. a. Austria 1918. a., Schweits 1919. a., Prantsusmaa 1915. a. jne. Need riiklikud korraldused olid teatud ühiskondlikkude rühmade püüete tulemuseks, et kõlbustada töö tingimusi.

Mitte üksi altruismist (ligemisearmastusest) vaid enda säilitusest tuleb ühiskonnal võtta vastu selle, kes valmistab esemeid meie koduseks tarvita-

ja tema tähtsuse hinnang.

miseks. Odavalt ostetud ese võib olla, ta tarvisele valmistamise kahjulikkuse tõttu, kahjulik ostjale. See asjaolu kutsuski esile läinud aastasaja lõpul ostjate liigad Ameerikas; kes ei ostnud esemeid, mis valmistatud liiga odava töötasuga tööjõu poolt. Sellised organisatsioonid (sidt) soodustasid vastutustunde tekitamist kõrgemaseltskonna daamide hulgas nende vastu, kelle poolt olid toodetud nende saadused.

Muuseas - teaduses väga sageli kodutööstuse vormide määramises esineb geneetiline (s.o. asja tekkimisse, algusse ja arenemisse puutuv) seisukoht. Nõnda näiteks Gelesnov seab selle tootmisvormi küsimuses oma jaotuse aluseks ajaloolise tunnusmärgi; Tema arvates iseseisev kodutööstus kujutab eneses vanemat arenemise vormi, mis tekkinud käsitööst(kuid ka kodutootmisest külas) siis, kui tekkis laiem turustamise võimalus. tika.

Tekkimise allikaks oli paljudel juhtudel kodutootmine külas, isiklike tarvete rahuldamiseks.// Vaba ja sõltuv vorm.Tugan-Baranovsky.Selle jaotuse kriti-

Kodutööstus (kustaas) valmistas ühesuguseid asju müües neid turul või laadal. Kuid peagi kodukäsitöö saaduste müüki hakkasid toimetama kapitalistid-ülesostjad, kes ajasid asja laialt. Praegu leidub kodukäsitööstust mitmel pool, nimelt seal, kus puudub tarvidus tunduvalt laiendada tööstust. Olgu öeldud, et ülesostjal on turustamise seisukohast paremad väljavaated , võimalused, sest tal on suurem kapital, turu ja muude asjassepuutuvate tingimuste teadaolek jne. Ent ülesostja vahetalituse tõttu halveneb kodukäsitööliste olukord,kuna ülesostja püüab suruda alla kaupade hindu. P.s. näevad ülesostjad, et peale turustamise oma kätte võtmist on võimalik võtta ka tootmist ennast enda kätesse.

Detsentraliseeritud kodutöö on varustatud tugevate tootmismajandi vahenditega. Selle juures ülesostja jagab materjali kodutöölistele koos vastavate mustritega. Ent seesugune tootmine jääb ikka alla vabrikutootmisele. Kuid mõnikord siiski kodutööstus kannatab välja sarnast võistlust (ajutiselt) ja vahel tõrjub koguni väljagi vabriku. Viimane asjaolu oleneb turustamise tingimusist ja üldisest tehnilisest seisukorrast.

Tugan-Baranowsky klassifikatsiooni alusel tuleb eralda kaht põhitüüpi: ühe tüübi juures võib panna tähele tootja alluvust kapitalistile. See on kodukäsitööstuse sõltuvaks vormiks. Ja teist nimetatakse alluvuse momendi äräjäämise tõttu - vabaks vormiks.

Väiketootja on suhteliselt vaba. Suurtööstuse kodune süsteem esineb kahel kujul: müüdava ja palgatava kodutööonduse kujul. Kusjuures ollakse kapitalistliku ettevõttega lähedalt seoses.

Kodukäsitööstuses esineb ühel juhul sõltuv vorm, - kui töö saadus on määratud kindlale töösturile (s.o. palgatav süsteem) või kaupmehele (s.o. ostu süsteem), ja teisel juhul vaba vorm, - väiketootjal on vabadus, ta võib müüa oma töö saadust kellele tahes. Tugan- Baranovsky arvates tuleb siin teha täpset vahet.// Kodutööstus linnas ja maal.(vt 6 rida allapoole A.A.)

Ent teisalt - vaba vorm võib muutuda (muutub) sõltuvaks vormiks, kui seda sunnib kapital. Varem asus Tugan- Baranowsky teises seisukohas (omas suures töös "Vene vabrik") jäljendades Bücherit, kuid siis hiljem selgus talle, et teatud juhtudel ei saa kodutööstust võrrelda kapitalistlikuga.

Paiguti peab aga Tugan- Baranovsky oma klassifikatsiooni heaks.

Kapitalistliku tööstuse kodune vorm on levinud küla- ja linnatööstusena terves reas mais. Teda leidub meil Eestis mõlemal kujul. Väga suur oli ta levik Venes, kus tal oli eri nimetus (kust..... perevetska) ja kus ta oli oluline maarahvale.

Talve perioodi pikk vältus sundis külarahvast otsima oma jõu rakendamist kodutöös, mida tehti kohapeal ja väljaspool kodu. Kodutööstus esineb lisateenistusena. Meie näemegi kodutööstuse suuremat levikut vähe viljaka muldkonnaga ja väheste kruntidega maakohtades. Kodutööstuse tuntava arengu suhe muutis talumajapidamise kõrvaltööonduseks; mitte kodutööstus polnud kõrvalteenistuseks vaid ümberpöördult.

Kodutööstus olenes sellest: 1) millised toorained on käepärast töötlemiseks ja 2) millised olid antud maakoha ninemi teatud võimalused. Kodutööstuse põhiharudeks olid puu, savi, metallide, karusnahkade ja kiudainete töötlemine. Seoses sellega näeme eriliste kodutööstuse keskuste tekkimist, kuhu siirdusid terved, vahel väga suured ringkonnad ja mis haarasid kuni 10.000 kodutööstuse töölist.

Teatud sarnasust neis tingimusis võib märgata meil Petserimaal, Narvataguses ja Peipsi ääres, kus vähem maavaldus on sundinud rahvastikku otsima lisateenistust väljaspool või kodutööstuses.

Kodutööstuse tööliste arvu kohta Vene majandites on olemas väga mitmepalgelisi väiteid. Arvati seda 10-15 miljoni vahele. Tugan- Baranowsky arvates tehti esimene asjalik kokkuvõte (häälda) Gripikovi poolt, kusjuures selgus, et maakubermangudes oli 1.700.000 kodukäsitööstuse töölist, kelledest 1.500.000 töötasid vabalt turule ja 200.000 kapitalistlikule tööturile.

Mulle näivad need arvud vähe tõenäolikud.

Külakodutööstuse seisukord Venes oli raske. 19.s. lõpul ja 20. s. alul võis ta paljudes harudes kõnelda langusest. (Omal ajal tuli mul sellel teemal ajakirjandusse astuda suurte artiklitega). Küla kodutööstuse töölise teenistus oli äärmiselt väike. Nädala teenistus 6-7,5 Eesti krooni loeti läinud sajandi 90. aastatel rahuldavaks. Näiteks kalavõrkude kudumises ei ületanud päeva teenistus 30-35. senti. Kudujal, kodutööstuse töölisel, kes valmistas puuvillast riiet, keskmine päevane teenistus ei ületand 900-aastate alul 6-6,5 rubla kuus, ja seda samal ajal, kui kudujad vabrikus said 10-15 rubla kuus.

Läänes oli sama lugu. Näiteks Saksamaal naistel oli meeste pükste õmblemise eest tasuna ettenähtud 10 pfenningi, ja ühe tosina lihtsate seelikute õmblemise eest maksti 35 pfenningi. Samuti Prantsusmaal oli kodutööstuse teenistus väga madal. Nii näiteks saadi armulaua kleidi õmblemise eest 10,5 ennesõjaaegset franki.

Pöördudes tagasi Vene kodutööstuse iseloomustamise juurde, mainime, et ta raske seisund oli tingitud võistlusega väljaspool, vabriku tooted asendasid kodutööstuse tooteid. Näiteks sepa naelte asemele astuvad vabriku naelad, pastelde asemele saapad, kodukoetud riide asemele sits ja muu sarnane.

Kodutööstuse positiivne külg (iseseisvus) osutus lähemal vaatlusel näiliseks, sest see iseseisvus olenes ülesostjaist. Võeti küll tarvitusele abinõusid kodutööstuse tootmise parandamiseks ja arendamiseks, nagu seda oli abi riigi poolt jne., kuid kahjuks olid need kõik puudulikud. Ka maaomavalitsused pöörasid oma tähelpanu kodutööstuse tehnilisele arendamisele ja paremale minemile, mille tagajärjel elustusid eeskujulised töökojad. See korraldus kindlustas kodutööstureile tooraine ostmist ja minemi minekut. Samuti etendasid suurt osa vast. näitused kodutööstuse kunstilise maitse arendamises.

Kuid kõik need abikorraldused pidid tuginema kodutöösturite isetegevusele. Selline tegevus nõudis semstvodelt suuri summe. Näiteks Moskva Semstvo aitas 500. kodutöösturi perekonda (p.s. osa veel kaudseid abivajajaid), kusjuures 45 miljonit krooni oleks olnud vajalik kõikide rahuldavaks abistamiseks, milline summa oli aga liig suur semstvole.

Üldiselt võttes on küllaltki tähtis rahvaloomingu säilitamine kõiges ta omapärasusis. Nii tõusis suur huvi selle vastu ja talle võimaldatakse kaasabi. Nägime Läänes suurt nõudmist Vene kodutööstuse tööde järele (pitsid jne.). Sama nähe ilmnes Soomes ning meilgi Eestis.

14. p.

Suurtööstus.

Suurtootmine. Juba Vana-aeg tundis suurkäitisi. Nii kasutas Nikia kaevandus kuni 1000 orja; Rooma familirustika ja famili-urbania koosnesid 5.-10., isegi 20.000 orjast. Kuid need ei olnud kapitalistlikud ettevõtted.

Nüüdisaegne suurtööstus Euroopas arenes alates 1850. a. ja Inglismaal 19. s. algusest. Suurettevõtted meieaja mõiste järgi on tehnilis-majanduslikust vaatekohast manufaktuur ja vabrik. Sellises kujus tuleb arvata nende algust uusaja esimesse perioodi.

Mõned uurijad pidasid õigeks teravat vastandamist vabriku ja manufaktuuri vahel, väites, et manufaktuuris töö sünnib pea eranditult käsitsi, masinate kasutamiseta, kuna vabrik osutub aga masintootmiseks. Bücheri arvates ei osutu see vastandamine õigeks, sest need mõlemad vormid on seoses. Nende mõlemi iseäraldus seisab selles, et nad kujutavad majandusliku organisatsiooni suurtootmist suurele turule ja tehniliselt osutuvad tehnilise konstruktsiooni edasise arengu kujuks.

Bücheri järgi on vabrik tööstusliku käitise selline liik, mille juures ettevõtja korrapäraselt oma käitises annab tööd suuremale arvule töölisile väljaspool nende korterid. Vabrikud sellisena iseloomustab: 1) tootmise tsentralisatsioon, 2) otstarbekas töökulutus, 3) tehniline tööjaotus ja 4) suur seisev kapital.

Manufaktuur.

Manufaktuuriks nimetatakse sellist tööstuslikku, kapitalistlikku suurtootmist, kus valmistusprotsessi olulised osad sooritatakse käsitsi. Manu-

faktuur on tsentealiseeritud tööstusvorm, ja ilmestub kindla teotsemisega. Ta tekkimine tõi kaasa palgatööliskonna tekkimise.

Manufaktuuride areng Lääne-Euroopas. Selle arengu viisid.

Manufaktuur tekkis Itaalias 14. ja 15. s. Edasine areng oli juba aeglane, kuna selleks olid olulised takistused. Lääne-Euroopas kapitalistlik tööstus arenes 16., 17. ja 18. s. küll kiiresti, kuid kodutööstusena ja ei mitte manufaktuurina. (Tsunftid): Kõige loomulikumana sel alal esinesid kapitalisti võimu all olevad töötajad; oma töökodade ühendamine ühte kohta, kus kapitalist võis juhatada ja kontrollida neid. Ent siin vajati suuri majanduslikke eeldusi, see aga kindlustas toodete ühtlust, töötleva materjali kvaliteedi garantiid jne. Selletõttu hakkas ilmnema järkjärguline kodutööstuse ülemineek tööruumidest - manufaktuurkäitise töökodadesse. See oli üks manufaktuuri tekkimise viis Lääne-Euroopas. Palju suurema tähtsuse evisid kaks teist viisi: riigivõimu poliitika, poliitilisil ja fiskaalseil motiivel. Selles sihis reas riiges valitsus asutas enda juures tööstuse uusi harusid, eriti portselaani, siidi jne. manufaktuure, meelitades tööde eestegijaiks välismaa meistreid. Need välismaa käsitöölised, hoolimata tsunfti kitsendusile, osutusid paljude suurte manufaktuuride loojaiks.

Teine toetus, mida osutati riigi poolt vasttekkinud tööstuse vormidele, seisis raske küsimuse soodsa lahendamises kaasaaitamises, mis puutus tööjõu hulkades leidmist. Nimelt vabad inimesed ei läinud meeledi manufaktuuri.

Tööjõudude väljasurumise protsess tolleaegsest tööstuse ja põllutöö vormidest ei olnud veel kuigi edukas, ja leida töölisi manufaktuuri (vabalt) oli võimatu. Riik tuli siin tööstusele appi, kuna tema käsutuses olid vanglates, vaestemajades jne. vaba tööjõudu. See tööjõud anti ettevõtjatele teatava tasu eest kasutada, millega riik vabanes ühtlasi liigseist kuludest. Need on kolm peamist teed mida mööda arenes manufaktuur Lääne-Euroopas.

Manufaktuuris oli töölisi harilikult 10-30, hiljem üle 100. Tema paremused seisid tööjaotuses; töökontrollis; peapuuduseks oli aga mehhaaniliste töövahendite puudumine. Eespool märgitud manufaktuuri tekkimise esimene viis - kodutööstuse üleminek manufaktuuri - oli kõige haruldasem. Selle takistuseks olid kodutööstuse manufaktuuriga sudred paremused, võrreldes. Kodutööstuses tööline oli iseseisev omas töötegemises, manufaktuuris aga lepingu põhjal seotud ja alistatud ettevõtjale. See oligi peapõhjuseks, miks talupojad kui ka käsitöölised ei tahtnud asuda manufaktuuri. Teiseks - eriti kõikuva minemiga tööstusharudes edistussüsteem võis minemit palju kiiremini piirata kui manufaktuur. Kolmandaks - manufaktuuri ehitamine oli seotud suurte väljaminekutega (hoonete ehitamine, valgustus; kütte jne.), mis puudusid edistussüsteemil. See põhjuastas ka Venes 18. s. nähtuse, et manufaktuurid ja vabrikud, mis tekkisid riigi soodustuste tõttu, muutusid hiljem kodutööstusteks.

Tuleb aga märkida põhjust, miks siiski kodutööstuse üleminek manufaktuuri toimus (s.o. manufaktuuri tekkimise esimene eesmainitud viis). Nimelt oli kodutööstus kui niisugune väga hajutatud, mittevõimaldades töö menetelude parandamist ega küllaldast kontrolli, mistõttu esinesid raiskamised, võltsimised jne.

Manufaktuuri ja vabriku areng Venes. Possessioonilised (omanduslikud) vabrikud Peeter Suure ajal.

Manufaktuuri areng Idas oli samalaadiline Lääne omaga. Vaatleme kas või Venet. Peeter Suur pööras suurt tähelepanu tööstuse ja kaubanduse arengule. Olles omandanud Läänes merkantelismi poliitika alged, ta arendas sama programmi alusel tootmisharusid, emisjoone jne. seoses sõjaasjandusega (lina ja purjeriide tööstused). P.s. osutas ta tähelpanu mäeasjandusele. Nii oli siis Peetri valitsemis-aja lõpuks 233 vabrikut ja tehast, kusjuures mõned neist varustasid peale siseturu ka välisturgu (eestkätt rauaga ja purjeriidega). Niisuguste vabrikute asutamise soodustamiseks oli välismaa meistrite ja vabrikantide soodustatud kutsumine. P.s. pidas Peeter silmas töö- ja kasvatusmaja elanikele käsitöö õpetamist. Kõigele lisandusid veel riiklikud abirahad ja laenud ning p.s. vabriku omanikele kuulus õigus omandada talupoegi, sõltlasi, nii, et viimased moodustasid vabrikute päralduse (s.t. nad ei olnud mitte vabriku omaniku omandused), olles vabrikutest lahutamatud, olles n.ö. vabrikute talunikud. Nii evis vabrikant sundtööjõudu ja vabrikud said isegi kõlblust parandajate asutiste tähenduse, sest määrati ju "ukaasidega" vabrikutesse "parandamisele".

Suurtööstuse arengu eeldused.

Kapitalistlik suurtootmine arenes nagu öeldud 19. s. jooksul, sest ta

õitsenguks oli vaja eeldusi: a) arenenud vahetust, b) juba selleks ajaks sündinud teatud varanduse kogunemine ja krediitkäibe areng; ainult rikastes maades on mõeldav suurtootmine, c) tootmistehnika vastav areng, d) kohase ettevõtjate klassi olemasolu, mis eviks kohase ettevõtlikkuse ja mis võiks asutada ettevõtteid, e) uute klasside tekkimine, - esmalt vabalt palgatava tööjõuklassi tekkimine, f) enam--vähem vaba võistlus ja endisest suurem nõudmise ja pakkumise ühtlus. Kõik need eeldused, seotud rahvastiku suurema liikuvusega, reklaami arenguga, ja lõpuks - Sombarti poolt märgitud kapitalistliku suurtööstuse eristusjoonega: g) mitte niivõrd tootmine ulatuses kui ratsionalistikas, tolles kaubandusliku ratsionalistika vaimus, mis ilmneb spetsiifilise korra tingimusis ja mis loob suurkapitalistliku arengu erilise aluse (eelduse); või teisiti - süvenemine selle kasu detailesse, et kapitalistlikku tööstust iseloomustab tung kasumi poole - teeb kapitalistliku tööstuse eelistavamaks reast eelnevaist vormest. Muidugi see loetelu ei evi purgivat (põhjapanevat) iseloomu, vaid osutub ligikaudseks ja väiks olla (võib saada A.A.) ümberkujundatud.

Seoses sellega võime mõista, miks manufaktuuride esimesed alged olid Euroopas tuttavad juba 14. ja 15. sajandil; kuid vähese arenemisega.

Manufaktuuride areng langes 1770. - 1850. aastani ja pärast seda aega tõuseb vabrik tähtsamale kohale, kui veelgi tüüpilisem suurkapitalistliku tootmise näide.

Vabrik.

Vabrikuks nimetatakse sellist kapitalistlikku, tööstuslikku suurtootmist, milles tootmisprotsessi olulised osised sooritatakse masinatega. Ta on tööstusliku suurkäitise tüüp ja masinalise suurtootmise organisatsioon. Sellisena ta on odava ja kiire masstootmise kandja.

Ettevõttete suurus. Suurettevõtete eriline kasulikkus.

Rääkides terminist "Suur-ettevõtted" ja jaotades neid suurteks väikesteks ja keskmisteks, siis kogu see jaotus on oma vältimatuse tõttu väga suhtelise iseloomuga ja ammutab oma alused tööstuse statistikast. Siiski, suurettevõtete mõiste iga antud maa kohta teatud ajastul on küllalt arusaadav.

Suurtootmine tsentraliseeritud ettevõtete tõttu hakkab pärast oma ilmumist majandusliku elu areenile haarama ikka enam tema poolt märgitud ala just ta organite paremuste tõttu. Suur-ettevõtte paremused on: 1) kooperatsioonide (kooperatsioon = koostoimimine; ühistegevus) kasutamine, 2) tootmise kontsentratsioonist (keskustusest) ja tsentralisatsioonist (keskkendamisest) järelduvast asjaajamisest, vajaliku töö koondumisest. Nagu näiteks post kui täiuslikum organisatsioon, 3) tehniliste leiutiste ja teaduste kasutamise paremus, mis on omane ainult suurtootmisele (omane ainult kapitali hulga suurendamisele), 4) tootmise säästmine avaldub täies ulatuses ainult ta täies mahus. 5) paremus kaubanduslikul alal nii tootmiseks vajalikkude toorainete, tööriistade ja muu sarnase ostmisel, mis omandatakse algallikaist, vahetult vahelt kauplejaist möödudes, nii jae- kui hulgikaubanduses suuremal hulgal ja suurte soodustustega.

Tootmine masinatega. Masina tähtsus ja osa.

Kõige suuremaks paremuseks ja esimeseks tunnuseks on vabrikul masinate kasutamine. Masin erineb majanduslikult mitte jõuallika iseloomust, vaid sellega, et ta kui mehaaniline aparaat täidab oma vahenditega samu operatsioone, mida täitis varem tööline sama riistaga. Mehhanismi (masina seadise; masinavärgi) all mõistame vähemalt kaht (tavaliselt rohkem) materjaalset, omavahel nii kooshoiduvaid või seotud kehade süsteemi, kus iga selle süsteemi liige on liikuv ainult teatud teedel või seespool teatuid piire. Kui see mehhanism oma töövaranduse kannab üle teisele mehhanismile või mõnele takistusele ja jõudleb selle juures tööd, siis nimetatakse seda masinaks.

Masin koosneb: 1) liikumis--mehhanismist, 2) üleande--mehhanismist (transmissioonist), 3) täite--mehhanismist ehk õieti töömasinast, mis teostas tööstusliku evolutsiooni (aegamöödse arenemise) 18. sajandis. Veel nüüdki ta on lähtepunktiks mingi käsitöö protsessi või manufaktuurprotsessi muutmiseks masinprotsessiks. Leiame temas samu instrumente (muudetud, uuendatud kujul), millega töötab käsitööline või manufaktuuri tööline. Täitemehhanism ehk töömasin võimaldab äärmuseni tõsta tootlikkust, kuna inimjõu piiratus langeb ära. Instrumentide arv - millega töötab töömasin - osutub sõltumatuks neist raamest, millesse on asetatud töölise käsi, instrument. Sellega on seletatav masina loomise võimsus. Töömasin töötab suurema jõu, täpsuse ja kiirusega. Ta võimaldab töid, mis käsitsi üldse ei oleks võimalikud (modernsed sillad,

raudteed jne). Tehniliste paremustega kaaslevad ka majanduslikud. Ta vähendab toote maksuse ja hinna suhet, teeb valmistamise odavamaks. Tõrjudes seega käsitöö kui kallima ja võimaldab tarbija odavama rahuldamise. Masinate tarvitamise võimalus teeb võimalikuks rahuldada ka massi kiiresti muutuvaid (uuenevaid) tarbeid. Ent masina tarvitusele võtt toob kaasa paratamatu käitisorganisatsiooni muutmise, masin suunab paratamatult masstootmisele ja ainult seal ta leiab täieliku kasutamise.

Ometi olgu öeldud, et masina struktuuri keerulisus, isejuhtimine ja automaatsus moodustavad siiski ainuüksi inimmõtte avalduse.

Mass-tootmise kasvu võib mõõta paljude protsessidega, mida teostab masin. Iga masina valmistatud produkt on inimese mõtte ja tahte produkt ehk avaldus. Kuid masina juures töötava inimese mõju kaob. Eelistatakse 1) sellist masinate ümberkorraldust, et võiks täielikumalt ära kasutada looduse või inimese tööjõudu, ja 2) jõuallika suhtes. (Neid paremusi jagatakse 4-ja liiki - nagu: kallis inimtööjõud leiab odavama asenduse; masinate rakendus üha laienevale tootmisalale; jätiste kasutamine või kõrvalsaaduste valmistamine).

Nii töö kui ka mootorite kasutamine suurendab rakendatavate tööstustööde hulka. Võrdlus: keskmise inimese kehalise jõu tootlikkus 10. tunnilise töö päeva juures on võrdne 10. hobuse jõulise mootori ühe sekundi tootlikkusele.

Mootorid on seda kasulikumad, mida suuremad nad on, s.t. mida suurema tootlikkuse nad evivad. Kõige suuremad jõumasinad on auruturbiinid, milledest suurem (Saksas) omas 210.000 hob. jõudu. Sellevastu diiselmootorid on väiksemad ja ei ületa näiteks 3900 hob. jõudu. Just töömasinate kasutamisel lasub tootmisvõim. Näide: üleminekul masintööle märgatakse tootlikkuse tõusu, mis tõuseb veelgi masina liiklemise kiirenemisega või ta täiendamisega (1200 värtnaga töötab üks tööline).

Masinate kui töövahendite kasutamise iseloomus avalduvad samad iseäraldused, kui räägime inimtööjõududest. Näeme liht ühistööd kui ka liitühistööd. Masina kasutusele võtt manas esile revolutsiooni side- ja transportvahendeis.

Esialgne masinate sisseseadmine ja nende mõju töölisklassile.

Tähtsaim masina mõju on tööjõudude vabastamine, keda võib kasutada teistel tootmisaladel. Seega üldsuse seisundist on see tootlikkude jõudude suurendamine. Masintootmisega suureneb jõudlusvõime, see aga võimaldab tööliste seisundi paranemist, loob võimaluse tööaja lühendamiseks ja töötingimuste parandamiseks. Samuti toodete odavnemine tuleb töölisele kui tarbijale suureks kasuks. Seega ei saa pidada masinat alati töölise vaenlaseks, vaid ka sõbraks ja abiliseks.

Kuid need nähtused ei tulnud mitte kohe nähtavale masina esmakordsel tarvitusele võtul, vaid selle otseseks tagajärjeks oli töölisklassi suhtes, eriti aga tööstus- ja masinkäitistes töötavate isikute majandusliku seisundi halvenemine. Selleks mõjusid kõigepäält: 1) naiste ja laste töö tarvitamise võimalus, 2) tööintensiivsustus, mis halvasti mõjus töölise füsioloogiale ja ka moraalile, 3) ettevõtja püüd võimalikult kiiresti amortiseerida masinaid, esialgses soodsas konjunktuuris, mis viis tööpäeva pikendamisele, töökiirusele ja töö-jõupingutusele. Selletõttu oligi masinate tarvituselevõtu aeg töölisklassile häda ja rõhumise ajaks, mis tekitas töölisis tööstusliku revolutsiooni päevil meeletut viha vabrikute ja masinate vastu, mis sageli lõppesid ka viimaste hävitamise ja purustamisega.

Kuid tõeliselt masina tarvitusega tõuseb töötarve. Sellele juhtis juba Marx tähelepanu. Töötarve suureneb: 1) masinate eneste valmistamisega, 2) selle tootmise suurendamisega, kus võeti masin tarvitusele ja nimelt nõudmise tõusu tagajärjel hindade languse tõttu ja 3) neis tootmisalades, kuhu suundub nõudmine säästude tõttu, mille kutsusid esile masina tõttu odavnenud tooted. Kuid see töötarbe suurenemine sünnib aeglaselt ja kaudselt ruumilise ja ajalise vahe ületamise vajaduse tõttu. Masin lõi ka uue tööliste kihi - masinatöölised. Suurenes töötarve toorainete saavutamisel, mis vajalik nii masina valmistamiseks ja tema teenimiseks kui ka suurenenud tootmiseks; samuti suurenes transport ja sellega seotud töötarve. Jõukuse suurenemine toob kaasa luksusesemete, teenijate jne. nõudmise suurenemise. Kuid palju mootoreid j.t. jõumasinaid paigutatakse just sinna, kust varem vähem tööjõudu vajati (veejõu, hobusejõu jne. asemele).

Masina evolutsioon ja edasine masinatega tootmise areng maa üldmajanduses.

Masin on vaba üksikute instrumentide suurendamises (inimesel on ja jääb vaid kaks kätt); masinat iseloomustab sooritavate protsesside mitmekesisus ja masina ainsus, sääljuures tekib tööühendus (integreerivad, s.o. täiendavad

masinad) ja tööjaotus (diferentseerivad s.o. eristavad masinad) masinate vahel. Nii arenes masin järjekindla mehaanilise erinemise ja automatiseerimise (masinale ühendatakse kontrolliv aparaat, mõne rikke puhul paneb seisma kogu masina) suunas, millega ikka vähemaks jääb masina juures töötavate isikute arv. Kuid ühtlasi samalajal masin nõuab ikka enam ja enam aštub tahaplaanile tööliste tahe töötoote valmistamisel, mis mängis suurt rolli tööriistaga (lihtsa masinaga) töötades. Seda enam aga evib tähtsust leiutaja idee ja tahe, mida komplitseeritum ja täiuslikum on masin. Sellega määratakse tootmisprotsess ja inimene muutub kui mingiks ripatsiks masina juures. Kvalifitseeritud tööjõudu. Tootmise üha suurenev kontsentratsioon ja selle kasulikkus.

Suurtööstus areneb manufaktuurina 1770-1850 a. 19. s. keskus on vabriku tekkimise aeg, mis järgnes manufaktuurile. Sellest ajast on suurtööstus alatasa suurenenud väikekäitiste arvel. Üksikud ettevõtted haaravad juba tuhandeid ja kümneid tuhandeid töölisi. Sama nähtus esineb ka kaubanduses hiigelkaubamajade tekkimisega. Sääljuures statistika näitab käitiste üldarvu tagasiminekut, kuna suurkäitiste arv sellest on suurenenud. Kuid veel suurem on juurekasv üksikute ettevõtete ulatuse suhtes, kus tööliste arv hoogsalt suureneb. Seda nähtust nim. tööstuse kontsentratsiooniks, mis tähistab suurkäitise poolt väikekäitise väljatõrjumist. Selle põhjuseks on suurkäitise paremus väikekäitise üle, mis võimaldavad toota odavamalt: paremate ja palju täiuslikumate tootmisvahendite, nagu masinate, ehitiste jne. kasutamine ja seega kapitali sääst (kolme hoone asemel üks, suur jõumasin töötab suhteliselt odavamalt jne.), täiuslikum tööjaotus ja võimalus kõige odavama tööjõu kõrval kasutada kõrgesti kvalifitseeritud tööjõudu (inseneri jne.), odavam sisse-,ost ja transport, soodustused minemi alal (otsese suhte loomine tarbijaga, avarama isegi kauge turu kasutamine jne.), kiirem käitiskapitali ringimine, otstarbekas jäänuste väärtustus, soodsamad krediiditingimused, üldkulude säästud (valgus, küte, juhtimine jne.) suurem kontinuiteet töös ja seega tööjõu säästmine, eriti aga teaduse ja tehnika saavutuste kasutus, millest mõned üldse ei ole väikekäitises rakendatavad. Tehnilised soodustused ja turg (eksamineerib iga ettevõtet) said päämiselt vabriku võidukäigu põhjuseiks. Masinate tarvituselevõtt ühes suurtööstuse arenemisega tõid kaasa rahamajanduse industrialiseerimise (tööstustamise, masina tööle üleviimise). Viimase tööstusliku kontsentratsiooniga kaasleb urbanisatsioon ehk linnastumine (Saksamaal, USA-s, Inglismaal jne). Teisalt -masina arenguga ikka enam ja enam. Masinate mõju tööliste töörakendusele ja tööiseloomule. Ricardo, Marx, Levise arvamised.

1860 a. ilmnes Inglismaal tööpingutus, mis avaldas laastavat mõju töölistele tervisele. Kuid masin avaldab töölisele ka teatavat hingelist mõju. Teoreetiliselt peab masin pakkuma töölisele kergendust, ent tegelikkus avastas muud - nimelt tööline pidi saama suurema võimaluse puhkuseks tänu masinale, kuid asi kujunes teisiti.

Masin, olles oma olemuselt inimese sõbraks - tõstes ta resultaate - alul sümpatiseeris, kuniks inimene muutus masina elavaks osaks. P.s. Masin aga mõjub teat. tingimusil töölise peale nüritavalt. Ühtlasi tootmise mehhanismis algul osutus masin paremaks vahendiks kapitalismile töölise vastu. Masin tõrjus (alul) kõikjalt töölisi; see on tõeline fakt ehkki seda püütakse varjata: Masintootmine suurendab nii käibe- kapitali kui ka ettevõtte põhikapitali. Ta muudab püsivkapitaliks osa muutuvast kapitalist. Ricardo omistab oma "Polit. ökonoomias" 31. p. masinatele järgmist tähelepanu: "Olen arvamisel, et selline masinate kasutamine mis tahes tootmise harus, mille järelduseks on töö sääst, kujutab üldise hüve. Ent ühel või teisel määral võidab sellest kapitalistide ja maaomanike klass. Aga ka töölisklassile toob masinate kasutamine paremusi. Kuid teisalt ilmneb, et inimjõu asendamine masinatega toob sageli kahju töölisklassi huvidele."

Masina leiutamisega ja kasutamisega võib kaasas käia üldprodukti tõus, aga ka tööliskonna huvide kahjustamine. Ricardo arvamus, et masinate kasutamine toob kahju töölisklassi huvidele on kooskõlas politilise ökonoomia tõeliste alustega. Viimane järeldus osutub ka õigeks selle perioodi kohta.

Seoses masinate tarvitusele võtmise esimese perioodi tagajärgedega Inglismaal ja hiljem mandril, meil on selge see võistlus, mida peetakse töölisklassi ja rahakapitali võimude poolt, kes lähtusid heaolu kaitsvate tsunftide poolt. Näiteks paelakudumise masin leiutati 16. sajandi II poolel Danzigis kuid selle kasutamine keelati. Sama näeme paljudes teistes linnades.

Töölised nimelt avaldasid mässudega oma rahulolematust (masinate vastu), mis ulatusid Prantsusmaal kuni 40.aastateni, Saksas kuni 30. aastate lõpuni

läinud sajandil. Tööline tahtis hävitada oma mehaanilist vaenlast - masinat.

Marx - märgib kapitalistliku korra negatiivseid külgi, milliseid masin annab koguse tootmises. Osutub, et kui masin alati tekitab suhtelise ja vahel absoluutse tööliste arvu vähenemise tööstusharus, kus ta tarvitusele võeti, ta võib ka tööliste arvule suurendavalt mõjuda teistel, sellest seoses olevail aladel. Näiteks tööd saavad masina ehituse töölised. P.s. valmistavad masinad saadusi, mis on materjaliks edasiseks töötamiseks teistes harudes, kusjuures suureneb nõutud töötajate arv. Näiteks riidetootmise suurendamine ja odavnemine võib suurendada rätsepate jne. arvu. Samuti kanalid, dokid, sillad jne. kannavad vilja ainult tulevikus. Lõpuks arenevad masinatega tootmised (töötamisel) päris uued tööstusharud - gaasitootmine, fotograafia, aurulaevandus, raudteed jne.

Paljude tarbeainete odavnemisel masintootmise tõttu, suureneb ka nõudmine laialdaste masside poolt. Hilisemad uurimused tõid sellele alale veelgi masintootmise esialgse hinnangu pehmendusi töölisklassi säisukorra kohta.

Lexis. Selle võistluse kohta ütleb ta, et umbes 70% kõigest kultuuriks olevaist hobuse jõududest on määratud transpordi jaoks - arendades hobuste jne. ning (lisaks veel) purjelaevade tööd, vaatamata sellele, et 1907. a. ületas Preisimaal 1840. a. hobuste arvu 67% võrra. Selgub, et kuigi teatav arv transporttöölisi välja lülitati (masinate) poolt, on siiski transpordiga tegelevate isikute arv tõusnud. Siia lisanduvad veel ametnikud ja töölised, kes ametis raudteedel ja ekspeditsioonis. Näiteks Saksas 1907. a. oli nende arv 692.000 inimest.

Tahtes asendada vedurite teeneid hobuse veoga ainult Preisimaal, mis oleks võimalik ainult liikumiskiiruse alandamise juures, siis oleks kolm korda enam hobuseid vaja kui on praegu Preisis. Nii pole masin töölisi mitte väljatõrjunud, vaid on aidanud kaasa nende arvu suurenemisele. Ühtlasi avastus masinate tarvitusele võtuga loodusrikkuste hiigelkogum, mis oli siiani kaubanduslikule käibele olnud kaotsis. 30% olevaist hobusejõududest, mis ei seisa transpordi teenistuses, kuulub üle 1/3 mäetööstusse ja metallitööstuse harudesse, mis juures sääl, kus varemalt polnud inimjõud tegev, nüüd see viimane ikkagi rakendust leiab masinate tõttu pumpade, tõstemasinate, aurukaamrite, valssimismasinate juures. Sama nähe ilmneb veskites, kus kõrgeis kultuurmaades teostati rõhuv enamus tõid mitte-inimjõul.

Ka neis tootmisharudes, kus alul tõrjuti töölised masinate poolt, seal hiljem pole see mitte taastatud vaid koguni ületatud. Näiteks tekstiiltööstuses, mis omal ajal kannatas raskesti masinate tarvitamisele võtmisest, kus palju töölisi tõugati tänavale, meie näeme ümberpöördust. 1870. a. moodustasid vabrikute inspektsiooni (valve-ringkonna) kontrollile alluvad Inglise tekstiiltöölised kogusummas 907.230 inimeselise arvu, mis kasvas 1905. aastaks üle miljoni. Sama näeme ka trükitööstuses (Saksamaal) 1882 a., trükitööliste arv 70.006 tõusis 1895. aastaks 127.867. peale. Üldse aga - parema tõendusena, et tööliste olukord pole halvenenud masinate tarvitusele võtuga - näeme põllumajanduse tööliste puuduse nähtest.

Masintootmine teisalt masinate eneste tootmisel loob võimaluse kasutada kõrgelt kvalifitseeritud tööjõudu.

Peamine masina rakendamise tulu seisab tootlikkuse tõusus ja tootmise odavuses. Viimane aga suurendab võimalikku tarbimise ulatust; millest võidavad töölised ise, sest enanik esemeid, mida toodavad masinad, on massilise toodangu esemed, seega odavad oma valmistuskulult. Töölised nimelt võidavad tarbijatena.

Kokkuvõttes, nagu seda Lexis resümeerib (kokkuvõtlikku ülevaadet pakub; kokku võtab): töölisrahvas on üldiselt täielikult kohanenud masinatega. Ta arv on sellejuures tugevamalt kasvanud, kui mingil teisel ajaloo perioodil, ja nende arv, kes oma soovi kohaselt normaaltingimusil ei leia tööd, on kahtlemata vähem kui varem.

Lexis ei võta vedurite tegelikku kasutamist (vaatluse alla), vaid lähtub eeldusest, et nad töötavad 24. tundi öö-päevas. Kuna aga veduri töö on kõigest 2 tundi päevas, siis see vähendab Lexise arvates 12 korda tema kasutamist, ilmutades ta jõudluse suurust võrrelduna inimjõuga.

Parandused Lexise arvamisele.

Prof. Saitsev kriipsutab alla inimjõu ja masinjõu võrreldamise arvestamatu. Samuti: 1) masina ja loomade võrreldamatust, 2) kvantitatiivsuse (koguslikkuse hulgalisuse) võrreldamatust, arvestades masina ja looma tööpäeva pikkuse vahelt, 3) kvantitatiivsuse võrreldamatust, kuivõrd seda võrreldakse siis, kui seda - masina tööd - asendada loomade tööga kaevandusis.

Mõnede optimistide arvestuse järgi käsutas Saksa 1895. aastal (kui 22.inimese jõud on võrdne 1. hobuse jõuga) 226 miljonit inimese jõudu masinatega võrreldes. Arvestades, et masinad ei tööta tervet päeva, siis väheneb nende jõudude arv 44. miljonile, misjuures tuleb 2 raudhobuse jõudu iga inimese kohta.

Tuleb tähendada, et töötootlus ei olene ülemäära kasvanud tehnika järeldusest, vaid see sõltub reast mitmesuguseist põhjusist. Kõige optimistlike majanduste juures tuleb tunnistada, et mingisugused täienduste momendid kui ka tootlikkuse ümberkujundamise momendid kajastuvad raskelt töölistele, kutsudes esile tööpuuduse. Sellist olukorda . nägime siis, kui sündisid suured muutused (masinate tarvitusele võtu tõttu). On tähtis, et inimesed oskaks jagu saada neist raskustest, sest tootmise tehnika edu ei saa olla halbtuseks.

Väiksed jõumasinad on tehniliselt palju vähem tulusad kui suured. Mis aga puutub nende väikeste jõumasinate kasutamisse, siis ei osutu see väiketööstuse erandlikuks iseäralduseks, sest ka suurtööstus kasutab neid.

Töömasinate süsteem viib tööjaotuse kõrgele astmele, mis osutubki suurtööstuse eelduseks.

Spetsialisatsioon ja kombinatsioon.

Edasises vabrikute muutumise protsessis järjest areneva käibega veel suuremaks, on näha protsessi spetsialiseerumise ja kombineerimise suunas. Ühetüübiliste ettevõtete liitumine viib arengu horisontaalses, teine areng - vertikaalses suunas.

Spetsialiseerumine ilmneb siis, kui tootmine, mis oli enne suunatud eseme igasugustele sortidele, piirdub mingi ühe esemega või ta sordiga. Kui näiteks niidivabrik hakkab 40. numbriniidi asemele tootma ainult üht liiki niiti, üht nummert. Sellejuures tootmine muutub odavamaks, kuna spetsialiseerunud ettevõtted võivad kergesti võtta tarvitusele uuendusi, töölised muutuvad osavamaks. Eriti suured on paremused siis, kui tootmiseks on kallid mudelid ja joonistused toodete iga liigi jaoks.

Spetsialiseerunud ettevõtted ei tooda ainult odavamini, vaid ka paremini, tänu oma töö püsivusele ja kasustatava töö ühtlusele.

Edasiseks spetsialiseerumise täienduseks on n.n. normimine; - tootmise standartimine, mis on eriti arenenud P.-Ameerika Ühendriiges. See on uuem samm ühetüübiliste toodete liigi suunas, mis läheneb omalaadi pitsatile, hõlbustades väga ühtlase massproduktsiooni jõudsamat kasutamist. Näiteks Saksa tootmise peamine nõrkus seisab liiga individualiseeringus, mis teeb tootmise keerukaks ja kalliks.

Tootmise kombineerimine seisab tootmise mitme staadiumi ühendamises ühes ettevõttes. Näiteks olgu mainitud selline tööstusettevõte, mis tootis varem ainult tooraineid, siis aga läks üle neist samust tooraineist pool ja valmistoodete valmistamisele (tootes samal ajal ikka ise omale ka vastavaid tooraineid).

Muidugi ei haarata alati just kõike staadiume; juba ühegi liitmeni teeb ettevõtte tootmise kombineerituks. Näiteks terasevabrik muutub kombineerituks, kui ta ise oma kaevandusist hangib rauda jne.

Põhjused, mis teevad selle ettevõtte arengu vormi väga tulusaks on: 1)tehnilised ja 2) majanduslikud. Tehnilisest küljest mängib suurt osa tootmisjätiste ärakasutamine ja majanduslikust seisukohast tuleb siin asetada esikohale vajalike ostude ja müükide vähenemist. Vabrik, kes toodab nii tooraineid kui ka poolvalmis saadusi nende omaks ümbertöötamiseks, ei vaja esimeste ostu ega teiste müüki, millest tekib suur sääst. Nimelt kombineeritud ettevõtte toodete suhteline odavus on sõltuv just tooraine hankimisest, mille veokulud langevad ära. Sellevastu mittekombineeritud ettevõtted on koormatud toorainete veokuludega. P.s. kombineeritud ettevõtted ei vaja ladusid oma toorainete tagavarade paigutamiseks, sest ta toodab nii palju, kui ta parajasti vajab. Tuleb pöörata tähelapnu ka sellele, et kombineerumine võimaldab ettevõttele mitte sõltuda nii või teisiti temale vajalike materjalide müügi tingimusist, ja et ta on sellega kindlustatud hädaaegadel, võides toota materjalist, mida ta ise produtseerib. Samuti materjali hinnatõusul saavad kombineeritud ettevõtted kasutada suuri paremusi.

Muidugi ei ole tootmise spetsialisatsioon ja kombinatsioon mitte vastand vormid, vaid vastavad; neid võib ühendada, koondades ühelt poolt tootmist mingile kauba tüübile ja teisalt toota oma produtseeritud tooraineist; millega soodustatakse antud ettevõtte edasise arengu ja õitsengu võimalust. Näeme kombinatsiooni, mille tulemuseks olulised paremused. Ja nii võiski saada

ajajooksul eriti ettevalmistatud töölisi.

Tingimused, milliste juures on kasulik suurtööstus ja selle laienemise piirid.

Ainult erialaga vabrikute konstruktsiooni juures tekkisidki eriti masinate vabrikud, et vältida üksikutel ettevõtetel ise pidada töökodasid katkiläinud masinaosade parandamiseks jne. Selle tõttu näeme paljuis riiges suuri raioone ettevõtete kontsentratsiooniga (keskustusega) neis. Nii Lääne-Euroopas ja ka Venes. Näiteks puuvilla tööstus kujutas Venes tähtsaima raiooni. On fakt, et kiiresti edenevais kapitalistlikult arenevais mais tööstusega tegelev rahvastik kasvab kiiremini, kui rahvastik, kes ei ole seesugune.

Kuid see ei vasta ettevõtete rühmadele, mis jaotatud suuruse järele. Näiteks Saksas püsib ühe töölisega käitiste arv; käitiste arv, tööliste arvuga 2.-5., suureneb väga vähe; ent käitiste arv, töölistega üle 6-e, avaldab suurt kasvamise tendentsi.

Kuid kui suurtootmise tehnilised ja osalt majanduslikud eelised jäävad silma, seletades meile selle vormi võitu (käsitööstuse ja kodutööstuse üle), siis nendega on seletatav ka eriti suurte ettevõtete edenemine, mis viib nende suurele kontsentratsioonile.

Ent siinjuures ilmnevad tehnilise iseloomuga raskused. Näeme, ettevõtte ülemäärasel kasvamisel muutub kontsentratsioon ühest keskusest raskeks.

Bücheri n.n. massiliselt tootmise seadus.

Bücheri masstootmise seadus, mis on piiride määramiseks, milleni võib eduga laiendada tootmist ja millest üle minnes ta muutub kahjulikuks, sest ka selles suhtes on teatud piir. Selleks, et osata arvestada masstootmise kasusid; tuleb Bücheri arvates jaotada ta tootmiskulud püsivateks ja muutuvateks. S.t. jaotada neid niisugusteks, mis jäävad ühesugusteks isesuguse tootmise (käitise käibe) juures ja niisugusteks, mis jäävad sõltuvaiks tootmise (käitise käibe) suurusest. Näiteks raudteede (ja jaamade-hoonete) kulud on ikka ühesugused, sest on ükskõik kas antud teel sõidab 3 või 12 rongi. Teine samalaadiline näide: restoraatori kulud ruumide peale on alati võrdsed teatud ajavahemikes, olenemata sellest kas inimesi käib või mitte, aga kulud söökide peale on periproportsionaalsed restoraani külastajate arvule, ja kulud teenijaskonna peale on vähe vähenevas proportsioonis.

Eristame sellistes ettevõtetes kulutusi: 1) püsivad, 2) muutlikud ja 3) muutlikud kulud piiratumal määral. Viimased kaks liiki kulusid võib arvata ühte - muutlike kulude alla. Bücher oletab, et ühe raamatu eksemplaari käsitsi ümberkirjutamine keskaegses kloostris nõudis 400 tundi, kui aga dikteeritakse (keegi ütleb kirjutatavat teksti ette), siis töö kiireneb 300. tunnile, s.t. saadakse edu kui raamatu kallal töötavad kaks inimest ehkki töö nõuab 600 tundi, s.o. 300 x 2, s.t. et tehniline takistus osutub mittekasulikuks. Ja nõnda läheb asi edasi tolle momendini, kui ühinevad üks etteütleja ja neli ümberkirjutajat, kes kokku kulutavad 1500 tundi (300 x 5), kuid valmistavad 4 eksemplaari. Seega iga eksemplaar nõuab 375 tundi (1500:4). Siin tekib ainult teatud odavnemine nelja üheaegse eksemplari etteütlemise juures.

Edasi - tootmistehnilise täiustuse võimaluse alamal piiril on etteütleja töö püsiv töö ja 20-ne ümberkirjutaja töö muutlik töö, mis tihedalt seotud valmistavate raamatute arvuga.

Teine näide: mingi raamatu kirjastamise autori honoraar ja ladumine on püsivkulud aga paberi jne. kulud on muutlikud kulud, olles sõltuvuses eksemplaaride arvuga. Sellest järgneb, et vähesel arvul trükkimisel on kirjastus kahjulik, sest iga raamat läheb väga kalliks. On võimalik, et teda on võimalik valmistada käsitsi, nii, et meie evime siin tehnilise rakenduse alampiiri, võrreldes raamatut paljundustöödega (kirjutatuna, mimograafil või rotaatoril paljundatud). Kui muutlikud kulud ületavad püsivkulud, siis tähendab see seda, et tootmine ei too enam kasusid, vaid teatud tingimusil võib saada ebakasulikuks. Näiteks rikkad ajalehed Ameerikas katavad ainult osa kuludest tellimise ja müügi rahaga, kelledele vahel edasine tellimine ja müük võib muutuda otseselt kahjulikuks.

Bücheri arvates 200-250.000 eksemplaari trükkimisel on püsiv kuludeks 5-2,5%, ent nullini ei saa alandada püsivkulusid. Kuid sellegi pärast võivad püsivad kulud mõne produkti tootmisel, tema haruldase minemiga arvestades, üksuse kohta muutuda pea tähelepanematuks. Kogu raskus langeb siis muutlikele kuludele.

See ongi masstootmise koguse suurenemise ülempiir. Selle masstootmise seaduse väljendamiseks esitab Bücher järgmise üldvormeli: kui väljendada mingisugu ses kapitalistlikus protsessis valmistatud kauba massi või üksuste arvu "M"-ga, keskmist kulu iga eksemplaari kohta "K"-ga, tootmise püsivaid kulusid "C"-ga

ja muutlikke kulusid ühe üksuse kohta "V"-ga, siis on valem:

M - kauba mass
K - keskmine kulu iga eksempl. kohta.
C - tootmise püsivad kulud $K = \frac{C}{M} + V$;
V - muutlikud kulud ühe üksuse kohta.

On selge, et K on seda väiksem, mida suurem on M, ning et kui V on püsiva suurusega, siis C:M tähtsus summas + V muutub ikka vähemaks. Siit on pärit kulude protsendiline vähenemine iga tootmisüksuse kohta viimase koguse suurenemisega: $\frac{C}{M}$ + V muutub ikka vähemaks, ühtlasi on kerge mõista, et lõppude lõpuks saabub moment, et toodetava massi tootmine ei anna enam tulu, sest seda paralleeriseerivad vastavad kulud. Näeme, et masstootmise kasudel on ka teatav piir. Siis me räägime tööstuse arengu majandusli-tehnilise piiri seadlusest. On olemas tootmise piirid, mida ei või ületada. Teisalt ei tule unustada nende majanduslik--tootmise iseloomuga momente ka turu tingimusis. Nüüdisaegse majandusliku korralduse juures tooteid valmistades tuleb arvestada nende minemi võimalusega, s.t. mitte ainult nende vajaduse olemust, vaid ka ostu võimalust rahva poolt. Viimane kasvab hinna alandamisel tootelt ehk ostuvahendite suurendamisel (töötasu kõrgendamisega). Nõudmine jääb maha omas kavamises hindade langusest. muutudes seda vähem elastseks, mida enam tarbe rahuldamine läheneb küllastuse piirile. Nii esineb tootmise optimaalne piir, mida ei saa tunduvalt ületada ei ülesse ega alla. Püüdes tõsta rahvamajanduse tootlikkust, olevate tootlike vahendite jõudsama kasutamise teel, ei tule ainult arvestada püsivate ja muutuvate kapitali kuludega, vaid olgu nähtud ette ja teada ka see, et tootmise koguse määravad esmajoones turu tingimused.

See on see ala, kus tehti palju vigu tööstuse poolt pärast maailma sõda. Tarvis meenutada Ameerika vastavat perioodi ja teisalt - mitu aastat rõhuvat maailma majanduskriisi.

Teeme eelnevast järelduse, et see on ainuke võimalik nüüdisaegse majandusliku organisatsiooni vorm, misjuures kaovad käsitöö ja kodutööstus. Kuid see on siiski liig üldistav järeldus, sest viimaseid sunniti kaduma ainult teataval määral. Need tööstusvormid olelevad veel praegugi, kuna - kui mitte võtta sisemist võistlust tootmisalal, kus suurtootmine on valitsejaks, vaid võrrelda mitmesuguseid tootmisalasid, siis tuleb lugeda väidet suurtootmise üleolekust liiga üldiseks ja liiga enneaegseks. Siin tuleb eristada rida olulisi momente, mis nõrgestavad suurtööstuse vastavaid eeldusi. Mis puutub suur tootmisse, kui masstootmisse, tendentsiga täienemisele, siis see loob raskusi talle (kui ei arvestata turu tingimusi). Suurtootmine ei võimalda koondamist, mis aga teatavail turutingimusil viib ületootmisele ja hävitavale võistlusele. Tekib püüd ühendada ettevõtteid ja asendada korratut võitlust korraldatuga. Tekivad plaanimajandust käsitavad projektid. Nii kujutame nüüdisaegse kapitalistliku organisatsiooni ehitise olulisemaid iseäralsusi.

15. p.

Üldõpetus ettevõttest. Kapitalistlikkude ettevõtete vormid.

Inimene on sunnitud oma tarvete rahuldamiseks tegelema majandusliku tegevusega, juhtima majandeid. Ajaloost teame korporatiivseid, kogukondlikke, perekondlikke ja muid majandeid, millede eesmärgiks oli tarvete rahuldamine. Kuid siis ilmuvad ajajooksul tööjaotuse kasvamisega, vahetuse ja turu tingimuste arenemisega need sotsiaal-organid, mis on käesoleva aja tõelised tööstuse ja kaubanduse kandjad ettevõtted. Seal, kus on õieti organiseeritud saaduste tootmine turu jaoks, kus isikud kulutavad tööd ja kapitali selleks, et ostmise ja müümise teel saada kasumeid, igal juhul aga saada oma töö eest tasu, - seal on meie ees ettevõte. Kuid ettevõtted olid pikema aja vältel ka ainult tarvete rahuldamise otstarvega. Mitte üksi perekondlikud majandid, vaid samuti ka käsitööliste ettevõtted, ei olnud ettevõtted selle sõna praeguse aja mõttes. Need tootmised olid juhitud ainult tarbija vajadusest. Tarbija oli siis määravaks vedruks tootmisprotsessis. Need ettevõtted olid oma olemuselt ja neid läbistava vaimu poolest midagi hoopis erinevat hiljemtekkinuist, turu jaoks töötavaist ja kasumit saava ülesandega kapitalistlikest ettevõtteist.

Iga organiseeritud majandi jaoks üldse, olgu see kas ühe-isikuline või kollektiivne või ka selline, mis töötab vaid tarbimiseks, - on vaja üks juhtiv tahe. Kapitalistlik ettevõte on organism, mis 1) juhitud ühest tahtest, mis 2) kannab eneses kõike riisikot määramatu turu jaoks tootmises ja mis 3) lähtub õigest kapitalistlikust arvutluse põhimõttest. Tema kavas ei ole juhtivaks momendiks ühede või teiste tarvete rahuldamine, vaid teatava kasumi saamine. (s.o. punkt 1. põhjendus). Ja punktide 2. ja 3. seletus kõlab:

Ettevõtja, kes on organisaator, kes seisab kapitalistliku ettevõtte eesotsas, on sootuks teises seisundis kui perekondliku organisatsiooni pea ehk teatava tellija jaoks töötav käsitööline. Muidugi, iga niisugune üritus on seotud teatava riisikoga, kuna äri võib mitteõnnestuda. See riisiko on rohkem tehnilist laadi, erineb majanduslikust riisikost ja seisab selles, et ettevõtja tehnilis te ebaõnnestumiste puhul ei saa müüa turul tasuvate hindadega oma saadusi.

Kapitalistlik tootmine sisaldab endas ikka teatavat mängu momenti - ta võib anda oodatud kasumi, kuid ta võib ebaõnnestumisel lõppeda kaotusega kas enam või vähem.

Isik kes esimesel juhul rikastub, teisel juhul kannab kahjusid aga vahel ka täielikult laostub, ongi kapitalistlik ettevõtja. Riisiko moment on olemas kõigis neis ettevõtteis, millised on seotud turuga, olgugi et nad oma olemuselt ei ole kapitalistlikud ettevõtted. Teatava riisiko momendi leiame ka väikepõllumehe ja käsitöölise juures (ka selle juures, kes peab väikest kauplust). Põhimõtteliselt on meil siin tegemist sama riisikoga, mis suures ettevõtteski.

Teiseks lisanduvaks momendiks, mis on tehniliselt seotud riisikonähtega ja mis iseloomustab praeguse aja ettevõtet, on kapitalistlik kalkulatsioon arvudes. See toimub samuti nagu kaupmeeski lähtub teatud rahasummast, mille ta paigutab kapitaliks oma majanduslikku üritusse, mis teeb teatava arvu ringe ja mis peab tooma oma lõppsummas teatava kasumi. Niisugused arvutlused, mis on tema terve majandusliku tegevuse aluseks, tema kavad, mis väljenduvad tema rahaliste arvete lõppsummades, kannavadki nimetust - kalkulatsioon (kapitalistlik arvutlus).

See liik riisikot ei ole omane teistele majandusliku tegevuse liikidele, olgugi, et neiski on riisiko momente.

Kokkuvõttes: Ettevõtte all mõistame käitist või käitiste paljust, vaadelduna käitise varanduste väärtustamise seisundist. Tugan- Baranowsky järele on majanduslik ettevõte majanduslik organisatsioon, mis taotleb eramajanduslikke eesmärke ja saavutab neid vahetuse teel. Majanduslikud ettevõtted jaotatakse: 1) tulundus- ehk kapitalistlikeks ettevõtteiks, 2) ühinguiks ja 3) üldkasulikeks (avalikeks) ettevõtteiks.

Kapitalistlikud ettevõtted: a) üksikisikulised ja b) kollektiivsed. Ühe ja teise tähtsus.

Kapitalistlikuks ettevõtteks nimetatakse sellist ettevõtet, mille eesmärgiks on suurima tulu saavutamine. Kõik ettevõtted jagunevad: 1) üheisikulisteks ja 2) mitmeisikulisteks (kollektiivselisteks). Üheisikulise ettevõtte eesotsas seisab üks isik, kes kannab täieliselt juriidilist ja majanduslikku vastutust. Tolle ühe isiku tihe side ettevõttega on nii kahjulikuks kui ka kasulikuks küljeks. Kasulikeks osutuvad antud juhul järgmised asjaolud: Asja juht ei jäta tegemata ühtki pingutust oma ettevõtte õitsenguks. Isiklik peremees teeb kokkuhoidu, püüdes tungida asja peensustesse, ja tahab ühtlasi rakendada tehnilisi uuendusi. Et muutuv konjunktuur nõuab kiireid samme, siis on siin lai väli üksikutele juhtidele, tööstuselu loojaile.

Nende kasulike püüete kõrval on üheisikulised ettevõtted mitte vähem kahjulikud. Nimelt praeguse majanduse tendentsi juures - luua suurettevõtteid - üksiku isiku abinõud osutuvad mitteküllaldaseiks. Ehkki peremehe isiklik toekas huvi ettevõtte suhtes on teatavaks plussiks, siis ometi liig tihe side ettevõtte ja teda juhtiva isiku vahel on mittesoovitav selles mõttes, et see lõpendab neid liiga, misjuures ettevõtte edu oleneb tema peremehe tervisest. Aga paljud ettevõtted on määratud tegutsema pikemaks ajaks kui inimelu kestub.

Ka kapitali ja kasvava riisiko ulatus on kergem kui asja alustab ja ajab mitte üks, vaid mitu isikut. Kuid üksikuil juhtudel võib, käive kiiruse teat. põhjustel, jätkuda vähemast kapitalist, siis nõrgendab see ülalmainitud raskust ja asjaga võib alata üks isik, misjuures pealegi võimaldub teha kiireid otsuseid. Eriti sobib s.p. üheisikuline ettevõte sellistel eritegevuse aladel, kus on vaja ruttu otsustada ja kiirelt tegutseda, et muuta kasulikuks erikäive suunda.

Veel üheks miinuseks on krediidi usalduse nõrkus üheisikulise ettevõtte vastu. Mitmeisikulisiks ehk kollektiiv- ehk seltsingettevõtteiks nimetatakse seesuguseid ettevõtteid, mis tekivad mitme isiku ühinemisel. See järgi, kas juhtimise ülesanded (isiklik kaastöö ettevõttes) või asitootmisvahendite (kapitali) nõutamine on ühinemise põhjuseks, eritellakse personaal (nagu täisühing jne.) - ja kapitaalühingud: 1) täisühing 2) usaldusühing-, 3) usaldusühing aktsiail, 4) aktsiaühing ja 5) osaühing. (Tarvitusel on ka sõna seltsing, na-

gu "täisseltsing" jne.)

Käitise (Betrieb) ja ettevõtte (Unternehmung) mõiste (ja) tähtsus.

Käitise ja ettevõtte mõiste vahe on see, et käitise mõistel on enam tehniline iseloom ja ettevõtte omal on puht majanduslik iseloom. Näide: ühes ja samas majanduslikus organisatsioonis (mis kuulub ühele isikule) võib olla mitu käitist, millised ajaliselt üksteisele järgnevad. Näiteks tekstiil ettevõttes on kudumise, kraasimise jne. käitised ehk suur ettevõttes ladu kui käitis, transpordi, raamatupidamise jne. käitis.

(Mitmeisikulised ettevõtted). Täisselts ja usaldus- ehk kommandiitselts.

1) Täisselts, - koosneb kahest ehk rohkemast arvust isikust, kes juhivad ettevõtet ühisel arvel ja ühise firma all: Kõik osanikud vastutavad firma eest käendajatena ja kogu oma varandusega.

See ettevõte koondab suuremaid kapitale, võimaldab juhtide vahel tööjaotuse, kuid kannatab ettevõtte juhtimise keerulisuse ja raskepärasuse all, võimaldades enam kuritarvitusi. Ta on kohane perekondlikuks ettevõtteks ja ettevõtteks laialdase osakondade võrguga. 2) Usaldusselts, kommandiitselts, - on niisugune, kus firma seob nii inimesi, kes võtavad osa oma varanduste manustega, kui ka neid, kelle osa ei piirdu osaga ühises kapitalis. Viimased on ainuüksi ettevõtte juhtivad tegelased, nad on nagu täisseltsis selle liikmed. Teist liiki osanike nimeks on täisosanikud, kes kannavad täit vastutust ettevõtte eest (ka isikliku varandusega). Esimest liiki osanike nimeks on lihtosanikud ehk kommandiitistid, kes võtavad ettevõttest osa vaid sissemaksudega ja vastutavad ka ainult sissemaksude ulatuses. Ettevõtte juhtimisest nad ei võta osa, küll aga saavad nad osa tuludest ja evivad kontrolliõiguse. Usaldusselts nõuab erilist usaldust täisosanike suhtes ja s.p. ta on vähe levinud. Tema peamiseks levingu ajaks oli aktsiaseltside kitsenduste aeg.

3) Aktsiaselts - on seltsing; kus iga osavõtja vastutab ettevõtte kõigi asjade eest ainult selle summaga, mis ta toonud ühiskapitalisse.

Tänapäeva tähtsam ettevõtte vorm on aktsiaselts, mis teotseb juriidilise isikuna iseseisva firma all. Ettevõtte kapitaliks on aktsiakapital. See jaotatakse ühesuuruseiks osiks - aktsiaiks, mille omanikud - aktsionäärid, vastutavad ettevõtte eest ainult aktsiaisse mahutatud summaga. Aktsia annab aktsionäärile õiguse osasaamiseks aktsiaseltsi puhttulust dividendi näol ja likvideerimisel varandusest, kuid ka osavõtmiseks aktsiaseltsi juhtimisest. Aktsiad on nimelised ja nimetud; viimaste loovutus uuele omanikule toimub lihtsa üleandmisega. Aktsiate omanikud võivad vahelduda ja vahelduvad alatasa, mõjutamata ettevõtte käiku. Seega A/S ei ole ühe-isikuline vaid mitmeisikuline ettevõtte vorm; Aktsiate nimeline suurus võib olla mitmesugune (meil mitte alla 10.- kr.). Pääle lihtaktsiate esinevad veel eelisaktsiad (kindlustavad teatud dividendimäära ette, annavad enam hääli, annavad eesõiguse likvideerimisel jne.). A/S. saavutab kapitale päämiselt 1) aktsiakapitalina ja 2) obligatsioonikapitalina. A/S. poolt väljalastud obligatsioonid erinevad aktsiaist selles, et nad kannavad iga aasta varem ette kindlaks määratud kasvikut, kuna aktsia dividend on määritlematu ja riisikoga seotud; obligatsionär on kui a/s. kreeditor, kes ei vastuta a/s. kahjude eest.

Aktsiaseltsi tekkimine ajaloos ja tema tekkimise põhjused.

Täisselts on arvatavasti kõige vanem mitmeisikulise ettevõtte vorm. Arvatavasti on ta tekkinud perekonna majandi tingimustest ja tema ülesanne oli (alul) mitte nii juurde tõmmata suuri kapitale, vaid isikuid. Tänapäeval täisselts haarab harilikult võrdlemisi vähese arvu isikuid; sageli lähedasi sugulasi, vastastikuliselt üksteist täielikult usaldades ja asja ühiselt ajades. See vorm on siis kohane, kui ettevõte on jaotatud osadesse, mis kaugel teine—teisest. Ja p.s. on just see vorm selle ettevõtte jaoks omane, kus peremehelt nõutakse mitmekesiseid võimeid ja mitmesugust ettevalmistust, millised harva on ühes isikus.

Täisselts sai oma juriidilise kuju - selle, mille ta on säilitanud tänini üldprintsiibina - aastal 1673 konvert
kaubandusest.

Usaldusselts ehk komandiitselts tekkis n.n. komendast, mis oli tuntud vanal ajal ja mis ajalooliselt arenes merekaubandusest. Komenda kujutas endas komisjoni või krediidisuhteid. Nimelt - ühe kaupmehe merereisile minekul anti talule kaasa (teiste kaupmeeste poolt)müügiks kaupu, misjuures kasu jaotati osavõtjate vahel. Neist ajutistest suhetest tekkis hiljem, kui osavõtjad sõlmisid uue lepingu, komenda. Veel hiljem - komenda viidi üle ka pangandusse. Ta oli selleaegse aristokraatia ja vaimulike seisusele võimaluseks,

saada kasu, ise mitte sellest toimingust osa võttes.

Ka Prantsusmaal loodi 17. s. iseseisev komandiitselts.

Nagu märkisime, usaldusseltsist võtavad osa kahte liiki tegelasi: 1) lihtosanikud ja 2) täisosanikud. Viimased esinevad täieõigusliste asja juhtitena, vastutades kõige oma varandustega.

Mitmeisikuliste ettevõtete arenemise lõppkujuks on aktsiaseltsid. Aktsiaseltsi algmeid leiame mitmetes maades. Tähtsamaks lähtepunktiks võib lugeda Itaalias 12. sajandil tegutsenud kreeditoride ühingut n.n. Montes, ehk Moanes, kelle ülesanne oli muretseda riigile kreeditore.

Vanimaks aktsiaseltsiks loetakse Genua Aktsia panka (1407.), olgugi, et siin selle organisatsiooni iseäraldused ei olnud täielikult arendatud. Järgnevateks olid 16. s. lõpul ja 17. s. alguses Hollandis ja Inglismaal loodud suured Hollandi laevanduse ja Inglise monopoolsed eriseltsid, kelledele anti luba kaubelda 1554. a. Venemaaga, 1568. a. Preisimaaga ja 1581 a. Türgimaaga.

Esimeseks meie aja aktsiaseltsiks tuleb lugeda Hollandi Ida- India kompaniat kapitaliga 6,5 miljonit hfl, asutatud Hollandi valitsuse poolt. Kapital koosnes ühesuurustest, asendatavaist osadest, mida väljendati aktsiatega. Viimaste üleandmise kergus ühelt isikult teisele lõi võimaluse esimeseks börsi spekulatsiooniks aktsiate väärtustega. Selle esimese seltsi eeskujul asutati varsti L.- India kompaania; peagi levib edasi teistesse riigesse, haarates eriti Inglismaal ja Prantsusmaal tööstuse ja kaubanduse alasid.

Varsti aga ilmutasid aktsiaseltsid tumedaid külgi. Nii 18. s. tekkisid Inglismaal ja Prantsusmaal terve rida mittesoliid ettevõtteid. Tuli niisugune börsi palavik aktsiatega spekuleerides, millist ei ületanud ka hilisemad ajastud. Need asjaolud mõjusid aga väga ebasoodsalt aktsiaseltside tähtsuse hinnangule, eriti individualistliku kirjanduse poolt 18. s. lõpul. "Aktsiaseltsi direktoril" ütleb A. Smith, "ei jätku ausust ja ta ajab võõraid asju kergemeelselt, nagu rikka inimese kammerteener." Alles 18. s. lõpust ja 19. s. algusest hakkas see suhtumine aktsiaseltsidesse muutuma.

Nagu tähendasime varem, a/s tekkimine on seotud kahe asjaoluga: 1) vajaliku kapitali suurusega ja 2) majandusliku elu muutumise tõttu kapitalistlikus tootmises kasvava riisiko suuruse tõttu. Kui aga vaba võistlus ühes edasise tööstuse arenguga näitas ikka rohkem halbu külgi ja turu haruldase laienemisega võistlus aina tugevnes, siis jõudis ta lõouks oma kõrgemaile punktile. Koos võistlusega kasvas ka riisiko, mis sundis värisema ka kõige suuremaid ettevõtteid oma saatuse pärast. See kõik sundis ettevõtjaid mõtlema, kuidas vähendada võistlust ja nõrgendada riisikot tootmises. Osutus, et ülemääraste põhikapitali kasvamise (ületas 10-ned korrad käivekapitali) ja uute tootmise tingimuste tagajärjel vähene ettevõtjate arv muutis tootmise, sest selgus, et odav tootmine on peaaegu ainus võimalus hädas. Kuid odav tootmine oli võimalik ainult suurel määral tootmisega, s.t. aga kallide masinate, suurte vabrikuhoonete jne. omamist.

Paljudel ettevõtetel oli vahendeid selleks, et kannatada välja konkurentsi. Ent inimestel, kel polnud kapitale, kuid kes omasid vastavaid teadmisi ja tahet, puudus võimalus mõne ettevõtte käibamiseks (käimapanemiseks), puudus võimalus nende asutamiseks. Kuigi pangus oli külluses vabu kapitalisumme, siis ometigi krediiti anti ainult inimestele, kellel juba midagi oli. Mida rohkem isikul oli varandust, seda enam sai ta krediiti, kuid see, kes vajas kapitali kõige enam, see ei saanud.

Teisalt - riisiko suurenedes iga päevaga, väriseti oma saatuste eest. Homse päeva peale ei olnud kindel ei väiketootja ega suurvabrikant, sest homme võis ilmuda leiutis, mis teeb tema masinad kõlbmatuks, kasutuiks või niisugustes, et kasulikum on neid hoopiski kõrvale heita. Sama hästi võis turul järsku tekkida ootamatult antud kaupade üleküllus, kuna maakerat haarav turg ei oma kindlaid tähtpäivi. Nõudmine ja pakkumine allub kõikumisile mida ei saa kuidagi näha ette. Loodeti vaid. Ning veel - üks ettevõtja ei teadnud kus ja kui palju tekkis uusi ettevõtteid, millised toodavad sama kaupa, mis temagi. S-p. puudus tal võimalus reguleerida oma tagavara. Ja s.p. puuvilla ikaldus Ameerikas ehk Indias mõjub vabriku tööstusele Inglismaal. Riigid ja terve maakera tööstus on tihedalt seoses, ja kõikumine mõnel redeli astmekesel vältimatult kutsub esile kõikumisi ka kõigil teistel. Nii ettevõtjad tihti näevad, et oodatud kasu asemele tuleb kahju. Nende huvides püüavad nad müüa võimalikult palju ja võimalikult palju, kuniks veel turu tingimused pole halvenenud. Ettevõtja teab, kui mitte tema, siis teised talitavad samuti. Kogu asi seisab selles, kes jõuab varem võimalust

kasutada. P.s. peab pidama silmas, et tootmise kokkutõmbamine omab raskusi. Laiendada on teda kergem kui kitsendada, sest laiendada saadakse tööliste arvu suurendamisega, toormaterjalide lisandumisega, kitsendamine aga põhjustab masinate ja hoonete kasutamatust, mis on seoses kaotusega ja rikkimineku ga. Aeg paneb oma halastamatu käe seismajäänud esemeile.

Kuid kuidas see ka ei oleks aga lõpuks teatavatel juhtudel, tuleb ometi kokkutõmmata või täiesti lõpetada tootmist; nimelt siis, kui asi on muutunud liig kahjulikuks, kui töölised ja masinad seisavad. Peale selle vabrikant peab maksma % kapitalelt jne. Tal aga pole raha. Ta on pankrotis ja tema pankrot toob kaasa temaga seoses olevate isikute pankroti.

Aktsiaseltsi kapitali tunnuse ja vormi erisus.

Suured kapitalid ja erakordsed riisikod kutsusid uued tendentsid: kapitali koostamise osadest, aktsiate näol. Tänu sellele uuele vahendile kasustada omi jõude, väikekapitalid, mis olid määratud tegevusetusele, said nüüd võimaluse saada paigutatud tööstusse. Isikud, kes ettevõtete käitamises võhikud, said võimaluse osavõtta sealt oma kapitalidega, mis muidu oleks seisnud asjata. Nii koostati (-tatakse) suured fondid; peale selle riisiko laostub pisiosadeks, olles palju talutavam, jõukohasem. Ühenduses kõigi nende paremustega, aktsiaseltside suurtööstuse organiseerimise kujuhakkas levima kiirelt reas mais.

Aktsiaseltside poolt teiste seltsivormide väljatõrjumine oli eelpostiks selles, et väiketootmine pidi allavanduma suurtootmise ees, kuna a/s-id omasid kõike vahendeid, mis väiketööstusel puudusid. Kuid võistlus kapitalide uue moodustamise viisiga tööstuses ei vähenenud sugugi. Tööstuse arenemine tähendas - võistlusele tugevamini vastu panemist. Tuli pingutada jõudu, et vähemaltki vastu panna ja püsima jääda. Ent viimase võimaliku punktini viidud võitlus pidi muutuma omaenese vastaseks. (Hegel: iga seisund muutub oma vastaseks): Võitlus tappis iseenda. Ettevõtjad tulid otsusele, et võitlus ähvardab kõiki ja s.p. on parem kõrvaldada võitlust ennast leppimisega. Olgugi, et omal ajal A. Smith arvas, et ainsateks tööstusaladeks, kus vajatakse a/s. on need, kus kõik operatsioonid võib viia rutiinini ehk sellise ühesuguse asjakäiguni, mis võimaldab vähe ehk mitte sugugi muudatusi, siis ometi näeme hiljem - juba 19. s. algusest peale, kui tekivad a/s-de kujul kindlustusseltsid; pangad ja muud sarnased - teist pilti. Eriline a/s-de õitseng ilmneb 19. s. keskpaigas, mil oli vaja siis ehitatavate raudteede jaoks tohutu suuri kapitale, millised muidu oleks võimatu olnud kokku saada. Uute a/s-de loomiseks asutati erilisi panku, millede ülesandeks oli uute tekkinud seltside aktsiate väljalaskmine ja levitamine. See on esimeseks praeguse aja a/s-de omapäraks tööstuse kapitali hankimisel. A/s. kapital koosneb paberitest aktsiatest (osatähtedest), mis teisalt kujutavad kõik endas dokumente a/s-dele antud laenude peale (obligatsioonid). Nii ühed kui teised võivad olla nimelised. Tavaliselt on viimane kuju. Aktsia kujutab endas õiguse vastavale osale kasust. Obligatsioon on kohustus, võlakiri, pantkiri, mille divident ei sõltu ettevõtte asjade käigust, vaid mis toob teatud, ette kindlaksmääratud tulu, protsente (antud laenult).

Kapitali teeb paber isikusetuks, annab talle endistele aegadele tundmatu kuju; mis kannab nime väärtpaber. Sakslased nimetavad väärtpabereid effektideks. Uus kapitalismi eelajastu on effektum ajastu. Kapitaliga isikute varustamine ja tema suurema koguse liikuvusetus on asetanud a/s-d tihedasse seosesse pankadega, millede abil toimub väärtpaberite väljalaskmine koos börsi mänguga.

Aktsiaseltsi organid.- Peatudes a/s-de struktuuril, märgime kolme peavormi: 1) käsustav võim kuulub aktsionääride üldkoosolekule. Põhikiri määrab üldkoosoleku funktsioonid ja ametnikkude õigused. Hääle õigus sõltub aktsiate arvust, millist valdab aktsionäär. 2) Täidesaatev võim on loovutatud juhatuse kätte. Juhatus võib koosneda ka võõrastest isikutest. Juhatuse õigused määratakse põhikirjaga, selle pärast on tema volitused vahest väga laialdased, vahel liiast piiratud. 3) Järelvalve toimub vastava järelvalve komisjoni poolt, mille valib üldkoosolek mitte vähema kui kolmeliikmelise.

Aktsiaseltside tekkimine ja arenemistingimused, nende head ja halvad küljed.

Teoreetiliselt võimu ja valitsemise raskuspunkt seisab aktsionääride käes. Need annavad seltsile tooni ja suuna, valvavad ja kontrollivad tema tehnilisi juhte. Kuid tegelikkus erineb väga teoreetilisusest; kord aastas kokkutulev üldkoosolek omab küll suuri õigusi - määrab tegevuse kava eelseisvaks aastaks, kontrollib aruandeid ja nimetab kasumi jaotuse, ent - väljaarvatud mõned erijuhud - enamikus aktsionääre ei ilmu koosolekule. Ja kes tulevad,

need ei tunne üksteist, kuluvad erinevaisse elukutseisse ja on vähe tuttavad ettevõtte asjadega. (Smoller: Seni kui seltsi asjad lähevad hästi, üldkoosolekud on kui kiired kokkutuleku kohad). Peale selle ettevõtte juhtidel on käes oma ja neile üle antud võõraid aktsiaid, mis tagab neile häälte enamuse. See on miinuseks üldkoosolekule. Ent vaatamata sellele, üldkoosolekud osutuvad vajalikeks, sest nad võivad teatud juhul kõrvaldada halba seltsi juhtimisest jne. Seoses mainitud momentidega, märgitakse a/s erisusi, mis eriti tähtsad majanduslikust seisukohast. A/s-s, kus on ühinenud kuni 1000 (aktsiate) valdajat, eraldub valdamise eraldumine tema juhtimisest (Liefmann). See on tähtis asjaolu tema edasises tegevuses, sest sellest olenevalt 1) A/S kuju võimaldab omaniku ja ettevõtja funktsioonide lahutamise, mille tagajärjeks on see, et a) ettevõte ei ole seotud oma olemuselt ettevõtja saatusega, b) eramajanduses mööduvad huvid asuvad tahaplaanile vältavate huvide ees; 2) A/S suurendab kapitalistide ringi, kes võtavad osa tööstuse arengu käigust. Ta teeb võimalikuks hävitada ükskõik missuguseid piire, mis omakorda võimaldab a) kohaneda tehnilise korra nõuetele, mitte aga vanade suhete kitsastes raamides ja b) kergendab muutuvate konjunktuuride kasutamist, lubades vältida selle asjaolu piire; 3) A/s vorm avab võimaluse laiemale majanduselust huvitatud ringile tegutsemiseks, avaldades mõju eramajanduse arengu joontele. Kõik niisugused tingimused tegid A/s-i kujulise ettevõtte kõige vastuvõetavamaks praeguse aja majanduslikus elus, ja ta tõrjub välja teised organisatsiooni vormid. Näeme, et üheisikuline ettevõte, jäädes valdaja kätesse, võtab ometi a/s kuju, mis avab talle uusi võimalusi.

Ühingud piiratud vastutusega. Aktsiaseltside moodustamiseviisid (vormid).

A/s kõrval on ta sugulasseltsideks piirvastutusseltsid Saksamaal, mis on määratud väheste ettevõtete jaoks ja mis omavad lihtsustatud korralduse - nagu osaseltsid, osaühisused. A/s-d on nimelt Saksamaal piirvastutusseltsid aga Eesti ja Vene õiguses osaseltsid või osaühingud.

Aktsiaseltsid tekivad kas nn. esitamise korra teel (s.o. registreeimise alusel) ehk kontsessiooni korras. Neist esimene kord on palju lihtsam ja vabam reast formaalsustest, millistega on seotud teise rakendamine. Kuid paljude arvates kontsessiooni kord nagu tagaks laiemat publikut kergemeelselt a/s-de loomise eest. See tagamine aga osutub sageli pettukujutuseks ja loob pettepildi, et võimu poolt loodud ettevõte peab olema usaldusväärne.

Aktsiaseltside areng erimais.

Endisel ajal Venemaal leidis aset kontsessiooni kord a/s-de tekkimisel, millede põhikirjad kinnitati valitsuse poolt. 1920 a. 7. IV. seaduse põhjal meil Eestis esitatakse põhikirjad Rahukogule Kaubandus-tööstus ministeeriumi kaudu ja 1926 . a. mai kuust alates a/s-de põhikirjad kinnitatakse siseministeeriumi poolt.

A/s võib asuda tegevusse kas peale ühe teatava osa (näiteks 1/3) tema kapitali katmist, ehk seadus võib nõuda kõikide aktsiate katmist täielikult. Sel viimasel juhul suurem vastutus lasub pankadel (nagu Saksamaal) või erilistel vahemeestel (nagu Inglismaal; Ameerikas), kes võtavad oma peale aktsiate emissiooni. See loob erilise n.n. vahemeeste operatsiooni, mille ülesandeks on selliste tööstusharude paberväärtuste emissioon (Saksas - "Gründungs oder Effektungs Bank")

Iga aktsia annab omandajale õiguse dividendele. P.s. on eelisaktsiad ehk asutajate aktsiad, mis annavad eesõigusi dividentide väljamaksmiseks. Ses suhtes on rida kombinatsioone, aga peale selle (Ameerikas) lastakse välja osa aktsiaid kunstlikuks kapitali ülespuhumiseks. Neil viimastel pole üldse shansse saada dividente, millest tingitud nende sealne nimetus "water" - vesi.

A/s-de arv mitmesugustes Euroopa maades näitab kasvu. Näiteks Saksamaal oli 1886. a. 2143 a/s. 1909. a. - 5222 ja 1930. a. 3.XII näeme juba 10970 a/s-i.

Uued vaated aktsionääride seisukorrale (Hilferding, Petrazitsky, Ehrenberg).

Harilikult siiani valitsenud vaadete seisukohast ühendati a/s kapitali jagunemist: aktsiatesse ja obligatsioonesse, mida iseloomustavad vastavad väljalastud paberite liigid. Obligatsiooni pidaja oli seltsi võlausaldaja vastavate õigustega dividendele (mis ette kindlaks määratud). Aktsionäär oli aga nagu üks seltsi kaasvaldaja. Aktsia õigus tõi sellesse olukorda mõningaid muudatusi. Üldiselt - ettevõtte käsutamine aktsionäri poolt toimus ainult üks kord aastas - üldkoosolekul. Muul ajal valitses juhatus. Ei tuntud huvi ettevõtte asjakäigust, vaid dividendi kõrgusest. Vastutus piirdus ainult aktsiaga, mida ei saa võrrelda individuaalse ettevõtja seisukorraga. Turul oli olemas nagu kaks kanditaati: 1) mis väljendas a/s tegelikke väärtusi -

masinaid, hooneid, jne. ning 2) tema fiktiivkapital, mille kujundas a/s-i poolt väljalastud aktsiate väärtus (turul, börsil). See ei väljendanud ettevõtte enda maksuse ekvivalentsi (samaväärsust), vaid sõltus asja käigust ja tervest reast välisasjaoludest, mis mõjusid dividendide saamise shansside moodustele. Sama asjaolu peegeldus ka maksustamisel, alul a/s enese tulude näol ja siis tema dividendi näol, mis jaotati aktsionääride vahel. See sundiski vaatama a/s-dele kui erisugustele ökonoomilistele vormidele. Mõned uuemad ökonomistid ja juristid on juhtinud tähelpanu aktsionäri seisukorrale. Toome siinkohal huvitavamad arvamused ja kaalutlused selles. Petrazitsky: "Tööstuslik a/s tähendab tööstusliku kapitalisti funktsioonide muutumist või teisiti - tööstusliku kapitalisti vabastamist tööstuslikest funktsioonest. Aktsionär tegutseb kui rahakapitalist. Ta annab raha, et sellelt saada kasu. Ja vastutab ainult selle summaga." Siinjuures on [illegible] esimeseks erinevuseks, et protsendi tase rahaliselt kapitalilt, mis on antud a/s-le, ei ole määratud, vaid on kui nõudmine kasumile teatavast ettevõttest. Teine erinevus seisab selles, et kapitali tagasitulek rahakapitalisti juurde pole õieti kindlaks määratud. See ei tuletu viimase suhte loomust, nagu see on krediteerimisel. Tema kasum määratakse kindlaks tööstusliku kasuga, aga viimane - keskmise kasumi normiga.

Aktsionär ei ole tööstuslik ettevõtja, Hilferdingi arvates, vaid ta on rahakapitalist. Ettevõtja kapital funktsioneerib ettevõttes tootlikult, on sellega kestvalt seotud (s.t. ei ole kergesti kättesaadav) ja annab tööstuslikku tulu. Näiliselt on see samuti aktsionäri kapitaliga, kuid tegelikult on see vastupidine, sest aktsionär võib müüa oma aktsia börsil ja seega kapitali tagasi saada. Tema aktsia hind surutakse alla võistluses vabade, kasvikuid kandvate kapitalidega, mis redutseerib ka tööstusliku tulu keskmise kasviku tasemele. Sõnaga - aktsionär leiab end rahakapitalisti seisundis. See selgitab meile, et aktsia eest saadud rahal (kapitalil) ei ole midagi ühist aktsionäri poolt ettevõttesse mahutatud reaalse tööstusliku kapitaliga, kuna aktsia vahetab valdajaid ja tööstuskapital ringib tootmises täiesti omaette. Aktsia ei ole nii siis ettevõtte kapitali osis, vaid õigemini selle kapitaliseeritud toogi (tööstusliku tulu) osis.

Tegelikult on aktsia hind kapitaliseeritud tulu osa; ta ei ole määratav kui vastav osa kapitalist. See on lihtsalt tulu, kui kapitaliseeritud protsent tavalisest tasemest. Selle pärast aktsia hind ei ole püsiv.

Aktsia on tunnistis kasumi osale ja sellepärast tema hind sõltub: 1) kasumi suurusest ja 2) harilikust protsendi tasemest. Nii siis aktsia on õiguse aluseks tulule, võla nõudlus tulevikulisele tootmisele, tunnistis saavale. Et see saave kapitaliseeritakse, siis näib, et aktsia annab kasu. Tegelikult on olemas vaid tööstuslik kapital ja tema poolt loodav kasu: Esimene fiktiivne kapital, on tegelikult lihtsalt tulnud, mitte kapital. Selliseid fiktiivseid kapitale on palju, näiteks riigi laenud. (Laenud riigile on aga ammugi võibolla muutunud püssirohuks..) Aktsiate müük ei ole kapitali müük, vaid rendise tiitulite ostmine.

Hilferdingi poolt esile toodud vaade aktsionärist oli ammu esitatud õigusteadlaste poolt. Näiteks prof. Petrazitsky'lt: Aktsionär ei ole ei isiklikust ega varanduslikust seisukohast ettevõtja. A/s kui juriidiline isik vastutab ise, misjuures aktsionär, kui võlausaldaja, ei kanna mingisugust vastutust, vaid riskeerib kaotada teatud kindla summa A/s maksujõuetuse puhul. Aktsionär ei ole eriliste eelistega varustatud ettevõtja, vaid vastuoksa - võlausaldaja, kelle kohta võlaõiguses on maksvad vastavad normid. Võlausaldaja on see, kes saab kasumit mitte ettevõtte tuluna, vaid kapitali tuluna. Aktsia ei ole tõendis ettevõttest osavõtust, vaid iseseisev väärtpaber, mis esineb ettevõttest osavõtu dokumendina. Aktsia on protsentpaber, samuti kui obligatsioon ja muud sellised. Aktsia on protsentpaber määramatute ja kõikuvate: 1) protsendi ja 2) kapitaliga ja sealjuures - a) positiivsete ja b) negatiibsete preemiatega. Ehk teisiti iseloomustame aktsiat kui tulutoovat paberit, obligatsiooni, kõikuva, tundmata suuruse kasumiga kapitali. Vastupidi obligatsioon on fikseeritud tulu ja kapitaliga väärtpaber. Milline on suhe A/s-i poolt antava dividendi ja tema paberi vahel ja milline on vahe aktsia ja dividendi vahel ? - Nagu teame A/s-i asutamiseks vajatakse aktsiakapitali, mille suurus määratakse sel viisil, et ettevõtte kasum oleks küllaldane, kusjuures iga aktsionäär saab teatava protsendi oma kulutatud kapitalilt. Ja kui tuleb soodus konjunktuur, siis mõned lasevad hiljem jagada suurenenud dividende ja siis aktsiad tõusevad. Näiteks aktsiad 6% dividendi juures on 100, ja 9% dividendi juures tõuseb aktsia hind 150-le. Teisalt - tänu kursi

kursi tõusu ja langusele - need dividendi vahed kaovad. Kuid ometi ei ole olemas keskmist dividendi ega ka kasumi normi eeskirja.

Dividend on protsent + preemia riisiko eest. Arengu käigus ta võib tõusta ja alaneda ja püsida, sest võistlus tingib seda.

Kerkib huvitav küsimus A/s-de tulukuse kohta, mida puudutame möödaminnes. Paskov kriipsutab alla, et on väga raske rääkida a/s-de tulude võrdlemisest ja väga raske aktsionääride tulude võrdlemisest. Rentabiliteedi (tulutoovuse) statistika põhjal Saksa a/s-de puhaskasu ajavahemikus 1907/8. a. - 1917/18. a. oli 8 - 14%; Aga dividendid neis kõikusid 6,7 - 10;1%. Kuid selles statistikas tuleb teha rida parandusi. Austrias 1880 - 1913. a. oli enamik dividende alla 10%. Kuid olid ka juhud, kus dividend oli 15% ka rohkem. Samuti Inglismaal ajavahemikus 1913 - 1920 a. A/s-de puhaskasu oli 10,2 - 15,2%, s.oli sõjaajal nii.

Järgnevad andmed kuuluvad ammu enne ilmasõda: Prof. Platter - Inglise aktsia pankade dividend (Peale 1890. a.) kõikus 10. ja 12% vahel; kuid nende aktsiate hind tõusis kolmekordseks võrreldes nominaal hinnaga. Thuringi arvates Prantsusmaal tarvitajate ühingute aktsiad (millede nominaalhind 5 fr. tõusid mõne aasta pärast kuni 817 frangini, s.o. rohkem kui 175-e kordseks ehk 17.500 % võrra. Saksa kindlustusseltsid tõid läinud sajandi lõpul 29,5% puhaskasu. Samal ajal oli tarvitajate ühine kasum 82,7%.

Tekib küsimus, et miks kõik rahamehed ei osta aktsiaid ? - See on sama küsimus, et miks mitte kõik ei tegele võimlemisega, vaatamata selle kasulisusele. Siin tuleb arvestada passiivsust ja tavaliselt lai publik ostab aktsiaid alles siis, kui need on juba kallid. Sellest järgneb, et peatulu saavad ikkagi asutajad börsi tegelased. Siin tuleb esile asutamiskasumi mõiste, mis on majandusliku kategooria suigeneris.

A/s-d on praegusel ajal majanduselus erakordselt levinenud nähtus: Nad vastavad ses suhtes üldise majand.arengu olemasolevate tendentsidele. A/S-de mõju hinnangu ja tagajärgede suhtes on käegakatsutav. A/s-de tegevuse vaatlemisel suurendab see ettevõtte vorm suurkapitali võimu.

Hilferding ütleb: Meie näeme, et mõnede isikute tähtsuse tõttu üldkoosolekul, kes valdavad suure arvu aktsiaid, antakse neile aktsiakapitalist suurem osa. Tähendab, et vallata A/s-i, peab omama ainult pool kapitalist, mitte aga terve, nagu eraettevõttes. Kapitalistile, kes muudab oma eraettevõtte aktsiaseltsiks, osutub vajalikuks ainult pool A/s. kapitalist selleks, et käsutada antud ettevõtet. Teine pool jääb vabaks, ta võib välja selle võtta. Kuid see pool kapitali A/s kapitalist on veel paljugi, võib 1/3 -kuga ja veidi vähemaga käsutada ettevõtet.

Aktsionär kasutab võõrast kapitali kui oma oma. Tema isiklikule kapitalile tuleb juure laenukapital. A/s asjadekäigu arenguga areneb eriline finantstehnika, mille ülesanne on tagada väikese omakapitali valitsemist võimalikult suure võõra kapitali üle. A/S-i vorm kergendab ka võõra kapitali saamise võimalust, sest näiteks ükski pank ei võimalda eraettevõttele mittemaksulist krediiti. Teine lugu on A/s-ga. Sel juhul laenu saamine tähendab avansi andma, saades seda tagasi. See on kui rahaline operatsioon. Nende, kapitali teenistuste, edasiandmine lubab pangale teha alluvaks ka A/s-i. See allumine on ka seoses isikliku momendiga, - üks ja sama isik istub paljudes seltsides. Ta on ka kiirendavaks vedruks seltside vahel, mis seni olnud üksteisest sõltumatud.

A/S-de moodustamine vähestest kapitali osadest, tõstis küsimuse, kas see ei ole kapitali demokratiseerimine ? - Teoreetiliselt on õige, isegi ühe aktsia valdaja omab hääleõiguse üldkoosolekul, mis võib anda ülekaalu. Näiteks mingisuguse vabriku töölised, ostes vabriku aktsiaid, muutuvad kaasperemeesteks. Selliste aktsiate ostmise ja nende huvide tugeva esindamise juures, võib tuua tööliste kätte osa juhtimist. See osa aktsiatest peab olema aga küllaldaselt suur. Tõelisuses, näilise demokratiseerimise asemel näilise laiali valgumise tõttu a/s-des, kapital ei lagune laiali, vaid veelgi kontsentreerub, vaatamata tükeldamisele. Aktsia omanik muutub osaomanikuks, sõltuvaks teiste aktsionääride otsustest. Ta on üks liige mingi suure funktsiooni teostamisel. Aktsia omandus annab kapitalistile lisaväärtuse, piirates ta õigust väljalaenatud kapitaliosa käsutamises.

Aktsiaseltside tulukus.

Nende ring, kes valitsevad tootmist, muutub kitsaks. See ei kuulu isikuile, kes sinna tõid vaid ühe (väikse) osa. Nad moodustavad seltsi, ja indiviidile jääb vaid õigus vastavale tulukuse osale: Tootmiskapitali tegelik käsutamine kuulub isikuile, kes tegelikult tõivad sinna ühe suurema osa. A/S-dest

osavõtjate väikekapitalistide koosseis, kes seisavad kaugel tööstusest, ei muuda seisukorda Marxi ennustatud kapitalistlikkude magnaatide vähenemisest. Teatava konservatsiooniga (vanameelsusega) võib tunnistada osalist tõde - Loeporovi (?) ütelus, et omanduse teostamine, mida teostavad A/s-d, väljendub varanduste hoiuomanikelt röövimises suurkapitalistide poolt. Teame, et varandused puuduvad tutuvusvaesetes ringides, oskuse puudumisest õigel ajal riskeerida jne. ja börsi spekulatsioonides kohanematusest. Nad ostavad aktsiaid siis, kui need on kõrged, seega - ei anna kasu. Kapitalistile langeb kasu mitte tema kokkuhoiust, vaid ta tööstuse eriliste talentide eest. Siin näeme tulu saamist, mis vabastatud tööst tootmises. Näeme geograafilise seose katkestamist a/s-de ja nende kohtade vahel, kus on nende kapitalid paigutatud. Tänu A/S kujule Inglise, Prantsuse, Saksa kapitalid (ilmasõja ajal) võtsid osa tööstuste, raudtee, pankade operatsioonest maakera kaugetes osades. Tunti huvi vaid nende ettevõtete rahalise tegevuse vastu. Panga mõju. Kasvamine selle vormi juures.

Finantskapital: Suurt osa mängib a/s-de asutamise ja laiendamise juures pankade emissioon, mis muudab rahakapitali tööstuskapitaliks ja fiktiivkapitaliks. Pank omab turu kasutuse seal, kus fiktiivne kapital müüakse. Väljendus "emissiooni krediit" ei tähenda mingit krediidi suhet, vaid nende sõnadega väljendatakse inimeste suhet, et pank neid ei peta. Finants kapitaliga astub esikohale mingisuguste rahandusmagnaatide kätte see mõju, mis varem kuulus tööstuse ja puht rahalise kapitali esindajaile.

Nagu teame, võistlus etendab nüüdisaegses majanduslikus süsteemis väga suurt osa. Temaga on seotud kõige uuem majanduslik areng. Võistluse arenemisega suureneb ettevõtte riski suurus, mis ähvardab teda. Nüüdisaegse kapitalistliku majanduse olude juures on alasid, mille kohta on raske öelda ette, missuguseiks kujunevad toodetud kaupade minemi hinnad. Tootmise anarhia (korralageduse) juures pole mingisugust üldist kava, iga ettevõtja töötab iseseisvalt, püüdes saavutada suuremat kasu, teadmata, mis teevad teised. See viib hindade langusele. Kõik need nähted avalduvad eriti tunduvalt kriisi momentidel. Kui keegi on hakanud rääkima ses suhtes kaubamajandusest, mis tulemas seniste vabade majanduslike suhete arenedes, siis on see esialgu tuleviku muusika.

Ülalnimetatud asjaolu - suureks kasvanud võistlus, risk ja riisiko - osutuski aktsia- ettevõtte vormi peamiseks tekke- põhjuseks.

16. p.

Ettevõtjate liidud.

Samad põhjused põhjustasid ettevõtjate liitude tekkimist. Ettevõtjate liidud kujutavad eneses uuemaja nähet (Vt. käsitööstuse all lähemalt, 12. p.). Nad osutusid teatava kõrguse saavutanud tööstusliku arengu järelduseks. Need mitmet liiki liidud kannavad Saksa kirjanduses nimetust "kartellid", Prantsusmaal - "sündikaadid"; Inglismaal, Poolas ja Ameerikas "trustid". Neid ettevõtteid iseloomustab see, et nad annavad oma liikmete majandusliku tegevuse kohta ettekirjutisi, kohustavad neid teatud teoks või sellest loobumiseks - liidu eesmärgist olenevalt. Ettevõtjate liidu tekkimise peapõhjus seisab suurkäitise arengus, millega kaasleb, eriti rasketööstuses, suur seisvate kapitalide suurendamine (see takistas, tegi võimatuks ühelt alalt teisele siirdumise). Suurkäitise arenguga kaasles aga suurvalmistus ja suurminem, mis omakorda suurendasid tunduvalt riisikot. Riisiko ise aga on kapitalismi tulemus: ettevõtted toodavad tundmatule, äärmiselt avarale turule s.o. tootmise anarhism. Sellega on seotud ülemäärane konkurents, mis viib hindade allasurumisega ettevõtted pankroti lävele. Tekkisid ettevõtjate liidud: kartellid, sündikaadid, "trustid". Kuid pidada neid ainult "hädalapsiks", "kriisi-aja sünnitusiks", on siiski liialdatud. Kui see on enam vähem õige nende tekkimise ajajärgu kohta, siis hiljem sageli tekkisid nad just eriti spekulatsiooni ja hinnakõikumise tulemusena. Kartelle leiame juba üksikult 18. s. 19. s. lõpus, eriti 1873. Kriisi tagajärjel tekkis neid palju. Sellest ajast pääle on nad väga laialt levinud. Nende tekkimise eeltingimused on: 1) võrlemisi suur kontsentratsioon, seega väheste suurkäitiste olemasolu, 2) vastava tootmisala sobivus; väiksed seisvad kapitalid (kaubandus) ja isiksuse suur tähtsus ettevõttes (maamajandus) raskendavad kartellide tekkimist; 3) arenenud masstootmine, mille juures kauba kvaliteet on ühtlane (suhkur, kivisüsi, sool jne.). 4) neid soodustab kõrge kaitsetolli süsteem, uuemal ajal aga ületatakse kaitsetollid rahvusvahelise ettevõtjate liidu kaudu. 5) transportkulud sageli määravad konkurentsi piiri ja see ka soodustab teatud raiooni (telliskivi jne.). 6) ettevõtjate arv olgu võimalikult vähene, ja suudetagu koonda-

da vähemalt 75-80% ettevõtteist, see alles kindlustab mõjuva monopoli.

Ettevõtjate liitude hinnang ja piiritelu kirjanduses.

Teaduslik kirjandus on võrdlemisi hilja tegelema hakanud ettevõtjate liitude tundma õppimisega nende uuemates [illegible] vormides. Prof. Kleinwächter'il ilmus a. 1883 esimene sellekohane teos. Peale teaduslike eritööde ja ametlike uurimuste on raske leida teatavat majanduslikku teost, kus on tähelpanu pööratud ettevõtjate liitudele.

Mida kujutavad siis eneses kartellid, sündikaadid ehk trustid ? - Teadus annab rea määritelusi, mida meie jaotame kahte rühma. Esimesse kuuluvad 1) prof. Kleinwächteri määritelu: kartelliks nimetatakse tootjate, ja nimelt ühe ja samast tootmisharust, ühinemist, mille sihiks on kaotada ettevõtjate vahelist võistlust ja reguleerida tootmist nõnda, et ta kas või ligikaudu vastaks nõudmisele. Eriti peab kartell takistama ületootmist. 2) prof. Bertano: Kartellid kujutavad eneses tootjate ühinemist, mis peavad silmas tootmist vastavalt nõudmisele, takistavad ületootmist ja selle õnnetuid tagajärgi, - tööliste vallandamist ja vaesust, hindade suurt langust. 3) prof. Grunzel: Need on liidud, - mis rajatud ühesuguste huvidega ettevõtjate vabal kokkuleppel, kes püüavad reguleerida tootmist ja minemit. 4) prof. Janzul nimetab tööstuse sündikaadiks üht ja samu kaupu tootvaid tööstusasutiste liitu, et ära hoida omahindade langust alla tootmiskulude. 5) Siia samasse rühma võib arvata ka üht uuemaid määritelusid Adolf Veber'i poolt: Kartelli all meie mõistame sama tootmisharu iseseisvaks jäävate ettevõtete liitumist minemi tingimuste ühiseks reguleerimiseks:

Määritlused, mis kuuluvad siia rühma, rõhutavad tootmise ja minemi reguleerimist ja kahjulikkude hindade takistamist. Ja, s.p. et need liidud püüavad takistada ületootmist ja sellega kaaslevaid hävitavaid tagajärgi, antakse kapitalistide liitudele nüüdisaegse kapitalistliku tootmise tagajärgede pehmendamises suur tähtsus.

Teine rühm määritelusid toob esile teise momendi. Nimelt 1) R. Liefmanni arvates kartellid kujutavad eneses vahetusmajanduses liitunute subjektide ühendit, mis omavad sellega monopolisti seisukoha, või teisiti - need on iseseisvaks jäänud ettevõtjate vabad ühingud, millede sihiks on valitseda monopolistina turul. 2) Bücher arvab, et igasugune iseseisvate ettevõtjate leppeühendus, mille sihiks on pideva monopolistina turu valitsemise kaudu saavutada võimalikult suurt kap. kasu. 3) Pohle: ühe ning sama huviga majand. subjektide vabad ühendused, kes püüavad saada maksimaalseid ringimusi turul ja saavutada oma kapitalilt suuremat kasumit - ongi kartellid. 4) Sombart: Kartellide all meie mõistame ühesuguse tegevusharuga ettevõtjate ühendeid nende tööstussaaduste turu tingimuste kestvaks reguleerimiseks, et kaotada võistlus.

Need määritelud kõik toovad esile veelgi olulisemaid jooni. Nad osutuvad ühe ja sama haru ettevõtjate ühinemist, kes pole kaotanud majanduslikku iseseisvust, ja kõige tähtsam - seavad ülesandeks turu monopolistliku vallutamise. Siia kuulub ka minu (prof. Kurtsinsky) isiklik määritlus, mille avaldasin aastal 1899, kui kirjandus sündikaatide kohta oli väga vähe arenenud: "Sündikaadid osutuvad ettevõtjatele vahendeiks teatud politika kasutamise teel kõrvaldada ajutiselt konkurentsi ning ajutiselt tagada monopolisti seisukorda." Seda viimast mõistame peamiselt sündikaatide suhtes, sest ta kriipsutab alla sündikaatide normaal-sihte ja määritleb ta ajutist momenti - kõrvaldada ajutiselt konkurentsi. Nõnda ei või olla siin kõnet täielikust monopoli saavutamisest ega võistluse kaotusest. See säilub alati. Kõrvaldub immanentne (asja või mõiste sees püsiv) tendents. Kriipsutame alla seda, et tuleb pidada meie poolt vaadatud ühendite tekkimise ja loomise motiiviks majanduslikku arengu uuema perioodi iseäralsust, mis toob ettevõtjatele kindluse tunde nende edasises oleluses. Selle tõttu prof. Kleinwächter nimetab kartelle "hädalasteks" ja Liefmann räägib neist kui "häda-aja sünnitistest".

Ettevõtjate liitude tekkimise eeldused, mis peituvad nüüdisaja majanduselu, tootmistingimusis, valitsuse politika abinõudes, kapitali tendentsis jne:

Kartellid osutusid ülemäärase tööstusliku arengu otseseks järelduseks, mis ilmnes eriti möödunud sajandi lõpul. Siis temaga kaasaskäivad nähted - äge võistlus, määramatu minek ja ebakohaselt suurendunud risk, evisid otsustava tähtsuse nende tekkimisele. Sellega on seletatav ka ülalmainitud Liefmanni määritelu, ja ka see, et kartellide peaülesanne on riski vähendamine ja kasumi suurendamine, võistluse nõrgendamine ja hindade kindlustamine.

Võistluse ja riski suurenemine on seoses suureneva põhikapitaliga. Ent põhikapital vabaneb ettevõttest suure vaevaga, ning teda võib muuta muuks ka-

sutatavaks ainult ta väärtuse suure kaotusega. Sageli on peaaegu võimatu tegevuse ülekandmine ühelt alalt teisele, kuna vabriku hooned ja masinad on niivõrd kohaldatud antud tootmisele, et osutub kasulikumaks jätta neid hoopis maha, kui tahetakse uuele alale üle minna.

Kriisid ja tööstuse surutised sunnivad sageli tootjaid jätma oma tegevuse. Suurendavad riski. Selletõttu kannatavadki vähem kaubanduslikud ettevõtted kui tööstuslikud (kriiside karme tagajärgi). Nad võivad kergemini realiseerida oma kaupade tagavarad. Aga tööstusettevõte, suure põhikapitaliga, peab püüdma hoiduda ta tegevusetusest. Vabriku ja masinate seisak võrdub suurtele kahjudele, s.p. esineb imelik olukord, nimelt asjade halvenemisel tööstus tõstab tootmist, sest suur minem võimaldab tasakaalustamist või vähemalt asja ajamist ilma kahjuta.

Tööstuse raske seisukord soodustab alati kartelleerumise mõtte tekkimist vastavais huviringkonnis. Ainult ülemäärane võistlus, mis viib laostumisele, minemi raskus, isegi võimatus, sunnivad ettevõtjaid otsima väljapääsu. Erilise tähtsuse evib selles suhtes kriis, kui tugev tõuge ettevõtjate vahelise lepete tekkimiseks. Sellest haaratakse siis kui viimasest abinõust, määratakse ühised hinnad jne. selleks, et üldisele tööstuse raskele olukorrale ei lisanduks võistlus: liidud on kui päästerõngad, millest haaravad tööstusilma vallas tööturid, või liit on kui langevari kindla pinna saavutamiseks; Sellelt vaatekohalt annavad mõned uurijad kuulsale Viini krahhile 1873. a. teatava tähtsuse, väites, et see oli kui kartellide sünni aastaks (Saksas). Teistes maades nad tekkisid varemini. Prantsusmaal 19. s. 30-tel aastatel Inglismaal 18. sajandil: Need olid aga üksikjuhud, kuna massiline tekkimine kuulub hilisemasse aega.

Nende üldpõhjuste kõrval tuleb pöörata tähelpanu ka tingimusile, mis soodustasid nende kergemat ilmumist ja edasist arengut: 1) teatav kontsentratsiooni vajadus tööstuse antud harus, mis viib üldisele osavõtjate või väiksete osavõtjate arvule. Nende liig suur arv teeb vahel ühinemise katsed asjatuks, sest üldist otsust ei saada erinevate huvide tõttu. Kuigi siingi kapitalide suurenemise tõttu läheb tootmise suurem osa üksikute kätesse, siis nad võivad siiski tõmmata teisi oma järele. Näiteks Saksamaal oli varemal ajal kivisõe kaevanduste suurliit. 2) vajadus koondada ettevõtjaid teatud rajooni. Lähem naabrus, mis põhjustab paljude tootmistingimuste ühtlust ja kiiremat kokkuleppe võimalust, etendab siin tähtsat osa, kuna tootjate laiali olemine - transpordi, turu jne. tingimusis, raskendab tugevasti nende ühist tegevust ja ei võimalda nii kergesti kokkulepet. Kuid transpordi odavnemine ja täiustamine toob sellesse olukorda muudatusi. Näeme kartelle, mis haaravad terve suure riigi piirid ja lisaks veel rahvusvahelised piirid. 3) Olude ühtlus, milles asetsevad ettevõtted nende tootmise tehnilise ja majandusliku korralduse mõttes. Liig suur mitmekesisus on komistuskiviks, millele luhtusid mõnede tööstusharude kartellimise katsed.

Mis puutub tööolude kergendavatesse tingimustesse kartelli tekkimises, siis enamik neist on tootmis--tehnilist laadi. Need on tingimused, mis on kui terviku osad kapitalistliku tootmise kõrgusi saavutanud harudest. Nii - ettevõtjate liidud osutuvad tööstusliku progressi tulemuseks. Selle juures raskesti vabanevale põhikapitalile on rajatud asjaolu, et selliseid lepped pole leida kaubanduses, selle tõttu on kõnet kõikjal ettevõtjate liitudest mittekaupmeeste mõttes. Teine sarnane (liite mittevajav) ala on põllumajandus. Kuigi põhikapital, mis pandud maasse, tööriistadesse jne. etendab suurt osa, siis seal etendavad veel tähtsat osa teisedki faktorid. Nii osutub takistavaks asjaoluks liig suur arv üksikuid tootjaid; raske on registreerida tootmise ulatust. See sõltub ilma tujudest enam, kui tootja tahtest. Põllumajandusele on kohasem ühistegevus, kui mistahes monopoli iseloomuga lepped. Siiski on minevikust meil teada põllumajanduslikke sündikaate, eriti Prantsusmaal. Kartellide rakendusalaks osutub tööstus massproduktide tootmisega, kus neisse paigutatud tööjõud jääb tahaplaanile ja peaargumendiks on material. Ja need on esemed nagu süsi, raud, piiritus, nahvta, suhkur, sool jne., ning mis moodustavad iga uue tööstuse liigi rikkuse aluse. Nende tootmise suhtes sõlmitakse kõige sagedamini lepped. Esemed aga; mis sõltuvad maitsest, moest, jne. mis rahuldavad publikumi moe jne. kapriise, ja millede tootmiseks on vaja üksikuid mustreid jne., on kohasemad üksikule ettevõtjale kui nende liidule. Kuid ajajooksul ka kõige individuaalsema maitse esemed (nagu riided ja jalanõud) siirduvad masstootmisele. Näemegi, et masstooted valitsevad tänapäeval täiel rindel.

Sündikaatide tekkimine on märksa hõlpsam kui 4) neile lähedaste

ettevõtjate ühendiste teised liigid. Nad jälgivad teisi üldsihte, mida tingivad tootmistingimused otstarbekama tootmise saavutamiseks. Näiteks kihutustöö tollide alandamiseks, raudtee veotariifide alandamiseks ja muu sarnane. Sarnased liidud on märksa vanemad tootmisliitudest. Ent palju suurem tähtsus langeb selles suhtes ettevõtjate liitude tekkimise soodustamise mõttes 5) kaitsetollide osaks. See on ainult soodustav nähe, mitte põhjus (prof. Kurtsinsky). Kujutades endas omamaa tootjate eelistamist välismaa omadest, nad püüavad süvendada ja arendada leppevõimalust. Liigseks on nad siis, kui omamaa tooteil pole võistlejaid ilmaturul vaid sisemaal. Kui aga tööstus ei asu sellises eesõigustatud seisukorras, siis tollikaitse (ettevõtjate) liit kas jaguneb kiiresti või luuakse rahvusvaheline lepe, mis jaotab iga riigi tegevuse piirkonna. Sellised kartellid välditakse kaitsetariifidega. Sellelt vaatekohalt tuleb näiteks märkida Saksamaal 1879. a. läbiviidud kaitsetariifide suurt osatähtsust kartellide tekkimiseks ja arenemiseks. Tariifide alandamise (kaotamise) püüd ettevõtjate liidu poolt soodustas nende ühiste huvide mõistmist ning liitis neid ühendatult nende edasiseks ühiseks tegevuseks.

Teatavas mõttes mõjuvad tariifide kujuliselt b) mõningate raskete kaupade veokulud, kui piirdutakse teat. rajooni kaupade veoga. Siin lülitakse teat. rajoonide kaubad välja. Veokulud asendavad siin kaitsetolle. Siseturg on isegi siin kindlustatud välise turu võistluse vastu. Näiteks telliskivi tööstuses moodustuvad erandlikult kohalikud kartellid, sest telliskivide vedu kauge maa taha on pea täiesti võimatu. Kui lepped rajoonide vahel on raskendatud, siis sellised kohalikud kartellid astuvad enda vahel leppesse ning siis nad osutuvad suurema terviku osaks, mis haarab antud tootmisharu. Nagu öeldud tootmise teat. ala kartelleerimine eeldab eelneva kontsentratsiooni olemasolu, väikest osavõtjate arvu, nii, et nende kätesse on koondatud mitte vähem kui 3/4 kogu tootmisest.

Et takistada selliste liitude osavõtjate taganemist või osavõtjate lepperikkumist, kas leppe-vastase tootmise suurendamisega või lepitud hinna vältimisega, võetakse tarvitusele teat. abinõud. Nimelt kartellide juhatused määravad kindlaks rikkujate suhtes teatud trahvi, mis kindlustatakse iga liidu liikme poolt antud soolo veksliga. Samas võitluses lepperikkujatega kasutatakse mõnede liitude poolt tootjate ettevõtjate alalist raamatute kontrolli eriliste kontrolööride rakendamisega.

Mis puutub liidu võitlusabinõudesse turul, siis mõned ettevõtjate liidud kasutavad selleks müügihindade alandust teatud ajaks, misjuures väiksed ettevõtted kaovad või ühinevad liiduga. 7) On olulisemaks veel ettevõtjate püüd luua enesele turul monopolisti seisukorda, mille tulemuseks on kasumi tõus ja selle säilitamine. See on väga oluline asjaolu, sest kapitalistliku ettevõtte kui niisuguse olemusele osutub iseloomustavaks momendiks nende (turu) piiride hoidmine teat. tasu eest. Samal alal võib näha kapitalistliku tootmise eduka võistluse korral tema võitu vaid tootes odavasti; seda saab ainult suuremal hulgal tootes. See aga tuletab sageli ületootmist ja hindade langust. Nii osutub põhjendatuks majand. elu agengkäigus ettevõtjate kapitalistlik endapüüd - saavutada võimalikult suuremat kasu, mis omakorda soodustab sündikaatide ehk kartellide tekkimist.

Selle tööstusliku organisatsiooni vormi arengu seadusepärasus.

Nagu see selgub kõigest eelnevast, mina pean sündikaate, kartelle ja trustе ajalooliselt vältimatuks nähteks. Majandus- ja õigusteaduses rea teadlaste arvates kartellid ei ole vabatahtlikuks vaid teatud vältimatuks astmeks rahvamajandusliku elu pidevas käigus. Prof. Died'i arvates kartellid osutuvad samuti loomulikult vältimatuiks kui aktsiaseltsid jne ning piiratud vastutusega seltsingud. Nad on meie õigusliku korra produktid, kasvades välja meie õiguslikust korraldusest. See mõte on kooskõlas tolle sotsiaalõigusliku suuna vaadetega, mille esindajana esineb Died. Tema vaate järele pole olemas terves majand. elus üldsusi, samuti kui pole olemas üldseadust eri majand. epohhidele. Ta ei pea oluliseks üldseadusi kui ainult teat. majand. arengu tendentse. Kuid sellel juhul autor ei anna enesele küllalt aru selles, mida mõeldakse majanduslikus teoorias seaduse all. Igal juhul minu arvates nii aktsiaseltside kui ka teiste hulkisikuliste ettevõtete, samuti kui kartellide, sündikaatide ja trustide kohta võib väita nende loomulikku tekkimist. Muidugi nad tekivad teatud õiguslise eelduse alusel ja evivad teatava õigusliku vormi, kuid see ei muuda midagi nende olemuses, sest ka õigus osutub seaduspärase arengu resultaadiks. Mis puutub aga kartellidesse, siis nende tekkimine kujutab endas majanduselu tendentsi avaldumist, ja on võrreldav (üksikettevõtjaga) kui käsitöö taganemine kapitalistliku tööstuse ees. On tehtud katseid klassifitseerida

ettevõtjate liite Kleinwächteri; Liefmanni, Pohle ja teiste poolt. Leitakse kartellide sugulust tsunftidega, viimasele omase monopoli tõttu, kuid tsunftid polnud vabadeks ühendisteks ja nad ei püüdnud osavõtjate monopolihindade tõstmisele, vaid tulu ausa teenimisega kindlustades, misjuures suurt osa etendas ka isiklik moment/-eriala eelistus. Sündikaatides jääb isiklik moment sageli tahaplaanile.

Sündikaatidel on veel sarnasusi Lääne- Euroopa Hansa seltsidega. Hansa liidud erinevad nüüdisaegsetest sündikaatidest oma liikmete koosseisuga, sest nendest osavõtjaiks polnud tootjad, vaid kaupmehed, kes mõjutasid kaubandust, mitte aga tootmist. See oli tsunfti korraldada. Ehk kui ja, siis ainult suurkapitali kaudu (sedagi vähe).

Nende erisugused vormid. Konventsioonid, kornerid ja ringid. (Konventsioonide kohta vt. järgmise alapealkirja alaosas).

Palju suuremat tähtsust kujutab eneses kartellide ja sündikaatide harunemine puht spekulatiivseteks liitudeks, mida Lääne- Euroopas nimetatakse korneriteks ja ringideks. Viimased on juhuslikud ja mööduvad nähted, mis ei vaja nüüdisaegse kapitalistliku korra ettevalmistavat tuge ja mis etendavad suurt osa sündikaatide arenemise ajaloos. Sündikaadid ja ajutised spekulatiivsed liidud pakuvad pealiskaudsel vaatlusel sarnasuse jooni: neil on näiliselt ühesugused sihid - püüavad kõrgendada kasumit ja teatud ala monopoliseerimist. Selleks kasutatakse ka näiliselt ühesuguseid vahendeid. Kuid püüda ühendada neid lõpeb tagajärjeta, kuna kornerid, ringid on nagu öeldud ajutiselt mõjuvad, sellevastu teise tüübi juures ilmneb püsiv iseloom. Siis - kornerist osavõtjad, püüdes kergelt saada kasu, realiseerivad kauba ja selle edasine käik ei huvita enam neid. Neil on täna lepe vilja kohta, homme nahvta, vase või suhkru kohta. Üksik saadus ei ärata rikastunud korneri tähelpanu hiljem. See on seletatav sellega, et siin on meil tegemist börsi tegelastega ja kaupmeestega, kuna ettevõtjad, kes on mahutanud omad kapitalid mingisugusesse asjasse ei ole seesuguste lepete osanikeks. Ka koht etendab siinjuures teat. osa - s.o. nüüdisaegne börs. Seal saavad kornerid oma alguse. Seal ostjate ja müüjate rühmades, kes võistlevad tulevaste tehingute alusel, leiavad kornerid laialdast kasutust. Sealsete lepete esemeiks on mitmesugused kaubad. Nende oluline joon on: milliste tootmine pole reguleeritud tootjate liitude poolt, millede tootmine on kavatu, nagu puuvill, siid, vask, lina, tsink, vili, kohvi, suhkur. Seesuguste kaupade suured laokohad kujutavad areeni, kus areneb niisuguste ringide tegevus - London, Hamburg, New-York. Just börsi mängule põhinebki kornerite ja ringide mäng.

Nende iseloomu ja tähtsuse hinnang.

Lähtudes neist ülalnimetatud alustest, kornerite hinnang ei saa olla kõige soodsam. Peale selle neid leidub nüüd märksa harvemini kui varemalt, ja kõigil neil on väheseid väljavaateid edule. Nüüdisaegse transpordi tingimusil (et on võimalik transportida kaugele ja kiiresti) tuleb arvestada tagavaradega, mis olemas teistel turgudel, ja ootamatute võistlejate juuretulekuga. See seletabki, miks sündikaatide mõju kasvab.

Enne kui kartellide ja sündikaatide küsimuse juure sõna kitsamas mõttes asume, puudutame küsimust kauba minemi tingimuste kohta. S.o. n.n. konventsioo (kokkuleppimus) ehk konditsioon (tingimus), kauba kättesaamise tingimuste, lubatavate hinnaalanduste jne. kohta. See lepe on kartellide eelastmeks. Kartellide vaatlust võime alata n.n. piiravate kartellidega. On juhuseid - kriisi aegadel - kus üksikud tootjad suurendavad ikka oma toodete tagavarasid. Ent olles leppes peab ettevõtja arvestama selle tingimustega. Näiteks on leppeid tootmise vähenemise kohta, millistest esimene viis leppeid kujutavad eneses keeldu suurendada tootmist, s.t. on keelatud mitte ainult asutada uusi ettevõtteid, vaid ka mittesuurendada masinate ja tööliste arvu. Kui ettevõtja, leppeosanik, ei täida antud tingimusi, siis tulevad kasutusele tugevamad vahendid tootmise piiramiseks või seisma panemiseks. Esimene saavutatakse loaga, osa masinate tegevuses olles. Teine viis seisab tootmise seismapanekus mõnes vabrikus, kusjuures need vabrikandid, kelle vabrikud seisavad, saavad tasu neilt vabrikantidelt, kelle vabrikud töötavad. Nii kaua kui nim. tasu on ühele vastuvõetav ja teisele jõukohane, nii kaua seisab üks vabrik tootmise reguleerimise mõttes. Kuid tootmise piiramist saavutatakse ka teisel teel - leppega toodangu suuruse kohta, milleni tuleb toodangut vähendada. Sellega saavutatakse samu tulemusi. Sama sihiga on preemia maksmine vähema tootmise eest. Kõige kohasemad on niisugused kartellid, mis piiravad tootmist tekstiiltööstuses. Seal telgede või värtnate arvus avaldub väga kergesti igasugune piiramine. Siis - kartellid, mis piiravad, kuid kindlustavad omadele

ka kaupade minemit teat. rajoonis. Kuid nii oli teoorias, praktikas haarati sageli võõraste tootjate poolt tootmise kõige lähemad alad, ja tahtes hoida neid, pidi töötama öö ja päev, mõtlemata kaugematele turgudele. Ent võistlus ei annud tulemusi - see viis monopoli piirkondlikuks sündikaadiks - s.t. mis määrab minemi geograafilise piirkonna; see siht saavutati rea liitude kaudu, kokkuleppel võimalikku minemit jaotades.

Sündikaadid, karellid. Sündikaatide organisatsiooni iseloom ja tegevus. Kartellidest ja sündikaatidest osavõtjate vaheliste lepete liigid.

Sündikaat ja kartell tähendasid varem üht ja sama mõistet, kuid viimasel ajal tähistatakse sündikaadiga kartelli müügikohta. Kartelli mõistet määritlesime eespool. Levinuim on R. Liefmanni määritelu. Selle järgi kartelli iseloomustab monopolistlik eesmärk konkurentsi luutmisega ja suurema tulu taotlemisega. Nad asutatakse lepingu alusel, milles seisab ka nende kõrgem koht. Üksikettevõtjad jäävad iseseisvaks, piiratakse vaid nende teotsemise vabadust. Leping kindlustatakse sooloveksleiga, trahvirahadega jne. Kartellid jagunevad 1) ostjate (toorainete, tööjõudude jne.) ja 2) müüjate kartellideks. Viimased on kaugelt tähtsamad. Kartellid jaotatakse ülesande järgi: 1) tootmiskartellideks (ületoodangu vältimiseks), mis piiravad valmistust, või püüavad seda kestvalt kujundada vastavalt tarvetele; 2) minemi- ehk rajoonikartelliks; minemialad jaotatakse ettevõtjate vahel, 3) hinnakartellideks; mõjutavad hinna kujunemist, eriti vähim (minimaal-) hinna kindlaks määramisega. Nad jagunevad omakorda 1) alama astme kartelleks - kui ettevõtjaid piiratakse ainult lepinguliste ettekirjutistega, mis reguleerivad hindu, toodangut ja minemit, ja 2) kõrgema astme kartelleks - need evivad erilise jaotusorgaani, müügikoha ehk sündikaadi (a/s..G.m.b.L. vormis.) Neid kartelle nim. ka jaotuskaitellideks. Nad, kujutades alama astme kartellide kõrgemat astet, vastavalt sellele, taotlevad: 1) pakkumise 2. tellimise (keskkoha kaudu) ja 3) tulu jaotust. Tulu jaotus sünnib ühise kassa kaudu vastavalt ettevõtte osastusmäärale.

Ettevõtjate liitude klassifikatsioon (Liefmann) ja nende liigid.

Liefmann jaotab need kahte rühma: Ettevõtjate kui 1) ostjate ja 2) müüjate liidud.

Esimesed on suunatud tööliste vastu hindade politika jne. sihiga. Teised on suunatud toormaterjali ja pooltoomaterjali tootjate vastu sama sihiga.

Hiljem Liefmann muutis oma esialgse vaate, eraldades ostjate liidud ja pidades ettevõtjate liitudeks kitsamas mõttes ehk kartellideks ainult müüjate liite, millede sihiks on vallutada turu monopolistlikult.

Vaatame mõlemaid rühmi: I rühmas on pööratud tähelpanu tööliste vastu (suhtes AA). Üksik tööline - oma püüete püüdlusel - sai ainult ühinedes ettevõtjale vastu astuda. I-sed ettevõtjate liidud Inglismaal jälgisid ettevõtjate tegevuse neid sihte tööliste vastu. II-sed osutuvad kui ostjate liidud nende eelkäijate vastu, s.t. tooraine ja poolvalmis- saaduste tootjate vastu. I. Ettevõtjate kui ostjate liidud. Selles kasutati vahendeid: 1) mitte maksta ostudel üle selle aine teat. maksuse hinna, 2) osta ühiselt vastavaid aineid, 3) peatada üldse ostmine (boikott), 4) toota neid ise.

Neist vahendeist 1. kuulub hindade üldisesse poliitikasse; 2. ja 3. kuuluvad nõudmise üldisesse politikaase ja mis puutub 4-sse, siis seal on üldse loobutud ostmisest ja s.p: ei tule rääkida seal ei hindadest ega nõudmisest. Marxi arvates 1. juhul, hinna kindlaks määramisel, tuleb liituda liidu vastu; varem on tooraine ostjad liitunud juba. Sellejuures otsustab asja see, kumb osutub püsivamaks. Samuti on oluline tähtsus võimalusel kasutada aseaine antud tootmisala hädaohul, et ostjad asutavad samasuguse ühisettevõtte; teisel juhul - ühine kauba ostmine on kohane enam väiketööstureile kui suurtööstureile, et saada hinnaalandust kauba hinnas kui ka veokuludes. Et suured vabrikandid kasutavad neid eeliseid juba nagu nii, siis pole neil mõtet sõlmida neid leppeid. Sellevastu väiketootjad (kingsepad, tislerid j.t.) sõlmivad neid leppeid sageli. See lepete viis on raskendatud suurtööstureile veel seega, et üksikud ettevõtjad on sageli laiali pillatud nii, et tulu veo alast langeb ära. Hinnaalandusel oleks ka teat. tähtsus suurtööstusele; 3. juhul - igasugune ostude seismapanek evib mööduva iseloomu, s.o. streik, mis suunatud endiste müüjate vastu. Edukas on see, kui kõik tootjad on leppes. Või ka see, kui asendada surrogaatidega. See aga läheneb 4.-le liigile ja kuulub tootmise kombineerimisse tema laiendamiseks mitte horisontaalses, vaid vertikaalses suunas, millest oleme juba rääkinud eespool, suurtootmise peatükis.

II. Ettevõtjate kui müüjate liidud. - Selles suhtes Liefmann paneb ette jaotada liidud kõrge maksusega iseloomustatud, nende poolt avaldatud resultaatide alusel: 1) lepped hindade 2) tootmise kohta, 3) piirkonna kartellid, -

teat. piirkonna kartellile määratakse ära minemi piirkond. Seda rakendatakse eriti rahvusvaheliste kartellide suhtes. Veel reastab Liefmann nende kõrgemat ja madalamat astet.

Liit ühtlaste hindade kindlaksmääramiseks. - Selle kartelli kui liidu põhjus seisab selles; et ettevõtja tehniline tootmistegevus allub väiksele piiramisele. Teiseks, nende kerge asutamise tõttu, seda selle pärast, et ettevõtja lepib ennem hinna kindlaksmääramisega kui tootmise vähendamisega. Need liidud jälgivad mitut sihti: 1) võistlust ja kulusid mitte katva müügiga kaupadest, 2) teat. hindade pidamist, 3) minemi hinna kindlaks määramist ja püüdu seda hoida. Esimene ja teine on negatiivsed sihid, kolmas - positiivne. Vahel aga - ootamatu võistluse puhul - lubatakse mõningaile (või kõigile) ettevõtjaile alandada hindu ootamatu konkurendi hävitamiseks.

Peab tähendama, et kõige kõrgema järgulised sündikaadid polnud mitte kogu minemi toodangu tellimiste täitjaiks, vaid üldkasulikele maj. põhimõtteile rajanevad. Püütakse kohandada pakkumist nõudmisega, milleks arvestus sünnib keskmiste arvude põhjal ning moodustab kogu leppe raskuspunkti. Nende liitude kaudu kaupade ühiseks pakkumiseks iga ettevõtja saab monopolistina õiguse - esitada turule teat. kauba hulga. Kuid mitte alati pole see võimalik. Mõned ettevõtjad saavad rohkem tellimisi, kui see on leppe järgi ettenähtud, teised ei saa aga normi täis. On vaja siis võrdustamist ettevõtjate tootmises. Ent peame tähendama, et see lepete liik ei levi, sest on raske jälgida iga ettevõtja poolt toodetavat hulka ja selle müüki. See lepete liik on kohane tootmisele, mis maksustatud aktsiisiga, millega saab kergesti teada tootmistulemust.

Kartellid nõudmise võõrutamiseks ettevõtjaile selle järele kuidas avaldub nõudmine: 1) kas tellimiste kujul sellele ja sellele firmale või 2) hanke kujul. Vastavalt näeme kahte liiki sündikaate, kes jaotavad a) hankeid ja b) tellimisi.

Hangete jaotamine toimub kahel kujul, kas jaotatakse 1) võrdselt kõikide firmade vahel või 2) kus see antakse ühele, misjuures teised võtavad osa moe pärast, uskudes kõrgendada sellega saadavat kasu.

Mis puutub tellimiste jaotusse, siis teostatakse see tehnilise organiga, mida nimetatakse "sündikaat". Siin pole mingit valikut, tarvitaja asetub vastamisi selle vabrikandiga, kelle temale määrab tellimisi vastu võtja sündikaat.

Lõpuks - nimetatude kõrgemaks liigiks on kartellid, mis tegelevad kasumi jaotusega. See on ettevõtjate liitude kõige kõrgem vorm, mis ei hävita täielikult individuaalset momenti.

Edasi järgneb trust - millise sihiks on ühendada kasu liidu kassasse, kust iga osavõtja saab vastava osa vastavalt tootmisest osavõtmisele. (Selline jaotaja - nagu teame - nimetati sündikaadiks). Kasum kantakse kassasse järgmistel alustel: 1) määratakse müügi minimaal hind ja põhihind (vastavalt tootmishinnale). Saadav kasu makstakse kassasse. See, mida saadakse üle liidu minimaal hinna, jääb tema kasuks; 2) ostu sündikaat ostab ja iga ettevõtja saab ostetud kaubast osa. Lõpptulemuseks on suurem kasu (millest sündikaadi kulud maha arvatakse).

Sündikaat kujutab eneses kaubanduslikku ettevõtet, enamalt aktsiaseltsi kujul. Üksik ettevõtja ei hoolitse siis minemi eest, vaid asja ajab sündikaat, missugusest olundist jääb vaid üks samm fusioonini (liitumiseni), s.t. seltsinguni ühise omandiga. Ettevõtjate kogu trooniks liitude asutamisel kasumi suurendamise sihiga - osutub trust.

Seda kujutab Scheenlank algebralise valemiga: kogu ettevõtja teotsemis vabadus P= (a b s d .....-n), kus a,b,c, jne. tähistavad ettevõtja üksikuid funktsioone a) vabadus töö jõudude palkamiseks, b) toodangu suuruse määramiseks, c) hindade määramiseks jne., kuna viimaseks liikmeks osutub tulusaavutamine. Kartelleerimisega langevad a,b,c, jne. järgimööda ettevõtja võimupiirest. Talle säilitatakse ja kindlustatakse ettevõtjate liitude kõige kõrgema astme trusti kaudu tulu tsertifikaatidest; muu teda ei huvitagi.

Kontsernid.

Kontserni all mõistetakse seda lähedast suhet, mis koondab tsiviilõiguslikult iseseisvad ettevõtted majanduslikult ja alistab nad ühtlasele juhtimisele. Siin leiab aset tihe koostöö paljude ühehuviliste ettevõtjate vahel kas tehnilisel, kaubanduslikul või finantsilisel alal. Ta keskuses asub sageli mõni suurpank või muu suurettevõte: Teiste ettevõtete koondamine sünnib kas vertikaalselt või horisontaalselt. Pääettevõtte ja allettevõtete suhe võib olla oma- ja tütarseltsingute, huviühisuste osastamiste jne. kujul. Tuntud on Stinnes-, Wolff- jt. kotsernid. Kontsernid on määratu suured ettevõtjateliidud.

Trustid. Trust kui õiguslik institutsioon (asutis) on pärit inglise pärandus- ja perekonnaõigusest. Tema kasutamise mõttele tuli advokaat Dodd USA-s. Selle alusel asutati Standard Oil Trust (1882), mis kindlustas Rockefellerile täieliku monopoli petrooleumi turul. Trust compani asutatakse a/s, kujul, kes usaldusemehena (trustee) võtab üle teiste ettevõtete aktsiad ja annab vastu endiseile aktsionäridele trust-tsertifikaadid. Aktsiate üleandmisega loovutatakse ka nende seotud juridilised õigused board of trustees kuna tsertifikaat kindlustab ettevõtjale majanduslikud õigused tulu näol, muu teda ei huvitagi. See võimaldas trusti juhatusel ühtlase ettevõtte juhtimise. Trusti tekkimist võimaldas soodustas seega aktsia vorm: see jättis ettevõtja käed oma varanduse (tsertifikaadi näol) käsutamisega vabaks, ja tsertifikaadid liiklesidki kui aktsiad turul. Antitrust- seaduste tagajärjel, see trusti vorm peaaegu täiesti suri välja. Tema asemele tekkis fusioon - ettevõtete täielik liitumine, aga palju enam n.n. holding company, kontroll= seltsing; milliseid nüüd aga eksikombel nimetatakse trustideks. Holding co. omandab teatud ettevõtete aktsiate enamuse, koondab nad finantsiliselt ja saavutab nii otsustava mõju ja kontrolli üksikettevõtete üle. Euroopas esinevad fusioonid on võrdlemisi sarnlevad ettevõtted endiste trustidega. M.Kurcinskiy tunnustab trustid kartellide kõige kõrgemaks astmeks ja ei aseta neid kartellidest erinevale pinnale, nagu seda teeb Liefmann. Viimane tunnustab truste täiesti iseseisva ettevõtteina, mida iseloomustab valdusühisus (kartelli-lepingu alusel).

Sündikaatide ja trustide mõju majandus-eri-külgedele.

Ettevõtjate liitude paremused seisavad: 1) tootmise kontsentratsioonis, seega sageli võimaldavad odavama ja ratsionaalsema tootmise (nt. Whisky-trust) mis sulges s.p. 80 ettevõttest 68, ja 12 tootsid siiski rohke, kui kõik enne kokku, 2) ülemäärase kaubandusliku vahemehe luutmine, 3) suurendavad hindade stabiilsust, loodetakse; et nad sellega suudavad tõkestada kriise, mis aga iseendast suur liialdus, osaliat kriiside pehmendust võib siiski loota. Paremuste kõrval on ka suuri pahemusi: 1) viib väikeettevõtjate hävile; ebaõiglane etteheide, sest see sünnib nagu nii, 2) ülemäärane konkurents teiste ettev. hävitamiseks, 3) müüb välismaal tooteid odavamalt, ja nimelt sisemaa arvel (vene suhkrutrust), see on teatud dumpingu liik, 4) hindade tõstmine; see tendents pääseb ikkagi esimesel võimalusel maksvusele; 5) avaldab mõju rahva kihtidele, mis ühtedele kasulik, teistele kahjulik. Kartellid on kasulikud ühinenud ettevõtjaile (hinna kõrgendus, hindade stabiilsus, suurem võimuseisund turul jne.), kuid peavad seevastu ohverdama oma iseseisvuse, nad üldse bürokratiseerivad eramajandust ja halvavad ettevõtja initsiatiivi. Kaubanduses kartellid püüavad otsest sidet luua tootja ja tarbija vahele, seepärast kannatab palju kaupmees, neist vähem siiski jaekaupmees (detailist). Kartellid sageli parandavad tööliste seisukorda, eriti aga vastavate kokkulepete puhul üldiselt nende vahel, siiski tööliskond nõrgeneb ettevõtjate ühise tasupoliitika mõjul (mustad nimestikud jne.). Ostjale ja tarbijale mõjub ta seejärgi, kas tõusevad hinnad, või ei. Hindade stabiilsus tuleb küll ostjale kasuks. Üldse ettevõtjate liitude üle võib õiglaselt otsustada ainult iga konkreetjuhtumi olvates. See, mis on maksev ühe kartelli vormi kohta, ei ole seda sageli teiste suhtes. Üldiselt hinnatakse soodsamalt kõrgemaid ühinemisvorme (trusti, kontserni jne.). Seadusandlus ettevõtjate liitude suhtes jaguneb: 1) on väga vähe arenend ettevõtjate liite reguleeriks ja 2) ettevõtjate liitude vastaseks. Siin suurem osa seadusandlusest sisaldab vaid kaudseid määrusi (Prantsuse code penal, Belgia, Itaalia jne.), mis pärit vanemast ajast ja suunatud päämiselt ülemäärase hädavajalikkude tarbeainete hindade tõstmise vastu, ja siingi päämiselt kaubanduse alal. Siia kuulub ka meie kriminaalseadustik. Otseselt kartelle ja truste ründas USA ja selle üksikriikide seadusandlus, kuid asjatult. Ikka leidusid lüngad seaduses sellest möödahiilimiseks. Eriti kuulus on siin 1890 a. Sherman-Anti-Trust-Act. Erilist rünnakut kannatasid ka raudtee ettevõtted oma liiklus-, eriti tariifipoliitika tõttu.

Nende areng eri mais. - Ettevõtjate liitude klassiliseks maaks on USA. Siin ei leidu pea ühtki ala, kus puuduksid trustid: väike laps joob trusti piima ja matusetarbed ostetakse trusti kapulusest. USA-s on eriti levinud holding co. (tulu-jaotus-kartellid, eriti liiklusasjanduses), kuna trust co. hävitati anti-trusti-seadusega. Kartelleerimist on soodustanud siin määratu majanduslik areng ja kontsentratsioon, eriti aga domineeriv aktsiaseltsingu vorm. Järgmise maana tuleb nimetada Saksamaad, mille tüübilisemaks ettevõtjate liitude vormiks on kartellid. Eriti suurel määral tekkis neid pääle 1879. a.

Ühekaugel Saksaga on Inglismaa, siis järgnevad Austria, Prantsusmaa (siin tekkis esimene ettevõtjate liit Euroopas, ta on sündikaadi kodumaa). Teisis riiges leidub kartelle vähem.

Riiklik kapitalism. - Riigi või omavalitsuse teotsemine eraettevõtja tööpõllul üha laieneb tänapäeval. Nii tekkinud avalikke ettevõtteid valitsevad nii ühismajanduslikud (rahva ja üldsuse hüveolu ning huvide kaitse - raudteed, linna veevärgid, elektrijaamad kaitseväe ettevõtted jne.) kui ka finantspoliitilised motiivid. Nad sageli asutatakse era ettevõtja teotsemise lünkade täitmiseks. Harilikult evivad monopoolse seisundi. Nende käitisjuhtimise tehnika on väga raskepärane, kogu aparaat väga keeruline, sageli allistatud poliitilisile mõjutusile, kannatab suurimal määra ettevõtja initsiatiivi puuduse all, ja seega kogu tegevus on väga skematiseeritud. Nende edukus suurimal määral oleneb juhtiva aparaadi ja ametkonna paindlikkusest ning tublidusest. Avalike ettevõtete nahemusi on suurimal määral suudetud kõrvaldada n.n. segaettevõtteiga, kus riik jne. kindlustab endale vaid mõjuva enamuse.

17. p.

Ühistegelised põhimõtted majanduselus. - Ühingute (koperatiivide) majanduslik mõiste: nad on ühendmised, mis taotlevad oma liikmete kodu- või tulundusmajandite edendamist ja täiendamist ühise majandi kaudu (R. Liefmann). Kui kapitalistlik ettevõte taotleb suurimat tulu; siis ühistegeline ettevõtte vaid liikmete majandite täiendamist ja edendamist. Nende eesmärgiks on liikmete töösissetulekute suurendamine või majandi väljaminekute vähendamine. Selleks liikmed kannavad ühe osa, teatud funktsiooni, oma majanduslikust tegevusest üle ühingule, nt. piimaühingule piima tööndamise ja müügi, tarbijateühingule tarbimisvahendite ostud jne. Iseloomulik on sääljuures ühinguile, et nad on kõige enam väikse ja nõrgema mehe (töölise, käsitöölise, talupoja jne.) abiorganisatsiooniks. Vastavalt sellele nad evivad juriidiliselt erisoodustuse, muutliku liigete arvu ja sellega ühes ka muutliku kapitali: igaühele on võimaldatud vaba lahkumine ja sisseastumine (viimane muidugi oleneb ühingust). Seetõttu võimaldub ühinguil koondada suuri hulki väikese varandusega isikuid ja sel teel saavutada majanduslikult mõjuvat suurjõudu. Et kaotada kapitali võimulepääsu, iga liige võib evida vaid ühe hääle, mille edasiandmine on keeldud. Tähtsamad ja võrdlemisi arenenud ühingute liigid on krediit- ja tarbimisühingud; millele lisanevad väga mitmesugused ja hästi arenenud majanduslikud-ühingud.

Krediitühingud. Krediitühingute kodumaaks on Saksamaa, kus nad tekkisid 19.s. II poolel Schulze-Delitzchi ja Raiffeiseni tegevuse tagajärjel. Nende leving oli väga kiire. Nende ülesandeks oli anda liikmeile personaalkrediiti, esijoones aga päästa liikmeid liigkasuvõtjate, külakurnajate (eriti maal) käest jne.

Schulze-Delitzschi ja Raiffeiseni süsteemid. - Schulze asutas esimese krediitühingu 1850. a. Delitzschis. Hiljem reformeerituna, nad levisid päämiselt linnades rahvapankade nime all. Nende asutamisel S.-D. lähtus erilisist põhimõtteist. Ta põhimõtted olid üldiselt: nende liikmed evisid äriosasid, nad võtsid võõrkapitale hoiusummadena vastu, aktiivtoimendeid aeti pangatehnilisil põhimõtteil, nad astusid iga vastuvõetava isikuga ärisuhetesse, püüdsid rahasummasid tululikult mahutada ja jaotasid tulu dividendina äriosade järgi (see oli sageli nende kapitalistlikuks ettevõtteks muutumise põhjuseks). S.-D. rahvapangad on enam vastuvõetavamad väikekaupmehile ja kösitöölisile. S.p. on ka nende laenu kestvus harilikult 3-6 kuud.

Raiffeisen asutas laenukassa 1864. a. Ta nägi neis mitte üksi majanduslikku abivahendit, vaid eelkõige vahendit liikmete vaimliseks ja morralseks kasvatamiseks. Tähtsamad Raiffeiseni põhimõtted olid: 1) liikmete piiramata vastutus, 2) lokalisatsiooni põhimõte - ühing pidi kogu maa kogukonna majanduslikku elu haarama ja seega piirduma mitte ainult krediiditoimeneiga, vaid sooritama ka kaubanduslikke operatsioone, korraldama piimatööndamist, kutsuma ellu uusi ühinguid jne. (Schulze pooldas ühingute spetsialisatsiooni) 3) keel olla mitmes ühingus liikmeks, 4) põhimõtteline loobumine äriosadest (kui seadus lubab), 5) juhtivad orgaanid ei saa palka (väljaarvatud raamatupidajad), vaid teotsevad auametiliselt, 6) loobutakse tulujaotusest ja ülejäägid kogutakse erilisse Stiftungsfondi, mis kasutatakse üldkasulikeks ülesandeiks. Laenu anti vastavalt krediiditarbele ja isikulisele usaldatavusele, harilikult 1., 2. ja enama aasta peale . Raffeiseni laenu-hoiukassad on sobivad enam maa oludele ja levisid ka enam sääl.

Tarbimisühingud. (Tarbijateühingud). Tarbimisühinguks nimetatakse tarbijate ühendisi tarbimisvahendite ostuks suurel arvul ja nende edasimüümiseks oma liikmeile. Nende kasulikkus seisab odavama ja parema kvaliteediga kauba saa-

vutamise ja ülemääraste vahemeeste luutmises.

Nende algus ja areng Inglismaal. - Tarbimisühingu sünnimaaks on Inglismaa. Nende vaimliseks isaks loetakse Robert Owen'i, kelle enda katsetused 19.s. I. poolel ei annud mingeid tagajärgi. Õige alguse panid neile Oweni ideede mõju all seisvad kuulsad 28 Rochdale kangrut n.n. the Eguitable Pioneers of Rochdale, kes asutasid 1844. a. esimese tarbimisühingu. Tarbimisühingu edasise edu aluseks said nende n.n. Rochdale'i põhimõtted: 1) kõigil liikmeil on ühesugused õigused olenemata äriosa suurusest, igal ühel on ainult üks hääl, 2) väiksed äriosamaksud; 3) kaup müüakse ainult sularahas, kaup müüakse ligilähedalt turuhindadega, 5) ülejääk jaotatakse vastavalt liikme ostusummale. Need põhimõtted olid niivõrd elujõulised ja elulähedased, et nad põhjustasid tarbimisühingu edukuse ja kiire levimise mitte üksi Inglismaal, vaid ülemaailma. Väike Rochdale'i poekene kasvas aga hiigelettevõtteks. Ta aegamööda arendas oma tegevuse paljalt ostultmüügilt omatootmisele (veskid, pagaritöökojad jne.), millega saavutas veel mõjukama seisundi. Inglismaal koondusid tarbimisühingud kahe keskuse ümber, üks Shotimaal, teine Inglismaal. Mõlema vaimliseks keskuseks on "Coperative Union".

Tarbimisühingute tähtsuse hinnang. - Tarbimisühingute kui esijoones tööliste ühingute tähtsus nende seisukorra parandamiseks ja jõukuse tõstmiseks on vaidlemata. Nad võimaldavad liikmel nii koguda aasta lõpuks teatud suurema summa ja ühtlasi varustavad nad hää kaubaga, nad suruvad erakaupluse hinnad alla, sageli viimast luutes. Kuid oma tootmise arenemisega veel enam mõjutavad turgu. Pääle majandusliku külje nad mõjuvad kasvatavalt liikmeskonnale ja arendavad nende iseseisvalt teotsemist.

Tootvad ühingud. Produktiivühingute all tuleb mõista ettevõtteid, milles töölised samal alal on ettevõtjaiks, seega ise juhivad, tulu jaotavad ja ühiselt kannavad riisikot; nad on täiesti sarnlevad harilikuile ettevõtteile, sest haaravad ostu, tootmise ja müügi, s.p. neid uuemal ajal üldse ei loeta ühistegeliste ettevõtete hulka (Liefmann, Fuchs, Oppenheimer j:t.). Nad erinevad tulundusettevõtteist selles, et nad ei tarvita tasutöölisi, töölised ise on ettevõtjad.

Artellid Venemaal. - Venemaa päritoluga on artellid - tööartellid ehk tööühingud, mis erinevad produktiivühinguist selles, et nad müüvad oma tööjõudu selle kasutajale, nad töötavad lahutamata rühmana ja jaotavad ise omavahel saadud töötasu. Nende paremuseks on organisatsiooni lihtsus ja algelisus, samuti ei vaja nad kalleid tootmisvahendeid.

Tootvate ühingute ajalugu ja nende hinnang. - Produktiivühinguid on propageerinud varemalt väga palju R. Owen, Buchez, Schulze-D., F.Lasalle jne. Eriti suureks katsetusajaks oli prantsuse 1848. a. revolutsioon, millal neid asutati Louis Blanc'i ühutusel ja riigi toetusel palju, kuid nad hääbusid õige pea. Üldse nad on väga harva hingeid tulemusi näidanud, harilikult nad on hääbunud või kapitalistlikeks ettevõtteiks muutunud. Selle põhjuseks on kapitali, distsipliini (ühismeele puudumine tööliste vahel juhtimise küsimusis, ja kaubanduslik vilumatus) ja minemi puudumine. Kuna produktiivühing kui tööliste ettevõte on väike ettevõte, siis ei suuda ta suurettevõtetega minemis võistelda, mispärast riisiko on siin eriti suur. Pääle selle puudub neil võimalus ettevõtet laiendada tööliste juurevõtuga või kriisi ajal kooseisu vähendada.

Põllumajanduslik ühistegevus. - Ühingud on leidnud kõige laialisemalt rakendamist põllumajanduses, eriti väike- ja keskkäitisele suur ettevõttete paremuste võimaldamiseks. Palju on levinud Raiffeiseni laenu- ja hoiukassad, väga tähtsa koha evivad põllumajanduses piimaühingud, mis töötavad talupoegade piima võiks, juustuks jne. ja saadavad selle turule. Nende kõrval evivad suurt tähtsust ka ostu- ja müügiühingud suurostude (jõusööt, kunstväetis) ja ühismüükide korraldamiseks (meil tarvitajate - ja majandusühingud). Nende kõrval esineb veel võrdlemisi palju väga mitmekesiste ülesannetega ühinguid masinaühinguid , pulliühingud, kartuliühingud; jne. Itaalias esineb veel omapärane rendiühing, mis rendib põhimikutüki, et seda jaotada oma liikmeile individuaalseks, kuid ka kollektiivseks kasutamiseks.

18. p.

Põllumajandus. Põllumajandusliku tootmise omapärasused. - Põllumajandus oluliselt erineb tööstusest oma tootmise orgaanilise (tööstusmehaanilise protsessi) iseloomu tõttu. Inimese teotsemine puudutab siin otseselt bioloogilisi looduses sooritavaid protsesse, millised alistatud omapärasele seadusele, mille muutmine ei seisa inimese võimuses. Selle tagajärjel puudub põllumajanduses tööprotsessi pidevus (loodus määrab külvi- ja lõikuseaja), millega

kaasleb tööliikide alaline vaheldus (kündmine, viljalõikus), mis suurel määral tõkestab tööstuse võimuka tööjaotuse läbiviimist; maamajanduses puudub selline kontsentratsiooni võimalus, sest põhimik ei ole siin ainult asukohaks, vaid ka tootmisvahendiks ja tooresaineks; maamajanduse orgaaniline iseloom ei võimalda kaugeltki sel määral masinate tarvitamist kui tööstuses, päälegi masinate dimensioonidele (mõõdetele) on tõmmatud nende liikuva iseloomu tõttu piirid, ühtlasi ka nende kasutamine võimaldub võrdlemisi lühikest aega aastas (suur surnud kapital), vastavalt maamajanduse orgaanilisele iseloomule evib siin looduse kui pääteguri kõrval just suurt tähtsust inimese töö, eriti igaks juhtumiks individualiseeritud töö, mille tähtsus suureneb eriti karjaduses. Kui ühelt poolt töö suurendus maamajanduses piiratakse põhimikupinna suurusega, siis teisalt on takistuseks väheneva pinnasetoogi seadus. Küll ei ole tõmmatud üldtoogile absoluutset kõrguspiiri, siiski antud seaduse ja tehnika taseme tõttu on igal kultuuri liigil kindel intensiivsuse aste, üle mille tootmismaksuse enamkulutus ei anna varemaile kulutisile vastavalt enam (rohkem) tooki. Edasisel orgaaniliste tootmisjõudude pingutamisel langeb tootlikkus, mis võib viia äärmisel juhtumil kahjulikkuseni. Seega on võetud maamajanduselt sellised hiilgavad toodangu suurendamise võimalused kui seda pakkub moderne masin tööstuses.

Suur- ja väike-põllumajandus. - Dogmaatiline tüli suur- ja väikekäitise eelistuse üle maamajanduses on kaua kestnud. Väikekäitise pooldajaiks olid eriti merkantilistid, revisioonistid (David) ja uuemal ajal Max Sering, Laur, Aereboe, kuna kestnud suurkäitist pooldasid 1) füsiokraadid, eriti aga 2) konsekventsed marxistid (Marx, Kautsky), eriti viimased kandsid käitiste kontsentratsiooni-õpetuse tööstusest maamajandusse üle. Kuid viimase orgaaniline iseloom, mille tõttu siin loodus ja töö suuremat tähtsust evivad tööstuses ülekaalukalt valitseva kapitali suhtes, hävitab selle teooria mõju. Käitismajanduslikult on väikekäitis ülekaalus palju suurema tööintensiivsuse ja osavuse (suurkäitis kasutab tasutöölisi) tõttu, ta on palju vähem sõltuv turust - eriti kriisiaegadel (suurem osa tooteid tarbitakse ja töötatakse oma käitises), kui turule tootlev suurkäitis; väikekäitis ei kannata tööliste puuduse all, temas kasutatakse tootmisvahendeid palju säästlikumalt ja hoolikamalt (eriti tähtis karjanduses), seevastu suurkäitis säästab enam kapitale (ehitise ja tootmisvahendite kasutamisel) ja põhimiku (teede, piiripeenarde, ehitiste) all, kuid tegelikus elus on selle tähtsus kaugelt väiksem aja ja töökaotusest, mis seotud suurkäitiste laialdaste maaladega, seega suure kauguse tõttu elamuist. Eriti suureneva töö-kapitali kulutuse puhul tõmbavad need kaotused (liikluse transpordikulud) õige kiiresti piiri käitise suurendamisele ja põhjustavad maamajanduse arenemise väikekäitise suunas. Suurkäitis evib veel suuri paremusi kaubanduslikul alal suurostude-müükide ning suurema krediidiusalduse tõttu, ta on soodustatud ka masinate kasutamisest, kuid neid paremusi aitab väikekäitisele saavutada maamajanduses eriti levinud ühistegevus sageli veel paremini; Suurkäitise paremused seisavad ka eriharidusega käitisjuhtide kasutamises. Õieti ongi see väikekäitise suurimaks nõrkuseks, millest ülesaamist aga kergendab viimasel ajal laialt levinud üldharidus, siis riiklik agronoomiline abi jne. Nagu sellest järgneb, on väikekäitis majanduslikult ülekaalus suurkäitisest tööintensiivsuse alal (karjanduses, aianduses jne.), kuna suurkäitis evib paremusi eriti kapitali-intesiivseil aladel (teraviljus). Rahvamajanduslikult kahtlemata on väikekäitis palju kasulikum: ta rahvastikupoliitiliselt mahutab ja seob põhimikuga palju tihedama rahvastiku, vähendab raskeid sotsiaalpoliitilisi vastuolusid (rikas maaomanik; vaene moonakas, tööline); pakkudes seega kogu tootlikule tootangule hulga mahutusvõimelisemat turgu. Üldtook, käitise kogutoodang, samuti ka puhttook pro ha on palju suuremad kui suurkäitises; eriti tähtis on aga rahvamajandusliku tulutise suurenemine pro ha käitissuuruse vähenemisega, pääle selle väikekäitis on turuvõimelisem: turutoodang pro ha on siin suurem kui suurkäitises.

Majanduse intensifikatsioon. - Maamajanduse intensiivsustuse õpetus on pärit J.H.v.Thünen'ilt: Ta näitas oma teoses "Der isolierte Staat etc." (1826), kuidas tootmise iseloom sõltub turu kaugusest, ja et põllumees ei saa vabalt valida majandussüsteemi, vaid peab arvestama sellega, millised tooted tootmismaksuste ja transpordikulutiste tõttu võimaldavad suuremat tooki. Selles suhtes, kuidas transpordimaksused tõusevad, peab ka ekstensiivsemalt majanatama, kuna seega tootmiskulutised sedavõrd vähem kaetakse toogiga. Seejärgi tekib maamajandusliku tootmise jaotus ringidena mingi tarbimis keskuse, turu, ümber. Kõige ligemal sellele asuvad kõige intensiivsemad käitissüsteemid.

Vaba majandamine (külvi järjekord, oludest olenev), aiandus, piimamajandus jne. Siis metsamajandus. Neile järgneb teraviljus (viljavaheldus - põldrohi ja kolme-põllumajandus). Edasi tuleb karjakasvatus, ja kaugemal seda võimaldab toitumist veel küttimine. Nii on see "isoleeritud riigis". Liikluse arenemine ja odavnemine, transpordimaksuste muutmine, on sellise selgejoonelise ruumilise jaotuse segi paisanud, kuid ikkagi jääb mõjuvaks teguriks turg ja selle kaugus. Kuid sama teed käivat intensiivsustamist näeme ka maamajanduse arenemiskäigus: intensiivne (mahutab üha rohkem kapitali ja tööd suurema toogi saavutamiseks) käitis tõrjub üha enam ekstensiivsema käitise. Selle eeltingimuseks on aga rahvastiku kasv ja minemivõime alatine suurenemine. Kui eramajanduslikult intensiivsustus on rentaabluse küsimus, siis rahvamajanduslikult ta tähendab kultuurilist edusammu. Üldiselt on väikekäitis põllumajanduses intensiivne, suurkäitis ekstensiivne.

Suur- ja väike-põllumajanduse seisukord mitmesugustes maades. - Suur- ja väike-käitise kujunemine erimais on sõltunud ajaloolisist tingimusist, mis on olnud palju enam soodsad suurkäitisele, nende alatise eelistamise tõttu. Sellest hoolimata väikekäitise kui intensiivsema käitisvormi arv suureneb suurkäitise arvel. Seda märkame Saksamaal, Ungaris jne. Eriti palju soodustas Ida-Euroopa agraarrevolutsioon väikekäitiste kasvu, hävitades pea täielikult suurkäitise Eestis, Lätis, Venes (siin on hakatud hiljem arendama sowjet suurkäitiseid - kolhoose), Poolas ja Leedus. Üldse domineerib suuremas osas mais väikekäitis (Prantsusmaal, Briti-Indias, Iiris, Itaalias, Sveitsis, Skandinaavia riiges, Hiinas, Jaapanis j.t.).

Maa võlakoormatus. - Maamajanduses sooritub protsess, mis viib põhimikuvalduse rahakapitalistide esindajate kättesse. Endised omanikud on seda veel formaalselt, faktiliselt on selleks siiski obligatsiooni valdaja. Võlastumuse põhjuseks on maamajanduse rentaabluse vajadus pärandusosade väljamaksmiseks, krediitorganisatsiooni puudulikkus, suuremalt jaolt aga käitise intensiivustamine kõrgema konjunktuuri ajal, mis sellele järgneval surutise ajal kutsub esile maamajandusele hävitavalt mõjuva ülevõlastumise. Sellise ülevõlastumise korral harib talupoeg ikka enam ja enam pinnast kreeditori jaoks, millega kutsutakse esile teatud määral võlaorjus. Maamajanduse võlastumise ulatuse kindlaks tegemine statistiliselt ei ole siiski küllalt arenenud, isegi arenumais riiges. Andmeid saadakse päämiselt ankeedi ja kinnistusraamatute kaudu. Seisukorra parandamine on väga raske. Kõige kaugemale minev ettepanek on põhimiku vabastamine üldse hüpotekaarvõlgadest riigi kaasabil, ja edasine võlgniku piiramine võlgade tegemises. Kuid see aga lõikab teravasti ühiskonna elu. Ei ole ka õiglane see üldsuse ohver ühe kihi kasuks. Põllumees peab oma võlad ise tasuma. S.p. soovitatakse ülesõeldavate hüpoteekide muutmist mitteülesõeldavaiks - annuiteedi võlgadeks, lühiajaliste võlgade pikaajaliseks muutmist jne. Meil kasutatakse praegu maamajanduse võlastumise kergendamiseks (mis haarab ca 1/2 taludest) n.n. raudvara seadust, moratooriumi ja lühiajaliste ning kõrgekasvikuliste laenude ümberlaenustamist pikaajalisiks ja madalamakasvikulisiks.

Rendi tähtsus. Kuigi rendi süsteem ei suuda võistelda isemajandamissüsteemiga, siiski ta leiab õigustuse. Nt. kui omanik on alaealine või teotseb teistel aladel, kui valdus on nii laiali paisatud, et isikul puudub küllaldane kapital talundi ostmiseks, kuid jatkub käitiskapitaliks. Kuid sääl juures rendi süsteem muutub majanduslikult seda kasulikumaks, mida enam ta lähineb isemajandamissüsteemile. Nii tuleb eelistada pärandusrenti ajarendile, viimast kui pikaajalist - lühiajalisele, kuna see viib röövmajandamisele.

Kogukondlik maavaldus ja selle hinnang. - Erapõhimikuomand võis tekkida alles pääle põllunduse tekkimist. Enne seda esines siiski teatud territooriumi kuulumine sugukondade võimu alla, kuid see ei kannud ülse omanikuõiguse ilmet: põhimik ei kuulunud kellelegi, teda saadi okupeerimise teel. Esialgseks põllunduse vormiks oli seega suurperekonna majandus, n.n. perekondlik kogukond (põhines veresugulusele). Sellest arenes n.n. osakogukond, igal sellele liikmel oli õigus teatud (mittevõrdse) põhimikuosale, kuid ainult mõttelisele osale. See erineb erapõhimikuvaldusest selles, et selle juures olelevad põhimiku taasjaotused, kruntide vahetus, mitte nende koguseliseks (kvantitatiivseks), vaid omaduseliseks võrdsustuseks. See oli ka Lääne-Euroopa kogukonna kõrgemaks arenguvormiks. Osakogukond sisaldab era- ja ühisomandi elemente; Lääne-Euroopas arenes sellest eraomand, Venes aga võrdus-taasjaotuslik kogukond. Saksa "Mark" on osakogukonna keerulisim vorm, mõisnik evis oma eraomandi, talupoeg aga osavalitsuse künnimaale ja äremaad olid jagamatus ühiskasutuses kõigile Marki liikmeile (mõisnikule ja talupoegele). Võrd-

sus—jaotusliku kogukonna tekkimise põhjustas väline surve (Indias despootlik riigivõim, kogukonna ühine vastutus liikmete maksude tasumise eest); Inglismaal eraomand tekkis 16. s. (lambakasvatuse levinemine) ja 18/19. s. (leivahinna tõus) mõisnikkude poolt põhimiku haaramisega talupoegelt. Saksas algas eraomandi levinemine suuremal määral 18. s. lõpul. Venes levis võrdsustaasjaotuslik kogukond kas omandusliselt (üksik kogus jääb muutumata, võrdsustatakse vaid põhimiku hääduse suhtes, mispärast tekkis sargide (Parzelle) segi-paigutus ühes nende suure arvuga, sageli mitukümmend) või kogulisel alusel (võrdsustati kõik liikmed põhimiku koguse suhtes). Viimasel juhtumil olid võrdsuste aluseks: 1) üksik talupoeg ja harvem 2) tööjõud. Esimene siis kui oli a) põhimikku palju, b) maksud kõrged, 3) tarbimisnormid (sööjate arv). Teine siis kui oli a) põhimikku vähe, b) maksud madalad. Kogukonnad Venes kadusid alles 20 s. alul.

Kogukonna hinnang lähtub järgmiselt selle iseäralisusist: 1) Sargide segipaigutus - sargide kitsus takistab kündi; umbrohustuvad põllupeenrad, põllud, teed ja nii edasi, raiskavad põhimikku; suur tööaja kaotsiminek jne. 2) Sundkülvikord tekib sargide segipaigutuse tagajärjel ja takistab põllusüsteemide parandamist üksikult, kuid sunnib ühiselt uuenduste kiiremale teotsemisele kõigi suhtes. 3) Valduse ulatuse muutmine (koguselise taasjaotuse puhul) suurendab ühel ülemäära, või vähendab teisel liig palju põhimikku ja tekitab nii inventari ülejäägi. Kogukondliku põhimikukasutuse majanduslik peaparemus seisab laialdasema inimhulga ühendamises, võimaldades seega ühele ületamatute eesmärkide saavutamise ja mõjudes ka hariva ja kasvatava tegurina.

III. Jaotus.

19. p.

Ühiskondliku tulu ja tema jaotuse üldmõiste. - Jagunemise probleemi tähtsamaks mõisteks on rahva tulu (Volkseinkommen) ja tulu mõiste üldse. Ühe isiku või kogu rahva majandusliku tegevuse välist resultaati nimetatakse toogiks (Ertrag). Saavutatud hüviste koguväärtust, väljendatud rahas, nimetatakse kogutoogiks. Sellest saame puhttoogi, kui eraldame samuti rahas väljendatuna kulutised kogutoogist. Tulu all aga mõistame majandusobjekti poolt teatud ajaühikus - enamasti ühes aastas - perioodiliselt saavutatavat sissetulekut raha - või hüviste vormis. Seega tulu on õieti isiku valdusse langev tema majandi puhttook. Tulu kui isiku olelu võimaldaja peab evima reeglipärase korduvuse, ta allikas peab olema kestva iseloomuga. S.p. ei kuulu tulu hulka ühekordsed sissetulekud (pärandid, spekulatsiooni ja loterivõidud, juba olevast varandusest võetud summad jne:). Seda tulu kestva nõutamisallika iseloomu on eriti rõhutanud G.Schmoller. Seejärgi ka tulu moodustavad sissetulekud tähendavad senise varanduse juurekasvu, neid võib tarbida ilma, et varandus väheneks. Tulu tähtsaim funktsioon on inimelu säilitamine: ta kehastab endas tarbimisfondi. Kuid osa tulust läheb kapitali moodustamiseks, mis muutub seega rahvamajanduslikuks akkumulatsioonifondiks. Tulu ja toogi erinevus seisab selles, et esimene on subjektiivne mõiste ja seob hüvised ikka subjektiga, kuna took kui objektiivne mõiste vaatleb hüviseid ikka nende päritolu, allika (ettevõtte, maamajanduse jne) järgi. Erinevus on seega vaatlusviisis.

Jagunemise küsimus on leidnud üldse vähe töötlemist. Tema objektiks osutub rahva tulu jagunemise vaatlus kapitalistlikus majandussüsteemis nende rahvuskihtide vahel, mis võtavad otseselt osa tootmisest (põhimikurendis) ja tasutöölised (tööpalk).

Rahva tululiikide põhijaotus. - Üksikmajandite tulud seisavad tihedas suhtes rahvamajanduse tootmistoogiga, mille suurus mõjutab ka esimesi. Rahvatulu on kõigi üksikisiksuste tulude summa. Rahvatulu ja rahvamajanduse took ei ole võrdsed, sest maailma majanduslike suhete tõttu tuleb maha arvata välismaale antud hüviseid ja juure arvata säält saadud hüviseid. Rahvatulu on suurem kui puhttook, sest siia kuuluvad ka tuludena arvestatavad tasud, kuid ta on siiski väiksem rahvamajanduslikust kogutoogist. Rahvatulusse ei kuulu juba eramajandeis arvestatud avalikkude majuste poolt saadud maksud ja lõivud. Tulu jaguneb 1) reaal- ja 2) rahatuluks. Reaaltulu on ostetavate hüviste ja jõudluste hulk, teise sõnaga - rahatulu ostujõud, mis sõltub üldisest hinna tasemest.

Töised ja mittetöised tulud. - Tulutised jaotatakse tookliikide järgi 1) töötuluks - töötasu (ja ettevõtja tasu), 2) tööta- ehk valdustulu, mis on iseloomulik nähtus kapitalismile. Ta koosneb põhimikurendisest ja kapitalikasvikust ning põhineb eraomandiõigusele ja kõrgele töötootlikkusele, mis võimaldab saavutada pääle kulude katmist veel teatud ülejääki. Varemal ajal võimaldas tööta—tulu saavutamist võimusuhe, füüsiline sundus (orjade suhtes), nüüd

aga majanduslik sundus - nälg, mis tekkis sellest, et tootmisvahendid on koondunud teatud rühma - kapitalistide kätte, kellele töölised peavad pakkuma oma tööjõudu.

Rahvatulu õpetuse järk-järguline areng, alates füsiokraatidest ja lõpetades ajaloolise kooli esindajatega. - Merkantilistid pidasid rahvatulu allikaks väliskaubandust, sest nad otsustasid rahva jõukuse üle riigi võimu järgi, mitte aga üksiku seisundist. Seega nad segasid rahva- ja riigitulu mõisted. Kuid füsiokraadid ja A. Smith asetasid väliskaubanduse asemele tootmise. Füsiokraadid pidasid maamajandust ainukeseks tulu allikaks, nende tulu mõisteks oli õieti eramajanduslik puhttook. A. Smith suundab tähelepanu tööstusele. Kuid tulu mõiste kannab siiski eramajanduslikku iseloomu. Klassiliselt koolilt on pärit ka rahvatulu jaotus tööpalgaks, tuluks ja põhimikurendiseks. Viimast rõhutab eriti Ricardo. Romantiline kool kritiseerib klassilise kooli optimismi, mis rõhutas päämiselt kapitalisti, ettevõtja, tähtsust. Sismondi, Bernhardi j.t. tõstavad esiplaanile tulu eramajandusliku seisundi asemele rahvamajandusliku vaatepunkti. Eriti mõjub Kanti ja ta järglaste filosoofiline vaade, mis käsitab ühiskonda tervikulise organismina. Selle tagajärjel ajalooline kool loob rahvamajanduslikust seisundist lähtuva rahvatulu mõiste. Eriti tuleb siin mainida Hermanni, kuid veel enam Schmolleri tähtsust.

Põhi- ja teisend-tulud. - Seejärgi, kas tulud jagunevad otse või kaudselt (arstid, ametnikud jne.) tootmisest osavõtjate vahel, nad jaotatakse 1) ürgseiks (põhi-) ja 2) tuletatud (teisend) tuludeks. Viimaseid ei saavutata otseselt rahvamajanduse toogist, vaid sellest päritolevast ürgsest tulutisest. Seega tuletatud tulutiste suurust ei mõjuta tootmistoogi muutmine otseselt, vaid alles kaudselt; Jagunemisteooria käsitleb vaid ürgseid tulutisi (põhimikurendis, töötasu, kapitalitulu).

Rahvatulu arvestus. - Rahvatulu arvestus on väga keeruline ja raske ülesanne, mis võimaldab siiski vaid ligidasi andmeid. Sääljuures võib tarvitada: 1) reaalset arvestusmeetodi - reaalsete asjade (lõikuse, tööstuse ja kaubanduse resultaatide jne.). kokkuarvamine ja rahaline väljendamine; sarnleb rahvavaranduse arvestamisega, 2) personaalset meetodi, arvestuste aluseks on isikulised (põhimikuvaldajate, tööliste, kapitalistide tulude) momendid; tuleb hoiduda kahekordsest arvestusest ja 3) segameetod, mis põhineb reaalse ja personaalse meetodi ühinemisel.

Finantsteaduses ja maksupraktikas on tähtis veel 1) vaba (üle eksistentsminimumi) ja 2) seotud tulu ehk eksistentsminimumi ja fundeeritud (varanduse väärtustamisest kõrgemalt maksustatud) ning fundeerimata (ainult tööst saavutatav) tulu.

Eraomandiõiguse erisugused põhjendused. - Tulu liikide tekkimise aluseks on jaotus valdusetuiks ja valdajaiks. Sellest tekib omandiküsimus. Eritellakse a) ühiskondlik ehk koguomand, - kui omand kuulub nt. riigile, kogukonnale jne. b) eraomand, kui see kuulub füüsilisele või juriidilisele isikule.

Omandi tekkimise teooriaid on palju: 1) Loodusõiguslik teooria; Ahrens tuletab omandi tekkimise inimese loomusest. Inimene peab valitsema väliste esemete üle, et rahuldada oma tarbeid ja säilitada oma olelut. Seejärgi on omandi saavutamise püüd inimese kalduvus, inimloomuse kestev lisand, mispärast ka kõigis aegades leiame huvi omandi saavutamiseks. Kuid see filosoofiline vaade võib põhjendada lõpuks vaid eraomandit, mitte omandit üldse. Edasi loodusõiguslased võtavad aluseks ka ühekülgseid toiminguid ja tahteakte. Grotius ja Püffendorf usuvad inimeste vaikivat lepingut; Rousseau asetab omandi oma "contrast social raamesse." 2) Tööteooria (L.Locke) leiab, et väärtused, mida inimene valmistab, kuuluvad ka temale. Kuid see selgitab vaid ühe liigi omandi tekkimise. 3) Okupatsiooniteooria (Hugo, Grotius, Locke) asetab esikohale põhimiku ja arvab, et asi kuulub sellele, kes ta esimesena valdab. Selle aluseks on Rooma õiguse vaade: res nullius cedit primo ocuupanti. Seegi selgitab vaid ühe liigi ja osa omandiõigusest. 4) Legaalteooria (Hobbes, Montesquieu, J. Bentham) järgi on omandiõigus riigivõimu poolt ainult otstarbekuse põhjal loodud. Seejärgi omand on täiesti õigusnähtus. Selles teoorias peitub ka teatud tõetera, sest riigita, mingi kõrgema võimuta, ei saa olla eraomandit. 5) Modernsem vaade lähtub omandi selgitamisel õiguskorra tõsiasjast, mis põhjendab omandiõiguse. See lähtub ajaloolisest seisundist. Rändrahvail ja jahirahvail ei esine veel omandit. Siin tarbitakse kõik. Karjatavail rahvail tekib juba omandi säilitamise võimalus. Esineb pärandamine. Palju enam areneb omand põlluviljuse tekkimisel, millega kaasleb eraomand põhimikule.

Eraomandi vastu on tõstetud väga palju süüdistusi; eriti aga sotsialistide, utopistide ja kommunistide (Morus, Gabet, Babeuf, Fourier, Proudhon j.t.)

poolt, kes esitavad oma absoluutse eraomandi kaotamise nõude, kui esitatakse liberaalse kooli poolt ettepaneku eraomandi kaitsmiseks. Kuid eraomand on siiski olnud tänapäevase majandusliku ja kultuurse elu aluseks.

Piirkasulikkuse teooria esindajate ja Marxi jaotusteooria.

Piirkasulikkuse kool vaatleb jagunemist kui väärtuse nähtust (Glark) ja sellest seisundist vaadates on tööpalk tööjõu hind, tulu kapitali kasutuse hind ja põhimikurendis - põhimiku kasutuse hind. Seejärgi jagunemine on vaid teatud liiki vahetuse nähtus. Kuid selline eraldatud, üksikute rahvatulu liikide vaatlus ei või anda rahuldavat vastust, sest need on tihedasti seotud üksteisega kapitalistlikus majandussüsteemis. Päälegi ei võimalda see teooria tulu mõistmist. Samuti ka Marx vaatleb jagunemise probleemi kui väärtuse probleemi. Sellepärast tema väärtuse teooria ei selgita töötasu tekkimist. Jagunemise küsimus, tulu-jaotus, ei ole väärtusprobleem, vaid nuemate vaadete alusel hinnamoodustamise ja ühiskondlike võimusuhete probleem.

Rahvatulu kolmikjaotus 1) tööpalgaks, 2) maarendiseks ja 3) tuluks on pärit klassiliselt koolilt. Saksa ökonomistid täiendasid seda tulu jaotamisega 1) kapitalikasvikuks ja 2) ettevõtjatuluks. Seega saame ühiskondliku tulu neli pääkategooriat: 1) kapitalikasvik, 2) põhimikurendis, 3) palgatulu (töötasu) ja 4) ettevõtja-tasu (riisikopreemia ja ettevõtjatulu.)

20. p.

Tööpalk. - Tööpalk on vastutasu jõueldud töö eest. Ta kujutab endas väljatingitud tulu, sest ta ei teki vabal turul, vaid lepingu tulemusena.

Tööpalga erinevus teisist ühiskondliku tulu liigest.

Valdustulule asetatakse vastu töötulu, mis tekib tööjõu väärtustamisest. Tööjõu väärtustamisel tekkiv tulu võib kuuluda ettevõtjale (ettevõtja-tulu), tasutöölisele (töötasu) ja vabule elukutseile (arst, riigiametnik j.t. - tuletatud töötulud). Käsitelusse tuleb siin vaid palgatööliste tööpalk, mis evib erilise seisundi tulu ja põhimikurendi kõrval. Töötulu kui tööliste ülalpidamisevahend on loogiline kategooria ajaloolise põhimikurendise ja tulu kõrval. Tööpalk ise aga kuulub samuti ajaloolisse kategooriasse (sotsialismis puudub). Tööpalk kui tööjõu üürimise leping formaalselt väga vähe erineb kauba ostumüügilepingust . Kuid siiski tööjõud ei ole kaup (kui inimese välise majandusliku tegevuse vahend ja toode), vaid ta on ise inimene, s.t. mitte majanduse objekt, vaid selle subjekt.

Tööpalga vormid. Nominaal- ja reaalpalk.

Palk võib saada makstud 1) loonu - ehk naturaaltasuna (tasu asihüviseis) ja rahatasuna. Loonutasu kuulub keskaega, tänapäeval esineb sageli põllumajanduses. Ta teeb töölise sõltumatuks turukõikumisist, kuid piirab tema tarbimisvabadust. Loonutasust eriliigi moodustas ta n.n. trucksüsteem (maksmine kaupades), mis oli levinenud eriti kodut östuses. Ta muutus tööliste kurnamiseks, sest töölise tasuna antavad kaubad hinnati väga kõrgelt ja nende realiseerimine oli seotud ka suure ajakaotusega. Eelmisega seoses selgub ka real- ja nominaal--palga mõiste. Nominaalpalk on tasu väljendus rahas, reaaltasu on aga nominaal tasu eest saadavate hüviste summa, s.t. õieti nominaalpalga ostujõud.

Aja- ja tükitööpalk. - Ajapalka iseloomustab see, et tasumise väliseks määraks on ajakestvus (tund, päev, aasta jne.). Ta on tasumise puhtformaalne vorm, ei pööra tähelepanu üksiku isikulisele jõudlusele ja halvab tööhuvi. Tüki- ehk akkordpalk maksustakse töölisele üksikute jõudluste järgi, mille aluseks on tüki arv või teatud mõõdu ühik ilma ajalise arvestuseta. Tükitööpalk võimaldab maksimaalse tööintensiivsuse ja õiglase palga jagunemise osavuse ja hoolsuse järgi. Kuid ta all kannatab tööomadus (praaktööd), toob kaasa ülepingutuse; ahvatleb ettevõtjat palgaalandamisele ja kutsub seega esile palju konflikte. Akkordpalk esineb mitmesuguseis vormes: tüki- ehk üksikakkord - üksiku töölise üksikjõudlusile määratakse teatud akkordimäär; ühine akkord - kui suurem arv töölisi võtavad endale ühiselt ühtlase tööjõudluse sooritamise: esineb kas krupp-akkordne - töö sooritatakse ühiselt ja kogupalk jaotatakse võrdselt, või akkordmeistrisüsteemina - kui töö juhtimine lasub töömeistril või esitöölisel, kes korraldab osatööde jaotamise ja tasumisviisid.

Tajooksul on vaated muutunud aja - ja tükitasu eelistamise küsimuses. Kui varem peeti töölisele küsitulikumaks ajatasu, siis viimasel ajal on töölised sageli astunud tükitasu eest välja ja seda sel lihtsal põhjusel, et töötõttlikkuse suurendamine tööprotsessi mehaniseerimisega ei võimalda töölisile ajatasu puhul sellest (tootlikkuse suurendamisest) osa saada, olles kasulik ainult ettevõtjale. Sellevastu tükitasu võimaldab ka töölisile pidada sammu

töö tootlikkusega.

Progressiivne tööpalk.- Progressiivne töötasu on aja - ja tükitööpalga kombinatsioon, mille juures tööline saab põhitasule juuremaksu - preemia; kui ta ületab oma töötulemustega koguliselt või omanduseliselt normaaltoogi. Preemiaid maksetakse veel nt. täpselt tööajast kinni pidamise, hoolikalt töövahendite kohtlemise, jne. eest. Uuemal ajal on nii loodud n.n. preemiatasusüsteemid mitmesuguseis variatsioones. Tähtsamad neist on Halsey - ja Rowana-süsteem, millede alusel maksetakse preemiat normaalaja suhtes säästetud aja eest, ja Tavlori differentsiaal palgasüsteem, mille juures aja ja liigutuste stuudiumiga määratakse normaalaeg ja normaaljõudlus (pensumsüsteem), millele vastab teatud tükipalk; sellele tehakse juurdemaks või mahaarvamine seejärgi, kas tööline tarvitab normaalajast vähem või rohkem aega.

Liuguvad astmikud. - Liuguva palgaskaala juures tööpalk asetatakse sõltuvusse valmistatud kauba hindadega, seega ka tööandja tuludega: tõusevad hinnad tooteil, tõuseb ka palk ja vastupidi. Seega aga ei saavutatud siiski paralleelsust ettevõtja tuluga, kuna viimast ei määra ainuüksi turuhinnad. Hiljem liuguv palgaskaala modifitseeriti: ta aluseks võeti tööliste tarbimisvahendite keskmised hinnad n.n. indeks arvude näol.

Tööliste osavõtt ettevõtte puhaskasust. - Kõige enam huvitatakse töölist (ettevõtte edu huvides) tema osasaamisega puhttulust. Seda tehakse kas juuremaksuga aasta lõpul vastavalt saadud tasule või arvestatakse üks osa tasust äritulu teatud osana. See meetod võib evida häid tagajärgi, kui tööliskond on selleks küllaldaselt arenenud ja arusaaja. Teine tee on tööliste puhttulust osasaamine tööliste kapitali osastuse teel, mis viiakse läbi kas tööaktsiate (töötõud kapitaliseeritakse teatud summale, mis aktsia kujul evib kasvikuõiguse, sarnlevalt kapitaliaktsiaile), ettevõtte puhttulust või töö lisaaktsiate näol (s.o. väikeaktsiate, tööühinguliste aktsiate näol, milledega ettevõtte tööliskond loob tööühingu, mis on siis aktsia omanik ja mis võimaldab töölisel kapitalita harilikul teel ettevõttest osavõtta), kuid need tekitavad ettevõtjale tööliste ettevõtete juhtimisest osavõtu hädaohu, teiseltpoolt ka töölisliikumine asub nende suhete eitaval seisundil, kuna need võõrutavad töölisi viimasest.

Töiste tulude erinevus mitmesugustel tööaladel ja selle põhjused. - Tööpalk oleneb suurel määral tööalast. Täielik erinevus on vaimutööliste ja füüsiliste töötajate ning päris palgatööliste vahel. Vaimutöölised, haritlased, ei ole kapitalistidele kurnamiseobjekdeks. Nende tööpalk on kõrgem pika õppimisperioodi tõttu. Vaimutöölised saavutavad tulu oma töö toodete läbi (raamat; leiutis jne.), või oma tööjõu müümisega otse tarbijale (arst, advokaat jne.) või kapitalistile (insener, keemik jne.). Viimasel juhtumil on vaimutööliste ja kapitalistide huvid vähemlahkuminevad, kuna ettevõtte edu oleneb suurel määral selle kõrgema tööjõu tööst jne. Üldiselt maksavad vaimutööliste tööpalkade suhtes nõudmine ja pakkumine, mille tähtsus aga nt. riigiametnike juures kaob. Kuid ka palgatööliste tööpalgad on väga erinevad. Üldiselt on palk kõrgem vabrikutöölisel linnas ja kvalifitseeritud töölisel rahvavaeses keskuses, raskema, hädaohtlikuma ja suurema vastutusega töö juures, elukallidas kohas, raskemini õpitava töö juures jne.

Mitmesugused tööpalga teooriad. - Klassilise kooli arvates määrati tööpalga kõrgus pakkumise ja nõudmise suhtega tööturul. A. Smithi arvates majanduslik areng soodustab kapitali uuesti moodustamist ja suurendab seega tööjõudude nõudmist - tekib palga kõrgendamine. Malthus oma rahvastamise teooria alusel oletab tööjõudude suurenemist ja seega tööpalkade langemist.

Elatusminimumi teooria ("raudne seadus"). - Ricardo järgi evib töö nagu kõik ostetavad müüdavad asjad 1) loomuliku tööhinna, mis võimaldab töölisele tavalise eluülespidamise ja suguarendamise - (standard of life) ja 2) töö turuhinna, mille tööline nõudmise ja pakkumise suhte alusel saab tõeliselt töö eest. Töö turuhinna kõrgenemine üle loomuliku hinna tõstab abielluvust, rahvastiku sigivust ja seega suurendab tööliskonda. Viimasest olenevalt aga surutakse palgad allapoole loomulikku hinda, mille tagajärjel abiellumine hilineb, väheneb sigivus, tõuseb surevus. See kõik sünnib seadusepärasuses, kui "raudne tasuseadus", millise nime andis Lassalle. Ricardo arvates liigub töö turuhind selle loomuliku tasu ümbruses, mis ei haara ainult elamiseks hädavajalikke hüviseid, vaid ka tavalisi mugavusi, ja seega ei ole füsioloogiline, vaid on kultuuriline elatismiinimum. Lassalle erineb Ricardost selles, et viimane peab tasukujunemist looduseseaduslikuks nähtuseks, esimene aga ajalooliseks tõsiasjaks, mille on põhjustanud maksev õigus- ja omandikorraldus. Selle teooria puudused: ta eeldab tööpalga kujunemist pakkumise ja

nõudmise mõjul turul, mis aga tõeliselt on võimu võitluse objektiks töölis- ja ettevõtjate- ühendiste vahel. Samuti tõendab tegelik elu, et rahvastiku kasv ei olene igakordse majandusliku seisundi soodustusest või ebasoodustusest; ta ei või ka üldse enne 14.aastat mõjuda. Päälegi tavaline elutase põhjustatakse palju suuremal määral tööpalgast. "Raudse tasuseaduse" eeldus, et töölise tootlikkus ei või tõusta oluliselt, on osutunud ka valeks. K. Marxi kurnamisteooria alusel ei ole loota töölisklasside seisundi paranemist, kuna töötute "tööstuslik reserv-armee" (tekib kapitalistlikus tootmises suureneva konstantse kapitali mehhaniseerimise mõjul) loob suure pakkumise ja avaldab seega kestvat surutist palgale. Rotbertuse arvates on tööline sunnitud tootmisvahendite mitteomamise tõttu oma tööjõudu müüma kapitalistile, mispärast saavutab sellelt vaid elatusminimumi ja seega ei saa osa majanduse tootlikkusse tõusust - see loob tema langeva palgamäära seaduse mõiste. Palga reguleerimine on tänapäeval nihutatud ära tööturult ja seega reservarmee mõju alt, samuti langeva palgamäära seadus ei lase end tõestada, kuna absoluutne palgatõus räägib töölisklasside viletsenemise vastu.

Tööpalgafonditeooria. - Tööpalgafonditeooria (Malthus, J. Mill, Mc Culloch, J.St. Mill) järgi igaaastaseks tootmiseks määratud summast maha arvates masinaile, toorainele jne. mineva summa, moodustab üle-jäänu palgafondi ja ainult see summa võib saada kulutatud tööliste palkadeks, mistõttu tasu kõrgus sõltub 1) palgafondi kapitali suurusest ja 2) tööliste arvust. Ta koostab valemi, mille järgi keskmine tööpalk võrdub palgafond jagatud tööliste arvuga. See ga tööpalk võib tõusta vaid palgafondisuurenemisel, või tööjõudude vähenemisel. Selle teooria puudusi: palgafondi kui niisugust üldse ei ole. Uut kapitali võib saavutada ettevõtte tulu vähendamisega, või krediidi kasutamisega. Kuid tõetera peidab ta siiski, sest palgakõrgendusele on tõmmatud piirid rahvamajandusliku puhttoogiga. Sellele suurema osa tööpalga minek ei võimalda uue kapitali moodustamist, tõkestab seega tehnilist edu, mille tagajärjel hinnad tõusevad ja reaalpalk väheneb.

Clarki teooria. - Piirkasulikkuse teooria vaatleb palka kui väärtuse nähtust. Tähtsaim siin on Clarki teooria, mis tahab tõendada ka kurnamise etteheite mõttetust. Tema arvates iga üksiku tootmisteguri (töö, kapitali, või põhimiku) tootlikkus väheneb selle teguri koguselise suurenemisega, kui sääljuures ei muutu teiste tegurite kogus: S.p. ka tööliste kogust suurendades, teiste tootmistegurite samaks jäämisel, järgnevate tööliste took väheneb. Siit tuletub kogu rahvamajandust valitsev üldine väheneva toogi seadus, mille erijuhtumiks on vaid väheneva pinnasetoogi seadus. Sellel alusel kõige viimasem tööühik on kõige vähem tootlik. Ja selle viimase tööühiku (piirtöölise) tootlikkust, eeldades ühiskonna staatilist seisundit, töö ja kapitali täielikku liikumisevabadust ja täielikku konkurentsi vabadust, peab määritlema keskmise tööpalga kõrgus antud ühiskonnas. Tööline peab saama tööpalgaga kogu piirtöölise toogi. Kui palk langeb alla seda piirtöölise tooki - piirtootlikkust, siis ettevõtja saab suuremat tulu, mis viib tootmise laiendamisele ja uute tööliste juurdevõtmisele, seega palgatõusule. Piirtoogiks aga osutub see toogi kogus, milleni väheneb ühiskondlik took, kui tootmisse võetavate tööliste hulk väheneb ühele. Piirtöölise tootlikkus määritleb töötootlikkust üldse, sest piirtöölise took peab minema tööpalgaks, aga took, mis saavutatakse kasulikuma töö ja kapitali kombinatsiooniga (suuremal määral tootmisvahendeid) on suuremal või vähemal määral ka kapitali took. Seega tööline, saades piirtöölise toogi tööpalgana, saab kogu oma töötoogi, mispärast ei või olla juttu ka kurnamisest. Clarki teooria puudus seisab selles, et see ei arvesta tööpalga kapitali hulka, mille suhtes kapitalist toodab samuti tulu saavutamiseks. Teiseks, iga tööline võib osutuda piirtööliseks, mis määrab siis ka kõigi palgad ühtlaselt. See aga tõelisest ei järgne. Clarki teooria oluliseks tunnuseks on see, et ta aluseks on piirkasulikkuse teooria. Selle alusel töötook langeb iga juurdevõetava töölisega. Seega esimese töölise töötook on palju suurem kui viimase töölise oma. Ent ega ettevõtja ei maksa esimestele töölistele seda suuremat osa välja, sest ta võib neid vallandada ja võtta piirtöölise kõrvale uued töölised, makstes nüüd ka neile uustulnukaile tasu piirtöölise tasuga võrdselt. Teisalt Clark põhjendab seda, et ettevõtjad ei maksa töölisile rohkem piirtöölise tasust, lihtsalt ettevõtjate omavahelise konkurentsiga. Kuid see seletus on väga vähene.

Tootlikkuse-teooria. - Tootlikkuseteooria (Barsey, Senior, Walker, eriti Wieser j.t.) järgi iga tootmistegur, seega ka töö, tasutakse vastavalt selle abil loodud väärtuse suurusega. Seega tööpalga suurus oleneb töölise jõudlusest, tööjõu tootlikkusest. Kuid see ei selgita sageli samal tööalal esinevaid töö-

palkade erinevusi jne. Tootlikkuse ideed arendas H.v.Thünen, kelle järgi tööpalk tingitakse: 1) töölise ülespidamiseks teatud aja jooksul vajaliku hüvistе kogusega-"a"ja 2) selle aja jooksul saavutatava töö toogiga-"t". Sellest saame loomuliku palgasuuruse valemi v.t , mis ületab küll tarvete miinimumi, kuid mitte kunagi ei jõua tööjõu täieliku toogini. Tõelikkuses sellist tüübilist keskmist palka ei esine, vaid see vastu palkade suurus on vägagi erinev. Samuti väga ebamäärane on "a" suurus.

Sotsiaalne tööpalga teooria. - Sotsiaalne tööpalga teooria ehk võimuteooria on leidnud palju vastuväiteid võimu umbmäärasuse tõttu. Pooldajaiks on Brentano S. ja B. Webb, Tugan- Baranovsky, Lexis, Stolzmann j.t. Selle järgi tööpalk ei olene töötoogi suurusest vaid ühiskondlikust puhttoogist, mille jaotamise pärast käib kibe võitlus, mistõttu palga kõrgus ja selle liikumine määratakse sotsiaalsete võimusuhete kujunemise ja liikumisega. Mida suuremad on vahed tööliste ja ettevõtjate võimu positsioonide vahel, seda suuremad on ka ettevõtja- ja palgatulu diversiteedid (mitmekesisused) nõrgema poole kahjuks. Võimuteooria järgi ei sünni palgakõrguse reguleerimine ökonoomiliste seadustega, vaid on ajalooliselt tingitud ja oleneb võimusuhete vahekorrast. Sotsiaalse palgateooria järgi määratakse tööpalga kõrgus antud ühiskonnas 1) puhttoogi suuruse ja 2) töölisklassi sotsiaalse võimuga, mis määrab viimasele langeva tulutise osasuuruse. Töölistootlikkus(ettevõtte puhttook) määrab tööpalga ülemise piiri, milleni ta aga ei või jõuda, sest see kaotaks tulu ja kapitalisti huvi tootmise vastu. Alumiseks tööpalga piiriks on oleluvahendite füsioloogilise paratamatuse minimum, ilma milleta tööline ei saa töötada ja toita oma perekonda. Nende kahe piiri vahel kõigub antud momendi tööpalga tase, mille kõrguse määrab siin töölisklassi sotsiaalne võim. Selle elementidena tulevad ettevõtjale või töölisklassile kasuks omandi jaotus, organisatsioon ja organiseeritute arv, finantsiline vastupidavus ja juhtimine, siis veel kuuluvad võimuvahendite kompleksi konjunktuur avalik,arvamine, mis võib pooldada üht või teist poolt, masin jne. ja kollektiiv leping kui üks või mitu ettevõtjat 21.p. sõlmivad paljude töölistega.

Tööleping ja tema tingimused. - Tööleping tingimus tööline müüb oma tööjõudu teatud tasu vastu ettevõtjale. Tööleping on individuaalne siis, kui ettevõtja sõlmib selle üksiku töölisega tööpingu. Tariifleninguga määratakse teatud vähimtingimused, mis tulevad täita kõigi (ka tuleviku individuaalsete) lepingute juures. Tariiflepingu olulised momendid on välised tingimused (tariiflepingu kestvusse; ulatusse, tüliküsimuste lahendusse, pikendusse jne. puutuvad tingimused).

Tööliste liidud ja nende funktsioonid. - Tööliskutseliiduks ehk töölisliiduks (Gewerkschaft; seni meil nim. ametiühinguks) nimetatakse sellist tööliste organisatsiooni, mis evib tööliste kui oma tööjõudu müüjate huvide kaitsmise eesmärgi. Nende peaülesandeks on ettevõtjailt paremate töötingimuste saavutamine, mis tingib nende klassivõitlusorganisatsiooni iseloomu. Selle kõrval nad sageli evivad kõrvaleesmärke vastastikuse abiandmise näol - haiguste, õnnetusjuhtumite, tööpuuduse jne. korral. Tööliste org. ajalugu langeb kahte perioodi: 1) Esimesed töölisorganisatsioonid tekkisid kodutööstuse survel lagunema hakanud tsunftisüsteemis, sellide koondumisega meistrite vastu: Sellide tööliitude õitseaeg oli 15. ja 16. s.;nad lagunesid ühes tsunftiga. 2) Moodsad tööliidud tekivad, sõltumatult eelmisist, Inglismaal kapitalismi tekkimisega 18. sajandil.

Trade-union'ide tekkimine Inglismaal ja nende tegevus. - Inglise tööliidud (trade-unionid) püüavad ettevõtjate- ja tööliste-vaheliste suhete reguleerimisele nende parandamise mõttes. Nad tekkisid koos kapitalismiga, kuid enne masinaid - juba manufaktuuri ajal. Trade-unionide ajalugu 19.s. jaotatakse nelja perioodi: 1) surutud 1799. a. tööliste kaoleerimiskeeluga põranda alla, nad püüdsid võidelda 19. s. alul päale kapitalistide veel uute tööstusvormidega (vabrik, masin), tekkisid vabrikutevaenulised liikumised ühes vabrikute purustamistega.2) 30-40. a. - haarasid revolutsioonilise ajajärgu. 1824. a. kaotati kaolitsioonikeeld. Tööliitude arv kasvas määratu kiiresti. Tööliskond oli üheltpoolt poliitilise radikalismi (shartismi), teiseltpoolt sotsialismi (owenismi) revolutsioonilise mõju all. 3) 50-80.a. keskeni.- Uus ajajärk,mis ei koonda suuri töölismasse vaid enam kõrgema tasuga töölisi (skilled kabour). Peaeesmärgiks sai vastastikune abi (kindlustus õnnetujuhtumite, töötasu jne. vastu. Suurte kapitalide koondamine muutis nad kapitalistide suhtes passiivseks - omandasid burzuilise liberalismi ideaale, suhtusid eitavalt riigi sekkumisele meeste töötingimusisse. 4) 80. a. alates tekib pööre trade-unionismis. Vahepääl halvenes inglise tööstuse seisukord protektsionismi ja Saksa

V

ning USA võistluse tõttu maailma turul. Londoni dokitööliste streik 1889. a. näitas oma võiduka lõpuga, et ka kaitsetud, kapitalivaesed ja alama liigi töölised, mustatöölised, suudavad organisserumisega tulemusi saavutada. Tekkis n.n. new-unionism, mis võttis õppimata töölisilt väikseid liikmemaksusid, mispärast jäi kõrvale vastastikune abi, kindlustus, kuna pääülesandeks sai võitlus töötingimuste parandamiseks. Nad pooldasid riiklikku ja kogukondlikku sotsialismi ja riigivõimu vahelesegamist töösuhete korraldamisse. 20. a. alul tõusis tööliitudest osavõtjate arv järjekindlalt kuni ca 8 miljonini 1920.a., et langeda järsku 5. milj. päale 1925. a.

Omaabi, töötute toetamine. - Trade-unions taotlesid klassivõitluse kõrval ka vastastikuse abi ülesandeid: tööliste kindlustus surma, haiguse, õnnetusjuhtumite jne. vastu. Kuid seejuures nende kindlustustehnika kannab rohkem juhuslikku iseloomu, töölised - solidaarsuse tõttu - võivad teha tarbekorral lisamaksusid jne. Vastastikuliste kindlustussummadega sageli luuakse streigifondid. Tähtsam ülesanne on töötute toetamine, seda kasutakse eriti n.n. üksikstreigi läbiviimiseks, kus töölised ükshaaval lahkuvad ettevõttest. Nii saavutatav tööliste vahetus mõjub halvasti ettevõtte töötamisele ja võimaldab saavutada kollektiivstreigi tagajärgi. Selliseid tööltlahkunud töölisi toetab siis ka tööliste liit.

Tööliste liidud Saksamaal. - Saksamaal tekkis töölisliikumine poliitiliste parteide mõjul, kuna Inglismaal poliitiline partei kasvas Trade-unionis-mist. Saksas tõkestas töölisliikumist Lassalle'i "raudne tasuseadus" ja Marxi eitav suhtumine tööliste liitudesse. Samuti oli valitsuse seisund eitav, kuid 19.s. lõpul areneb liikumine seda suurema kiirusega. Töölisliikumine on koondunud Saksas sotsiaaldemokraatide "vabade", liberaalsete Hirsch-Tunkeri ja kristlikkude tööliste liitude ümber. Vastastikune abi on riigi sundkindlustuse tõttu palju nõrgemalt arenenud.

Streigid. - Äärmise võitlusvahendina ettevõtjate vastu esineb streik - töölis te kollektiivne töölõpetamine, kas ettevõtjailt paremate töötingimuste saavutamiseks (päaletungi - ehk offensiivstreik) või ettevõtja sundimiseks, et ta loobuks töötingimuste halvendamisest (kaitse ehk deffensiivstreik). Ettevõtjad kasutavad vastuabinõuna streigile lokauti (lock-out), tööliste kollektiivset tööst vallandamist, et sundida töölisi ettevõtja tingimusi vastuvõtma. Streigid ja lokaudid on seotud mõlemapoolsete rünkade kaotustega: ettevõtja kaotab oma tulu, peab tasuma endiselt amortisatsiooni, kaotab tellimised jne., töölised aga enda tulutise - töötasu. Tööliste organiseerimine on vähendanud streikide arvu. Seevastu on need muutunud palju pikaajalisemaks. Nende kõrval esinevad veel võitlusvahendeina boikott (ostjate streik - keeld teatud ettevõtete kaupade ostuks). Union label (labelsüsten) ettevõtted, on niisugused mis täidavad tööliste liitude nõudmisi, võivad tarvitada teatud etiketti (mistõttu tööliskond eelistab neid kaupu) ja sabotaazi (tahtlik töötoodete rikkumine).

Tööliste ja ettevõtjate vaheliste tülide lahendamine. Lepituskojad ja vahekohtud. - Streikide mõlemapoolsed kahjulikud tagajärjed sundisid ettevõtjate ja tööliste vaheliste tülide lahendamisele rahulisel teel. Tekkisid lepitusametid Inglismaal 19. s. 60.aastais. Tähtsamad neist olid Mundelle süsteem (pariteetsel alusel ettevõtjaist ja töölisist valitud komisjon) ja Kettle süsteem (komisjoni liikmed valiti pariteetsel alusel, mille eesistujaks valiti parteitu, vaheotsus seoti veel erilise lepinguga poolte vahel). Need olid lepitused, sobitused vabatahtlikul alusel. Seega õigusliku aluseta. Sunduslik vahekohus seati esimesena sisse Austraalias, nimelt Uus-Meremaal 1896. a. seadusega. See instituut koosnes kahest astmest: 1) lepituskomisjonist ja 2) vahekohtust. Viimase otsus on õiguslikult siduv. New-South-Walesi (1901) vahekohus on üheastmeline.

Seadusandlikud korraldused tööliskusimuses. Vabriku seadusandlus Inglismaal ja teistes maades. - Töölisliikumise kõrval oli sunnitud ka seadusandlus pöörama tähelpanu tööliste seisundile ja eriti viletsaile töötingimusile: töötasu oli äärmiselt madal, kurnati lapsi ja naisi; mis tõid kaasa laste nälkushaigusi, töötingimused olid väga ebahügeenilised, jne. Esimeseks maaks, kus hakkas arenema vabriku seadusandlus nende ja teiste hädaohtude kõrvaldamiseks, oli Inglismaa ja eriti selle traditsioonivabad Austraalia kolooniates. Esimene seadus 1802.a. keelas laste öötöö, määras tööaja mitte üle 12. t., kuid jäi praktiliselt teostamatuks järelvalve puudulikkuse tõttu. Vabriku seaduse tegeliku teostamise kindlustas alles 1833. a. asutatud vabrikuinspektsiooni instituut, mis keelas lastetöö alla 9. a., 9-12. a. lubas 8. t. ja 13-18. a. 12. t. töötada jne. 1874. a. seadus määras naiste ja alaealiste tööpäeva ülemääraks 10 tundi. Edaspidi laiendati vabriku seadusandlus ka

VII

väiketööstusele. Pääle tööaja pikkuse asuti ka puhtus-hügeeniliste eeskirjade, tasumiseviiside (trücksüsteemi keeld, minimaaltasu määramine jne.), vabriku inspektsiooni reguleerimisele ja korraldamisele. Inglismaale järgnesid vabriku seadusandluse alal Saksamaa j.t. riigid. Eriti terav oli võitlus 8 tunnilise tööpäeva saavutamiseks, mis võttis isegi rahvusvahelise ulatuse. (Rahvasteliidu kaudu).

Tööliskindlustus. - Töölisseadusandlus vähe reguleerib töötasu. Haigused, õnnetusjuhtumid jne. võivad viia töölise äärmisse viletsusse. Sellise juhuslikkuse vähendamiseks riigid on viinud läbi sotsiaalkindlustuse, mille klassiliseks maaks on Saksamaa oma sundsotsiaal kindlustusega.

Tööliste kindlustus Saksamaal ja selle liigid. - Bismarck, võitluses sotsiaaldemokraatidega, asus tööliskindlustuse teostamisele. Ta viis läbi vabriku kindlustuse a. 1883., mis teostatakse avalikõiguslikkude haigekassade kaudu. Summad saavutatakse: I. 2/3 tööliselt, 1/3 ettevõtjalt. Haigekassa jõudleb : 1) arstiabi, 2) naistele sünnitus abi ja 3) matuseraha. II. Õnnetusjuhtumikindlustus (1884) - ettevõtjad tasuvad kogu preemia, kindlustus teostatakse ettevõtjaist asutatud n.n. "Berufsgenossenschaftide" kaudu. See jõudleb arstiabi ja paiukit töövõimetuse korral, matuseraha ja mahajääjatele paiukit ettevõtjalt. III. Invaliidsuse ja vanusekindlustus 1889 - summad saavutatakse riigilt, ettevõtjailt ja kindlustatuilt endailt. Jõudlused on vanuse— ja invaliidsusepaiuk ning mahajäänude-paiuk.

Kindlustus tööstuse vastu. - Eriti raskesti lahendatav on kindlustus töötuse vastu, sest see võib tekkida ka vabatahtlikult. Varemal ajal sooritasid seda tööliste liidud (nt. Inglismaal), kuid see käis neil siiski üle jõu. Edusammuks oli Genti süsteem (1909), mis palju levis (Prantsuses, Norras, Taanis jne.). Selle järgi riik andis töötute toetuseks määratud summad tööliste liitude valitsemisele (eraldi teisist summadest) toetuse määramiseks. Kuid see haaras vaid organiseeritud tööliskonna: 1927. a. seadusega pandi Saksas maksma sundkindlustus kõigi tööliste kohta, kelle tasu kuni 8400 Rm. Pääjõudlused on töötute toetused (summad saadakse ühtlaselt töölisilt ja tööandjailt ning lisaks veel riigilt) ja kriisitoetus - 4/5 annab riik, 1/5 kogukond . Teiseks tähtsamaks vahendiks on töömuretsemine töötuile hädaabitöödena jne.

Riiklik tööpalga korraldamine. - Tööpalga reguleerib üldiselt ettevõtjate ja tööliste vaba kokkulepe. Kuid on esinenud ka riikliku tööpalga reguleerimist, nii Inglismaal Elisabeti ajal rahukohtunikud määrasid töötasu maksimumi (kaotati 1814. a.), 19. s. lõpul hakati töötasu riiklikult reguleerima, kuid juba tööliste huvides. Teerajajaks oli Austraalia. Siin tekkisid kaks süsteemi: 1) Uus-Meremaa tüüp (1894) - vahekohus, millesse kuuluvad tööliste ja tööandjate ja riigi esindajad, määrab tülitseval juhtumil töötasu kõrguse, otsus on sunduslik pooltele. 2) Victoria tüüp (1896) - riiklik komisjon, määrab vähimtasu, mis on sunduslik ettevõtjaile. Austraalias on andnud töötasu reguleerimine häid tagajärgi. Ka Inglismaal reguleeritakse 1909. a. seadusega töötasusid kodutööstuses ja 1912. a. seadusega söekaevandusis. Minimaalne töötasu määratakse komisjoni kus esindatud võrdselt mõlemad pooled ja üks erapooletu eesistuja . poolt,

22. p:

Kasum. - Kolmest ühiskondliku tulu kujust 1) tööpalk, 2) kapitalikasu ja 3) põhimikurent vajab kasumi ja põhimikurendi olelu selgitust, nad on ajaloolised mõisted.

Kasumi osised. - Kasumi osised on 1) kapitali protsendid (Zins) ja 2) ettevõtja kasu (profiit). Klassiline kool pidas ettevõtja kasu olenevaks kapitali suurusest ja nimetas teda "profit". Prantslased pidasid ettevõtja kasu ettevõtja kvalifitseeritud töö tulemuseks. Sakslased seisavad kontsepsioonilisel (kavandilisel) vaatekohal, pidades teda töö ja kapitali jõudluseks. Nii sakslase Mangoldti arvates õigustab ettevõtja kasu asjaolu, et teatava ettevõtte tehniline ja majanduslik riisiko ning vastutus lasub ettevõtja õlgadel. Sotsialistid loevad ettevõtja kasu kapitali resultaadiks.

Sakslased jagavad ettevõtja kasu (profit): 1) ettevõtjatasu, mis läheb ettevõtja jõudluste tasuks, 2) kapitalitasu kitsamas mõttes ehk kapitalirent, mis saavutatud kapitali jõudluste tõttu, 3) riisiko-preemia - summa, mis määratud konjunktuuri kõikumiste pehmendamiseks ja puudujääkide katteks, 4) ettevõtjatulu - summa, mis jääb järele peale ettevõtjatasu, kapitalirendi ja riisikopreemia mahaarvamist. Et kapitali kasutamine suurendab tootlikkust, siis ettevõtja võtab kasutusse peale oma kapitali veel võõrkapitali krediidi näol, mille eest ta maksab tasu. Seda tasu võõra kapitali tarvitamise eest nimetatakse kasvikuks ehk kapitali protsendiks (zins).

VII

Tähtsamad kasuteooriad: a) tootlikkuse (zurechnungstheorie), b) tootlike jõudluste (nützungstheorie), c) hoidumus- (ootus-) teooria, d) töötasu teooria, e) teooriad, mis seletavad kasumit aja momendist. - Alljärgnevas me ei vaatle ainult miks kapitalistid saavad kasumit, vaid ka seda, kuidas ja millest tekib kasum. Sellest kõneleb terve rida teooriaid, mis Böhm-Bawerk oma teoses "Geschichte des Kapitals und des Kapitalzinses" 6. rühma grupeeris. Paljud teadlased hindavad seda teost väga. Minu (Prof. Kurschinsky) arvates on selline ülehindamine alusetu, tõsi, ka mina hindan küllaldaselt seda teost kui pikaajalise uurimise tulemust, kuid ma leian siiski, et mainitud teos on liiga subjektiivne ning seisab õieti kõikide teiste kasumiteooriate võrdlemises Böhm-Bawerki enese teooriaga, mis ka ise on ebaõige.

Turgot põhjendas kasvikuvõtmist sellega, et kapitaliga võis omandada põhimikku ja seega saada renti. Et ta kasviku tuletas põhimiku viljakusest, siis nimetame tema teooriat fruktikatsiooniteooriaks. Turgoti arvates teatavas majanduslikus ettevõttes kasutatava kapitali kasu peab olema vähemalt samasuur, kui puhaskasu põhimikust, mis omandatud antud kapitali eest, vastasel korral ei tegeleks keegi muu-ilmelise produktsiooniga, vaid rakendaks kõik oma kapitalid põllutöö teenistusse. Böhm-Bawerk ei pea esiteks Turgoti teooriat üldse kõnelemisväärseks. Minu (prof. Kurschinsky) arvates on see B.-B. kriitika liiga lai, kuna ka B.-B. ise tunnustab looduse loovat jõudu. Smithi ja Ricardo teooriaid kasumi tekkimise kohta peab B.-B. väga udusteks, see on ka arusaadav, sest Smithi kaasajal tunti palju suuremat huvi tööpalga ja põhimikurendi küsimuste kohta. Smithi ja Ricardo kasumiteooriaid on edasi arendanud Malthus. 1) Tootlikkuse teooria (Thünen, Clark, Wiesen) järele tootva tootmisfaktori (kapitali jne.) vähendamisega või suurendamisega kaasleb tootlikkuse vähenemine või suurenemine. Seega kapitali suurendamine suurendab tootvust ja õigustab kapitalistide kasusaamist. B.-B. seda teooriat arvustades väidab, et kapitali tehniline tootlikkus on vaieldamatu, kuid ega see veel ei tähenda majanduslikku tootlikkust: kapitaliga tootmine toob turul kaasa suurema pakkumise, mis tingib hindade languse ja kasumi vähenemise. Minu (prof. Kurschinsky) arvates on B.-B. kriitika liiga lai: tootlikkuse tehniline suurendamine toob kaasa ka kasumi suurenemise.

2) Tootlikke jõudluste teooria (Hermann, Nies, Menger, Say) järele pole tähtis mitte ainult kapitali tootlikkus, vaid ka kapitali omadus - anda tema kasutajaile kasu; see õigustabki kapitali omanikul saada kapitalikasutajalt nn. kapitalikasu.

3) Hoidumus- (ootus) teooria (Senior, Marschall) väidab, et iga kapitali kaasabil toodetav produkt sisaldab omaniku väärtuses osa, mis on määratud tasuks kapitalisti ja ettevõtja kulutuste ja kannatuste eest, kusjuures nende kannatus seisab selles, et nad toovad hoidumisohvri, kui kapitali tarbimise asemele paigutavad tootmise. Toodud ohver, mis seisab mõnust loobumises, tasutakse kasuga nagu töötasu tasutakse palgaga. Jääb selgitamata, miks kapitalist hakkab tootma ja miks kapitali kasutus annab rohkem tooteid, millest võib tasuda loobumiseohvrit. Hiljem modifitseeris seda teooriat Marschall, kes asendas kasutoova momendina esineva hoidumise väljendusega "ootus". Et astuda tootmisse, inimene peab tegema ettevalmistusi, peab ootama, mis aga hiljem tasutakse kapitalile omase tootlikkuse tõttu rikkalikult.

4) Töötasuteooria (Mill, Macculloch, Schäffle, Wagner, Stolzmann) järele on kasum vastutasu kapitalisti poolt otseselt või kaudselt tehtud töö eest. Kapital on kui kogutud või varem tehtud töö ja kasum on tasu selle töö eest.

5) teooriad, mis seletavad kasumit aja momendist - siia hulka kuuluvad Galieni, Rau, Turgot, Jevons ja Böhm-Bawerk.

Böhm-Bawerki õpetus. Tema teooria peaväited ja nende kriitika.

Niinimetatud ajateooriates on etendanud kõige tähtsamat osa B.-B., kes nimetab oma isiklikku teooriat agioteooriaks, Borkievicz aga aja kulutusteooriaks (Zeitvertriebenstheorie). See teooriate grupp seletab kasumi tekkimist ajamomendist. Böhm-Bawerki õpetuse põhituum seisab väites, et inimesed hindavad oleviku hüviseid tuleviku omadest kõrgemalt. Ta arvab, et selle põhjused peituvad inimeste psühholoogias. On olemas 3 põhjust, et oleviku hüviseid hinnatakse kõrgemalt: 1) tarve ja selle rahuldamine teataval ajamomendil, on kaks iseasja. Puuduse korral hinnatakse oleviku hüviseid palju kõrgemalt tuleviku saadavatest hüvistest. Seda tõendavad ka vanasõnad: parem üks varblane peos, kui kümme katusel. Väga tähtsat osa etendab ka ajamoment: tulekahju ohvril on kinnitussumma õnnetuse korral palju väärtuslikum kui tulevikus, kus ta on jälle haljale oksale jõudnud; 2) Inimese psühholoogial on omadus olevikku tulevikust kõrgemini hinnata. Nii inimesed, momendist meelitatuna, pummeldavad kõrtsilauas kõik raha, vaatamata, et sellele võivad järgneda mustad pä-

VIII

vad. Inimene ei suuda loobuda hetkelisest lõbust, mida pakub talle pabeross, ehkki arst on selle talle tervise huvides keelanud. Suurt osa mängib siin ühelt poolt ka inimese tahtenõrkus ja eluea piiratus, lühikese elu vältel inimene püüab kõike võimalikult palju nautida, sest - ega me kahte korda ela. Vaevalt, et keegi rõõmustaks kui talle lubatakse 100 aastaseks sünnipäevaks kinkida 100 tuhat krooni, - kuigi inimene nii kaua elaks, et valmistaks talle see rahasumma kõrge vanuse tõttu mingit rõõmu. 3) Tehniliselt on kasulikum kaudsete teede tarvitamise meetod: Nii on B.-B. arvates kõik oleviku hüvised väärtuslikumad tuleviku omadest. Nii ka tööliste tööpalk ei vasta nende produktsiooni väärtusele, vaid on sellest kõrgem, tööliste tegevus on suunatud tuleviku hüviste loomisele, neid tasutakse aga oleviku hüvistega - rahaga, seepärast ka tööliste palk on küllaldane. Valmistatud toodete tootmiskuludele lisandub profiit, kui produkt on täielikult valminud, siis muutub ta oleviku hüviseks. Ajavahemik, mis asub kapitali kulutamise ja kapitali tagasisaamise momendi vahel, õigustabki kasumi. B.-B. väidab, et ka tehnilisest küljest on kõik oleviku hüvised palju produktiivsemad ja väärtuslikumad. Ta koostas kapitalide produktiivsuse kohta tabeli, mille idee seisab selles, et mida varem on produktsioon alanud, seda suurem on ta teataval ajamomendil. Nii 1911. a. produktsioon on kõige suurem sel ettevõttel, mis on tegevust alanud 1906. a.

See seletus kutsus Bortkieviczi poolt ägeda kriitika . . Ta väidab, et produktsioon, mis on alanud aastal 1907 jõuab a. 1912. samasuguse resultaadini, mille saavutas 1906. a. alanud produktsioon aastal 1911. jne. Sellest arvab Bortkievicz, et kui toodangu tingimused on toodangu alul ja hiljem võrdsed, siis kõik need tootmisprotsessid viivad samadele resultaatidele, ainult teatava võrra hiljemini (käesolevas näites aasta). Seega oleviku hüviste produktiivsus ei ole suurem tuleviku omadest, mida kinnitab ka tegelik elu. Minu arvates B.-B. seisukoht pole algupärane kapitalistlik tootmine. Kokkuvõttes: kasumi tekkimine ei seisa mitte ajamomendis, vaid produktsioonis eneses. Nii B.-B. leiab, et teatud oleviku hüvis on väärtuslikum kui sama hüvis tulevikus. Nii 100 kr. olevikus on sama palju kui 104 kr. tuleviku perioodil või 120 kr. veel kaugemas tulevikus. Nii et 100 kr. = 104 kr.- = 120 kr. = 150 kr. Selline arvutus näib olevat absurdne, kuid teoreetiliselt saab seda B.-B. järele arvutada. Tema arvates mineviku hüvised evivad väärtuse tulevikus ja seda ainult juhul, kui me neid kasutada saame, sest hüviste kasutamine oleneb ajamomendist. Nii peetakse püssi ainult jahilkäimise ajal väärtuslikuks, sportlane hindab suuska ainult talvel, suvel aga midagu muud. B.-B. agioteooria järele peame teatavast hüvisest, mis käesoleval aastal maksab 100 kr.; järgmisel aastal juba 105 kr. maksma jne. Kust võetakse aga see vahe 5 kr., seda agioteooria ei selgita. B.-B. agioteoorial polnud edu Saksas ega ka oma sünnimaal - Austrias. Tunnustust leidis ta USA-s, kus tema tähtsamad esitajad Vetter ja Fischer. Itaalias pooldasid seda Licazarello j.t. Minu (prof. Kurschinsky) arvates on 2 esimest psühholoogilist väidet agioteooria kaitseks väga segased, kuid kolmas põhjendus - oleviku hüviste suurem produktiivsus, on päris õige, kuid absoluutselt vaieldumatuks ei saa sedagi pidada. Teaduslikku väärtust agioteoorial suurt ei ole. Rootslane Cassel ühendab oma kasumiteooria vähesuse printsiibiga: Tema arvates on produktsiooni ja kasumi seisukohalt suure tähtsusega see, et hüviseid leidub piiratud arvul. Teisalt tema järele kapitali kasutamine tootmises on seotud kapitalisti loobumisega teatud naudingust olevikus tootmisresultaadi äraootamisega. Cassel arvab et tootja maksab kapitaliomanikule kapitali tootejõu ja selle resultaadi ootamise eest tasu - kapitalikasu.

Marxi kasumi õpetuse alused.

Marxi kasumi või nn. kurnamisteooria (arendajad Mill, Proudhon, Rodbertus, Lasalle, Sombert j.t.) on puht sotsialistliku algupäraga. Tema põhialuseks on väärtuseteooria (vt. p. 7.). Marx eitab kasumi tekkimist vahetuses: see mis ühelt poolt juure lisatakse, ostja oma korda müües võtab jälle tagasi. Tema järele kasum tekib tootmisprotsessis (vt. p. - 9.10) ja talle näib, et kapitalist ostab inimliku tööjõu odavamini, kui selle tõeline väärtus, sest vaene tööline ei jõua võistelda rikka ettevõtjaga. Ometi ei pea ta aga seda vaadet õigeks. Kõik tootmisvahendid, ka inimlik tööjõud, ostetakse nende tõelise väärtuse eest. Kapitalist maksab töölisele niipalju palka, kui see vajab oma tööjõu uuendamiseks töö- kui ka puhkeajal. Edasi, kapitalistide klass peab endale kindlustama inimlikku tööjõudu pikemaks ajaks, seepärast peab tööline saama palka niipalju, et tal oleks võimalus ka perekonda soetada, mis kindlustaks ka tulevaste tööjõudude saamist. See moodustab tööpalga minimumi, millest tööpalk madalamale ei tohiks langeda, vastasel korral oleks

IX

see majanduselu seisukohalt negatiivne nähtus. Kust tekib siis lõppude-lõpuks kasum ? Marxi vastav sellele, et ettevõtja ei maksa küll töölisele vähem tema töömaksusest, vaid tööline loob oma erilise "loomuande" tõttu sellest enam - ta loob lisaväärtuse (Mehrwert), mis moodustabki kasumi.

Lisaväärtuse mõiste. - Vaatleme ühe puuvilla vabriku tegevust, mis muuhulgas kasutab ka inimliku tööjõudu. Oletame, et vabrik töötab esialgu 6 tundi päevas ja selle vältel valmistab 10 kg. lõnga. Selle lõnga saamiseks on kasutatud puuvilla 10 shillingi eest. Loomulik, et see 10 sh. on läinud üle lõngade väärtusse; tootmisinstumendid - masinad jne. kuluvad ja selle 6. tunni vältel kaotavad omast väärtusest 2 sh. mis samuti läheb üle lõngade väärtusse. Käsitöölised loovad 6. t. jooksul lõngadele uut väärtust 3.sh. eest. Vastavalt sellele ettevõtja maksab töölisele 3 sh., mis vastab nn. tööpalga minimumile. Ettevõtja kulud seega 6. t. töötamise juures on 15 sh. Arusaadavalt selline tegevus pole ettevõtjale kasulik, sest kulud ja väärtus on võrdsed. Oletame, et ettevõtja laseb vabrikut töötada 6. t. võrra päevas rohkem (tööpalk jääb endiseks) s.o. 12 tundi päevas. Ettevõtja kulud 12 tunnilise tööpäeva puhul on: puuvillale 20 sh. masinatookile 4 sh, töölise palk endiselt 3 sh. kulud 27 sh. (20+4+3). Lõngade koguväärtus on aga 30 sh., sest töölised lõid pikendatud tööpäevaga produktile 3.sh. suuruse väärtuse juure, nende palk aga jäi endiseks: Nii näeme, et pikendatud tööaja puhul tekib tulude ülekaal 3. sh. suuruses, mis ongi Marxi arvates lisaväärtus. Marx ei leia siin mingisugust tööliste ekspluatsiooni, kõik tootmisvahendid ostetakse nende tõelise väärtuse eest. Vahe seisab selles, et osa tootmisvahendeist (tooresained, masinad jne.) on surnud väärtused - nad annavad produktile ainult niipalju väärtust üle, kuipalju ise kaotavad, neid tootmisvahendeid nimetab Marx konstantseks kapitaliks. Vastandina inimlik tööjõud on nn. varieeriv kapital - annab produktidele rohkem väärtust üle kui ise kaotab ja sellest tekkibki nn. lisaväärtus, mis moodustab kapitalisti kasu. Marx oma "Kapitalis" kõneleb ka nn. lisaväärtuse normist (mehrwertstrte) mis on lisaväärtuse ja kasutatava varieeriva kapitali suhe. Antud näite puhul on see lisaväärtuse norm 100%, sest lisatööga teise 6. tunni vältel luuakse uut väärtust 3 sh., kuna tasu esimese 6.tunni eest on samuti 3 sh., seega 3 sh.: 3. sh. = 1 või 100%.

Tema päritolu ja side Marx'i väärtuse teooriaga. - Marx on lisaväärtuse mõiste põiminud nn. muutuva kapitali kategooriasse. Nagu eespool kuulsime on ta põhialuseks väärtuse teooria. Marx eitab kasumi tekimist vahetusest: see mis ühelt poolt juurelisatakse, ostja, kes pole müüjast lollim, omakorda müües võtab jälle tagasi; kasum tekib seega varieerivust kapitalist tootmisprotsessis.

23. p.

Lisaväärtus Marxi teoorias ja kasum. - Kasum ehk profit on loodud lisaväärtuse suhe terves ettevõttes kasutatava kapitaliga, s.t. konstantse ja varieeriva kapitali summaga. Selgitame seda näitlikult: on olemas 100 krooni. Kapital, mis koosneb 80 kr. kontantsest ja 20 kr. varieeruvast kapitalist, oletame ka, et ühe päeva jooksul luuakse lisaväärtust 20 kr. Lisaväärtuse norm sel juhul on 100% - 20 kr.: 20 kr. Kasum aga on antud juhul 20 kr.: 100 = 20%. Tundmaõpitust selgub et Marxi konstruktsiooni järele produkti väärtus koosneb kolmest osast: 1) osast, mis loodud konstantse kapitali (masinate toorainete jne.) poolt, 2) sellest osast, mis loodud varieeruva kapitali poolt tööaja esimestel tundidel 3) Lisaväärtusest, mis loodud varieeruva kapitali poolt lisatöö jooksul (järgmised 6 tundi). Marx avaldab seda väärtuse koosseisu valemina: W (ert) = C (onstante K.)+ V(arialle K.) + M (ehrwert); lisatud valemist nähtub, et lisaväärtuse tekkimine oleneb ettevõttes kasutatavast varieeruva kapitali hulgast. Marxi järele, mida rohkem on ettevõttes varieeruvat kapitali, seda enam luuakse lisaväärtust. Vastavalt sellele, kui suures ulatuses ettevõttes kummagi kapitali kasutatakse, jagab Marx kõik ettevõtted kahte liiki: 1) madalama koosseisuga ettevõtted, siin konstantset kapitali on õige vähe (masinaid ei tarvitata jne.) aga varieeruva kapitali, s.o. elava tööjõu hulk on suur, 2) kõrgema koosseisuga ettevõtted, siin domineerib kostantne kapital moodsate masinate, hoonete jne. kujul, varieeruvat kapitali on aga piiratuna. Jälgides Marxi mõttekäiku, et lisaväärtuse suurus oleneb ettevõttes kasutatava varieeruva kapitali suurusest, peame järeldama, et primitiivsetes ettevõtetes loodi palju rohkem kasu kui tänapäeval masinatega, viimistletud, ettevõttes. Selline arvamus on absurdne. Marxi arvates peaks kasumi suurus olema teataval ajal ja kohal konstantne - normitud.

Füsiokraatide ja inglise klassilise kooli järele majanduselus maksab reegel,

et kõik ettevõtjad saavad võrdset kasu. Selle vaatekoha on Marx omaks võtnud, mida tunneme profiidi ühtlustamise (Ausgleich der Profit) all. Ta seisab selles, et ettevõtja siirdub oma tootmisalalt naabri tootmisalale sel juhul, kui naaber saab oma ettevõttest rohkem profiiti. Siit tuleks järeldada seda, et profiidi ühtlustamiseks töösturid loobuksid oma moodsaist vabrikuist ja asuksid produtseerima esiisade viisil primitiivsete vahenditega suure hulga inimjõu abil, niisugust kurioosumi majanduselus ei esine, vaid kõikjal valitseb ettevõtete tehniline viimistlemine.

Vastuolu väärtuse ja hinna vahel. "Kapitali" I köite mõisatus. - Marxi arvates müüakse kaubad vastavalt nende tööväärtusele. Tööväärtus pole aga samasuguste kaupade juures sugugi alati võrdne, vaid oleneb sellest, kas need kaubad on toodetud moodsas vabrikus, väheste tööliste abil, või primitiivses, suure hulga tööliste poolt, selle järele kaupade hinnad pole sugugi kindlad. Tegelikus majanduselus niisugust asja ei esine - kaupade hinnad teatavas kohas ja teataval ajamomendil on enam-vähem kindlad suurused. Selles vastuolus seisabki "Kapitali" esimese köite mõistatus, nagu see politilises ökonoomias tuntud. Marx oma kasumi õpetuses eriliselt ei rõhuta vastuolu väärtuse ja hinna vahel, ainult ühes kohas "Kapitalis" ta mainib ridade vahelt "et alati kaupade hind ja tööväärtus ei ühtu." Pärastpoole ta armastas väga alla kriipsutada ja rõhutada vastuolu hinna ja tööväärtuse vahel. Marxi äkiline surm takistas teda avaldamast oma lõpplikke seisukohti ja mõistatus jäi tükk aega lahendamatuks.

Lexise seletus. - Marxi mõtteosaline Engels esines pärast ta surma avaliku üleskutsega kõigi majandusteadlaste poole, et lahendada see mõistatus. Paljud arvasid, et lahenduse leidmine on võimatu. Tähtsamaid katseid Marxi mõistatust lahendada on tehtud Lexise poolt pääle "Kapitali" II köite ilmumist. Lexis arvab, et pääle tööväärtuse on veel mingi tegur, mis määrab kaupade hinna, see on kapitali ringimise aeg. Ta väidabki, et kapitalide ringimise (käibe) ajad on erinevad. Nii põllumajanduses uuendub kapital aastas ainult üks kord, kaubanduses aga 10 korda. Et Marxi arvates toimub nn. profiidi ühtlustamine, siis peaksid põllumajanduse alalt kõik inimesed kaubanduse alale siirduma, tegelikult niisugust nähtust ei sünni. Lexis arvab, et osa kaupa müüakse kõrgemalt nende tööväärtusest, teine osa aga odavamine: Lexise seletuse järele tuleb Marxi niimoodi mõista, teist lahendust pole.

Mõistatuse lahendus Marxi enda poolt. - Pääle Lexise seletust ilmus Marxi enda lahendus kapitali III. köites oma mõistatusele. Sellest selgus, et Lexise lahendus oli väga lähedane Marxi omale. Marx väidab, et teoreetiliselt peaksid kõik kaubad müüdama vastavalt nende tööväärtusele, kuid meil oleva kapitalistliku majandussüsteemi tõttu, kus kapitalist tahab saada võimalikult suurt kasu, kaupade hind ei kujune tööväärtuse alusel. Nii arvab Marx, et kaubad, mis suurehulga varieeruva, kuid vähese konstantse kapitali kaasabil toodetud, müüakse nende tööväärtusest odavamini, seevastu nende kaupade hind, mis on toodetud suure hulga konstantse, kuid vähese varieeriva kapitaliga, on kõrgem nende tööväärtusest. Esitatud seisukoht ongi Marxi enda teoreetiline mõistatuse lahendus.

Tema seletuse side tema poolt püstitatud kapitali jaotusega osadesse. - Marxi lahenduse sisu selgituseks esitan (prof. Kurtschinsky) järgmise omakoostatud näite: oletame, et kahes ettevõttes kasutatakse 10.000 kroonilist kapitali järgmises vahekorras: I 9000 kr. konstantset ja 1000 kr. varieeruvat kapit.
II 5000 " " 5000 " " "

Edasi oletame, et masinaid ei kasutata kummaski ettevõttes, vaid konstantse kapitali moodustavad ainult toorained, mida esimeses ettevõttes on 4000. krooni eest rohkem. Ka oletame, et lisaväärtuse norm, s.t. loodava lisaväärtuse ja kasutatava varieeruva kapitali suhe kummaski ettevõttes on võrdne 100% (s.t. lisaväärtus on sama suur kui suur on kasutatav varieeruv kapital).

Produktsiooniresultaadi lõpul saame järgmise pildi:

I. ettevõtte: 9000 const. + 1000 var. + 1000 mehrwert = 11.000 kr.
II. " 5000 " + 5000 " + 5000 " = 15.000 "

Neist arvudest näeme, et teise ettevõtte tootmisresultaadi koguväärtus on 4000. kr. võrra esimese ettevõtte omast suurem. Kujutame, et see tootmisresultaat koosneb kummaski ettevõttes 1000. üksusest, siis esimeses ettevõttes oleks üksuse hinnaks 11 kr., teises 15 kr: Niisugune oleks kaupade hind, kui nad müüakse vastavalt nende tööväärtusele. Vaatleme ka kui palju kasumit annavad esitatud ettevõtted (kasum = loodud lisaväärtuse ja ettevõttes kasutatava kapitali suhtele). I: ettevõtte kasum = 1000 kr.: 10000 kr. = 10%
II. " " = 5000 " : 10000 " = 50%.

XI

Arvutusest näeme, et teine ettevõte annab 50%, s.o. 5 korda rohkem profiiti, siiski kasutatavate kapitalide kogusumma on võrdne. Marxi esialgse seisukoha järele peaks toimuma nn. profiidi ühtlustamine, tegelikult seda aga ei sünni. Oletame, et antud juhul on antud kohas ja antud ajal keskmine kasumi norm, mis igat ettevõtjat rahuldab, 25%. Marxi hilisemate kaalutluste põhjal peaksid kaupade hinnad tekkima sellised, et toodangu realiseerimise puhul tekkiks 25%-line kasu. Kasutatav kapital oli 1000 kr., sellest 25%-line kasukr.=2500 kr. Oletasime, et toodang sisaldas kummaski ettevõttes 1000 üksust, et kogu toodangu hind on 12500 krooni (tootmiskulud + keskmine kasu), siis ühe üksuse hind on 12,5 kr.

Eelpool nägime, et esimeses ettevõttes oli üksuse tööväärtus 11 kr. teises 15 kr. Et kaubad müüakse keskmise kasuga s.o. 12,5 kr. üksus, siis esimene ettevõtja peab oma kaubaüksuse müüma 1,5 kr. kallimalt selle tööväärtusest, teine aga 2,5 kr. võrra odavamalt. Kogu arvutus selles osas, kus ta puudutab lisaväärtusi ja teisi mõisteid, ei huvita sugugi tegelikku ettevõtjat, viimasele on vaid tähtis saada oma 25%-list kasu. Seepärast ettevõtja ei märkagi, et ta müüb oma kauba alla selle tööväärtust, kuna tulud toodangu müügist on ikkagi tootmiskuludest suuremad (käesoleval juhul 25%-line kasu). Niisugune ongi Marxi seletuse side tema poolt püstitatud kapitali jaotusega osadesse.

Kapitali erisugune ehitus. Marxi poolt selle kohta avaldatud arvamuste hinnang. Nagu eelpool korduvalt tähendatud, Marx jagas kapitali a) konstantseks, b) varieeruvaks, kusjuures ta väidab, et ainult varieeruv kapital loob lisaväärtusi. Kui Marxi väärtusteooria ei ole maksvusele pääsenud, siis just selle tõttu, et ta abstraktse vahetusväärtuse viis üle tootmiskuludele. Mis puutub tema kasumiõpetusse, siis arvustus näitas põhjendamatust tema kapitalide koosseisu asjus. Tegelikult võtavad lisaväärtuse tootmisest osa kõik kapitali osad. Lisaväärtuse küsimus normatiivses mõttes omab kasumi tekkimise küsimuses teisejärgulise koha.

Prof. Struve arvamused tootlikkuse küsimuses on täiesti erinevad teistest. Harilikult väidetakse, et tootmisel loodud lisaväärtus realiseeritakse vahetuses. Struve aga kinnitab, et kasu luuakse vahetuse toimingul. Struve arvates lisaväärtus luuakse ainult vegetatiivprotsessides (taimeellu puutuvais) s.t. ainult sääl võib materjaalselt võrrelda juurekasvu teda loovate tootmisjõududega. Aladel, kus niisugune võrdlus võimatu, on mõõdapääsematu väärtuse võrdlus kulu ja tulu vahel. Kuid see alaerinevus on ainult väline. Ka vegetatiivprotsessides on väärtuse võrdlus õigem. Siiski tunnustab Struve, et ainult kinnises vahetusmajanduses asetab hinna mõistet väärtusemõiste, millest mina (prof. Kruschinsky) järeldan seda , et väärtus ja hind on erinevad mõisted. Struve väide, et majandusliku tegevuse summat võib väljendada abstraktselt hindade summas, mitte produktide massis, minu arvates on liiga ühekülgne, kuna mõlemad väljendused on võimalikud, ja mõnes ajastus võib produktiivide massi vormelit isegi eelistada. Kuid prof. Struve väide on täiesti mõistetav, kui võtta arvesse, millise tähtsuse ta hinna elemendile üldiselt annab oma väärtuse- ja hinna-õpetuses. "Politiline ökonoomia" ütleb ta "ei või kasumi tulemuse kohta midagi rohkem öelda kui iga õieti koostatud raamatupidaja aruanne või... artikkel tööstusmaksude seaduse kohta." See märkus asetab profiidi probleemi teoreetiliselt alalt puhtpraksise valda. Seepärast väidab ta edasi, et politiline ökonoomia võib ainult turu seisukorrale tugenedes seletada, miks ükskord kasumit saadakse, teine kord mitte. Prof. Struve seisukohta omaks võttes, tuleks teoreetilise politilise ökonoomia alal väga palju st, samuti ka kasumi mõistest, lahti öelda. Harilikult väidetakse, et vahetuses realiseerub tootmisel loodud lisaväärtus; Struve aga kinnitab, et kasum luuakse vahetuse toimingul. //(dünaamiline - võimas, seesmise elava jõu abil mõjuv).

Dünaamiline teooria. - Selle teooria esitajaiks on sakslane Schumpeter ja venelane Kuližer. Nad leiavad et staatilise (tasakaaluõpetuslise) olukorra puhul majanduselus ei esine kasumit, vaid see tekib laiendatud majanduse nn. dünaamilise olukorra puhul. Schumpeter arvab, et staatilise olukorra puhul produkti väärtus võrduks ainult kulutatud toorainete, tööjõu jne. väärtuste summale. Kasum tekib vaid dünaamilise produktsiooni puhul. Majandusdünaamika seisukohalt kasumi allikas pole püsiv, vaid liikuv - igal ajastul on ise profiiditegur. Nii ka Kulizer ei vaatle kasumit üldiselt, vaid teatud ajastul, nimelt 19. sajandi profiiti. Selle ajastu profiit saavutatakse leiduri loova töö kaudu, mis kehastub masinates, aparaatides, igasugustes tootmistehnika täienemistes. Töölise töövõimel on osaline tähtsus. "19. sajand", ütleb Kulizer "on leiutiste sajand, ja need leidused ei ole mitte ainult kaupade odavnemise tagajärjel - rikkuse, vaid ka profiidi loonud, mida saab kapitalistlik ettevõtja." Kulizer peab profiidi allikaks ja pääpõhjuseks leiduri tööd nii

XII

ruumis ja ajas, olevikus ja tulevikus. Leiduri töö ei lähe kunagi kaotsi..., ja lisaprodukt luuakse tema loova tööga, mitte tööliste tootlikkusega. Dünaamilise teooria järele ettevõtte viimistlemine, tehniline edu, toob ettevõtjale suurt kasu niikaua, kuni teised konkurendid pole talle järele jõudnud. Niipea kui see on sündinud, on saavutatud jälle tasakaal - staatika, ja kaob kapitalisti kasu.

Mina (prof. K.) ei nõustu Kulizeri vaadetega, sest igast loomingust võtab osa nii füüsiline kui ka vaimline töö. Leiduri looming on vaid ideeline, mitte ökonoomiline tegur. Leidurit ei saa sajandite vältel kasumi loojaks pidada, õieti leiduri vaimline ja töölise füüsiline ühistöö , - mis masina näol majanduslikult uue vormi, kapitali kuju võtnud, - annab võimaluse profiiti saada. Kulizer jätab tähelepanemata mineviku töö tähtsust olevikule ja oleviku töö tähtsust tootmisele.

Tootlik- töö teooria ja selle põhjendus. - Esitatud minu (prof. K.) poolt brozüüris "Zur Frage des Kapitalprofits". See teooria ühendab tervikuks tootlikkuse teooriad, klassikute ja Marxi väited kasumi kohta. Selle teooria vaatekohast on kasumi loojaks kõik kolm tootmistegurit: loodus, töö, ja kapital nagu tootlikkuseteoorialgi, kuid selle erinevusega, et see teooria vaatleb kapitalile kui minevikus sooritatud tööle ja seega jääb õieti kaks tootmistegurit: loodus ja töö. Peatähtsuse omandab selle teooria järgi töö. Tootlik-tööteooria (Produktiviats-Arbeitstheori) baseerub töö tootvusjõul, millele viiakse üle kapital, loodus töötegurina jääb tahaplaanile, kuna tema tähtsus tootmises ainult tööriistade abil, millised loodusejõude kinni "püüavad", ilmasiks tuleb, olgugi, et töö ja kapital ainult koos loodusega toota võivad. Kuna paljud tootlikkuse teooriad on õieti kapitali tootlikusteooriad, asetan mina (prof. K.) tootlik-töö teooriaspäämiselt töö-tootlikkuse esiplaanile, kusjuures kõik tootlikkuse tegurid neid sisaldavatesse mineviku ja oleviku tööühingutesse jaotatakse, ükskõik, missugune on nende tõeline vorm. Lisaväärtuse loomisest - selle teooria järele - võtavad osa kõik tootmistegurid: loodus, töö ja kapital, kus aga töö tähtsus on esikohal. Marx viib töö üle kapitalile - töö on muutuv kapital, mina (prof. K.) aga vastupidi viin kapitali üle tööle. Väärtuste loomisvõime on nii alalisel kui ka muutuval kapitalil. Alaline kapital elustub, kui elav jõud talle tõuget annab ja loob lisaväärtust. Alalisel kapitalil, mida käesolev teooria vaatleb kondenseeritud mineviku tööna on see tähtsus, et tema kaudu ikka suuremal määral loodusjõude tootmisse rakendatakse. Tema abil inimene laseb enese abil loodusejõude töötada. Muutuva kapitali rakendamisel luuakse lisaväärtusi igas ajaühikus, kui lisaväärtuse kasv on jõudnud teatava miinimumini s.o. piirini, kus tööjõu kulu kaotatud.

Selle teooria illustreerimine mitmesuguste ettevõtete tüüpide näitega. - Järgnevalt minu (prof. K.) näide puuvilla tööstusest: tarvilik puuvilla tarve - 1000 tööpäeva; vabrik vastab 100.000 tööpäevale, masinad 10000 tööpäevale, tööliste tööpäevi on aasta jooksul 5000. Seega ettevõttesse on paigutatud 120.000 päeva eelnenud tööd ja 5000 päeva elavat tööjõudu. Oletades, et vabrikud peavad vastu 100 aastat, masinad 10 a. tooraine ja elav tööjõud tarvitatakse ära ühe aasta jooksul, siis vabrikud annavad 1/111; aga masinad, tooraine ja elav tööjõud kõik oma väärtuse aasta jooksul produktidele üle.

Seega valmistatud lõnga väärtus on:

puuvilla väärtus	10000	tööpäeva
vabrikuhoone kulu	1000	"
masinate kulu	1000	
tööjõud	5000	
Kokku:	17000	tööpäeva.

Iga mainitud tegur lisaväärtusena liites ja oletades, et iga tegur loob 20% lisaväärtust ja et ettevõttesse on paigutatud üldse 125.000 tööpäeva, siis saame 12.500 päeva lisaväärtusena. Nii on toodetud produkti üldväärtus 29.500 tööpäeva. Nii et lisaväärtuse väljaarvutamisel tuleb arvestada kõiki ettevõtesse paigutatud tööpäevi, mitte ainult elavat tööjõudu ja neid tööüksusi, mis tootmisel ära tarvitatud. Tootmisest ja kasumi loomisest võttis kapital tervikuna osa: vabrikuhooned ja masinad tervikuna, mitte ainult nende osad, mis tootmisel ära kulunud ja läinud produkti väärtusse. Tulemused on samad kui võtame ettevõtte; mis ei vaja masinaid ega hooneid; vaid ainult 125.000 päeva elavat tööjõudu. Arvates ka siin 10% lisaväärtust, on toodetud produkti üldväärtus 137.500 päeva. Sellega kaob kasumi ja lisaväärtuse suhtes igasugune eristus alalise ja muutuva koosseisuga kapitalide vahel.

XIII

Need näited on minu (prof. K.) brozüüris "Zur Frage des Kapitalprofits" lk. 58. jne.

Kasum ja kasvik.

Alates prantslasest J. B.Savst ja Dunoirer'ist tehakse vahet kapitaliomaniku kasu (kasvik) - Zins ja ettevõtja kasu (kasum) profit vahel, mida saab iga ettevõtja oma andekuse eest. Sellest nähtub, et kasvik on välja tingitud ja ette kindlaksmääratud tulu, kasum ehk kapitalirent on aga vaba tulu. Kasumile on tõmmatud alumine piir ülemaalises kasvikumääras. Kui kasum on sellest madalam, siis väheneb kapitali moodustamine, mis omakorda viib tootmise vähenemisele ja hindade tõusule, seega kasumi suurenemisele, mis oleneb organiseerimisvõimest; kuid ta sõltub ka majanduslikest momendest - nõudmisest ja pakkumisest.

Keskmise kasvikumäära kõrgus.

Kasvikumäära kõrgust määrab ära laenukapitalide nõudmise ja pakkumise suhe, - mida rohkem pakutakse kapitale, seda madalam on kasvikumäär (%) ja vastupidi. Kapitalistlikku arengut iseloomustab põhikapitali kasv käitiskapitali arvel, mille tõttu ühiskondliku kapitali ringlemine muutub aeglasemaks. Klassiline kool ja Marx arvasid, et rahvamajanduses avaldub tendents, kasviku määra tasakaalustada teatud keskmise määraga, mille läbiviimiseks on konkurents. Teoreetiliselt on see võimalik, kuid tegelik elu pole seda näidanud. Riikides, kus kapitalistlik areng algamas, on kapitalistid monopolistide seisukorras, sest puudub igasugune konkurents.

Kasumi suurus tootmises.

Kasumi suurus tootmises sõltub sellest, mida suurema hinna eest suudab produtsent produkti müüa ja mida väiksemad on tema üldkulud. Kapitalist pole võimeline mõlemaid iseseisvalt kindlaks määrama, vaid kõik oleneb rahvamajanduse üldseisundist. Kasumi suurus ei või alla teatud miinimumi langeda ja selle määrab laenuprotsent teatud riisikopreemiaga.

(järg 110. leheküljel A.A.)

24.p. Põhimikurent.

Pinnase took (Bodenertrag) on 1) põhimiku, 2) kapitali ja 3) töö kulutuse tagajärg. Pinnase toogist tuleb s.p. maha arvata ettevõtja tasu; töötasu, kapitalijõudlused, melioratsioonide, ehitiste, amortisatsioonide j.t. kulutised. Alles ülejääv pinnase puhttoogi osa on põhimikurendis (Grundrente, Bodenrente), seni nimetatud maarent. Põhimikurendisest on suurem põhimiku omaniku rent, sest siit tuleb veel eraldada kasvik ja tasu rentnikule kasutada antud ehitiste, inventari jne. eest. Põhimikurendis haarab vaid selle, mille saab põhimiku omanik ilma erilise töö ja kapitali kulutuseta, põhimiku loomulikkude omanduste ja mittepaljustavuse tõttu. Põhimikurendis sarnleb kapitalitulule; sest ta on samuti valdustulutis, sääljuures ta ei ole väljakujundatud tulutiseks, nagu on seda kasvik, rent, üür jne. Ta on "vaba" tulutis, mis saadud töötamiseta.

Põhimikurendi küsimuse ajalugu majanduslikus kirjanduses. Põhimikurendise tekkimine oli kaua aega rahvamajandusteaduses tume ja mõistatuslik. Juba varakult tegelesid selle küsimusega W.Petty ja Boisguilbert. A. Smith kõikus veel füsiokraatide vaadete ja tõelise probleemi lahenduse vahel. Esimesena põhimikurendise iseloomu taipas shotlane James Anderson (1777). See leiab alles 19. s. laiema käsitelu (Torreus, West, Malthus, Ricardo poolt) kusjuures Ricardo annab sellele põhimõtteliselt õnneliku ja seni püsinud lahenduse. Kuid ka hiljem on see leidnud küllalt käsitelu majandusteaduslikus kirjanduses (Marx; Wieser, Marshall, Schaffle j.t.).

Ricardo õpetus. - Ricardo teooria lähtub eeldusest, et asustamata mais, kus viljakat põhimikku külluses, ei saa tekkida põhimikurendist, sest iga uus asunik võib soovi järgi valida vastavas hääduses põhimiku tüki. Selle tagajärjel vastab põhimiku toodete hind vastavas kohas nende töö- ja kapitalikulutisele, ja põhimiku osaks ei lange ühtki osa pinnase toogist. Kuid need primitiivsed olukorrad muutuvad rahvastiku kasvamisega, mis sunnib kultiveerimisele võtma ikka halvemas hääduses pinnast, et rahuldada toiduainete nõudmist. Toodete hinnad tõusevad niipalju, et nende kõige halvema hääduseg tootmine tasub end ka tarvete katmiseks veel vaja mineval pinnasel, mida nimetatakse piirpõhimikuks. Selle tagajärjel tekib soodsamas seisundis seisva põhimiku hääks eritulu, mis ületab töö ja kapitali kulutised, sest põhimikurendis tekib seega soodsama põhimiku puhul, kuna kõige halvemais tingimusis seisev põhimik ei evi põhimikurendist. See vahe maksuste (kulutiste) ja hindade vahel ongi põhimikurendis. Vastavalt sellele nimetataksegi Ricardo teooriat differentsiaalrendise teooriaks. Selle tekkimise põhjuseina Ricardo mainib kolme asjaolu: 1) pinnase häädust ja viljakust, mis ei võimalda rendise tekkimist halvema hääduse ja viljakusega pinnase puhul. Seda põhimikurendise liiki nimetatakse s.p. ka viljakuserendiseks. Maamajanduses esineva viljakuserendisega on tihedas seoses mäenduse rendis (Bergverksrente), mis oleneb mineraalide esinemise rikkusest; nende kõrgusseisundist maapõues jne; 2) Väheneva pinnase toogi seadus (vt.p. 18, 1 ja 2) siin olgu vaid mainitud, et see seadus ei pretendeeri absoluutsele maksusele, vaid see punkt, millest pääle took hakkab vähenema, on võrdlemisi liikuv ja võib saada kõrgemale kihutatud teaduse, tehnika ja ühiskondlikkude olukordade arenemisega, mis sihib intensiivse kultiveerimise piirisele. Seeasemel, et võtta harimisele paremat pinnast, võib samuti halvemal pinnasel saavutada suurema kapitali- ja töökulutusega suuremat tooki, mis aga pinnase toogi seaduse alusel annab relatiivselt vähenevaid tooke. Selle järgi annavad põhimikurendist viljakamad põhimikutükid, s.t. need, mis ei nõua täiendavat maksuste kulutust. 3) asend, mis tingib transpordi maksuste erineva suuruse ja mis annab ennast tunda majandatava põllu kaugenemisega talu õuest, eriti aga majandi kaugenemisel minemiturgudest. Eriti klassiliselt on seda käsitanud v. Thünen oma teoses "Der isolierte Staat" (vt. p. 18,4) Ta näitab, et teravilja hinnad seda enam tõusevad, mida kaugemalt tuuakse linnalaste tarvete rahuldamiseks vajatavat teravilja. Seetõttu saavutavad soodsamas asendis asuvad põhimikuomanikud põhimikurendist selles suuruses, kuipalju nad annavad vähem välja transport kuludeks kõige kaugemal seisva tootja suhtes, kelle tooted määravad aga hindade kõrguse. Seda põhimikurendise liiki nimetatakse ka soodsa asendi rendiseks. Nagu ülaltoodust näha, tekib põhimikurendis 1) erinevuste tõttu pinnase viljakuses, 2) asendi soodsuses ja 3) väheneva pinnase toogi seaduse mõjul. Seetõttu ei esine põhimikurendist seal, kus pinnas on väga halb, või kus põhimiku asend asub turu raiooni piiril, või kui haritakse liig ekstensiivselt (või liig intensiivselt) pinnast. Kõik teised soodsamais tingimusis põhimikud võimaldavad saavutada põhimikurendist. Seega iseloomustab Ricardo põhimikurendist, et selle omanik on esijoones differentsialtulutise saavutaja. Kui aga kestva rahvastiku kasvu tõttu ka kõige ebasoodsamad pinnased on ha-

pimisele tarvete katmiseks, ja neist ometi ei jatku, kuna toodete hinnad tõusevad nõudmise suurenemise tõttu veelgi; siis muutub põhimikurendis kõigi põhimikkude omanikkude monopol-tulutiseks, kuigi see igaühe suhtes esineb erineva suurusega. Ricardo õpetus küll ei maini seesugust põhimikurendise liiki, mida nimetatakse monopol-rendiseks, aga ei eita ka selle olemasolu.

Differentsiaal-põhimikurendi teooria kriitika. Bastist. - Vaatamata Ricardo selgele ja veenvale differentsiaalrendise formuleerimisele, kutsus see siiski esile terve rea kriitika katseid. Nii prantsuse rahvamajandusteadlane Bastist püüab tõendada, et põhimikurendis ei ole iseseisev tulutise liik, vaid lihtsalt vastutasu põhimikk. investeeritud kapitali eest. Sest aasta-aastalt rakendatakse maamajanduses ikka uusi kapitale, mis on ka põhimiku omaniku tulutise allikaks. Ta saab suurel määral põhimikurendise näol seda vastutasu töö ja vaeva eest, mida tema ja ta esivanemad on põhimiku pääle kulutanud. See kriitika läheb täiesti märgist mööda, sest Ricardo poolt on juba ette nähtud rakendatud kapitali katmine. Ta selgitab vaid sellest ülejäävat puhttoogi osa, ekstratulu, mis ongi põhimikurendis.

Garey. - Garey väidab, et Ricardo poolt kirjeldatud üleminek harimises paremalt pinnaselt iigilt halvemale, ei vastavat ajaloolistele tõsioludele, sest Ameerikas esimesed asunikud ei võtnud harimisele mitte esmajärjekorras absoluutselt toogirikkamaid pinnaseid, vaid neid, mida nad vähemtäielikkude tööriistadega ja vähese tööjõuga kõige kergemini said harida. Need olid aga kergema mullaga pinnased kõrgendikel. Alles suurema rahvastumise tagajärjel asuti madalama, hää ja huumusrikka pinnase kasutamisele ühes drenaazide jne. teotsemisega, Ka Garey ei taba selle kriitikaga märki, sest Ricardo ei ole tahtnud oma põhimikurendise teoorigaga anda asutamise ajalugu, vaid vastavad näited peavad vaid illustreerima tema teooriat. Carey väidete aluseks on tehniline seisukoht, mis aga sugugi ei kõiguta Ricardo majanduslist vaatepunkti, sest alati ei võeta esimesena kasutamisele looduslikult kõige paremat, vaid just majanduslikult kõige soodsamat, ja seda olid antud juhul märgised põhimiku tükid.

Rotbertus'e põhimikurendi teooria. - Ricardo teooriast järgneb, et iga põhimik võib saavutada rendise, nagu see omane monopolirendise juhtumile. Kuid ta eitab, et iga põhimik peab evima põhimikurendist, mitte tunnustades absoluutset põhimikurendist. Viimast vaadet aga arendavad Rotbertus ja Marx. Rotbertuse arvates Ricardo selgitab vaid põhimikurendise kõrguse differentsi, kuid mitte põhimikurendist ennast. Rotb. lähtub rendise üldisest mõistest, mis haarab nii kapitalitulu kui ka põhimikurendist. Selle allikaks on majanduslikku laadi tõsiasi, nimelt et tööline loob rohkem hüviseid, kui ta vajab oma elu ülalpidamiseks. Selle, üle tema elutarvete mineva toogi osa, võtavad omale kapitali- ja põhimiku omanikud selle "õigusliku laadi tõsiasja alusel" et nende kasuks oleleb erapõhimiku- ja kapitaliomandi õiguslik instituut, mis võimaldub töölise n.n. kurnamises. See, nii moodustatud ülejääk, ongi rendis (kapitalitulu ja põhimikurendis). Kui nüüd nii majanduses kui ka tööstuses kulutatud töökogus oleks võrdne, siis oleksid ka kapitalitulud ja põhimikurendised võrdsed. Kuid maamajanduses koosneb kapitali kulu ainult töötasu ja tööriistade kulutisest, kuna tööstuses tuleb veel lisaks kapitalikulutus toorainete ostmiseks ja tööndamiseks, kuna maamajanduses see puudub (põhimik on loodusanne ja ei vaja kapitalikulutust). Selle tagajärjel aga saavad võrdsed rendised jaotatud mittevõrdseile kapitalele ja seega rendise määr peab olema vabrikandil madalam: Võrreldes kapitalirendisega, põhimikurendis näitab teatud suuremat tulu, mis ongi põhimikurendis selle sõna harilikus mõttes. Rotbertuse järgi peaks selliseid põhimikurendiseid tunnustatama ka tööstuses iga järgneva tootmis astme suhtes (Näit. ketraja peab saavutama põhimikurenti kangru suhtes jne.). Kuid ka toorainete koguse kõikumine üksikuis tööstusharudes võrreldes tööga, peaks samuti kutsuma esile põhimikurendise.

Marxi õpetus. - Marx käsitab põhimikurendist "Kapitali" III köites. Tema järgi põhimikurendised on mitmesugused vormid tasumata tööd, mis põhinevad enamväärtusel, s.t. sellel töötoogi osal, mida ei tasuta töötasuga, vaid mis võetakse tööliselt ära. Marx üldse eritleb 4. põhimikurendise vormi: 1) differentsiaalrendis, 2) pinnaste erinevate viljakuste ekstra tulu (Ricardo viljakuserendis), 3) differentsiaalrendis on samuti ekstratulu, mis tekib mitmesuguste tootlikkustega kapitalide mahutamisega üksteise järgi ühte ja samasse pinnasesse mahutades. Absoluutne (normaalne) põhimikurendis on see, mida peavad andma kõik põhimikutükid, sest vastasel korral põhimiku omanik ei rendi neid üldse enam välja. Absoluutset põhimikurendist Marx põhjendab tema väärtusteoorias tuntud) väärtuste üleminekuga kauba hindadeks (vt. p.7, 13, 14,17).

hindadeks! Nimelt kapitalide orgaaniline koostis on maamajanduses madala maksuline, mille tagajärjel on ka väärtus suurem hindadest ja enamväärtus seega suurem keskmisest tulust. See vahe enamväärtuse ja keskmise tulumäära vahel ongi absoluutne põhimikurendis. Kui tööstuses saavutatakse hindade tasandamist keskmisele tulumäärale kapitalide alalise rändamisega ühest tootmisfäärist teise, siis maamajanduses tõkestatakse sellist kapitalide rändamist põhimiku omaniku enda poolt, kes võtab enamväärtuselt suurema osa (kas kogu differentsi, või ainult osa sellest, see oleneb nõudmise ja pakkumise suhtest) endale, kui seda on keskmine tulumäär. Põhimikuomand on see takistus, mis ei luba ühtki kapitali investeerimist põhimikusse ilma põhimikurendist saamata (sest siis oleks põhimikuväraomand mõttetu); ta on üldine ülejääk üle keskmise kapitali tulumäära ja saabub seega igale põhimikuomanikule. Neljas põhimikurendise vorm tekib loomulikust monopolist siis, kui pinnasetooted esinevad haruldusväärtustena (selliste olemasolu piirab maailmamajanduslik vahetuslikkus, jne.), mille monopolihind oleneb ostja tarbeist ja ostuvõimest ja mis annab põhimikuomanikule erilist tulu. Absoluutne põhimikurendis langeb ära oma konstruktsiooni aluste (väärtuste üleminek hindadeks) mittepaikapidavuse tõttu, mispärast ei ole ka Marxi absoluutne põhimikurendise teooria vastuvõetav. Marxi esimese ja teise differentsiaalrendise erinevus seisab selles, et esimese juures tekib põhimikurendis kapitali ja töö soodsamast mahutusest (pinnase viljakus, eriti hästi ratsionaliseeritud talu, maksujaotuse erinevused jne.) üksteise kõrval asuvate põhimikkude suhtes, kuna teise juures põhimikurendis tekib sellest, et mahutatakse ühte ja samasse pinnasesse kapitali ja tööd üksteise järele.

Linnarendi omapärasused. - Linnarendis on asendirendise eri vorm. Kuid ta ei ole toodete hind, mida pinnas annab, vaid ta on põhimiku kui elamute või äriruumide asukoha eest makstud hind. Ta on puht asendirendis, mis tuleb esile soodsama asendi eelistamisega halvemale ja kannab seega differentsiaalrendise iseloomu. Kuid soodsamalt sattunud põhimikukruntide vööted ehituskorralduste jne. tõttu mõjutavad veel eriti intensiivsema kasutusega (suurem majakordade arv jne.) põhimikurendise kujunemist, millega tekib n.n. intensiivsuse rendis.

Põhimikurendi kõrguse ajaloolised muutused. - Klassiline kool, Ricardoga eesotsas, oli arvamisel, et põhimikurendis avaldab kestvat tõusmise tendentsi alatise rahvaarvu kasvuga. Kuid see oli õige 18.19.s. vahetuse ajal, ja eriti Inglismaa kohta, kus ja mil põhimikurendis kiiresti tõusis. Viimane sajand aga on tõendanud ka vastupidist nähtust, nimelt põhimikurendise aeglast langemist. Selle põhjuseks oli liiklemisvahendite arenemise tagajärjel teravilja turul teravaks läinud üleookeaanimaade (USA, India jt.) konkurents, mis surus teravilja hinnad alla, ühes sellega ka põhimikurendise. Selle vastuabinõuks oli vaid teravilja tollide maksma panek.

Maa natsionaliseerimine. Henry Georg'i teooria. Väärtuse teenimatu juurekasv. - Põhimikuomandi käest-kätte minek toob kaasa põhimikurendise kapitaliseerimise, sest põhimiku ostja näeb põhimikus kindlat väärtuse fondi, pinnasetooki (kui põhimiku kasvikut), ja vahetab selle siis (harilikult riigilaenude kasvikumäära suurusega) kapitaliseeritud rahasumma vastu. See on viinud põhimikurendise kõrguse tasandamisele ja kohati näit. viljakuserendise kadumisele, sest uus omanik peab muretsema erilise soodustuse (kõrged viljatollid), et põhimikuga saavutada põhimikurendist. Kuna põhimikurendise tekkimine ei ole seotud põhimiku omanike poolt ühiskonnale kasulikkude jõudluste sooritamisega, vaid põhimiku monopoli iseloomuga omandiõiguse tõttu põhimikule, siis on see tekitanud eraomandi natsionaliseerimise mõtte. Kuna näit. uue raudtee ehitamisel selle lähidaste põhimiku tükkide; või uue linnaosa ehitamisega kesklinnakruntide jne. põhimikurendis tõuseb, siis peetakse põhimikurendist täie õigusega teenimatuks tulutise juurekasvuks, mis tuleb kõrvaldada. See on kutsunud esile põhimiku reformi nõuded, mis suunavad põhimiku riigistamise poole. Ent see on küsimus, mille teostamine on seotud väga suurte raskustega tänapäeva ühiskonnas; eriti on selle teostamine raskendatud maamajanduses, kus põhimikurendis palju suuremal määral sõltub isiku vastavaist omadusist ja tööst. Seevastu on leidnud põhimikureform palju suuremat õigustamist linnas, kus põhimikurendis tekkib linna suurendamisest, liiklusvahendite täienemisest jne., mistõttu põhimikurendis osutub ka palju suuremal määral selle saajaile teenimatuks väärtuse juurekasvuks. Maa põhimikurendis on teatud määral individuaalrendis, linna oma on aga ikka sotsiaalrendis. Põhimikurendise kui üksiku teenimatu tulutise juurekasvu kaotamist ja selle ühiskonna kasuks üleviimist propageeris eriti ameeriklane Henry George, kes ühtlasi tunnustab ka põhimikurendise majanduslist (alati olelevat) iseloomu. Sel põhjusel ta soovitabki põhimikurendise ühiskonnale ülekandmist viia läbi eri-

lise põhimiku maksustusega, mis oleks kohaldatud põhimikurendise tõusule.

Rendi mõiste uusim laiendamine majandusteoorias. - Siia kuulub juba mainitud, Thüneni poolt eriti arendatud, asendirendise mõiste. Rendimõistet on laiendanud ka Schäffle, kes leiab, et Ricardo liiga piirab rendisemõistet, kuna samasugune nähtus esinevat iga tulutise juures, mis saavutatakse mõne erilise eelistuse tõttu, nt. filmitähe, advokaadi kuulsus jne. Seda võik nim. eelistusrendiseks. Samuti ka Marshall on edasi arendanud rendisemõistet. Kui pakkumine ja nõudmine turul on tasakaalus, siis määravad täieliku hinna tootmismaksused. Kuid on juhtumeid, kus seda tasakaalu üldse ei saabu, nt. kui mõne monopoli puhul on pakkumine piiratud, siis suurema nõudmise puhul on hinnad tootmismaksusest kõrgemad ja nii tekib n.n. haruldusrendis. Kuid hinnad võivad olla ajutiselt kõrgemad pakkumise vähesuse tõttu, vähemalt nii kaua, kuni saabub pakkumise kohanemine nõudmisele. Seda vahet nimetab Marshall quaasirendiseks. Kuid Marshall, Edgeworth jt. eraldavad veel ühe rendisemõiste. See tekib sellest, et teatud hüvist ei hinda kõik ühesuguselt, vaid nt. teat. hüvis evib vaese suhtes suurema väärtuse kui rikka suhtes (piirkasulikkuseteooria alusel). Seda vahet turuhinna ja ostja hinnangu vahel nimetab Marshall tarbimisrendiseks. See annab end tunda rikkamale vähem ja vaesemale enam.

IV. Vahetus.

25. p.

Õpetus vahetusest. - Tänapäeva majandust iseloomustab vahetus, mis seob üksikmajandid ühiseks rahvamajanduseks, ning need omakorda rahvusvahelises ulatuses - maailmamajanduseks. Ürgaegadel ei esinenud vahetust, sest tarbimine ja tootmine oli siis vahetult seotud. Alles aegamööda areneb välja vahetus, mille all mõistame hüviste liikumist tootjalt tarbijale.

Kaupade turuhind. - Hinnaks nim. seda hüvistekogust, mida saadakse vahetusliikluses hüviste eest. Kuna tänapäeval kõik omandatakse raha eest, siis mõistetakse harilikult hinna all rahasummat, mida maksetakse selle või teise hüvise eest. Turuhinna all mõistetakse hinda, mis makstakse turul, mille all harilikus kõnes mõistetakse kohta kus sooritatakse kaupade ost—müüki majanduslikkus mõttes. Sõna "turg" tähendab teatud territooriumi (riigi, kolonii jne.) ostjate ja müüjate kogu, kes puutuvad kokku ja vahetavad oma tooteid.

Turuhindade kõikumine kaubamajanduse reguleerijana. - Modernsele kaubatootmisele on iseloomulik, et hüviste liigi ja koguse valmistamine ei allu ühelegi keskselе reguleerimisele. Tootjaid juhib siin vaid tuluhuvi, mis tekitab võimaluse ületootmiseks ja koos sellega pakkumise ja nõudmise suhtelise segipaiskumise. Vajaliku suhte ülalhoidmine rahvasmajandusliku tootmise ja tarvete vahel on seega hinna tähtsaim funktsioon. Hind on seega konjunktuuri baromeeter. Tema tõusuga seotud tulu suurendamine on näpunäiteks vastaval alal hüviste valmistamise suurendamiseks, kuni saabub jällegi tasakaal. Ja vastupidi . Hinnakõikumine on seega ühiskondlike hüviste valmistuse regulaator.

Nõudmine ja pakkumine. - Turul, kus puutuvad kokku ostjad ja müüjad, kujuneb nende egoistlike püüdude (ostja tahab osta odavamalt, müüja müüa kallimalt) võistluses teatud hind. Turul valitseb seega teatud konkurents, mis väljendub ühiskonna liikmete üksikute huvide võistluses, suunates üksikisikute tegevusi ja mõjutades üksikute esemete hindade kujunemist turul. Hinnad jagunevad sääljuures konkurent- ja monopolihindadeks. Esimeste all mõistame nende kaupade hindade kujunemist, mille pakkumisel ja nõudmisel valitseb võistlus, s.t. mille valmistust ja tarbimist võib piirata ja laiendada. Hindadele mõjub päämiselt kaupade kogus turul ja tegelikkude ostjate arv, kes vajavad vajalikke vahendeid; või teisiti, - pakkumine ja nõudmine. Turule tulevate kaupade kogus on pakkumine, ja kaupade kogust, mida ostjad soovivad ja võivad oma rahaliste vahenditega osta, nimetatakse nõudmiseks. Pakkumise ja nõudmise suhe turul määrabki hinna. Suur kaupade hulk turul lööb hinnad alla ja vastupidi. Kuid see hindade kõikumine, mis oleneb pakkumise ja nõudmise määrast, näitab siiski ainult üldist tendentsi, hindade kujunemise üldist käiku. S.p. meie ei saa eeldada, et hind oleks pakkumise ja nõudmise aritmeetiline suhe, et näit. kahekordne hinnalangus leiva juures kutsuks esile ka kakskorda suurema tarbimise jne. Siin mängivad suurt rolli igal üksikul juhtumil individuaalsed asjaolud. Nii hindade kõrgenemine, mõjudes kõige varem vaesemate kihtide juures, võib kutsuda esile surrogaatide tarvitusele võtmise (või asemele kunstvõi) ehk sunnib piirama teisi tarbeaineid jne. Üksikjuhtumid on kõik vägagi individuaalsed, kuid meid huvitab mitte üksik hind, vaid turuhind, kus puutuvad kokku ostjate ja müüjate massid; siin reguleerib

hindu nõudmine ja pakkumine. Kuid need omakorda koosnevad mitmesuguseist hinna faktoreist. Nii kuuluvad pakkumise sfääri järgmised tähtsamad faktorid: pakutavate hüviste kogus (mõjub hindade vastutasu suurusele), valmistusmaksused, pakkujate arv (nende rohkus suurendab kõikumisi) ja rahaväärtuse hindamine pakkujate poolt (rahaturu raskused, krediidi puudus, sunnivad odavamalt müüma). Nõudmise küljel leiame: tarvete vaheldus ja seis (intensiivne, hädavajalik tarve on kõrgemalt hinnatud) nõudjate ostu=jõud, nõudjate arv (suur, tugevndab pakkuja seisundit, kuid teisalt see võimaldab aga ka odavama hinna masstootmise seaduse alusel) ja nõudjate rahaväärtuse hinnang (madalam rahaväärtus võimaldab kõrgemad hinnad). Nõudmise ja pakkumise seadus leiab tarvitamist täiel määral hulgikaubanduses, kuna jaekaubanduses (en detail) ta omab terve rea olulisi piiratusi. Näit. üksik ostja ei tunne hästi üldturu seisundit ja olenedes jõukusest ostjad võivad maksta sama kauba eest samas kaupluses erinevaid hindu jne. Üldiselt on s.p. jaekaubanduse hinnad palju püsivamad. Kuid siin mõjub ka ostjaskonna kulutise suuruse vähene muutlikus, harjumus teatud hindadega jne., mille tõttu järsk hindade tõus tooks kaasa vaid suure nõudmise vähenemise jne. Nõudmise-pakkumise seadus eeldab hääd turu tundmist jne., mis aga harilikult puudub. P.s. eeldab sama seadus majandusliku põhimõtte täitmist, s.o. et ostetakse kõige kasulikumast kohast.

Austria kooli õpetus hinnast ja selle kriitika. - Austria kooli hinna teooria seob hinna kontrahentide väärtushinnanguga ja toetub piirkasulikkuse teooriale. Austria kooli esindaja Karl Menger vaatleb hinna moodustumist isoleeritud vahetuses ja lähtub sääljuures arvamusest, et iga vahetaja hindab vahetavaist hüvistest kõrgemalt neid, mida ta tahab saada. Seega isik A, kellel on teravilja, hindab: 80 mõõtu teravilja = 40 mõõtu veini = 100 mõõtu teravilja. Seega saame kaks hinnapiiri ühe kauba (s.o. 40 mõõdu veini) jaoks; mis tendeerib (sihib) nende piiride (80. ja 100) vahel oleva keskmise (s.o. 90) poole. Turu vahetuses leiab see arvamus kinneldust. Edasi ta vaatleb eraldi monopol- ja konkurentshüviseid. Monopolhüvise saab see ostja, kes pakub kõige suuremat vastuväärtust. Seega hüvist kõige enam hindav, kõige maksuvõimelisem makstasoovija (maksja) saab selle hüvise, kuna teised langevad ära. Hind moodustub siin piires, mille tõmbavad kõige viimasena vahetusse tulnud ostja hinnang ja kõige esimese, mitte enam vahetusse tuleva, ostja hinnang. Konkurentshüviste juures tekib võistlus ka pakkumise küljel, kus mõõduandvaiks osutuvad veel viimastena vahetusse tulevate (s.t. vähim vahetusvõimeliste) müüjate hinnangud (kes hinndavad vastutasuks saadavaid hüviseid kõige kõrgemalt) ehk kes pakuvad oma hüviseid kõige odavamalt. Seega tulevad siin arvesse mõlemad parteid. Nõudmise küljel eelistatakse kõige madalamate ja pakkumise küljel kõige kõrgemate hinnangutega vahetajaid. Philippovitsch selgitab seda järgmise arvulise näitega:

Ostjad hindavad hüvist: 10 9 8 7 6 5 4 3 2 1
Müüjad hindavad hüvist: 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Ta lähtekohaks on, et iga ostja tahab küll kõige odavamalt osta, kuid on valmis siiski rohkem maksma, kui et läheks ära tühjade kätega. Samuti on see ka müüjaga. Sääljuures kõige vahetusvõimelisemad ostjad hindavad kõige madalamalt. Seetõttu tulevad vahetusse ainult esimesed viis paari ja hind kõigub 5. ja 6. vahel. Läheb hind 6-ele (jälgi alumist rida), siis ostja astub ühe koha tagasi (5) ja müüja tuleb üks koht edasi (6. juurde). Kui hind langeb alla 5, siis vastab see ostjale hinnanguga 1,2,3,4,5,6; kuna ostja hinnanguga 7, võib osta alles siis, kui müüja hinnang on juba 3. Seega hind määratakse piires, mida ülal (reas) piiravad viimase, veel vahetusse tuleva, ostja ja esimese lahkunud müüja (6) hinnangud ning all piiravad kõige vähem vahetusvõimelise, veel vahetusse tuleva, müüja ja esimese just vahetusest lahkunud ostja (5) hinnangud. Pakkumise ja nõudmise küljel moodustavad hinnapiiri viimase vahetusse tuleva ja esimese mitte enam vahetusse tuleva vahetaja väärtushinnangud. Seda hinnareguleerimise tendentsi nim. Böhm- Bawerk piirpaaride seaduseks: Lihtsamalt selgitab austria kooli hinnateooriat Tugan-Baranovskiy, öeldes, et ühe ja sama kauba rahalised hinnangud ostjate juures on erinevad ja olenevad nende jõukusest. Miljonäri hinnang on palju kõrgem kui kerjuse oma. Käsitame siin selgituseks Mengeri tabelit (vaata p.6,15 lhk: 31). Sääl tähendavad rooma numbrid ostjate jõukuse klasse: I-kõige rikkam, II-vähemrikkam jne. Araabia numbrid tähendavad kauba üksikuid hinnanguid vastava klassi ostjate poolt. I klass hindab antud kauba esimest ühikut Kr. 10.- 2. kr. 9.-; 3. ühikut Kr. 8.- jne. Kui esimene klass hindab antud kauba 1. ühikut kr. 10.-, siis IV klass hindab sedasama vaid Kr. 7.-, X klassi ostja ostab vaid ühe ühiku Kr. 1.- eest. Kui nüüd müüjal on müüa 10 ühikut teatud kaupa, siis ühiku hind ei võiks olla üle ega alla Kr. 7.-

sest kui hind oleks Kr. 8.- siis ta saaks müüa vaid 6 ühikut (I klass ostab 3 ühikut (10,9,8), II kl. 2 ühikut (9,8) ja III kl. 1.ühiku; või kui hind oleks Kr. 6:-, siis tal peaks olema müüa 15 ühikut. See aga ei võimaldaks hinda tõsta. Hind on ühtlane kõigile, sest konkurents surub üksiku hinnakõrgenduse ühtlasele tasemele. See selgitab ühtlase hinna tekkimist. Seega turuhind on kõige kõrgem hind, mille juures ostjad võivad osta kogu müügiks määratud kaupade koguse. Tu hind oleneb ühiskondlikust nõudmisest (ostjate kaupade hinnangute kõrgusest) ja ühiskondlikust pakkumisest (müügiks pakutud kaupade kogusest). Individuaalsed kõikumised ei avalda turul reaalset mõju, sest kui nt. ainult I kl. hindaks Kr. 10.- asemel Kr. 20.-, siis see ei muudaks endist hinda Kr. 7.-, s.p. kõlab Tugan- Baranovskij järgi Austria kooli hinnaseadus järgmiselt: turuhind määratakse kahe faktoriga: 1) objektiivsega, - turul müügiks pakutavate kaupade kogusega ja 2) subjektiivsega,- ostjate individuaalsete hinnangutega (millised jällegi määratakse ühelt poolt objektiivse faktoriga - ostjate ostuvahenditega, ja teiselt poolt subjektiivse faktoriga - ostetavate hüviste kui ostjate suhteliste tarvetega). Selle teooria kriitika kohta maksab piirkasulikkuse teooria kriitika (vt.p.6,17 lhk. 32). Austria kooli hinna teooria lähtub ikka hindade loomisest olemasolevaile hüviseile. Ta sihtpunktiks on tarbija seisund. Kuid võib ka küsimust ümber pöörda, sest ka hinnad ei jäta mõju avaldamata hüviste valmistusele ja seega viimane korraldatakse hindade järgi.

Luksusesemete ja vältimatute esemete hinnad. - Hindade kõikumisele nõjub kaupade iseloom. Luksuskaupade hinnad kõiguvad palju vähem, sest hindade vähemagi tõusu puhul võidakse nende ostmisest loobuda. S.p. luksuskaupade hinnad on püsivad. Kuid nende odavnemine võib seevastu kutsuda esile suure minemi (nt. uurid olid varem rikaste luksuseks, tänapäeval nad on juba massartiklid). Vastupidine on lugu vältimatude tarbimisesemetega, mille hinnad alluvad palju suuremale kõikumisele. Nt. leib. Hindade kõrgenemine ei või lõpetada leiva nõudmist, sest meie olelu sõltub sellest. S.p. ka pakkumise vähenemine kutsub siin esile hinnatõuse, kusjuures tarbija leiab osalist väljapääsu vaid asendainete tarbimisega ja teiste tarvete rahuldamisega (nt.luksusesemete) piiramisega. Kuid seevastu hindade langus ei võimalda suurendada leiva tarbimist kuigi palju üle tavalise määra, kuna meie hädavajalikkude tarvete alal nõudmise suurendamisele on tõmmatud juba füsioloogilised piirid. Aga luksustarvetega laiutamisele ei ole selliseid piire tõmmatud, s.p. hindade alanemine kutsub siin ka esile nõudmise suurenemise palju suuremal määral.

Keskmine hind. Tootmiskulude tähtsus hindade määramisel. Hind ja kasum. Ei ole vale, et pakkumine ja nõudmine reguleerivad hindu, kuid siiski ei selgita need küllaldaselt hindade kujunemist. S.p. tuleb neid lähemalt selgitada. Hinnad kõiguvad alatasa üles ja alla, mingi keskmise ümber, mida nim. keskmiseks, harilikuks hinnaks. See on erinevail kaupadel väga erinev. Selle keskmise hinna nagu mingi keskpunkti ümber kõikumine on tingitud tootmismaksuseist. Nende all mõistame valmistatud kauba maksust, s.t. kõiki neid kulutisi, mida valmistaja peab tegema selle või teise kauba valmistamiseks. See tootmismaksus peab sisaldama endas ka ettevõtja tulu, ilma milleta viimane üldse ei asuks valmistama, sest ta ei valmista kaupu oma tarbimiseks vaid turule. Tulu suurus on erinev ja võib ajutiselt vägagi langeda. Konkurentsi tõttu ettevõtjate vahel saabub teatud keskmine, n.ö. normaalne tulu valmistusest. Kui turuhind vastab tootmismaksusele, siis tähendab see, et saavutatakse keskmine normaalne tulu. Kui aga hind on kõrgem tootmismaksusest, siis I ettevõtja saavutab suurema tulu teiste ettevõtjate suhtes, kes hakkavad samuti seda kaupa valmistama, suurendades aga seega pakkumist ja hinnad langevad tootmismaksuste kõrgusele. Vastupidine nähtus ilmub, kui hinnad on madalamad tootmaksusist ja seega tulu väiksem teiste ettevõtjate tulust. Seega turuhinnad järjekindlalt kõiguvad, meelitades uusi kapitale kõrgemate hindadega aladele ja tõrjudes neid madalamate hindega aladelt, nii, et ikka saavutatakse keskmine tulumäär, mis vastab tootmismaksusele. Kuid kõigis ühe tootmisala ettevõtteis ei ole tootmismaksused võrdsed, vaid paremine sisseseatud ettevõtteis on nad teisist madalamad. Ometi võib määritella keskmisi tootmismaksuseid, millised osutuvad normaalseiks, ja mis on tüübilised suurema osa ettevõtete kohta. Need keskmised tootmismaksused määravad siis ka turuhinna (Lexis, Marshall, Kurtsinski). Seevastu aga klassilise kooli (Ricardo) arvates määratakse turuhind kõige halvemais (primitiivsemais) tingimusis valmistava tootja maksusega, kelle tootmine on vajalike tarvete katmiseks, s.t. piirmaksustusega. (Tugan-Baranovskij järgi määravad hinnad nende kaupade tootmismaksused, mis on vajalikud turu nõudmiste rahuldamiseks). Selle

tagajärjel, et keskmine hind määratakse kõige enam antud tootmisalal levinud ettevõttetüübi tootmismaksustega, saavutatud paremine seadeldud ettevõtted suuremat tulu, kuna nende tootmismaksused on madalamad ja vastupidi. Kuid see ei riku üldpilti. Teisalt näeme, et see kapitalide rändamine ühelt alalt teisele, mistõttu saabuvad keskmised hinnad, sünnib alles võrdlemisi järskude ja suurte hinnakõikumiste tõttu, kutsudes esile ka vastava tulu määra muutmise. Takistuseks on siin suured seisvad kapitalid, uue ala oskuste mitte evimine jne. Kergemine võimaldub see kaubanduses.-

Hindade reguleerimine. Vabalt taastoodetavad ja mitte vabalt taastoodetavad kaubad. Vabalt taastoodetavate (jälletoodetavate) kaupade hinnad määratakse eelpool vaadeldud viisil. Kuid seevastu esineb kaupu, mille koguseid ei saa inimene vabalt suurendada, vaid nende suurendus oleneb looduslikest tingimusist (metsamaterjalist, põllupinnase suurusest jne.). Siin toodangu suurenemine osutub hindade kõrgenemise tulemuseks, milliseid ei määrata keskmist tüüpi ettevõtteiga; vaid nende ettevõtetega, millised töötavad kõige kehvemais tingimusis, s.t. kõige kõrgemate tootmismaksustega, mis on vajalikud selleks, et rahuldada olemasolevat nõudmist. Ja seda s.p. et konkurents osutub siin palju piiratumaks.

Vaba majandusliku käibe kitsendamine. Monopolihinnad: - Piiratud arvul taastoodetavailt hüviseilt lähme üle nende hüviste juure, mille kogus ei ole üldse suurendatav. Seda piirkonda nim. monopoliks. Monopolihind tekib siis, kui hüvise valdaja evib tegeliku või õiguslikult kaitstud võimu ainuüksiseks teatud liiki hüviste müümiseks. Monopolid on loomulikud ja kunstlikud. Loomulik monopol tekib, kui teatud esemed evivad haruldususe omadusid, nt. vanad maalid, muinasaegsed kujud, haruldased veinid jne. Nende hindade juures ei saa üldse rääkida nende valmistusmaksuseist. Need hinnad võivad saavutada ükskõik millise kõrguse, olenedes antud hüviste arvust ja ostja soovist neid omandada. Kuid need hinnad ei tõuse siiski lõpmatuseni; vaid kõrguseni, mille juures kõiki neid esemeid võib müüa suurima tuluga. Seda hinda on võimatu teoreetiliselt määrata. Tähelpanu väärib siin austria kooli teooria. Kunstlik monopol tekib, kui mingi poliitiline või ühiskondlik võim annab sellele või teisele isikule (ka isikute rühmale) teatud toodete valmistamise või müügi õiguse: Nii tekivad riigi (telegraaf, post jne.), omavalitsuse (elektrijaam jne.) ja erakontsessiooni teel monopolid. Siin vaba konkurents kõrvaldatakse täiesti; hindade kõrgenemisele paneb vaid piiri müüja huvi, kes taotleb mitte kõrgemat hinda, vaid suurimat tulu. Kõrge hind vaid vähendaks minemit. Kõige moodsam hind võib saada määratud ainult katseliselt. Monopoli piiratumal kujul tahavad saavutada mitmesugused ettevõtjate liidud (sündikaat, kartell, trust), sest kogu toodangu monopoliseerimine on neil võimatu. Monopol võimaldab nõnda nim. differentsiaalhindade tarvitamise, millega hüviste hinnad on jaotatud astmeliselt vastavalt isiku ostujõule (kallim hind rikkale, vaesele aga odav hind). Kuid nende läbiviimine on seotud suurte raskustega. Näitena võib mainida trustide sisemaa kallimat ja välismaa odavamat hinda, raudteede differentsiaaltariife jne.

Taksid. - Hindade reguleerimise viimaseks liigiks on teatud hüviste hindade määramine ühiskondliku võimu poolt, n.nim. taksid, mis esinesid juba Kreekas ja Roomas, kuid olid eriti levinenud keskajal linnapoliitikas. Sama leiame ka tsunfti süsteemis, kus toodete hinnad olid kindlaks määratud. Hiljem nad kadusid vaba konkurentsi maksvusele pääsuga, kuid veel 19. s.esines neid. Linnavõimu poolt määrati taksid nt. I järgu tarbeaineile (leib, liha), siis teatud jõudlusile (voorimees), eriti aga riigivõimu poolt raudteedele (tariifid jne.)

Raha. Raha tekkimine ja ajalugu. - Raha all mõistetakse igapäevases elus: 1) isiku rikkust, ta hüviste tagavara suurust (raha on siin rikkuse sünonüümiks), 2) laenukapitali ja 3) rahamärki, mis ringib liikluses ja mis ongi raha pärismõiste. Rahahinna all aga mõistetakse: 1) rahamärgist lähtudes - rahaühiku ostujõudu, mis on kui kaup üldse, kuna ka seda arvestatakse pakkumise ja nõudmisega, 2) laenukapitalist lähtudes - kapitali kasutamise hinda, tema eest maksetavat kasvikut.

Raha on majanduse ja nimelt arenenud vahetusmajanduse sünnitus. Suletud kodumajanduses puudus vahetus. Sellest edasi tekkis kaupade üksteise vastu vahetamine, mis oli sageli suurte raskustega seotud. Aegamööda tekkis valik neist kaupadest, mis olid eriti kohased vahetuseks. Need omandasid erilise omaduse, üldise vahetusvahendi iseloomu. Nt. nahad jahirahvaste juures ja karjakasvatajate juures veised (sellest ka ladina k. raha nimetus pecunia). Afrika rannikurahvail kauri karbid (40 tükki nööris) moodustasid ühiku n.n: String'i, Üldse väga sageli ka ilu- ja ehteesemed täitsid raha ülesandeid; esinesid ka toit=vahendid - sool, kakaooad, pipar, tee (Hiinas) jne.

Esialgu tarvitati neid sisemaa liikluses, hiljem ka välismaa liikluses. Spetsialiseerumine jatkus. Vahetusvahendiks võeti jaunismetalle (kuld, hõbe) ja naiste suhtes need tähendasid juba suurt edusammu. Raha tarvitamine on väga vana. Juba Babyloonias (3.aastatuhande keskel e.Kr. s.) leiame ostu- ja laenutus-tehinguid kullas ja hõbedas. Siiski mündid puuduvad vanalajal, kulda jne. arvestati kaalu järgi. Siis mündi formiga raha sai esmakordselt ratsionaliseeritud vormi, millega tulid kõige selgemalt esile raha omadused. Ainult selliselt ta võis rahana liigelda. Kuna kõik kaubad tarbitakse lõpuks otseselt või kaudselt, jääb münt, kui raha, ikka turuliiklusse. Esimesed mündid esinesid 7.s.e: Kr. s. Lydias, kust nad levisid ka Kreekasse, Sitsiiliasse, Itaaliasse jne; Inglise-Prantsuse mündi asjanduse aluseks on karolingide nael arvestus; 9. s. pääle levib Taanis läbiviidud margaarvestus. Puhtrahalise iseloomu evib raha alles paberrahana.

Tähtis on Knappi rahaliikide klassifikatsioon. Ta jaotab rahad: 1) piiramata obligatoorseiks, (s.o. raha, mida peab võetama vastu igal pool piiramatul arvul), 2) piiratult obligatoorseiks (vastuvõetav teatud summani, harilikult on seda vahetusraha) ja 3) fakultatiivseiks (puudub vastuvõtu sundus) 4) definitsiivseiks (ei ole vahetatavad ühtegi teise rahaliigiga, on seega kõige kõrgem rahaliik) ja 5) provisoorseiks (on vahetatavad definitiivseisse) 6) valutaarseiks, (obligatoorsed ja ühtlasi definitiivsed rahamägid; nad on kogu valuuta aluseks kui harilikud maksuvahendid ja tarvitatavad välisliikluses) ja 7) aktsessoorseiks (ülejäänud).

Väärtmetallide tähtsus rahana. - Ajajooksul otsustasid sobivamaks vahetusvahendiks metallid, eriti aga jaunismetallid, eesotsas kulla ja hõbedaga. Selle põhjuseks olid nende erilised omadused: 1) ühtlus - vaatamata päritolule, 2) vastupidavus välismõjude (temperatuuri, rooste) vastu, 3) jagatavus - tükeldus ei mõjuta väärtust (teisiti on see hobuse, teemandi jne. juures), 4) portatiivsus, s.t. et nad on kergesti transporditavad oma suure e väärtuse tõttu, 5) kergesti eraldatavad (värvus, kõla, väljanägemine) ja 6) relatiivselt suure väärtuse püsivusega, eriti kullatoodang osutub väga väikseid kõikumisi. Nende omaduste tõttu kuld (ja ka hõbe) on tõrjunud teised metallid (raua, vase, pronksi) põhirahaseisundist välja ja viimaseid tarvitatakse vaid vahetusrahana. Kuigi kuld (ja hõbe) ei ole ideaalsed rahametallid, on nad siiski tuntuist paremad.

Rahafunktsioonid. - Raha tarvitusele võtuga jaguneb vahetusprotsess kaheks aktiks: 1) ostuks ja 2) müügiks. Paistab, nagu vahetusprotsess läheks seega keerulisemaks, tegelikult ta aga siiski lihtsustab vahetust määratumalt: ei ole vaja otsida teist vahetajat, kes tahaks seda hüvist, mis on esimesel vahetajal ja kellel on ka see hüvis, mida tahab esimene vahetaja. Ta võimaldab vahetuse suure kauguse ja ajavahemikkude suhtes. Rahata oleks kaubaliiklus majanduslikult arenenud rahvaste juures tänapäeval võimatu.

Seega raha põhifunktsioonid rahvamajanduses väljenduvad selles, et ta on: 1) üldine vahetusvahend 2) üldine väärtuste võrdlusvahend. (sest vahetus seisab kahe väärtushinnangu võrdluses kolmandaga, mille suhtes siis väljendatakse vahetatavate esemete väärtus; kõik esemed hinnatakse nüüd raha pääle, raha ühik on nüüd üldnimetaja ja mitmesugused väärtused selle lugejaks) ja 3) maksuvahend (mis on eelmistega tihedasti seotud); maksuvahendiks ta on nt. palkade, rendi, kapitalikasviku jne. maksmisel , kuna turuliiklus ei anna küllalt kindlust, siis võimaldab seda riik, kes kuulutas teatud rahamärgi seaduslikuks maksuvahendiks ja teeb selle vastuvõtu [illegible] kõigile kohustuslikuks. Seega rahafunktsioon seadusliku maksuvahendina on vaid ajalooline nähtus. Sellele vaatamata peab suurem osa rahateoreetikuid seda funktsiooni raha oluliseks tunnuseks. Selle järgi võime raha majanduslikku mõistet määritella kui hüviste kogu, mis on määratud teenima riiklusmajanduses üldise seadusliku maksevahendi funktsioone vahetus- ja väärtusvõrdlusvahendina. Neist raha põhifunktsioonest tekivad raha tuletatud funktsioonid: 1) väärtuste ülekandevahend (ajas ja ruumis, raha on seega kosmopoliit, kuna teda võib sinna kanda, kus teda vaja), 2) krediidivahend (raha kui varandus).

Rahaväärtus. - Rahaväärtust püüab selgitada määratu hulk teooriaid, milliseid võib koondada viide rühma: 1) abstraktsed nominalistlikud teooriad: raha on ainult arvestusühik, lepinguline suurus. Siia kuuluvad Looke, Hume, Liefmann, Bendixen; 2) riiklik nominalistlikud ehk chartaalsed teooriad: rahafunktsiooniks on ainult tema maksuvõime, raha evib väärtuse ainult seadusliku maksuvahendina. Siia G. Knapp; 3) krediidi - ehk usaldusteooriad: raha on krediitdokument. Ta on sooritanud teatud teenuse, jõudluse, kuid vastujõudlust ei ole veel saanud. Siia kuuluvad Macleod, Simmel; 4) kauba- ehk kaupmetallistlikud teooriad: raha väärtus seisab tema materiali kaubafunktsioonis, ta on kaup, kuid erilaadne kaup. Siia: Turget, Smith, Ricardo, Marx

Knies; 5) funktsionaalsed teooriad: raha saab oma väärtuse sellest, et ta funktsioneerib rahamärgina kui vahetusvahend aga itte kui kaup. Raha ei ole seega substantsväärtus, vaid on funktsioonväärtus. Siia: Marx, Simmel, Belferich. Miks aga raha evib väärtuse kui väärtusmõõt (väärtuse võrdluse vahend), mis on õieti raha väärtuse teguriks, seda selgitab kõige enam raha koguseteooria. Merkantilistid samastasid raha jaunismetallega ja arvasid, et raha rikkus oleneb jaunismetallide rohkusest teatud riigis. Marx seevastu pidas raha väärtuse, kui iga teisegi kauba väärtuse määrajaks selle saavutamiseks minevat ühiskondlikku vajalikku tööaega. Piirkasulikkuse teooria ei osanud üldse lahendada rahaväärtust, sest see ei ole tarbimise ega ka tootmise vahend, kuna ta on alati vahetusliikluses. Kaupade väärtust väljendatakse rahas ja rahaühiku väärtus on üldiselt sõltuv kaubahindade tasemest: Kaupade koguse suurenemisega ta väärtus väheneb ja vastupidi. Siit näeme, et raha väärtus on suhe kaubahindade ja rahaühikute arvu vahel, ta on relatiivne suurus. Sellest järgneb, et ta ei olene raha-aine väärtusest. Eriti selgesti tuleb see nähtavale paberraha juures. S.p. on ka kauba ja raha loomus erinevad; kaup võib saada rahaks, kuid funktsioneerides rahana ta ei ole kaup (ei lähe tarbimisse, vaid jääb ikka vahetusliiklusse), aga funktsioneerides kaubana, ta ei ole raha. See käib nt. kulla kohta, kuid kõige selgemini esineb see paberraha juures.

Raha väärtuse kvantitatiivne teooria. - Raha väärtust püüab selgitada selle koguse (kvantiteedi) teooria, mille põhialuseks on nähtus, et raha kogus peab seisma teatud kooskõlas pakutavate hüvistega turul, et kindlustada hindade ja raha väärtuse püsivust. Paberraha inflatsiooniga kaaslevad majanduselu vapustused näitasid, et raha kogus ja ta väärtus on tihedas suhtes. Need mõtted tõusid juba 16. ja 17. s., kui Ameerikast suurel hulgal sissevoolavad jaunismetallid tõid kaasa hinnatõusu. Prantslane Bodin selgitas seda hinnatõusu kulla ja hõbeda hulga suurenemisega. Seda mõtet arendasid John Locke, David Hume (tõi sisse veel raha ringimiskiiruse), John St. Mill, eriti aga täiendas Ricardo. Koguseteooriat on hiljem mitmeti täiendatud ja muudetud. Tänapäeval loetakse seda siiski üldiselt vastuvõetuks. Koguseteooria sisu laseb end väljendada valemiga: A+B=C+D, kus B tähistab raha ringimiskiirust, C üksikute kaupade keskmist hinnaseisu, D kõigil turgudel pakutavate kaupade kogust (siin ei tule arvestada neid kaupu, mis ei jõuagi turule, nagu ehitised, tootmisvahendid, kaubalaod jne.) ja A-raha + raha kogus (siit tuleb maha arvata sukasääres reservis jne. seisev, üldse mitteringlev raha, juure tuleb aga arvata rahasurrogaadid, nagu tsekk, veksel, rahatu siirdeliiklus Giroverkehr jne.) Koguse teooria järgi on suhe rahakoguse ja rahaväärtuse vahel lihtne, sest vastamisi seisavad osta-sooviv rahakogus ja rahaga osta võidav kaupade kogus. Kui raha kogust suurendatakse (kauba kogus jääb samaks), siis hinnad tõusevad, millega langeb rahaühiku väärtus kui muud majanduslikud tingimused ei muutu; ja vastupidi. Kuid raha koguse muutus koos kauba koguse muutumisega B ei muutu, ei too kaasa hinna muudatusi. Selle teooria põhimõte on kahtlemata õige. Ainult ta muudab tõelisuse olukorrad liiglihtsaks ja teeb rahaväärtuse tekkimise puhtmehaaniliseks, ainult rahakogusest olenevaks protsessiks. Vastu mõjuvad siin ühelt poolt see, kas raha on tehtud jaunismetallist (siis rahaväärtus ei lange alla metalli väärtuse), või on aine väärtuseta (paber). Teisalt mõjub sellele vastu ühiskondlik tulutise kujunemine, sest rahakoguse suurendus ei saa osaks kõigile rahvaklassile ühtlaselt. Selle tagajärjel kujunevad ka hinnad erisuguselt (luksuseesemete hinnad on palju püsivamad); sama nähtus esineb jaekaubanduses, võrreldes seda hulgikaubandusega jne. Need vastumõjud ei lase mõjule kindlat ja mehaanilist kogusepõhimõtet, s.p. ta ei tähista matemaatilist proportsionaalsust rahakoguse ja hinnakoodustamise vahel, vaid näitab ainult tendentse, mis suunavad hindade kujunemist rahakoguse ja rahaväärtuse suhete alusel. Koguse ehk kvantiteedi teooria ühekülgseks liialduse avalduseks on n.n. currency theory, mis ignoreerib tegeliku majanduselu hinnamoodustamise faktoreid ja peab raha väärtust sõltuvaks ainult ringivast rahakogusest. S.p. nõuab see teooria pangatähtede väljaande piiramist ja nende 100% katet kullas (Bank of England on sellel alusel asutatud), kuna kuldraha üldse piiramist ei vaja. Sellele vastandseisundis asub bankingtheory, mis nõuab osa katet sularahas ja muu osa katmist kaubaveksleiga; pangatähtede summa sõltub siin rahaturu nõudeist. Uuemal ajal kuuluvad koguseteooria esindajaiks eriti Keynes, Triving, Fischer ja G. Kasel. Viimase arvates raha ostujõud põhjeneb tema napsusest. Maksuvahendit, kui ta juba üldiselt tunnustatud, võib anda välja ainult piiratud hulgal, sest ainult siis ta säilitab oma väärtuse.

Riiklik rahateooria. - Riiklik rahateooria tõstab esikohale riigi mõju ja seega raha kui seadusandliku maksevahendi tähtsuse. Seda vaadet arendasid

A. Müller ja Fichte; lõplikuks teoreetiliseks põhjendajaks sai Knapp. Knapp'i järgi ei ole raha enne riiki, vaid on olemas ainult vahetusvahendid. Raha tekib ainult riigi käsul, kes tembeldab mündid (metallraha) ja tähed ning kuulutab nad seaduslikeks maksuvahendeiks. Selliseid rahasid nimetab Knapp "chartaalseiks" maksuvahendeiks. Kas nad on metallist või paberist, see on ükskõik. Raha mõistel on kaks elementi: esiteks "väärtusühiku" (mark, kroon, frank) määramine ja siis riigi korraldus "proklamatoorsest maksvusest". Seejärgi raha on ajalooline mõiste ja õiguskorra sünnitis. Knappi teooria sisaldab palju tõtt. Küsimus on siiski selles, kas see puhas formaal-, juriidiline külg küllalt haarab raha sotsiaalmajanduslikke külgi. Riik võib küll rahaväärtust mõjutada, kuid see pääseb ainult siis maksvuselekui see on kooskõlas majanduslike tingimustega. Raha saab riigilt oma maksvuse; majanduselt aga väärtuse. Seda näitavad küllalt selgesti inflatsiooni ajad.

Maale vajalik raha hulk - on vajalik riigile. Rahvamajandusele vajalikku rahakogust väljendab Gelesnoff järgmise valemiga: Metallrahatarve M=(K.H:R) - L.r. Rahvamajandusele vajalik metallrahakogus ei pea olema võrdne kaupade (ja jõudluste) kogusummaga (K), vaid see võib olla kõige päält korrutatud nende hindadega (H) ja raha ringimiskiiruse arvestuse (h) võrra väiksem. Raha ringimiskiiruse arvestusi on mitmesuguseid. Ühe järgi neist võetakse aluseks raharingimine üksiku kassas, kogu maa jaoks võetakse siis üksikute kassade raha ringimiskiiruste keskmine. Arvesse peaks tulema veel rahareservid, rahad sukasäärес jne., kuid need on juba arvestatud raharingimiskiiruses. Et õiget rahakogust saavutada, tuleb veel arvesse võtta krediidis sooritatavad toimingud (L), nagu vekslid, siirdeliiklus jne. Selle suuruse saame krediidikoguse korrutamisel tema ringlemiskiirusega (r) sest krediidi summa on seda suurem, mida kiirem ta ringib. Vähe teistsuguse valemi annab Fischer: M= (K.H.-D.1):R; kus D tähistab tsekkidega käsundatavaid depositе, 1- nende ringimiskiirust, kuna M haarab päale metallraha veel paberraha, krediite jne. seega eelmisest valemist M+L. Riigile vajaliku rahahulga arvestus põhjeneb raha koguse teooriale. Seda määrab prof. Kurtsinski järgmise valemiga: M=(SV:V)+C-K, kus S tähistab kaubaväärtuste kogusummat, V-raha ringimiskiirust, C-raha, mis on "sukasäärtes", pankades kassatagavadeks jne. K-krediidi surrogaatide summat. Päale selle prof. Kurtsinski määrab Irving'i, Fischer' järgi rahakogust liikluses järgmise valemiga: C.U= p.O, kus C = raha U=raharingimiskiirus, p= hinnad, O=kaupadekogus.

Münt ja rahasüsteemid. - Münt on tükk varustatud rahamärkidega rahametallis Rahanduse korraldusõigus on tänapäeval riigi käes, ainult riik on õigustatud reguleerivaid eeskirju andma. Seevastu mündilöömine (rahapada) võib kuuluda ka eraisikule. Rahaühikute arvu suhet kaaluühikuga nimetatakse mündimääraks, mille aluseks olevat kaaluühikut aga mündikaaluks; nt. 100 gr. kullast lüüakse 240 ühikut. Mündimäärast tuletub rahaühiku puhtkaal (kroon=0,43266 gr. kulda.) Remediumiks nim. tehnilist veapiiri, millises ulatuses raha puhtkaal võib kõikuda rahalöömisel. Käimiskaal (Passiergewicht) on kaal, milles kulunud müntide vastuvõtt eraisikule ei ole kohustuslik, küll aga riigile. Kulumismäär on meil vahetusrahadel 5%. Mündirakkimi aluseks on rahaühik (meil kroon). Rahasordi rahaühikute arv on tema nimiväärtus (1,2,10 jne.) Münt on täisväärtuslik, kui ta nimiväärtus vastab jaunismetalli väärtusele, ja alaväärtuseline, kui ei vasta. Siia kuulub vahetusraha, mille vastuvõtt on kohuslik ainult teatud summani. Riik peab enne=kõike määrama kindlaks vääringu ehk valuuta s.t. rahasüsteemi. Selleks ta peab määrama valutaarse raha, mis on ühtlasi piiramatult obligatoorne ja definitiivne (nt. kuld), siis rahaühiku (marga, krooni) suhte üksikute maksuvahendite (nt. paberrahaühiku ja kuldraha) vahel ja kas rahalöömine on vaba kõigile kodanikele antud metallist. Vääringusüsteemid jagunevad: I) monometallised vääringud: 1) kuldvääringud: a. puhas kuldvääring, b. lonkav kuldvääring, 2) hõbevääring, II) bimetallilised vääringud: 1) paralleelvääring, 2) kahekordne vääring, III) kullasüsteemvääringud: 1) provisoorsed rahatähed, 2) definitiivsed rahatähed, IV) pabervääring.

Monometallism. - Monometallism on siis, kui vääringu aluseks on üksainus metall, kuld (kuldvääring) või hõbe (hõbeväär.) Kuldvääringu korral on obligatoorseks ja definitiivseks rahaks kullamündid, kuna sääl kõrval võivad esineda piiratult obligatoorsena hõbemündid (vahetusrahana). Maksab vaba rahalöömine. On seni osutunud parimaks vääringuks rahaväärtuse suure püsivuse tõttu, eriti just välisliikluses. Viimasel ajal on levinud n.n. kullasüdamevääring, mis osutub kuld- ja pabervääringu sünteesiks. Siin ringivad kullamüntide asemel rahatähed kui seaduslikud maksuvahendid. Ringivad rahatähed ei ole harilikult kullasse vahetatavad (definitiivsed rahatähed), kuid pea-

vad olema kaetud kullaga teatud osas. Provisoorsete rahatähtede puhul on soovitatav ümbervahetus kullakangide vastu. Kuldvääringust on ta palju odavam, sest ta paneb kulda enda alla kinni palju väiksema summa. Suurim pahe seisab kerges võimaluses rahatähtede ülemääraseks väljaandmiseks.

Bimettallismi eriliigid. Gresham'i seadus. Bimetallism on vääring, mille aluseks on kaks metalli - kuld ja hõbe. Mõlemate mündid on ühtlasi obligatoorsed ja definitiivsed maksuvahendid; rahalöömine mõlemast metallist on kodanikele vaba. Bimetallismi päätüüpideks on 1) paraleel ja 2) kahekordne vääring. Esimese juures ei ole määratud kulla ja hõbeda väärtussuhet, mis kujuneb ise vahetusliikluses. Nad on kui kaks eri rahasüsteemi teineteise kõrval. Kahekordse ehk topeltvääringu juures on seaduslikult määratud kulla ja hõbeda väärtussuhe, nt. 15:1. Ta oli tarvitusel ka Ladina Mündi Unioonis. Toppelt vääring ei evi nii püsivat rahaväärtust kui monometallism. Nii oli prantsuse topeltvääring ehitatud kulla ja hõbeda väärtussuhtele =15½ : 1. 19. s. keskel aga hõbedatoodangu suurenemise tõttu muutus see suhe hõbeda kahjuks viimase hinna alanemise tõttu. Prantsusmaal oli maksev vaba rahalöömine. 1 kg. hõbedat andis 230 frs. ja 1 kg. kulda - 3400 frs. Kui nüüd kulla ja hõbeda uueks väärtussuhteks sai nt. 20: 1, siis korjati igalt poolt kuldmünte ja sulatati kokku, nii saadi 3400 frs. eest 1 kg. kulda. Selle eest saadi aga turul 20 kg. hõbedat, millest saadi rahapajas 230x20 = 4600 frs., seega vahetulu 1200 frs. 1 kg. kulla eest. Selle tagajärjeks oli kulla liiklusest kadumine, kuna igaüks õiendas oma maksud ikka odavama rahaga, s.o. hõbedaga. Seega täitus Sir Thomas Greshami (kuninganna Elisabethi aegne kaupmees 16.s. Inglismaal) vana reegel, et halb raha tõrjub hää raha maalt välja. See n.n. "Greshami seadus" kõlab täpsemalt nii: kui ringimises olevad rahad ei evi ühesugust sisemist väärtust (üks on teisest odavam, vähem kulunud jne.), kuid on võrdsel määral seaduslikuks maksuvahendeiks ja kui sääljuures vähemväärtuslikud mündid suudavad rahuldada liikluse tarbeid, siis tõrjutakse vähemväärtuslikkude müntide poolt liiklusest välja enamväärtuslikud mündid. Enamväärtuslikud mündid korjatakse rahva poolt säilitamiseks, välisliikluse maksete õiendamiseks või kangideks sulatamiseks, et seega saavutada vahetulu (vt. eelpool).

Lonkavavaluuta süsteem. - Kuldvääringu modifikatsiooni üleminekul bimetallismilt monometallismile moodustub lonkav valuuta süsteem. Kuldmünte lüüakse siin piiramata arvul, hõbemünte aga tarbe järgi. Ta erineb bimetallismist selles, et väärtuste mõõtjaks on üks metall (kuld), monometallismist aga selles, et seaduslikuks maksuvahendiks on kahest metallist (kuld ja hõbe) mündid. Lonkava valuuta juures esinevad samad pahed, mis esinevad bimetallismi juureski (kallim münt kaob jne.) Ta tekkis Ladina Mündi Unioonis 1876 a.

Ladina rahaliit. - Ladina Mündi Uniooni asutasid 1865 a. Belgia, Prantsuse, Itaalia ja Shweits topeltvääringu alusel (kuld: hõbe = 1:15½). Sellega ühines 1868 a. Kreeka. Hõbedaväärtuse languse tagajärjel 1878 lõpetati toppelt vääring ja mindi üle lonkavale valuuta süsteemile. Ladina Mündi Uniooni sihiks oli Maailma Mündi Unioon, kuid see jäi teostamata.

Kuldmonometallismi areng. - Endiseil aastasajandeil valitses Euroopa riiges hõbevaluuta, mis kaubanduse ja tööstuse arenguga pidi andma maad bimetallismile, et siis kohati lonkava süsteemi kaudu siirduda kuldmonometallismile ja selle viimasele arengu astmele - kullasüdamevääringule. Esimesena Inglismaa 1816 a. läks üle kuldmonometallismile, talle järgnesid pikema vaheaja järele Saksa, Skandinaavia j.t.

Eesti rahasüsteem. - 3. mail 1927 a. rahaseaduse alusel (RT 27,48) on meie rahaühikuks kroon = 100/248 gr. puhast kulda. Seaduslikuks maksuvahendiks on aga Eesti panga täht igas summas. Meil on seega maksev kullasüdameväring, kusjuures piiramatult obligatoorse iseloomuga pangatähed ei ole siiski definitiivsed, vaid provisoorsed, ja nimelt ümbervahetatavad kuldvaluutaga välisrahasse (kohuslik Eesti Pangale, kui summa ulatab üle Kr. 5.000.-), mitte kullasse.

27. P i l e t.

Paberraha. Paberraha mõiste piiritelu. Maksuliiklust teeniva metallraha nõudmine nõuab suuri hüviste ja jõudluste kulutusi. Kullavääringu juures on paisatud suured hulgad kulda liiklusse, mis toob kaasa suure kasvikukaotuse, päälegi kulub üks osa kullast otse liikluses. S.o. püüti ikka ja jälle leida odavamat rahaainet. Seda põhjustas veel asjaolu, et rahvamajandil ei ole alati võimalik saada vajalikul hulgal mündi metalli. Nii jõuti lõpuks paberi juure. Paberraha pani esimesena käima John Law 18. s. alul Prantsusmaal, mis aga lõppes suure krahiga. Paberraha (paberväärингu) all kitsamas

mõttes mõistame selliseid paberilisi rahatähti, mis täidavad kõiki kolme raha põhifunktsiooni 1) on üldiseks vahetuseks, 2) on väärtusvõrdlusvahendiks ja 3) on seaduslikuks maksuvahendiks. Seega paberraha peab evima sundkursi, peab olema obligatoorse-definitiivse iseloomuga ja ümbervahetamata, ta on ilma kulla katteta. Teised rahatähed, mis on kas ümbervahetatavad või mitte ei evi sundkursi, ei ole seaduslikuks maksuvahendiks; ega ole ka paberiliseks vääringrahaks, s.o. paberrahaks kitsamas mõttes. Küll aga nimetatakse neid paberrahaks laiemas mõttes, kui nad evivad sundkursi ja on seaduslikuks maksuvahendiks. Siia kuuluvad ka Eesti Panga tähed.

Paberrahad ja pangatähed; Paberrahade erinevus krediitdokumentidest. - Pangatäht on raha surrogaat, mis võib riigi korralduste tõttu saada kõik paberraha tunnused ja seega muutuda ka paberrahaks. Paberraha annab välja riik, pangatähe pank. Paberraha on määratud kestvalt olema ringimisvahendiks, pangatäht aga ajutiseks ringimisvahendiks, summade tugevndäniseks. Ta astub liiklusse tööstuse kaubandusringkondade krediiditarvete rahuldamise otstarbel. Liikluse suundub ta esijoones vekslite diskonteerimise teel ja nende tasumisel ta tuleb tagasi, ilma, et läheks uuesti liiklusse. Paberraha aga tuleb liiklusse riigi käest, kui see tasub jõudlusi, ja tuleb tagasi kodanikkude poolt maksude ja lõivude tasumisel, et jälle uuesti minna liiklusse. Paberraha on sunduslik maksuvahend, pangatäht aga ainult krediit=dokument, mida keegi ei ole kohustatud vastu võtma. Paberraha evib sundkursi, pangatäht aga mitte. Veel selgemalt tuleb see erinevus nähtavale paberraha ja teiste krediitdokumentide vahel.

Paberraha väärtus. Agio. - Kuigi paberrahal aineväärtus peaaegu puudub, ringib ta liikluses sageli sama hästi kui metallraha. Rahulikkudel aegadel on ta isegi enam eelistud oma kergema käsiteldavuse ja harjumuse tõttu (nt. Vene esimesed assignaalid). Milles aga seisab siis paberrahaväärtus ? - Et ta võib ringida liikluses isegi puhtpaberväärингu näol. Siin tuleb mainida varem käsiteldud rahaväärtuse koguse teooriat. Kuid hoolimata sundkursist, paberraha väärtus näitab kõikumisi, mis võib minna kuni ta täieliku väärtuse kaotuseni. Paberraha väärtuse kõikumises tuleb järsult eraldada kaks üksteisest erinevat suunda: ühelt poolt muutub ta väärtus sisemaa (siseväärtus) kaupade suhtes, s.o. n.n. paberraha ostu-jõud, teiseltpoolt aga välisraha suhtes (välisväärtus). Paberraha väärtus on harilikult metallraha väärtusest madalam, nt. 1. kuldkrooni eest saab nominaalväärtuses paberraha Kr.11.50 Seda metallraha kallimust paberrahast nimetatakse agioks. Kuid harva juhtub ka vastupidine nähtus, et metallmünt on odavam paberiraha nominaalväärtusest, seda nähtust nimetatakse disagioks. Paberiraha agio tekib ainult rahvusvahelises liikluses sel põhjusel, et kuld on rahvusvaheline raha, paberraha siiski vaid lokaalne.

Kuid kulla asemel võivad astuda rahvusvahelises liikluses ka vastava välisriigi rahad, sest välisriikide kaupade eest tuleb maksta kas kullas või selle välisriigi enda rahas. Nii tekib agio ja disagio oma- ja välisriigi vääringu hinnast rahvusvahelises maksuliikluses. Kui ta on väljendatud välisriigi vääringus, nimetatakse teda intervalutaarseks väärtuseks ehk intervalutaarseks valuutade vaheliseks kursiks. Kuna aga harilikult kulla või välisraha asemel tarvitatakse makseiks veksleid, siis nimetatakse seda kursi ka vekslikursiks. Millega aga määratakse paberiraha agio, teisiti, intervalutaarne kurss ? - Maksubilansi teooria järgi määratakse agio sellel kõrgusel, mille juures antud maa maksubilans on tasakaalus. Maksubilansi all mõistetakse ühe riigi kohustuste ja nõudmiste kogusumma suhet kõige teiste riikide omadega. Kui oma=riigi kohustused on suuremad välisriigi vastu, siis tekib suur nõudmine välisriigi valuuta järgi, mille tagajärjel oma=riigi paberraha kurss langeb, kuna deviiside kurss tõuseb ja vastupidi. Seega intervalutaarse kursi kõikumised peegeldavad maksubilansi muudatusis. Rahaväärtuse koguse teooria seletab lihtsamalt agio nähtusi. Selle järgi paberraha liiklusega mais on jaunismetallid ja seega ka kuldmündid lihtsalt kaup. Kuid mündi hind paberrahas (agio) määratakse paberraha kogusega: mida suurem on see, seda suurem peab olema ka agio ja vastupidi. Üldiselt seega on paberraha väärtus metallraha suhetes vastuproportsionaalne nende kogustele (paberraha väärtus: metallraha väärtus = metallraha kogus: paberraha kogus). Koguse teooria selgitus on liig pinnapäälne. Koguse teooriast väljuva inflatsiooni teooria järgi on ühe vääringu intervalutaarne väärtus rihedas seoses raha sisevääртusega. Kui riigis ülemääraselt suurendatakse paberraha (inflatsioon), siis tõusevad hinnad ja väheneb ka rahaühiku siseväärtus. See mõjutab väliskaupmehi, mis kutsub esile vekslikursi languse. See toob teooriasse usaldamatuse psühho-

loogse momendi. Seda inflatsiooni teooriat on arendanud uuemal ajal Rootsi teadlane Gassel ostu pariteedi teooriaks. Gasseli järele on vääringu väärtuse määravaks momendiks vastava maa ostu-jõud. Välisvääringu nõudmisel võrreldakse välisraha kaupade ostujõudu välismaal, oma-raha ostujõuga omal-maal, mille järgi siis määratakse kurss. Kurss 80 kr. = 100 grs. tähendab seda, et meil saab 80 kr. eest osta sama kogus kaupa, mis Prantsusmaal maksab 100 frs. Intervalutaarne kurss on seega mõlemate vääringute ostujõu võrdsuse (pariteedi) väljendus. Kui tõusevad maal hinnad, siis väheneb ka raha ostujõud ja seega tema väärtus rahvusvahelises maksuliikluses (intervalutaarne kurss langeb ja deviisi kurss tõuseb). Maksubilanss ei ole seejärgi vekslikurside põhjuseks, vaid hindade kõrguse ja vääringu ostujõu tulemuseks. Sest hindade tõus laiendab sissevedu ja seega surub alla intervalutaarse kursi (suureneb välisraha nõudmine). See teooria ei selgita kursi kõikumist hindade muutumatuks jäämisel. Samuti ei vasta nt. Saksa ja USA ostujõu pariteetide tegelik suhe nende kursi suhtele. Põhiviga seisab sellel teoorial selles, et ta ei arvesta deviiside liiklust, kuna ikkagi maksuvahendite tung määrab agio.

Paberiraha käibingu varjuküljed. - Pabervääringu suurimaks hädaohuks on tema kui maksuvahendi kerge ja odav paljustamise võimalus. Siin on vajalikud vaid ainult jõudlusvõimelised paberraha trükkimise masinad. Paberraha arvu suurendus tekitab suure agio metallraha suhtes ja viimane kaob liiklusest (Greshami seadus). Ühtlasi tõusevad hinnad rahaühiku väärtuse langemisega, muutuvad väärtusetuks rahalised varandused (väärtpaberid, heiusmetad). Tekib tung reaalväärtuste omandamiseks, mis kutsub esile spekulatsiooni. Sisemisele rahaväärtuse vähenemisele järgneb see ka välisliikluses, deviisikursid tõusevad. Inflatsioon kutsub ühesõnaga väga raskeid vapustusi riigi majanduselus esile. Kuna paberraha valmistamine võib sündida piiramatult, siis viib inflatsioon sageli pea täielikule paberraha väärtuse kaotusele. Rahaväärtuse jaluleseadmine on sel korral väga raske ja keeruline ülesanne.

Paberraha väärtuse restaureerimise viisid. - Langenud vääringu saneerimiseks on järgmised viisid: 1) normaliseerimine; 2) deflatsioon ehk konsolidatsioon, 3) reputatsioon ja 4) devalvatsioon. Millist vääringu saneerimise meetodi tarvitada, oleneb olukordadest. Kui inflatsioon on võtnud väikse ulatuse ja keskpanga kullafond ei ole oluliselt vähenenud, siis jatkub endiste normaalsete olude jaluleseadmiseks ainult paberraha vastu kuldmüntide vahetamise avamisest. Selle tagajärjel paberraha kurss saavutab peagi kulla pariteedi. Seda meetodi Diehl nimetab normaaliseerimiseks. Seda kasutas Inglismaa kuldvaluuta maksmapanemisel 1816 a.

Konsolidatsioon. - Kui aga siiski inflatsioon on võtnud suurema ulatuse ja ei võimalda kohe normaaliseerimist läbi viia, siis asutakse aeg-ajalisele paberraha ringimise vähendamisele, milleks tõstetakse intervalutaarset kurssi. Seda saneerimisviisi nimetatakse ka devalvatsiooniks ehk konsolidatsiooniks. Et see läheb aeglasemalt, siis on võimalik tarvitada kunstlikku võtet: riik, tehes laenu ülearuse paberraha ulatuses, hävitab laenu abil kokkutõmmatud paberraha. Selle tagajärjel paberraha saavutab metallraha pariteedi, mis võimaldab ta ümbervahetuse alustuse. Seda teed võivad kasutada ainult rikkad ja jõukad riigid, ning päälegi väikse kursi languse puhul. Seda tarvitasid Prantsusmaa, USA jne. Kuid raha ringimisest tagasitõmbamine toob kaasa hindade languse, sellega kaaslevalt minemi seisangu. Viimase tagajärjel väheneb tootmine - saabub üldine surutis ja massiline töötus.

Devalvatsioon. - Kui paberraha väärtus on tugevasti langenud, siis peab riik metallvääringule üleminekul kasutama devalvatsiooni, mille juures väärtuseta paberraha vahetatakse ümber uue rahaliigi vastu seaduslikult määratud vahekorras. Nt. 1923 a. Saksa devalveeris järgmise suhte alusel: 1 biljon Mark = 1 Reichsmark. Devalvatsioon tähendab riigi osalist pankrotti. Ta viidagu siis läbi, kui paberraha evib juba stabiilse kursi. Ta läbiviimisel on võimalik kaks teed: 1) metallrahaühik jääb muutmata, paberraha vahetatakse vähema hulga metallraha vastu ümber (Venemaal 1839 a.), toob kaasa kaubahindade languse, 2) metallmündi metallisisalduvust vähendatakse nii palju, et ta vastab paberraha kursiväärtusele (Venes 1897 a.). Devalvatsiooniga on sarnane reputatsioon, mille juures senine vääringu raha kuulutatakse väärtusetuks ja vana vääringu asemele võetakse hoopis uus vääring uuel alusel (nt. Prantsusmaal 1803 a. astus assignaatide ja mandaatide asemele topeltvääring).

Paberraha üldhinnang. - Paberraha vääringu suurimaks nõrkuseks on tema kui maksuvahendi kerge ja odav paljustamine, seega inflatsiooni hädaoht kõigi oma pahedega. S.p. ta ei suuda võistelda sellise püsiva vääringuga kui on

seda kulla väring. Kuid kõik need pahed ei ole temaga alati seotud, vaid on tingitud päämiselt sellest, et riik on kasutanud paberi väringut kui viimast abinõu raskeis finantsilisis ja majanduslikes tingimusis, kui ülemäärane paberraha väljaandmine oli juba ettenähtud. Kuid rahulikes ja normaaloludes võib paberväring pea sama kindlana püsida kui metallväringki; ta suureks hüveks on suur odavus võrreldes kuldväringuga, mis on ikka seotud määratu suurte kullahulkade ringimises pidamisega ja seega suurte kasvikukactustega. Ta, olles kuldväringu kõrgusel, on ikka kullasse vahetatav. Viimasel ajal on levinud paber ja kullaväringu sümbioos.

Paberraha ajalugu Venemaal;

Katarina II ajal 1768 a. anti välja Türgisõja raskuste tagajärjel esimene paberraha Venes -assignaadi rubla, mis oli vasemüntidesse vahetatav, missugune pariteet püsis kuni 1786 a., millest pääle algas kuni langus ülemäära väljalastud assignaatide tagajärjel. Speranski poolt viidi läbi hõberubla seadus (1810), millega asendati senised vaskmündid hõbedastega . 1839-1843 a. jooksul viidi läbi devalvatsioon (hõberubla = 3 ja 1/2 assignaadi rbl, kusjuures assignaadid asendati krediitpiletitega. Krimmisõda tõi aga jälle kaasa kursilanguse, mis suurenes veel Türgisõja tagajärjel. 1887 a. krediit rbl. = 55,7 kuldkopikat. 1899 a. viidi läbi koos kuldväringule minekuga ka devalvatsioon (1 krediit rbl. = 66,6 kuldkop.). Uueks rahaühikuks sai kuldrubla. Pääle selle püsis valuuta kindel hää valuutapoliitika tagajärjel, kuna paberraha kate püsis kaugelt üle määratud määra. Alles maailmasõjast pääle algas uus paberraha väärtuse langus (kullasse vahetus lõpetati 1914). Nõukogude Venes lasti 1922 a. seniste üha väärtuses langevate sovjet- rublade kõrvale uued pangatähed - tservonetsid ja 1923 a. transporttsertikaadid; viimased on püsivama väärtusega. Seega pandi maksma paralleel väring (sovjet-rubla ja tservonets).

Siirdumine kuldmonometallismile.

19. s. 70.aastail alanud hõbeda väärtuse langus sundis hõbedalöömise lõpetamisele. Ladina Mündi Unioonis järgnes see lõplikult 1878 a. Seega oli jõudnud rahasüsteemide arengulugu pöördepunktile - senini valitsenud väringmetalli hõbeda asemele astus kuld. Kuldväringule läksid üle Saksa 1871 a. - 1873 a., Skandinaavia 1872 a. (kroon), Austria- Ungari 1892 a., Vene 1899 jne. Hollandi 1875; USA (1900) ja Ladina Mündi Unioon läksid üle lonkavale valuuta süsteemile. Seega kuldmonometallismi areng oli täiesti võidukas.

Maailma rahamajandus pääle maailmasõda.

Maailma-sõda paiskas segi kõigi eiligi väringud. Sõja finantseerimine tõi kaasa rahatähtede kullasse vahetuse kaotuse (väljaarvatud Inglismaal). Rahatähtede emissioon tõusis pöörase kiirusega, kuna ka kattevarade eeskirjad kaotati. Päälemaailmasõjaaegsed aastad tõid kaasa vajaduse finants- ja rahaasjanduse tervendamiseks. Igal pool valitses tendents väringute saneerimiseks. Kuid ükski riik ei pööranud tagasi kuldväringule effektiivse kulla ringimisega. Tervendust ja kindlust otsiti ainult teatud kulla aluselt. Kuldmündid jäid maksuliiklusele võõraks, nende aset täidavad rahatähed, millele kursi stabiliseerivad tähtpangad vajaliku kulla ja deviiside fondikattega. Seega iseloomulikuks on kuldväringu põhimõte teostamine kulla- ja deviiside- südameväringu vormis; Väringute saneerimine sündis normaliseerimisega (Inglismaal, Rootsis jt.), deflatsiooniga (Prantsusest, Itaalias jt.), devalvatsiooniga (Saksas, Austrias, Belgias jt.). Puhtale kulla kattele läksid üle Inglise, Rootsi, Prantsuse jt., kuna ülejäänud riigid kasutavad deviisidega modifitseeritud katet (nende hulgas ka Eesti).

28. P.

Krediit ja tema tähtsus rahvamajanduses. Krediidi olemus.

Kui raha võimaldas ruumiliste vahede ületamise, siis krediit on toiming, kus jõudlus ja vastujõudlus ei lange ajaliselt ühte. Krediidi majanduslik olemus seisab vastutasulistes hüvisto ülekandmises (vastandina kingile ja päranduselе) ja nimelt teatud, harilikult kindlaks määratud ajaks. Sellega on seotud teine mitte vähem oluline tunnus usalduse (krediidi) näol, mis seisab hüviseandja (kreditor) usalduses, et hüvisesaaja (debitor), võlgnik on seisundis pääle kokkulepitud aja seda tagasiandma ja samuti kasvikut selle eest tasuma. Krediidiks nim. seejärgi hüviste (kapitali) ülekandmist kolmandale, äkvivalendi, tagasisaamise tingimusega; teatud aja pärast. Krediidi tähtsus tänapäeva rahvamajanduses on suur. Ta võimaldab kapitalide juhtimise tootlikkudesse kätesse nende kätest, kes seda ise ei vaja ehk ei taha tootlikult kasutada. Krediit võimaldab reaalkapitali suurendamist tootmiskrediidi tarvitamisega. Pangad suurendavad krediidiandmisega ettevõtjate ostujõudu. Krediit võimaldab kapitalistlikku kontsentratsiooni,

suurkäitise üldvõimu väikekäitise üle. Krediit seega suurendab tootmist. Ta virgutab kapitalide kogumisele ja tuleviku eest hoolitsemisele. Kogu kindlustusasjandus toetub krediidile. Väikeste summade ühendus (pankade jne. kaudu) võimaldab saavutada rahvamajanduslikult suurt mõjukust. Krediit suurel määral kergendab kaubanduslikkust ja kaotab siin ajaliste vahede tõkestava mõju. Kuid krediidi tähtsaim funktsioon vahetuse alal on raharinge reguleerimine. Ta täidab siin kalli metalli, kulla, aset ja võimaldab kerget rahaülekandmist.

Kuid krediidil on ka pahesid. Eriti tarbimise alal tulevad ta ebakohasused nähtavale, kallutades kergemeelselt ülemäärasele tarbimiskrediidi tarvitamisele, eriti vaesemais kihtides võlastamisega jaekaupmehele. Kuid ka tootmise alal kallutab ta ettevõtjaid laiutamisele. Eriti ta suureks paheks on spekulatsiooni hõlbustamine ja süvendamine. Kuid krediit suurendab veel enam valdusklasside ülevõimu varandusteta klasside üle esimeste suurema krediidiusalduse tõttu. Krediidi-asjandus on arenenud rahvamajanduse orgaanilise arengu tulemus. Ta eelduseks on küllaldane rahvamajanduse areng, eriti tööstuslik-kaubanduslikul alal. Krediit eeldab rahva jõukuse taseme küllaldast kõrgust ja arenenud säästukihu. Krediidiasjanduse arenguks on eriti vajalik küllaldase kasviku saamise võimalus. Eriti suure tähtsusega on aga arenenud krediidivahenduse organisatsiooni ja krediidiõigusliku kindlustuse olemasolu.

Krediidi liigid ja vormid.

I. krediidi vormeks on: 1) kapitaal ehk laenutuskrediit - kapitali ülekandmine kolmandaile isikuile ja 2) kaup ehk maksu edasilükkamise krediit, - kui sünnib hüviste ülekandmine kolmandaile krediidi näol. Ta esineb ostu- ja müügitoiminguis. Evib pahesid jaekaubanduses tarbijate ringide võlastumise hädaohuga. Kannab tulundusettevõtteis raamatukrediidi nime. II. Eesmärgi järgi jaguneb krediit (laen): 1) tarbimiskrediit, kui võlgnik tarvitab selle otse tarbimiste rahuldamiseks. Ta tagasimaks peab sündima võlgniku varandusest või mingist tulutisest. Selles seisavad ka tarbimiskrediidi pahed, kuna ta võib viia võlgniku kergesti liigtuluvõtja meelevalla alla. Tarbimiskrediidi laiutus võib suurendada ka nõudmist ja põhjustada hinnatõusus, 2) tootmiskrediit, kui ta tarvitatakse otse tootmises või üldse tulunduses. Siin võlgnik tasub kasviku laenu tootliku kasutusega saadud tulutisest. Seega on samavõrd kasulik, kuivõrd hädaohtlik tarbimiskrediidi tarvitamine. Tootmiskrediit jaguneb: a) rakendis (põhi) krediidiks tootmisvahendite (masinate, käitiste, hoonete, melioratsioonide jne, peale) ja peab seega olema pikalaenuline, b) käitiskrediidiks, mis teenib koos majandi juhtimisega ka maksukohustuste täitmist ja on seega lühiajaline. III. kindlustuste järgi jaguneb krediit: 1) personaalkrediit, kui puudub eriline kindlustus ja seega kogu krediidisuhe toetub võlgniku isiku usaldavusele, 2) reaalkrediit, kui laen kindlustatakse eriti asihüvistega võlgniku omandist. Kindlustusvormi järgi eristatakse siin a) Lombardkrediit, kui kindlustuseks on käsipant ehk vallaspank (vallasvara antakse krediitori valdusse kuni võla tasumiseni) ja b) hüpotekaarkrediit, kui kindlustuseks on kinnispant (kinnisvara, krunt, ehitis jne. jäävad võlgniku kasutusse). Kui võlgnik ei tasu laenu, siis kreditor võib pöörda oma nõudmise mõlemal juhtumil kindlustusobjektile - pandile. IV. krediidikestvuse järgi eraldatakse: 1) lühiajaline krediit, kui tagasimaksmine sünnib vähemalt kolme kuu jooksul ja 2) pikaajaline krediit, kui tagasimaksmine sünnib pikemaaja jooksul kui 3 kuud. Eraldatakse veel 1) tähtajaline krediit, kui tagasimaksupäev on määratud kindlaks ja 2) tähtajatu krediit kui tähtpäev ei ole määratud kindlaks. Tuleb veel eraldada: 1) avalik krediit - antakse avalikõigusliselt asutiselt (riik, kogukond) ja 2) erakrediit - on eraisikute ja tulundusettevõtete poolt antav krediit.

Krediidi ajalugu.

Ajalooliselt krediit tekkis võrdlemisi varakult. Esimeseks krediidi vormiks oli tarbimiskrediit. Krediit leidis vanalajal kasutamist, võlgniku isikuõiguste vähese kaitse tõttu, orjastamise vahendina (Roma keskaegne mõisamajandus, pärisorjus Venes jne.). Tarbimiskrediit võimaldas ka liigtuluvõtmise suure levinemise, eriti keskajal. Ühtlasi selgitab see ka kanonistliku õpetuse eitavat suhtumist kasvikuvõtmisesse. Alles hiljemalt 16. s. alates, areneb tootmiskrediit, tingitud kaubanduslikkude suhete laiendamisest Ameerika avastuse tagajärjel. Hoolimata liigtuluvõtmise pahedest, see võimaldas ajalooliselt kapitalide kontsentratsiooni ja oli finantssuurkapitalistide eelkäijaks. Kuid 19.s. alates kaotab liigtuluvõtjate krediit väga palju oma tähtsusest panganduse arengu tõttu.

Krediitdokumendid.

Krediittehingud sooritatakse krediitdokumentide abil. Neid võib jaotada:

1) lubadusega maksmiseks, mis omakorda jaguneb: a) lihtveksel, b) võlakohustus, mille seaduslik jõud ei ole nii tugev kui on seda veksli oma, c) obligatsioon, kasvikuid kandev pikaajaline võlakohustus, mida annavad välja suuremad ettevõtted (aktsiaseltsingud jne.) Oma olemuselt ta on personaallaen, d) pantkiri ehk hüpoteek, - antakse välja kinnispandi kindlustusel ja on seega kasvikutkandev reaallaen; harilikult annavad neid välja hüpoteek-pangad, e) pangatäht, pangakasvikuta võlakohustus. 2) krediitdokumendid käsuga maksmiseks, mis jagunevad omakorda: a) tsekk - käsk krediitasutisele teatud summa maksmiseks olemasolevate jooksvaarvesummade alusel. On eriti levinud Inglismaal, USA-s, Prantsusmaal jne. Teenib maksuliiklust, b) käskveksel.

Veksel. Liht- ja käskvekslid.

Tänapäeva tähtsamaks krediitdokumendiks on veksel. Veksel on abstraktne rahasumma maksmise lubadus, s.t. ta seaduslik jõud ei olene võlasuhete materjalseist alusseist. Veksli eriline kindlus seisab tema sissenõudmise kiires ja vastuvaidlematus korras. Samuti ka kõigi vekslil leiduvate allkirjade kaasvastutuses. Vekslid jagunevad liht- ja käskvekslciks. Lihtveksliga kohustub veksliandja ise teatud summa maksmiseks. Käskveksliga (tratt'iga) käsib veksliandja (trassant) kolmandat isikut (trassaati) maksta veksli esitajale (Fresentant'ile) teatud summa. Seega käskvekslist võtavad osa juba kolm isikut. Trassant on siin trassadi kreditoriks ja remitendi deebitoriks. Käskveksel evib seadusjõu trassandi suhtes alles siis, kui viimane aktseptib veksli, seega muutub aktseptandiks (vastuvõtjaks). Veksli ringimisvõime suureneb tunduvalt sellega, et teda võib edasi anda päälkirja (giro) põhjal; selles seisab veksli transporfunktsioon, mis põrmugi ei vähenda veksli kindlust, kuna girandid jäävad ka uue vekslivaldaja ees vastutajaks (veksli garantiifunktsioon). Veksli mittetasumine veksliandja (resp. aktseptandi) poolt võimaldab vekslivaldajal selle protestimise , millega evib regressiõiguse. Meil ja Venes on levinenud lihtvekslid (võlakohustis veksli vormis). Lääne—Euroopas aga käskvekslid. Vekslcid maksukohaga välismail nim. deviisideks.

Veksli ajalugu ja päritolu.

Veksli kodumaaks on Itaalia. Goldschmid'i arvates vanimaks vekslivormiks on lihtveksel. Kuid üldiselt peetakse siiski esimeseks vekslitüübiks käskvekslit, mis tekkis juba keskajal (13.s.). Sel ajal oli Itaalia killustatud väikseiks riigeks, mis-tõttu oli rahaliikide arv väga suur. See raskendas raha liiklust. Tekkisid rahavahetajad (campsores). Kuna tollaajal levinud röövimise tõttu kaupmeestel oli väga hädaohtlik suuri rahasummasid kaasas kanda, siis nad maksid need kodulinna rahavahetajale , kes andis vastu dokumendid, mille vastu maksis soovitud linnas vastav rahavahetaja kaupmehele vajaliku rahasumma. Nii tekkis käskveksel. Eriti põhjustasid veksli levinemist tolleaja aastalaadad. Hiljem arenes giro. Aegamööda asus ka seadusandlus kaubanduslikus liikluses tähtsaks saanud veksli õiguslikule reguleerimisele, andes talle erilise formaalse valjuse ühes kohustumise abstraktsusega. Seega veksli arenemises võime märkida Itaalia perioodi, mil veksel oli vaid raha ülekandevahendiks, kuna ta sellele järgnevas prantsuse perioodis (alates 17.s.) muutus juba maksuvahendiks, millega õiendatakse oma kohustusi. Uuemal ajal evib veksel eriti suure tähtsuse tähtsaima krediidivahendina.

Veksli osa vahetusprotsessis. Vekslid väliskaubanduses.

Veksli suur tähtsus väljendub temas kui krediitdokumendis, eriti tööstusliku ja kaubandusliku lühiajalise krediidi saavutamiseks (veksli - ehk diskontkrediit). Ta võimaldab tunduval määral tootjal sellega säästa käitiskapitali. Tähtsat osa mängib veksel ka väliskaubanduses tähtsaima maksuvahendina. Tänapäeva suur maailmamajanduslik hüviste ja maksete käive oleks sularahaga maksmisega läbiviimatu. S.p. võetakse appi deviisid (vekslid maksukohaga välismaal), mis tunduvalt hõlbustavad maksete liiklust.

Vekslikurss.

Välismaksuvahendeid, eriti deviise, ostetakse ja müüakse rahaturul, börsil. Nende pakkumine ja nõudmine sääl, määrab ka nende hinna, kursi, mida nimetatakse deviisi- ehk vekslikursiks. Seega nimetatakse vekslikursiks välisvekslite hinda, väljendatuna omamaa rahaühikuis (seda ei tule segada intervalutaarse kursiga, millega väljendatakse omamaa vääringraha väärtust rahvusvahelises maksuliikluses välismaa vääringus. Ta on ikka deviisi kursile vastassunnaline). Igapäevane elu näitab, et deviisikursid alatasa kõiguvad, kuid siiski teatud kõrguse ümber. Selleks on mõlema maa vääringute puhta kulla sisalduvuse suhe. (1 Ekr. = 1 Rkr.). Kui mõlema vääringu kullasisaldavuse suhe nähtavale tuleb, siis nimetatakse seda kullapariteediks, s.t. need deviisid on al pari. Selle kullapariteedi ümber kõiguvad igapäev deviisikursid, olenedes nende nõudmisest ja pakkumisest. Kui kurss on kõrgem kui al pari, nt. 100 Rkr. = 105 Ekr., siis müüakse deviise preemiaga

(agio); kui aga madalam, siis - diskontoga (disagio). Näiteks 100 Rkr. = 98 Ekr. - Vekslikursi kõikumine sünnib n.n. kuldpunktide vahel, s.t. punktide vahel alla ja üle pariteedi kulla, saatekulude ja kindlustuskulude summas. Sest kui deviisi kurss tõuseb kõrgemale ülemisest kuldpunktist, mida nimetatakse ka kullaväljaveopunktiks, siis [illegible] sooritab oma maksu kullas, mistõttu väheneb deviisi nõudmine ja nende kurss langeb alla ülemise kuldpunkti. Samuti on ka alumise kuldpunktiga ehk kullasisseveopunktiga, sest siis kaupmehed ei müüks enam deviise, vaid saadaksid nad välismaale pariteedi alusel ümbervahetamiseks, mille tõttu deviisi pakkumine väheneks. Deviisikursid kõiguvad kuldpunktide piires ainult metallvääringu puhul, muidu puuduvad kõikumisel piirid. Börsil aga kasutatakse deviisikursside kõikumisi tulu saavutamiseks sellest. Toiminguid, mis kasutavad deviisikursside vahesid ruumiliselt, nimetatakse arbitragetoiminguiks, spekulatsioon seevastu püüab saavutada tulu ajavahede, tuleviku ja oleviku kursivahede kasutamisest. Deviisi kursside liikumine määrab kaubabilansi muudatused, kuid deviisikursid on ka maksubilansi seisukorra sümptoomideks. Deviisid on suurte nõudmistega maades välismaade vastu odavamad, ja suurte kohustustega maades välismaade vastu kallimad.

Kauba- ja maksubilanss.

Kaubabilansi all mõistetakse suhet antud maa kaupade väljaveo ja teisist maist kaupade sisseveo vahel. Kaubabilanss on aktiivne kui väljavedu on sisseveost väiksem. Merkantilistid olid arvamisel, et aktiivne kaubabilanss on kõige kasulikum riigile tema jõukuse tõstmiseks. Kuid see vaade ei ole küllalt õigustatud, kuna kaubabilanss on õieti maksubilansi üheks osaks. Seetõttu on võimalik, et vaatamata aktiivsele kaubabilansile, maksubilanss võib olla passiivne. Maksubilansi all mõistame ühe maa rahaliste nõudmiste ja kohustuste suhet välismaa omadega. Kui rahalised kohustused on välismaa vastu suuremad nõudmisist, siis on maksubilanss aktiivne, vastand juhtumil ta on passiivne. Maksubilanss haarab pääle kaubabilansi veel nägematut ala - transportjõudluste kindlustust, pangavahenduste eest saavutatavaid provisjonide; prahirahade preemiate näol, välismaalt saavutatavaid kapitali kasvikuid, dividente, rändamis - ja reisiliiklusest saadud summe jne. Üldiselt siiski kapitalirikaste maade (Inglismaa jne.) maksubilansid on aktiivsed, hoolimata kaubabilansside passiivsusest. Seevastu peavad aga kapitalivaesed ja eriti agraarriigid omama aktiivse kaubabilansi maksubilansi tasakaalustamiseks. Maksubilansi reguleerijaks on deviisikurss. Kui maksubilanss on passiivne, siis on suuri kohustusi välisriikide vastu ja deviisikursid välismaksuvahendite nõudmise tagajärjel tõusevad. See aga tähistab oma riigi raha odavnemist, hindade tõusu, mille tagajärjel aga väheneb kaupade nõudmine ning ühtlasi sissevedu. Kui enne kaup maksis 100 kr., siis maksab ta nüüd 105 kr. Eesti kaup aga müüakse Rootsile endiselt 100 kr., mille eest aga saadakse Eestis endise 100 kr. asemel 105 kr. Seega on muutunud väljavedu soodsaks. Väljaveo tagajärjel suureneb deviisiide pakkumine ja nende kurss langeb. Saabub jällegi tasakaal nii maksubilansis kui ka deviisikurssides.

29. p.

Krediitasutused. Pangad.

Et rahvamajanduses juhtida kapitale sealt, kus neid on ülemäära, sinna, kus neist on puudus, on vajalikud teatud vahetusorganid. Alul olid kapitaliülekandjaiks üksikud isikud, rahalaenutajad, rahavahetajad, liigtuluvõtjad. Kuid maksu- ja krediidiliikluse areng seadis siin ikka suuremaid nõudeid. Tekkisid krediitvahendajad-asutised. Neist on esikohal pangad. Pangad on asutised, mis kutsealaliselt teenivad krediidivahendust ja maksuliiklust. Seega on pankadel kaks tähtsat ülesannet: 1) krediidivahendamine isikute vahel, kel on vabu vahendeid ja kes vajavad kapitale, 2) raha ja maksuliikluse reguleerimine (Siirdeliiklus, deposiidiasjandus jne.) Kuid pangad on oma uuemas arengus astunud veel palju tihedamasse kontakti majanduseluga, nõutades kapitale ettevõtete asutamiseks, nende laiendamiseks jne. Seetõttu nad on saavutanud valitseva seisundi rahamajanduses.

Pankade tekkimine ja ajalugu. Algeline pangategevus seisis päämiselt depo-

siit- ja **siirdetoiminguis**; laenutustoimingud olid hoopis vähe arenenud, Selliseid panku leiame vanas ajas (Babyloonias 6.s.e.Kr.s., Egiptuses, Kreekas jne.) Pankade **uuem** areng aga algab Itaalia linnriikide kaubanduse õitsenguga Pangad tekivad siin rahavahetajaist, kuna ju panga nimetuski kõlab itaaliakeeles nõuda. Juba 12 s. nimetati Genuas rahavahetajaid "bancherii". Esimese pangana **mainitakse** Venedigo oma 1156 a., kuid need Itaalias tekkivad pangad olid puhtal kujul giro- ja deposiitpangad. Eriti levisid pangad 16/17. s.(Venedigo, Mailand, Lübek, Amsterdam 1609 a. Hamburg jne.) Ameerika avamise tagajärjel kandus pangaduse raskuspunkt Vahemere äärest Atlandi ookeani rannikule (Holland, Inglismaa). Bank of Englandi asutamisega (1694) hakkab kujunema pangaorganisatsiooni moderne tüüp. See oli ka esimene aktsiapank. 18.s. John Law pangakrahh pani tükiks ajaks panganduse arengu seisma. Alles 19. s. algab uuesti võimukas panganduse areng, mis oma uuemas arengus on loonud modernse suurpanga finantseerimis- ja osastusseltsingu.

Pankade liigid.

A. Pankade rühmitus nende eesmärkide taotluse järgi on: 1) tulundusmajanduslikud pangad- põhinevad tulunduspõhimõttele, 2) ühistegelised pangad - põhinevad oma liikmete majandite edendamise ja täiendamise põhimõttele ja 3) avalikud ehk ühismajanduslikud pangad - nende juures astub tahaplaanile eramajanduslik tulupüüd, nad peavad silmas rohkem rahvamajanduslikke- ja üldhuve. B. Pangatoimingute alusel jagunevad pangad, 1) deposiitpangad, 2) hüpoteekpangad, 3) asutamis- ja emissioonpangad, ja 4) tähtpangad, mis omavad pangatähtede emissiooni õiguse. C. Edasi on tähtis pankade jaotus: 1) lühiajalise krediidi pangad (kaubandus- ja tööstuspangad), tähtsamad tüübid on siin deposiit- ja tähtpangad, samuti kuuluvad siia ka asutamispangad, 2)pikaajalise krediidi pangad (hüpoteekpangad). D. Krediidi/toimingute esiplaanile asumise tõttu nimetatakse ka kõiki lühiajalisi krediidi panku krediitpankadeks, väljaarvatud ainult tähtpangad.

Raha- ja krediitpangad.

Pankade ülesannete järgi jaotatakse nad 1) rahapangaks, kus pank osutub vaid lihtsaks maksuliikluse vahendajaks, seega, et ta võtab vastu oma klientide kasuks makseid ja õiendab nende eest vajalikud maksud. Maksuliikluse läbiviimine on tihedas seoses modernse deposiidi-, siirde- ja arvestusmajandusega. Esimesed pangad kandsidki puhtal kujul deposiit- ja siirdepankade (Girobanken) iseloomu (Itaalia pangad keskajal). 2) krediitpangaks, mille ülesandeks on kokkukoondada rahvamajanduse ülejääke (deposiite) ja neid edasi juhtida krediidi näol. Esimeseks krediitpangaks, seega modernse panga algtüübriks, oli Bank of Englad, asutatud 1694 a. Petersoni projekti alusel. Pank tegi laenu valitsusele, saades vastu pangatähtede väljaandmise õiguse. Oli seega esimeseks tähtpangaks.

Lühiajalise krediidi pangad. Panga operatsioonide liigid.

Panga poeratsioonid jaotatakse 1) aktiivseiks ja 2) passiivseiks. Aktiivoperatsioonis pank osutub laenuandjaks, seega mahutab kapitali; passiivoperatsionis on aga pank ise krediidivõtja, kapitalide koondaja. Seega panga aktiivkülg näitab panga õigustusi klientide suhtes, passiivkülg aga panga kohustusi. Pääle selle esinevad 3) panga iseseisvad operatsioonid, mida ta võtab enda täita võõral ülesandel ja riisikol teatud tasu eest (väärtpaberite ost- müük, inkassooperatsioonid, transfeerid jne). Viimaseid operatsioone (3) nimetatakse ka indifferentseiks operatsiooneks, kuid ka irregulaarseiks operatsiooneks vastandina esimesile (1 ja 2) kui regulaarseile operatsioonele . Panganduses maksab vali reegel, et aktiivoperatsioonid peavad olema sama laadi kui on seda passiivoperatsioonid, s.t. pank ei tohi anda pikaajalist laene kui ta ise need summad saavutab lühiajaliste deposiitidena jne. Aktiivoperatsioonide õige kohandamine passivoperatsioonele on pankade raskem ülesanne; sellest tuletub ka pankade likviidsus ja kindlus.

Passiivoperatsioonide hulka kuuluvad:

1) deposiitoperatsioonid, - on kõige tähtsamad, pangale tegevuskapitalide hankimiseks. Hoiusumme võetakse: põlisele arvele, tähtajalisele arvele, tingimusi jooksvale arvele teatud tingimusil (nt. etteteatamine jne. kasutamisel) ja lihtjooksvale arvele (on igal ajal käsutatav ja samuti tsekiliikluse aluseks). Hoiusummadelt maksetav kasvikumäär on seda kõrgem, mida pikaajalisem on hoiusumma. Deposiitide juures tuleb teha vahet: a) kasvikutkandvad hoiusummad, ja b) hoiusummad maksete jõudlemiseks, n.n: kassapidamine, kus kliendid annavad pangale üle kogu oma kassapidamise, mida nad siis käsutavad kas siirdeülesannetega (summad kantakse raamatuis ühe isiku arvelt teise isiku arvele) või tsekkidega. Siirde- ja tsekiliikluse edasiseks arenguastmeks on arvestuslikkus ehk clearing; 2) pangatähtede välja-

andmine on teine tähtsaim passiivoperatsioon; 3) deposiitoperatsioonele lähedased on depoo- ehk hoiustusoperatsioonid, kus pank võtab väga mitmesuguseid väärtuslikke esemeid hoiustamiseks oma tulekindlais teraskambrite laegastes (seif'es); 4) pantkirjade väljaandmine(hüpoteekpankade poolt).

B. Aktiivoperatsioonide hulka kuuluvad: 1) veksli- ehk diskont—krediit, on kõige tähtsam lühiajaline krediidi vorm. Oma erilise kindluse tõttu väga likviidne kapitalimahutuse vahend, võimaldab rediskonti, s.o. eriline moodus, millega aktseptkrediitpangad lubavad oma klientidele nende käskveksleid trasseerida. Samuti lühida aktseptkrediidiga on seotud avaalkrediit (käenduse võtmine endale kliendi eest) ja rebourskrediit (ülemere kaubanduse aktseptkrediit). 2) lombardkrediit - krediit vallaspandi vastu, 3) kontokorrent arve, pank annab klientidele laenu jooksva arve kujul eriliste kindlustuste vastu; käsundatakse tsekkidega 3) hüpotekaarkrediit (hüpoteekpangad).

C. Panga iseseisvad ehk irregulaarsed operatsioonid,- siia kuuluvad effektidega spekuleerimine börsil, päämiselt aga emissiooni operatsioonid, s:t. uute aktsiate ja laenude publiku kätte toimendamine (ettevõtete asutus-, laiendus- jne. operatsioonid). Eriti saksa pangandust iseloomustab deposiit- ja emissioonioperatsioonide kombinatsioon.

Kommertspangad.

Tähtsamaks lühiajalise krediidi pangaks on kommertspank, mis finantseerib päämiselt kaubandust ja tööstust. Nende tähtsamaiks passiivoperatsiooneks on hoiusummade vastuvõtmine, eriti aga klientide n.n. kassapidamise ja sellega seoses siirde- ja tsekiliikluse ülevõtmine. Kommertspankade aktiivoperatsioonidest on tähtsamad 1) lühiajalise krediidid andmine vekslikrediidi näol, 2) lombardkrediit raudtee veokirjade; konossamentide, varrantide jne. kindlustusel, 3) kontokorrent-arve krediit. Kaubanduspangad, eriti Saksamaal, laiendavad oma tegevust spekulatsioon- ja emissioon-operatsioonele.

Emissioonipangad. Pangatähed.

Pangatäht on rahalubadus, teatud vormis trükitud ja ümarguse summa pääle kirjutatud ettenäitaja võlatäht. Pank saab tähtede väljaandmisega kasvikute laenu. Kogemused näitavad, et kõik pangatähed ei tule tagasi korraga, vaid osade viisi, mis võimaldab pangatähtede väljaandmist osakattega. Tähtpank (nimetatakse emissioonipangaks; ei tule aga mitte ära segada eespool mainitud emissioonipankadega) on pank, mis annab välja pangatähti. Kuigi pangatäht liikleb kui raha, ei ole ta seda siiski. Pangatäht on kõige päält krediididokument, mis ei ole seaduslik maksuvahend ja mis ei evi sundkurssi. Ta on vaid raha surrogaat. Pangatähed arenesid välja keskaegseist siirdepankade poolt väljaantud deposiitkviitungitest. Tähtpankade suure tähtsuse tõttu rahvamajanduses on neid tsentraliseeritud. Üks tähtpank riigis on ainult Prantsusmaal, Austrias, Eestis jne., kuna Inglismaal, Saksamaal jne. valitseb n.n. sega süsteem: suure keskpanga kõrval on ka üksikuid teisi tähtpanku, viimased evivad siiski palju väiksema tähtsuse. Valitsevaks on erapanga süsteem (Inglise, Saksa, Eesti jne.), kus riik kindlustab endale mõjuvõimu. Vähe leidub puht riigipanku (Rootsi j.t.); sest see süsteem lükkab riigi raskeil ajul kergemini inflatsiooni teele.

Pangatähtede vahetuse kindlustusviisid.

Pangatähtede pariiteet metallrahaga saavutatakse nende ümbervahetuse kohustusega metallrahasse. Pank peab aga valmis olema igal ajal pangatähtede ümbervahetamiseks. Selleks on tal kaks vahendit: 1) jaunismetallide tagavara ja 2) kergesti realiseeritavad nõudmistiitlid. Kuid jaunismetallide tagavara ei pruugi olla nii suur kui on pangatähtede väärtus. S.p. on vajalik hää pangapoliitika. Pangatähtede kindlustamiseks on teatud normid. Sääljuures võib esineda neli süsteemi: 1) pangatähtede väljaandmise maksimaalpiir on absoluutselt kindlaks määratud. Oli maksev Prantsusmaal. Seespool pangatähtede ülemäära võis pank toimida kattevara leidmiseks oma äranägemise järgi. Kuid see kord muudeti. Uue korra järgi nõutakse Prantsusmaal katet 35% kullas, arvates pangatähtede ja jooksvate kohustuste summast, 2) katmata pangatähtede arv on kindlaksmääratud. On maksev Inglismaal. Ta aluseks on currenoy-theory. Praegu on pangatähtede katmata osa suurus 260 miljonit Inglise naelsterlingit. Pangatähtede arv üle selle peab olema kaetud kullas, 3) puhtas kullas mitte kaetud pangatähtede kaudne kontingeerimine. Toetub bankingtheoryle. On maksev Saksamaal. Varem nõuti: a) 1/3 pangatähtedest olgu kaetud kullaga, b) kindlustumata pangatähtede ülemäär oli määratud seadusega, c) sellest üleminevaid pangatähtedelt võeti riigimaksu 5% suuruses. 1924 a. muudeti need nõudmised järgmiselt: kullakate olgu 10% pangatähtedest, millest 1/4 võib olla deviisides (välisrahas, välisvekslis jne.), seega on kullakatte alamäär 30%. Pangatähtedelt, mille arv ulatab 40%-lise katteva-

ra, **tuleb maksta** riigimaksu, mille suurus on staffeldatud kattevara languse suuruse järgi ja kõigub 3-8%, 4) pangatähtede väljaandmise suurus on teatavas suhtes põhikapitaliga. 19. s. oli see tarvitusel Schveitsis (pangatähti võis olla kahekordne põhikapitali summa). Oli maksev ka USA's, kus pangatähtede kogusumma pidi olema kindlustatud riigi väärtpaberitega, mis esitati riigikassale. Pääle selle nõuti kassa metallraha tagavara 15-25%. See muudeti. Praegu nõutakse kullakatet 40% pangatähtedele ja 35% jooksvatele kohustustele.

Meie rahasüsteem, kuuludes küll kullasüdamevaluutade hulka, on siiski õieti deviisisüdamevääring, sest pangatähtede ümbervahetus on võimalik ainult välisrahasse. See tuleb nähtavale Eesti Panga kattevaras, milleks võib olla 1) kuld ja 2) välisraha (kohustusvaba). Kulla määr kattevaras ei ole määratud, seega võib kuld üldse sääl puududa. Kattevara suurus peab olema 40% pangatähtede ja jooksva kohustuste summast. Vabariigi valitsuse loal võib langeda kattevara alla 40%, kuid pank peab siis tasuma, vastavalt kattevara langusele, staffeldatud progressiivset riigimaksu; üle 40%-lise kattevaraga pangatähtedelt $1\frac{1}{2}$ - 3%, pluss alam diskontomäär 3. kuulisilt veksleil.

Pangad (kattevara).

Pangapiletite (paberraha) emiteerimise kohta on teaduslikult kui ka praktiliselt kaks põhimõtet üles seatud: 1) Pangad peavad olema võimelised vahetama igal ajal ettepandud pangapileteid, 2) pangapileteid võib emiteerida ainult vastavalt majandusliku elu tarvetele. On järgmisi kattevara süsteeme:

1) Eeskirju ei ole, määratakse emissiooni maksimum, vaatamata kattevarale.
2) mittekaetud pangapiletite otsene kontingenteerimine:
   a) ülemäära emiteeritud panga piletid peavad absoluutselt kaetud olema,
   b) määratakse kindlaks suhe kattevara ja paberraha hulga vahel; muutused kattevara seisus viivad ka paberraha hulga muutmisele.
3) mittekaetud pangapiletite kaudne kontingenteerimine, osa paberrahast rahaga kaetud, ülejäänud osa lühiajaliste kohustustega kaetud.
4) paberraha emiteerimine ettekirjutatud minimaal kattevaraga.
5) paberraha katmine vastava väärtusega väärtpaberitega. (Natsionaalpangad Ameerikas).

Inglismaa.

Inglismaal on ainuõigus pangatähti väljaanda Inglispangal. Aluseks kattevara kohta on Robert Peeli poolt läbiviidud seadus 1844. a. See seadus on rajatud n.n. Currenoy teooriale, mille järele ainukeseks käivaks rahaks on metallraha ja paberraha representeerib ainult metallraha. 1844 a. seaduse järgi võis pank pangatähti emiteerida kuni 14.miljoni naelani ja nad pidid olema kindlustatud riigi laenupaberitega. Pangatähed üle 14.miljoni pidid täielikult olema kaetud metalliga. See ülemmäär on hiljem muudetud ja tõstetud 1918 a. seadusega kuni 260 miljoni naelani. Käesoleval ajal on Inglismaa ära libisenud kulla aluselt.

Prantsusmaa.

Prantsusmaa Banque de France on asutatud 1800. a. erapangana ja tal on õigus pangatähti väljaanda. 1848 a. seadusega määrati emissiooni ülempiiriks 350 miljonit frankti, mis hiljem tõstetud mitmel puhul ja 22. juulil 1926.a. seadusega määratud kindlaks 60 miljardi frangi peale. 1928 a. seadusega seati jälle kuldvaluuta sisse. Praegu peab kulla kattevara olema 35%.

Põhja Ameerika Ühendatud Riigid - USA.

Kuni 1791. a. ei olnud ühist keskpanka, sel aastal loodi "Bank of the Dnited States", aktsiaseltsina, riigilt 2 miljonit dollarit ja eraisikuilt - aktsionäärelt 8 miljoni dollarit. Kontsessioon anti 20 aasta peale. Kattevara kohta kindlaid määrusi ei olnud, kuid panga kohustused ei tohtinud ületada põhikapitali summat. Kontsessiooni aja möödumisel ei pikendatud seda enam. 1816. a. asutati uuesti samasugune pank, mis aga jällegi 1836. a. lõpetas oma tegevuse. Üksikosariigid korraldasid iseseisvalt oma pangaasjandust. 1838.a. asutati free banking law alusel New-Yorkis pank, mille eeskujul hiljemalt National bank asutati. National bank pidi omama 25000-200000 doll. põhikapitali, mis olenes linna rahvastiku arvust. Paberraha liikumise korra valvajaks valib senat eri kontrolöri 5. aasta peale, kes annab luba panga tegevuse alustamiseks. Iga pank võib kontrolörilt nõuda paberraha väljastamise õiguse põhikapitali suuruses, mille kindlustuseks tuleb riigikassasse vastavas summas riigi laenupabereid deponeerida. Nationalbanga paberrahad on seaduslikuks maksuvahendiks. Nationalbank peab 5% liikvel olevast paberraha summast seaduslikus rahas riigikassasse sisse-maksma. Paber-

raha emissioon kuulub maksu alla. 1913. a. ilmus "Federal Reserve Act" seadus, millega loodi Zentralmotenbank, 12 reservpankade ühendus. Keskvalve asutiseks on Federal Reserve Board, mis koosneb 8. isikust, kelledest vabariigi president määrab 6 isikut 1.aastaks, peale selle kuuluvad selle valveasutise koosseisu ka rahaminister ja ülalnimetatud kontrolör. Boardil on korraldusõigus. Ühinenud 12.panga juhatajad tulevad kord aastas Boardi kokku. Reservpankade põhikapitali miinimumiks on 4 miljoni dollarit. Iga Nationalbank on kohustatud ringkonna Reservebank'ast teatud mõõdul osa võtma. Reservbanki juhatus on organiseeritud kindlakujuliselt. USA's on liikvel 5. liiki paberrahasid:

1) kuldtsertifikaadid, - kaetud täiel määral kullaga, mis deponeeritud riigikassas.
2) hõbetsertifikaadid - hõberahaga kaetud, nende hulk on seaduslikult kindlaks määratud.
3) riigi rahapaberid, - on pärit sisesõja ajast, hulk on määratud seaduslikult kindlaks ja on 45% kaetud kullaga riigikassas.
4) Nationalbank'i rahad.
5) Federal Reserve rahad- kaetud 40% kullaga, millest 5% riigikassasse deponeeritud, üle jäänud osa on kaetud vekslitega.

Saksamaa.

Pangatähtede väljastamisel on pikk ja keeruline ajalugu. Uue aja algusaastaks on 1875.a., mil Saksa Riigipanga seadus ilmus: Riigipank sai paberraha emiteerida, mis oli seaduslikuks maksuvahendiks. Pääle selle oli 4.erapangale sama õigus, kuid nende rahad ei olnud seaduslikeks maksuvahendeiks. 1924 a. seaduse järele peab olema kattevara 40% kullas ja võib olla kaetud deviisides. Kui kattevara langeb alla selle määra, siis tuleb erilist maksu maksta riigile, mille suurus oleneb katmata summa suurusest ja ajast, kui kaua puudus kestab.

30. p.

Pikaajalise (hüpoteek) krediidi pangad ja nende operatsioonid.

Majanduslikud ettevõtted vajavad pääle lühiajalise käitiskapitali (mida saavad lühiajalise krediidi pangast) ka pikaajalist rakendis- ehk põhikapitali. Kui lühiajalised krediidid võivad olla personaalkrediidid, siis pikaajalised peavad olema tingimata reaalkrediidid, neid annavad siis ka hüpoteekpangad. Hüpoteekpangad on ettevõtted, mis annavad üheltpoolt pikaajalist hüpotekaarkrediiti, aga teisalt nad annavad välja ka võrsivõimelisi võlakirju hüpoteekpantkirjade näol. Hüpotekaarlaenu antakse kinnispandi kindlustusel (aktiivoperatsioon). Linnas on selleks ehitised ja krundid, maal - põhimik. Maamajandust finantseerivaid panku nimetatakse ka maapankadeks. Hüpotekaarlaen on pikaajaline, harilikult üle 10 aasta. Teda tarvitatakse linnas kruntide ostmiseks ja majade ehitamiseks, maal kinnisvarade omandamiseks ja melioratsiooniks (/maa/ paranduseks) ning investeerimiseks. Kuna kinnisvarad, melioratsioonid jne. võimaldavad iga aasta teatud tulutise, siis on selle tõttu ka kasvikute tasumine kergem ja tavaliselt on see ühendatud ka laenu osalise kustutamisega (annuaalselt, iga aastaselt). Hüpoteekpangad on kas avalikõiguslikud või tulundusettevõtted, vähemal määral ühistegelised ettevõtted. Panditud kinnisvara kindlustusel annavad välja hüpoteekpangad laenukapitalide saavutamiseks oma pantkirju (passiiv-operatsioon), mis kannavad kindlat kasvikut ja ringivad turul. Sel teel saavutab hüpoteekpank omale tegutsemiskapitali. Siia hulka kantakse veel prantsuse algupäraga credit mobilier, mis varustas eriti ettevõtteid rakenduskapitaliga ja asutas uusi ettevõtteid. Ta ühendas pika- ja lühiajalist krediiti ja lõpetas oma tegevuse krahhiga. Oli spekulatsioonipank.

Säästukassad.

Säästukassad on asutised, mis võimaldavad väikse varandusega rahvastikul oma väikseid ülejääke kindlalt ja kasvikuttoovalt mahutada. Nende esimeseks ülesandeks oligi vaese rahvastiku osa kihutamine säästmisele, tuleviku eest hoolitsemisele. Alles hiljem nad laiendasid oma tegevust, võttes pääle säästussummade (kõrvalepanekuid tuleviku jaoks) ka deposiite (hoiusummasid) s.t. ajuti mittekasutatavaid käitisvahendeid ja arenesid nii pangaasutisiks. Säästukassad peavad võtma ka väikseid summasid kuni 1 kr. 1 frs. jne. Kuid needki on veel mõnikord suured. S.p. on asutatud täiendussäästukassad (müüvad päästemarke, mis kleebitakse säästuskaartidele ja nii saavutatakse aegamööda suurem sissemaks). Selliseid "pennysavingbanks" on asutatud eriti Inglismaal, siia kuuluvad ka kooli- ja lastesäästukassad. Kasvik peab olema võimalikult kõrgem, mis kihutaks säästmisele. Säästukassade ülalpidajaks on harilikult riik, kogukond. Eriti laialt on levinud postisäästukassad. (Olgu

mainitud, et meil tarvitatakse säästukassa asemel terminoloogiliselt hoiukassa nimetust.) Säästukassad asutati esimesena Gladston'i poolt Inglismaal 1865 a. Säält nad levisid Prantsusmaale, Saksamaale jne., Inglismaa ja Prantsusmaa säästukassad, eriti riiklikud ja postisäästukassad, mahutavad saadud summad päämiselt riigi võlapabereisse, seevastu aga Saksa omad püüavad anda neist keskseisusele odavat krediiti. Saksa säästukassad on olnud seega käsitöölistele, talupoegadele ja töölistele suureks abiks. Ja just neis aktiivseis operatsioones on nad kaugelt üle Prantsuse ja Inglise omadest, sest sotsiaalpolitiliselt ja ka krediitpolitiliselt peaksid need summad juhitama samadesse rahvakihtidesse, kust nad on pärit. Säästukassad annavad lühiajalist, hästi likviidset personaalkrediiti, kuna palju vähemal määral võib mahutada neid summe hüpoteekidesse, sest see oleks likviidsusele hädaohtlik.

Vastastikused krediitühingud. Laenukassad.

Kuna kaubanduspangad krediteerivad esijoones suurtööstust, siis väike- ja kesktööstus üheltpoolt ja maamajandus teisalt saavutavad endile vajaliku krediidi ühistegelisel alusel. Nimelt rahuldavad väike- ja kesktööstuse ja kaubanduse krediidinõudlusi Schulze- Delitsschi krediitühingud; meil nimetati neid varem vastastikeks krediitühinguiks. Nad toimetavad kõiki neid samu pangaoperatsioone, mis kaubanduspangadki. Nende pääülesandeks on seega lühiajalise käitiskrediidi andmine. Maamajandust krediteerivad aga Raiffeiseni laenukassad, mis annavad pikemaajalist (harilikult 2.a. ja enam) krediiti: Schulze—Delitschi ja Raiffeiseni põhimõtete juures juba veatasime (p.16, alajaotus 2 ja 3). Krediitühingud ja laenukassad kui ühistegelised ettevõtted piirduvad seega ainult oma liikmeskonna krediteerimisega, mitteliikmeile on laenuandmine keelatud. (Tegelikkuses esineb paiguti erandeid A.A)

Lombardid.

Panku, mille pääülesandeks on lombarkrediidi andmine, nimetatakse Lombardpankadeks. Lombardkrediit on õieti krediit vallaspandi ehk käsipandi vastu. Lombardliikluses tehakse vahet kolme liigi vahel 1) jaunismetallide lombard.= laenutamine (kulla; hõbeda, välisraha, ehteasjade pantimine),2)kaubalombard, - võimaldub siis, kui kaubad on kergesti säilitatavad; üldiselt see on seotud suurte raskustega. Suureks kergenduseks oli avalikkude ladumajade asutamine. Krediiti antakse harilikult laotähtede (Warrants), konossementide, raudtee veokirjade, duplikaatide jne. vastu. Siia kuulub ka rebourskrediit(ülemere kaubanduse aktseptkrediit laevadokumentide kindlustusel). 3) effektide ehk väärtuspaberite lombardlaenutamine (effektide kindlustusel, võrdlemisi riisikorikas).

Arvekojad.

(Claering-house). Tsekk, kui maksuvahend; on pärit Inglismaalt. Tsekke võib väljaanda ainult krediitasutiste pääle. Tsekk võimaldab maksuliiklust korraldada ilma sularahas maksmiseta. Ta võimaldab kassade sularaha tagavaru miinimumini vähendada. Rahvamajanduslikult ta tähendab mündimetalli säästu, kiirendades ja tehes odavamaks maksuliiklust. Tsekki saab vaid see välja kirjutada, kes omab pangas jooksva või kontokorrent arve. Seega tsekk on lähidalt seotud deposiidiga. Tsekile astub lisaks siirdeliiklus, kus pank vastava teatise pääle kannab üle kohustatu arvelt teatava summa õigustatu arvele. Ta on puhtlat raamatuline operatsioon. Tseki- ja siirdeliikluse hõlbustamiseks astub arvestus- ehk clearingsüsteem. Arvestussüsteem tekkis 18. s. II poolel Inglismaal, kus suured pangad asutasid Londoni clearing'House'i ehk arvekoja. Pankade esindajad tulevad igapäev arvekojas kokku, kus vastastikused kohustused ja nõudmised tasakaalustatakse. Aktiiv- või passiivsaldo tasuti algul sularahas, hiljem aga kanti tsekiga üle Bank of Englandi. Kõik arvekojast osatõtvad pangad omavad siirdekonto Bank of Englandis, milline kannab siis aktiiv- või passiivsaldod tseki järgi vastavale arvele. Arvekojad on levinud väga laialt, eriti aga Inglismaal, USA-s, Saksamaal jne

Krediidi ja krediitasutiste üldhinnang praeguses tänapäeva rahvamajanduslikus elu suhtes.

Krediidi tähtsus praeguses rahvamajanduses on määratu (vt.p.28,1), mispärast ka Bruno Hildebrand asjatult ei paigutanud majanduselu esimeseks "krediidimajandust": Krediit suurendab sõltuvust üksikmajandite vahel; seob nad üheks tervikuks. Kuid sõltuvus ei peitu üksi üksikmajandite vahel, vaid terved riigid on niivõrd tihedasti seotud teineteisega, et ühe riigi krahh mõjub hävitavalt ka teisele. Võib vaid meelde tuletada viimase aja sündmusist Inglise raha kursi langust jne. Kuid krediit saavutas oma tänapäevase võimukuse hästikorraldatud krediitorganisatsiooni kaudu, mille pääesindajaks on pangad, mis on võimaldanud alles tööstuse ja kaubanduse kapitalistliku arengu. Nad ei piirdu ainult regulaarsete pangaoperatsiooniga, vaid asuta-

mis, emissioon. jne. operatsioonide kaudu nad on tunginud sügavale majandusellu ja haaranud selle oma võimu ja kontrolli alla. See pankade mõjuvõimu kasvamine tööstuses ja kaubanduses, teeb üha teravamaks majanduslikud, sotsiaalsed ja poliitilised vastuolud modernse rahvamajanduse autokraatse ülesehitusetagajärjel. Kuid sellele vaatamata peituvad ka selles arengus mõjukamad jõud laiade rahvakihtide hüvangu tõstmiseks.

31. p.

Kaubandus. Mõiste ja liigid.

Kaubanduse ülesanne seisab kaubapakkumise ja kaubanõudmise ajalise ja ruumilise lahutuse ületamises. Kaubanduseks nimetatakse kutsealalist majanduslike hüviste ostu ja müüki tulusaavutamise eesmärgiga. Ta püüab lähendada üksteisest lahutatud tootjat ja tarbijat. Arenenud kaubaliiklusega mais ta kujuneb iseseisvaks kutsealaks; kaubanduseettevõtted ei erine milleski teisist majanduslikest ettevõtteist. Kaubandust võib liigitella väga mitmesugusel alusel. A). Kaubanduslike toimingute iseloomu järgi: 1) hulgikaubandus (en gros), kaupa müüakse jällemüüjaile ja hulgi, hinnad on siin kõige tundelikumad. 2) jaekaubandus (en detail), kaupa müüakse otse tarbijale. Hinnad on väga püsiva iseloomuga võrreldes hulgikaubandusega. B) Ettevõtte suuruse järgi: 1) suurkaubandus, - harilikult hulgikaubandus, kuid ka jaekaubandus kaubamajade näol. J. Hirsch eraldab veel suurkaubanduses kolm alatüüpi: a) tooraine-te kaubandus, b) minemi suurkaubandus ja c) pool-tööstus ehk tootmise vahekaubandus, 2) väikekaubandus, - harilikult jaekaubandus. C) kaubanduse ulatussfääri järgi: 1) sisekaubandus, - ühe riigi piires, ja 2) väliskaubandus, riikide vahel. Viimase alaliigeks on: a) väljaveo kaubandus (eksport), b) sisseveo kaubandus (import) ja c) transiit- ehk üleveokaubandus. D) tegevuskoha järgi: 1) rändkaubandus ja 2) paiknekaubandus. Rändkaubandus on kaubanduse vanemaks vormiks. E) Riisiko järgi: 1) iseseisev kaubandus ja 2) komisjoni kaubandus, - kauplemine komitendi arvel ja riisikol. F) Rahvamajanduse seisundist vaadatuna: 1) jaotav, spekulatiivne kaubandus.

Kaubanduse ajalugu. Kaubanduslik tegevus 19.sajandil.

Kaubandus areneb käsikäes vahetusmajanduse arenguga. Suletud kodumajanduses puudus vahetus kuna see mis valmistati, tarbiti ise. Ainult suguharude vahel vahetati haruldasi esemeid jne. Eriti tähtis oli soolaga kauplemine (oli ka rahaks). Võõrrahvastega kokkupuutumine oli seotud hädaohtudega. Võõraste vaenulikkuse tõttu harrastati n.n. tumma ehk vaikivat kauplemist. Nt. kartaagolased, Aafrika pärismaalastega kaubeldes, viisid asjad laevalt rannikule ja läksid ise laevale tagasi. Pärismaalased tulid ja võtsid neile meeldivaid asju ning panid asemele kulla. Kui seda oli vähe, kartaagolased läksid ilma kulda kaasa viimata tagasi laevale seniks; kuni pärismaalased tõid kulda juurde. Seega esimeseks tekib väliskaubandus. Sisekaubanduse arengut tõkestas vaade, et kohalikud inimesed ei tohi kabitseda ja seega oma inimeste kulul rikastuda. Käsitöö ja tsunfti ajal veel puudus kauplemine selle otseses mõttes, sest valmistaja ja tarbija puutusid otse kokku. Ainult varasel keskajal teatud perioodidel (aastalaatade ajal) ilmusid üksikud rändkaupmehed, päämiselt ehte- ja iluasjadega. Nende ostjaks oli esijoones kõrgem seisus. Esimesiks kaubandusrahvaiks olid vanal ajal füniiklased, kartaagolased, neile järgnesid kreeklased, eriti aga roomlased. Keskajal olid tähtsamaks kaubandusrahvaks itaallased, Itaalia linnriikide eestvõttel. Põhjapool monopoliseeris kaubandust kuulus Hansa liit. Kaupade transporteerimise vahendid olid võrdlemisi algelised ja kallid. Vanast ajast on eriti tüübiline araablaste karavanikaubandus. Kuid araablaste kaubandus oli võrdlemisi arenenud ja organiseeritud ettevõtte kujuline, mis tuletab meele tänapäeva aktsiaseltsinguid. Nii kesk- kui ka vana-aja kaubandus oli päämiselt väliskaubandus. Uue aja avastised (Ameerika jne.) mõjusid eriti kaubandusliikluse arenemisele. Kaubanduse raskuspunkt kandub Hispaaniasse, Portugaaliasse ja siis Prantsusmaale, Inglismaale ja Hollandi. Tekivad suured summad ja monopolistlikud kaubandusseltsingud kauplevad edukalt. Kaubanduse hegemoonia läheb Inglismaa kätte. 19.s. astub väliskaubandusele lisaks ka sisekaubandus. Määratut kaubanduslikku arengut võimaldavad 19. s. pääle tööstuslik revolutsioon; tööstusliku suurkäitise tekkimine, liiklusasjanduse täiendamine (raudtee, aurulaev), raharakkimi ja krediidi areng, kaubandus—vabaduse maksvusele pääs ja koos sellega kitsenduste ja privileegide kaotamine. Ka sisekaubandus muutub määratumalt; endise aastalaada ja rändkaubanduse asemele astub reeglipärane kaubanduslikkus, mis tungib ka riigi kõige kaugemasse soppi. Kuid modernse kaubandusega käivad kaasas ka halvad küljed (spekulatsioon, kriisid jne.)

Kaubanduslik spekulatsioon.

Rahvamajanduslikust seisundist jaotamo kaubanduse 1) jaotavaks ja 2) spekulatiivseks. Jaotav kaubandus kasutab ruumilisi kaubahindade erinevusi.

Ta jaotab kaubad territoriaalselt: ostab kaupu üles odavamast kohast ja müüb neid kallimas kohas, et saavutada vahetulu. Sellega aga tasakaalustatakse ruumiliselt kaupade nõudmine, pakkumine ja hinnad. On kasulik. Kaubanduslik spekulatsioon aga kasutab erinevaid hindade vahesid ajas. Kaupmees ostab siin kaupu sel ajal, kui need on odavad ja müüb kaupu siis, kui nad on kallid. Esimesel juhtumil hinnad hakkavad tõusma, teisel aga langema. Selle tagajärjeks on sama kauba hindade vahe ajaline vähenemine ja järskude hinnakõikumiste kadumine. See spekulatiivne iseloom on omane ka jaotavale kaubandusele, kuna ka see tarvitab teatud aega oma toimngute sooritamiseks, kuid viimase tüübi juures (ajalise hinnavahe kasutamine) on ta siiski toimingu oluliseks tunnuseks. Kaubanduslik spekulatsioon esineb siis, kui spekulant püüab ettenäha kaupade hindu tulevikus ja ostab neid selle järgi üles vahetulu saavutamiseks. Nt. viljaikaldus ähvardab tulla, siis kaupmehe poolt tehtud aegsate suurte ülesostude tõttu hinnad hakkavad juba varakult tõusma. Viljaikalduse ajal aga, vilja turule paistes, selle hind ei lange enam liig alla. Sel juhtumil spekulant tasandab hinnavahesid ja on seega kasulik. 2) Spekulatiivne kauba termintoiming esineb siis, kui spekulandid, harilikult corneri kujul, püüavad kunstlikku hinnakõrgendust laialise kaupade ülesostuga, et olla saavutada turul monopolisti seisundis. Selle saavutanud, nad müüvad kauba suure vahetuluga. Selline kaubanduslik spekulatsioon on rahvamajanduslikult kahjulik. Cornereile astuvad vastu n.n. konterminid, mis suuri kunstlikke hinnatõuse püüavad maha suruda uute tagavarade turule paiskamisega. Kaubanduslik spekulatsioon sooritab ka börsil oma toiminguid.

Kaubanduslik ettevõte ja selle areng. Universaalkauplused.

Kaubandusliku ettevõtte arengut iseloomustab spetsialisatsiooni ja kontsentratsiooni tendents. Kuid need tendentsid on siin siiski nõrgemad kui tööstuses: Sest kaubanduses arenenumad vormid ei ole suutnud välja tõrjuda vanu vorme. Ikka leiame veel laatasid, rändkaubandust (harjukko jne.), kuid sääl kõrval tekivad rahvatihedais keskusis, suurlinnades, suurkaubandusettevõtted kaubamajade, tuhandeid liikmeid haaravate tarbijateühingute näol. Need nõrgendavad eriti väikekaupmehe seisundit, kuid nad ei ole siiski suutnud teda välja tõrjuda. Keskajal olid ühendatud ühes isikus hulgi- ja jaekaupmees. Pääle selle ta pidi veel kaubad transportima ja ostjale krediiti andma. 18. s. tekib tööjaotus: eralduvad jae- ja hulgikaubandus. Ka kaubanduse raskuspunkt on kandunud laatadelt üle börsidele. Spetsialiseerumine jatkub. Tekivad kitsaalalised spetsialiseeritud jaekauplused. Kuid nende kõrvale tekivad jaekaubanduse hiigelettevõtted kaubamajadena, mis, otse vastupidi spetsialiseerumisele, ühendavad endas võimalikult palju artikleid. Kaubamajade tekkimisega Pariisis 19.s. 50.aastal, sünnib struktuuriline muudatus modernseis kaubandusettevõtteis. Nad ei olnud vanas stiilis "segapoed" vaid otse spetsiaalkaupluste järelkäijad, millelt nad võtsid üle ka äärmise ratsionaalsuseni viidud käitisjuhtimise ja kujundamise. Kuid peagi selgus, et kaubamajade ja spetsiaalkaupluste ülesanded ei lange kokku ja seega nad õieti täiendavad teineteist vastastikku. Spetsiaalkauplused pakuvad teatud kaubasordist oma suure väljavalikuga suuri paremusi, võrreldes kaubamajadega, mis müüvad päämiselt ainult hästi minevaid kaubasorte ja liike. Suured kaubamajad, universaalkauplused omavad äärmiselt ratsionaliseeritud struktuuri. Nende põhialuseks on saavutada suurt tulu võimalikult suure kaupade ringimiskiirusega, ja seda odavate hindade juures. Ostjaskonnale imponeerib see, et kaubamajast on kõike saada, mis läheb inimesel vaja hällist hauani. Universaalkaubamaja koostub ühiskauplustest. Pääle selle leiduvad sääl veel igasugu asutised (abiellumisbürood; teaatrid, pangad jne.) Suurt tähelpanu pööratakse ostjaskonna mugavusele. Suuremad kaubamajad on USA-s, Prantsusmaal, Saksamaal (Wertheim) Tietz ja Jandorf Berlinis jne.

Kaubandusliku vahetalituse väljatõrjumispüüded.

Kaubanduslikkude vahendajate arv läheb sageli suureks, mistõttu nad muutuvad tarbijale ja üldse ühiskonnale koormaks. Nii arvestatakse üldiselt, et vahekaubandus teeb kauba 20% võrra kallimaks. Selle kõrvaldamine tähendaks siis ka suurt säästu rahvamajandusele. S.p. on modernsele kaubaliiklusele iseloomulik kaubandusliku vahendaja väljatõrjumise tendents. Mitte üksi kaubamaja ja spetsiaalkauplused ei luuda vahekaubandust, vaid ka väikesed kaupmehed otsitakse üles valmistajast saadetud ärireisija poolt. Valmistaja ja tarbija lähenemise all ei kannata ainult suurkaubandus, vaid ka jaekaubandus. Valmistajad astuvad tarbijaga otseühendusse vabrikukontorite ja oma agentuuride asutamisega või ärireisija kaudu. Teisalt tarbijad loovad jaekaubanduse luutmiseks tarbijateühinguid, mis koos keskühinguga ei jää sugugi maha kaubamajadest. Kuid seda kaubandusliku vahendaja väljatõrjumise tendentsi ei tule siiski üle hinnata, sest mitte ainult jaekaubandusele, vaid

ka suurkaubandusele jääb lai tegevuspõld, eriti tooraine te ja pooltööstuse (Halbfabrikate) minemi aladel. Teravili, suhkur, kohvi, vili, puuvill jne. jäävad ikka suurkaubanduse objektideks.

Kaubanduse rahvamajanduslik tähtsus.

Kaubanduse rahvamajanduslikku tähtsust pole alati hinnatud. Selleks on ka põhjusi, sest ülemäärane vahendajate arv suurendab tootja ja tarbija vahet, millega teeb esimesele võimatuks valmistamissuunmise tarbimise järgi. Teisalt vahendaja suurendab kaubahinda ja teenib seega tarbija arvel. Just ülemäärane kaupmeeste arv on kutsunudki esile terava moralistide ja utopistlik-sotsialistide (Fourien) kriitika. Kuid vaatamata ta puudusile, on kaubandus tänapäeval sama vajalik, kui iga teine majanduslik tegevus. Ilma kaupmeheta ei oleks tarbijal võimalik astuda ühendusse ookeani taga asuva valmistajaga. Kaupmees on siin vajalik kui vajalikkude teadmetega varustatud spetsialist, kes toimetab kaubad kiiresti tarbijani. Iga kauba eesmärk seisab selles, et ta tarbitakse. Kaubandus annabki kaubale omaduse, olla siis sääl, kui ja kunas antud kaupa vajatakse. Hästi organiseeritud kaubanduslik vahendus suurendab tarbijate arvu ja tarbimist, mis omakorda põhjustab valmistamise suurendamist.

32.p.

Laadad.

Kaubandus oma algusel ei kannud pidevat iseloomu; ta sündis perioodiliselt, kus juures kaupmehed oma kaubaga puutusid kokku ostjatega teatud kohal ja ajal. Selliseid ajutisi kokkusaamisi nimetati laatadeks. Kaubanduse arenguga surutakse ikka enam tagaplaanile ajutist iseloomu kandvad laadad, turud jne., mis evivad veel vaid kohalikku tähtsust. Laada asemele astub püsiv kaubanduslik organisatsioon börside näol. Ent laadad ei ole siiski veel täielikult kadunud rahvusvaheliselt areenilt, kus nad omavad tähtsust messide nime all, nt. Leipzigi mess jne.

Börsid.

Börsiks nimetatakse reeglipäraselt asetleidvat asendatavate (fungibiilsete) vahetushüviste turgu. Seega börs on pidev kaupmeeste kooskäigu koht (laat on ajutine). Laadal esinevad kaubad reaalselt, börsil aga ainult nende ideaalsed väärtused. S.p. börsi operatsioonid sooritatakse proovide ja mustride järgi. Hiljem astusid kaubaproovide asemele teatud kindlaks kujunenud kaubasordid (nt. midding cotton jne.). Seega börsioperatsiooneks on kohased ainult sellised kaubad, mida võib määrata liigi, sordi järgi, n.n. asendatavad ehk fungibiilsed kaubad. Nende iga ühik peab olema täiesti sarnane vormilt ja kvaliteedilt sama kauba teise ühikuga. S.p. ei ole individuaalsete tunnustega määriteldavad kaubad (nt. elusloomad jne.) börsivõimelised. Börsid tekkisid juba 12. s., 13. s. rahavahetajate ja kaupmeeste vormituist koondisist. Pariisi börsi tekkimist kantakse 14.s. algusse; Londoni börs asutati 1556 a. Kuid 16. s. oli börsitehnika veel vähe arenenud. Börs sai omale nime 16.s. Brügge linnas majast, kus käisid koos kaupmehed ja mis kandis vappi kolme rahakotiga-bõuses. Suure tähtsuse saavutas börs alles 19.s. jooksul. Börsi koosolekuid peetakse igapäev üks või kaks korda. Börsioperatsioonest võivad osa võtta ainult börsiliikmed, kes moodustavad börsiseltsi. Börsiliikmete koosolek valib börsijuhatuse (komitee) ligemaks asjaajamiseks, vahekohtu (lahendab tüliküsimusi), aukohtu (auasjade lahendamiseks). Praakerid (hindavad kaubaväärtust), maaklerid (vahemees ostja ja müüja vahel; saab courtage'i; registreerib börsioperatsioone), auksionistid (enampakkumise toimetajad), dispasserid (avarii asjade lahendajad). Börsid on osalt eraühendised (Inglismaal, Ameerikas), osalt avalikõiguslikud asutised (Euroopa kontinendil).

Börsikaubanduse liigid.

Börsid tegid alul tegemist raha ja rahasurrogaatidega, nagu Itaalia börsid - Venedigo, Genua, siis aga tekkisid reeglipärased kaupmeeste koondised Hollandis, Inglismaal ja Saksamaal. Alates aktsiate börsile viimisega (17.s.) arenevad börsioperatsioonid täiuslikkuseni. Börsid jaotatakse seejärgi: 1) rahabörsid, 2) effektide ehk fondibörsid ja 3) toodete ehk kaubabörsid. Harilikult aga piirdutakse jaotusega: 1) fondibörsid (väärtpaberid, vekslid, välisrahad) ja 2) kaubabörsid (teravili, raud, suhkur) jne. Paljudes kohtades ei ole aga need liigid ruumiliselt lahutatud. Kuid Inglismaal on kujunenud ka iseseisvaid kaubabörse. Ulatussfääri järgi jaotatakse 1) üldbörsid ja 2) eribörsid/- kus kaubeldakse vaid teatud liiki kaubaga (Magdeburgi suhkrubörs, Nürnbergi humalabörs).

Tähtsamad börsioperatsioonid ja nende iseloom.

Börsioperatsioonid on: A. Kassa (ehk 1000.ehk effektiiv) operatsioonid on reaaltehingud, kus kaup, väärtpaberid antakse ostjale üle samal või järgmisel

päeval. Nende sarnane on lihtne hanketoiming, kus üleandmine sünnib teatud lühikese tähtaja pärast. B. Neile seatakse vastu termin- ehk ajaoperatsioonid, millede täitmine sünnib alles pikema aja möödumisel. Müüja loodab kursilangust ja mõtleb siis hanketäitmise ajal võivat osta uut kaupa odavama hinnaga. Ostja aga loodab kursi tõusule, et siis ajaoperatsiooniga kaupu kallimalt müüa. Ajaoperatsiooni oluliseks momendiks on seega täitmise edasilükkamine, millega tahetakse kasutada ajalisi hinnavahesid. See tekitab spekulatsiooni, mille sihiks on vaid kursitulu saavutamine. Spekulatsioon võib liikuda kahes suunas. Meil on tegemist a la hausse ehk tõusundi spekulatsiooniga, kui spekulant loodab hindade tõusu; see on ikka ostuoperatsioon. Meil on tegemist spekulatsiooniga a la baisse ehk mõõnandi spekulatsiooniga, kui spekulant riskeerib kursilangusega; see on ikka müügioperatsioon. Ajaoperatsioonid on tüübilised börsioperatsioonid, mis osutavad rahvamajandusele suurt teenet hindade tasakaalustamisega. C. Effektiivseist ajaoperatsioonest tuleb eraldada vahe- ehk differentsoperatsioonid. Siin sõlmitakse fiktiivne toiming. Ostja ei taha üldse kaupa osta, müüja seda üldse hankida. Mõlemad pooled arvestavad vaid soodsa kursikujunemisega tähtpäevaks ja tähtpäeval arvestatakse välja ainult kursivahe; mis ka ainult tuleb väljamaksmisele. Vaheoperatsioonid on lihtsalt mäng. Nii võib sooritada operatsioone sellises ulatuses, mis kaugelt ületavad spekulantide rahalised vahendid. D. Vaheoperatsioonile sarnleb preemiaoperatsioon, kus kursivahe suuruse riisiko piiratakse teatud summaga. Ettepreemia operatsioonis ostja evib kaupade vastuvõtus tagasiastetõiguse, kuid peab tasuma ettemääratud preemia. Ta teeb seda siis, kui hinnad on langenud rohkem kui preemia. Tagasipreemia operatsioonist müüja võib loobuda kaupade üleandmisest preemia tasumisega. Ta teeb seda, kui hinnad on tõusmas kõrgemale kui seda on preemia summa. E. Prolongatsioon ehk pikendusoperatsioon võimaldab report- või deportoperatsiooni abil pikendada spekulatsiooni üle ettemääratud tähtaja. Reportoperatsioon on müük jälleostuga. Tõusundaja (Raussier), kes vajab raha aga taha väärtpaberit müüa, sest loodab kursitõusule, annab väärtpaberid teisele (pangale) üle momendikursiga ja lubab nad tagasiosta teatud aja pärast. Sääljuures tagasi ostes peab maksma kasvikut, vastutasu, mida nimetatakse reportiks. Ta loodab, et kursitõus on selleks ajaks ületanud repordi summa, on seega tõusundi spekulatsiooni teenistuses. Deportoperatsiooniks ostab mõõnandaja (Baisser) väärtpabereid ja lubab nad madalamate hindadega samale isikule tagasi müüa, lootuses, et kurss on vahepääl rohkem langenud ja ta seega uusi võib veel odavamalt omandada. Deportoperatsioon teenib mõõnandi spekulatsiooni. G. Eriti levinud on börsidel arbitrage-operatsioon, mis kasutab ruumilisi hinnavahesid. Ostetakse väärtpabereid jne. sääl, kus nad on odavamad ja müüakse sääl, kus nad on kallimad. Börs võimaldab võrrelda laiades piirides pakkumisi ja nõudmisi. Ta on mehanismiks, mis kergendab ühiskondliku pakkumise ja nõudmise kohanemist teineteisega. Börsil määratakse vekslikurss, seega ka maksubilanss. Börsil hinnatakse väärtpabereid, seega nende ettevõtete krediidiusaldust; Börs võimaldab suurte kapitalide koondamist (aktsiate obligatsioonide jne. mahutusega). Kuid börs meelitab ka asjatundmatuid inimesi raha teenima, mis aga harilikult tähendab neile suuri kaotusi, laostumisi. Vaatamata börsi pahedele on ta siiski kapitalistliku majanduskorra termomeeter ja ühtlasi ka regulaator.

Väliskaubanduse poliitika. Pea suunad kaubanduspoliitikas (merkantilism, vabakaubandus, protektsionism).

Kaubanduspoliitika all mõeldakse kõiki neid vahendeid, mis riik või mõni teine ühiskondlik võim kasutab kaubanduse suhtes. Eriti tähtis on väliskaubanduse poliitika. Väliskaubandus on ajalooliselt vanem sisekaubandusest. Ta kannab kahesugust iseloomu - sissevedu ja väljavedu. Nende võrdluse võimaldab kaubandusbilanss. Kuid viimane ei anna siiski õiget pilti riikidevahelisis suhteist. Selle saavutame alles maksubilansiga. Väliskaubanduse poliitika ei käsita suhteid üksikute indiviidide vahel; vaid lähtub üksikute rahvamajandite huvest. Kuid need ei lange alati ühte, vaid seisavad sageli järsku teineteise vastu. Päälegi muutuvad ajalooliselt rahvaste arengu majanduslikud vormid ja eesmärgid. Esimeseks teadlikuks väliskaubanduse poliitiliseks suunaks oli mekantilism. Algupäraselt linnade poolt tarvitamist leidnud, ta võeti 16. s. eriti aga 17.s. ja 18. s. riikide juures tarvitusele. Praktilisiks teostajaiks osutusid eriti Colbert (Prantsusmaal) ja C. Cromwell (Inglismaal), teoreetikuiks olid Bodin, Nun, Seckendorff jt. Iga riik püüdis end teistest eraldada ja kõiki paremusi ära kasutada, mida võimaldasid tööstus, kaubandus ja transport. Sisekaubandust ja tööstust arendati võimalikult palju, väliskaubandust reguleeriti nii, et eksporditi tööstussaadusi ja imporditi tooraineid. Väliskaubandus pidi andma võimalikult suure ülejäägi - aktiivse kaub.-

bilansi. Ainult see pidi tõstma jaunismetallide sissevedu ja seega kogu rahva jõukust. Oma toodete mahutamiseks püüti omandada koloniisid. Tähtsaim vahend oli merkantilistlike sihtide taotlemisel kaitsetoll, eriti kõrgete keelutollide näol ja väljaveo soodustused, preemiad jne. Merkantilism jälgis ühekülgseid egoistlikke rahvushuve. Tä oli suurim vabakaubanduse vastane. Ta kestis 19.s., mil majanduselu struktuurilised muudatused (tööstuslik revolutsioon) töid esile vastassuuna vabakaubanduse näol, esimesena Inglismaal. Siin oli tööstus ja kaubandus niivõrd edenenud, et ei vajanud enam kaitset. Vabakaubanduse propageerijaks oli eriti klassiline kool A.Smithiga eesotsas, kuid juba füsiokraadid pooldasid vabakaubandust. Vabakaubanduse pääargumendiks on rahvusvaheline tööjaotus, iga riik arendab neid majandusalasid, mille suhtes tal on kõige soodsamad tingimused. Kõiki teisi kaupu tuleb säält sissevedada, kust neid saab odavamalt. Selle tagajärjel suureneb rahvusvaheline toodang, kaubad muutuvad odavamaks. Tarbija huvide kaitse on seega vabakaubanduse teiseks argumendiks. Kuid absoluutne vabakaubanduse põhimõte oli kasulik ainult arenenud tööstuse ja kaubandusega maale, nagu seda oli Inglismaa; selle vastu astub protektsionismi idee, rahvusvah. tööstusekaitse, millega teatud määral uuendati merkantilismi põhimõtteid. Esimestena tõstid esile selle Hamilton USA's, krahv Chaptal Prantsusmaal ja Fr. List Saksamaal. Eriti kaitses kaitsetollide süsteemi kuulus teoreetik Fr. List. Protektsionism peab kaitsetolle tingimata vajalikuks omamaa tööstuse arendamiseks. Vabakaubandus sunniks alistama arenemata tööstusega maid enam arenenute võimu alla. Kuid iga rahvas peab püüdma saavutada oma maa tootlikkude jõudude võimalikult täieliku ja mitmekülgse arendamise poole. Maamajandus, tööstus ja kaubandus peavad arenema paralleelselt, s.p. on kaitsetollid vajalikud omamaa tööstuse jalulseadmiseks. Kuid List ei eita ka vabakaubandust. Talle on kaitsetollid ajutiseks nähtuseks, mida võib kõrvaldada siis, kui tööstus on arenenud küllalt võistlusvõimeliseks välismaaga. Seega kaitsetoll on Listile kasvatusvahendiks, lõppeesmärgiks aga vabakaubandus. S.p., nimetataksegi neid kasvatuskaitsetolleks. Vaidlused protektsionistide ja vabakaubanduslaste vahel kostavad. Lahkuminekuid kutsuvad esile ka vastuolud kihtide vahel, sest vabakaubandus soodustab tarbijat, kuna kaitsetollid tulevad kasuks just ettevõtjaskonnale. Ta suurendab ettevõtjate tulu tarbijaskonna kulul. Kuid liig suur protektsionism halvab välisvõistlust, millega ettevõtjaskond muutub loiuks. Seega protektsionism on kahoterääga mõõgaks.

Kaubanduspoliitika lühikene ajalugu.

Merkantilistlik kaubanduspoliitika kestis kuni 19. s. alguni, 19. s. kuni 20. s. lähob Inglismaa üle vabakaubandusele oma arenenud tööstuse mõjul ja 19. s. III veerandil Saksamaa, Prantsusmaa jt., kuid juba 70 a. päälo asuvad samad maad protektsionismi teele. Eriti tugev on agraarprotektsionismi nõudmine Lääne--Euroopa maamajandusliku kriisi tõttu, mille kustusid esilo Ameerika ja Vene odav teravili. Ameerika iso aga arendas tööstuslikku protektsionismi eraldi teistest. Nad oma kaubanduslepinguis peavad kõvasti kinni retsiprooksiteedist, vastastikkusest. 19/20. s. vahetus tõstab ka Inglismaal protektsionismi tähtsust, kuna ta tööstuslik hegemoonia lähob kaduma USA ja Saksamaa võistluse tõttu. Protektsionism (kaitsekaubandus) ovib merkantilismi kuju, ta muutub vahendiks ühe maa rikastamise püüetele teise maa kulul. Tekib äge majanduslik võitlus, militarismi (mõõgavõimu) imperialism (ahnitsemispoliitika) tungib esikohale, eriti Inglismaal. Selle tagajärjel puhkeb maailmasõda. (Merkantilism = riigitulunduslik õpetus, mille järgi riigi ehk maa ainsaks või peaasjaliseks rikkuseks peetakse sularaha omamist, seega eelistades tööstust ja kaubandust põlluharimisele).

Kaubanduslepingud.

Kaubanduslepingud on riikidevahelised lepingud, mis figureerivad lepinglaste riigos. Nad on pääasjalikult tollipoliitilised lepped, millede tähtsaim liigitelu on enam-soodustuse ja vastastikkuse lepingud. Enamsoodustus seisab kaubanduslepingulise klausli võtmises, s.o. et kui üks lepinglane annab kolmandale teatud soodustused, siis need langevad ka teistele lepinglastele tasuta või vastastikuliselt. Vastastikkus kaubalepingus seisab aga teisele lepinglasele soodustuste andmises ainult siis, kui see annab vastutasu (kui see teeb sama). Tänapäeva kaubanduslik liiklus riikide vahel sünnibki kaubanduslepingute alusel, millest enam on levinud enamsoodustusleping.

Tolliliitude tendentsid.

Kaubanduslepingute puhul on suhted üksikute maade vahel lodevad. Kuid kui suhted tugevnevad niivõrd, et lepingriikide kaubanduspoliitiline enesemääramine kaob, siis tekib tolliunioon. Selle päätunnuseks on ühise tollitariifi käsitus kolmandate riikide suhtes, kuid täielik tollivabadus tolli-

unioone piires ei ole oluline. Tolliuniooni paremused seisavad suurema minemi ala, tugevama kaubanduspoliitilise seisundi saavutamises, jne. Kuid veel suuremad on takistused, eriti aga poliitilised. Majanduslikud vastuolud on tingitud üksikute maade erinevusist (tööstuse ja maamajanduse vastukäivusest, huvest, erinevaist rahasüsteemest, raskusist tollisissetulekute jaotamises, jne.).Majanduslikkude ja poliitiliste vastuolude tõttu tolliuniooni ei ole leidnud levimist. Nimetada võib Ungari—Austria tolliuniooni enne maailmasõda, Saksa tolliuniooni 1834. Belgia ja Luxenburgi tolliuniooni 1921.a. Mainida võib ka krahv Coudenheve-Kalergi poolt energiliselt propageeritavat Pan-Euroopa ideed.

33. p.

Teed ja liiklemisvahendid. Liiklemis-liigid.

Rahvamajand jaguneb üksikmajandeiks, mis on üksteisest territoriaalselt lahutatud. Selle ruumilise lahutuse ületamiseks inimesed peavad tarvitama teid ja liiklemis-vahendeid. Ilma nendeta oleks tänapäevane kõrge arenguga majanduselu võimatu. Liikluse all mõistame asutiste kogu, mis teenivad inimeste hüviste ja teadete ruumilist edasiliikumist. Liiklemise võimaldamiseks on vajalikud kolm elementi: 1) tee - maantee, kivitee, raudtee, rööpad, jõgi, õhk, jne., 2) liiklemisvahendid - vanker, rong, aurik , lennuk jne. 3) liigutav jõud - inimene, hobune, tuul, vesi-, aur, elekter. Liiklemine sünnib kahel teel: a) inimeste ja hüviste transport ja b) teadeteliiklus (post, telegraaf jne.).

Liiklemisvahendite tähtsus rahvamajanduses.

Kuna transportkulud on kaubahinna üheks osaks, siis liiklemisvahendite areng mõjutab kahtlemata kogu rahvamajanduse arengut. Iga kaup võib leida minemi ainult selles raioonis, kus tema hind ühes transportkuludega ei ületa turuhinda. Ja mida madalamad transportkulud, seda suurem kauba minemi raioon. Kui võtta kauba minemit ringina ja transporti selle raadiusena,siis kauba minemi raioon (turg) on vastuproportsionaalne tema transportkulude ruuduga (Tugan-Baranovsky). Seega liiklemisvahendite odavnemine teeb hindu odavamaks, kuid see vähendab ka hindade vahesid koguste suhtes. Transportkulude suurus mõjub hindadele kõige enam odavate kaupade (toorainete) juures, mispärast ta määrab sageli ettevõtete asukoha tooraineto saavutamise ligidale (rauamaagi töötlemine selle leiukohas jne.). Liiklusvahendite odavnemine on kapitalistliku tööstuse ja kaubanduse arenemise stiimuliks. Ainult selle läbi avardunud turg võimaldab kartellide ja trustide tekkimise. Kuid liiklusvahendite areng mõjutab ka kultuurset ja sotsiaalset arengut (võimaldab tugevate riikide tekkimist jne.).

Liiklemisteede arengu ajalugu.

Eelajalooliste rahvaste juures leiame vaid viletsaid jalgteid. Ka keskajal on veel teed viletsas seisukorras. Kasutatakse koormakandjaid loomi (eeslit, kaamelit, hobust), kaherattaga kaarikuid. Palju enam kasutamist maateedest leidsid meroteed ja seda juba kaugest minevikus. Meroteede äärsed rahvad arenesid s.p. juba varakult kaubandusrahvaiks (föniiklased, kartaagolased),kuid nendegi liiklemisvahendid olid algelised (purjek). Maanteed olid eriti ebakohased,suure hõõrumise vastupanu tõttu,raskete ja odavate kaupade veoks. Palju odavamad ja paremad olid selles suhtes veeteed. Transpordi parandamiseks astutakse esimesi kavakindlaid samme Euroopas 17.s. ja 18.s. 19. s. aga toob kaasa murrangu liiklemisasjanduses. Selle põhjustas aurumasina leiutamine ja rakendamine (raudtee, aurulaev). Siit päälo elab liiklemisasjandus üle suured edusammud.Elektrimootorite tarvituselevõtuga areneb autoliiklus ja eriti suuri edusamme teeb õhuliiklemine 20.s.

Raudteed.

Raudtee eelkäijaks oli hoburaudtee (1801.a.). Inglismaal. Auru rakendus rööbastele on seotud tuntud inglise mehaaniku Stephensoni nimega. 1826 a. ehitati esimene raudtee Liverpooli ja Manshesteri vahele. Juba varem oli katsetatud söekaevandusis aururaudteid. Vaatamata vastuseisule nad levisid 19. s. jooksul üle ilma. Kõige tihedama raudteevõrguga maad on Belgia, Briti, Saksa jne. kuna elanike arvu suhtes on raudteevõrgu tihedus suurim Kanadas, Argentiinas, USA's, Rootsis.

Raudtee ettevõtte omapärasused.

Raudtee ettevõte on suurettevõte, mis nõuab suuri kapitale. S.p. ta ei ole võimalik üksikisikulise ettevõttena , vaid kolektiivettevõttena. Ettevõtte suurus tingib teatud määral ka tema monopolistliku seisundi. Raudtee ettevõtte tekkimine on seotud riigi vahelesegamisega, sest põhimõõrandused on sellejuures vajalikud. P. s. raudtee puudutab laiade rahvakihtide huve, mis tingib riigi poolt tema tegevuse reguleerimise. Raudteevõrgu otstarbekas arendamine just rahvamajanduse huves, ovib määratu tähtsuse kogu majanduslikule elule. tuleb ehitada raudteid, mis on raudteevõrgu oluli-

Riigil

seks osiseks, kuid mis annab vähe tulu, või annab koguni kahju.

Raudteemajanduse süsteemid.

Raudteemajanduse süsteeme on järgmisi: 1) riigi raudteemajandus, - raudtee on riigi ja riik kasutab ise raudteed (Schweits, Eesti, Norra, Saksa jne.). 2) eraraudteemajandus - raudteed on eraomanduseks ja ka selle kasutuses (Inglismaa, USA); 3) segasüsteem, - osa raudteed on riigi käes, osa aga eraomandiks (Prantsusmaa, Belgia). Pääle nende on võimalikud veel kaks süsteemi: a) raudtee on riigi omand, kuid eraisikute kasutuses ja b) raudtee on eraisikute omanduseks, kuid riigi kasutada (vähe levinud). Raudteemajanduse süsteemidest on leidnud suuremat poolehoidu ja õigustamist riigiraudteemajandus järgmisil kaalutusil: 1) eraisikud asutavad raudtee kõige tulutoovamasse kohta (sageli on s.p. kaks raudteeliini teineteise kõrval). Riik aga (peab) avama raudteed rahvamajanduslikult ja trateegiliselt tähtsaise kohisse, vaatamata sellele, kas ta saavutab tulu või ei. 2) eraraudteed kasutaksid liig oma huves raudtee monopolistlikku seisundit; 3) kuid ka riikliku süsteemi tsentralisatsiooni tõttu on administratsiooni-kulud väiksemad, 4) riiklik süsteem hoiab ära raudteetariifide kurjasti tarvitamise vahetusprotsessis.

Raudtee tähtsus ja kasulikkus.

Raudteeliiklemise eelised teiste liiklemisvahendite suhtes on: 1) suurem liikumise kiiruses (kiirrongid üle 80 klm. tunnis, hobune 10 klm. t.), 2)masstranspordi võimaldamine, 3) sellest tuletuv relatiivselt suur odavus, mille võimaldab raudtee suurkäitislik korraldus, 4) korralik ja reeglipärane liiklemine, mis isegi kuni minutilise täpsusega reguleeritav, kusjuures ilmastikuolud ei suuda luua kestvaid seisakuid, 5) relatiivselt suur kindlus liiklemisel õnnetuste suhtes. (Prantsusmaal tuli 5 miljoni raudteel reisija päale 19. s. koskel 1 surnu. Maanteel aga juba 35500 reisija kohta). Raudteed laiendavad suurel määral kaupade ninemi ala mitte üksi transportkulude vähenemisega, vaid nad võimaldavad suure liiklemise kiiruse tõttu ruttu rikkimineva kaupu palju suuremale kaugusele transportida. Seega aga mõjutab liiklemisvahendite täienemine ja nende odavnemine hindade tasakaalustumist võrdlemisi laial alal. Raudteed edendavad tööstuse ja kaubanduse kontsentratsiooni ja võimaldavad suurettevõtete tekkimisi. Kuid mõjuvad ka rahvamajandusliku tulutise jagunemisel, tasandades kasvikut, tulu ja töötasu. Kuid samavõrd tähtis on ka ta kultuuri edendav ja laiendav mõju.

Raudteetariifid.

Raudteetariifid on süstemaatilised maksude korraldused inimeste ja hüviste transportimise kohta. Neid jaotatakse 1) harilikeks ja 2) differentsiaaltariifeks. Viimased on astendatud põhimõtteliselt tee pikkuse järgi nii, et pikem tee tuleb suhteliselt odavam lühemast. Tariifimäärade aluseks on üheltpoolt osamaksused. Kuna raudteel on suured püsivad maksused, siis ka liiklemise suurenemine vähendab iga ühiku kohta tulevat maksuse osa. Kuid teisalt määrab tariifimäära kõrguse piiri hindade tõstmisel liiklemise tunduv vähenemine. Üldse on see riigi huvis, et raudteetariifid oleksid riigis korraldatud kogu raudteevõrgu kohta ühtlasel alusel.

V. T a r b i m i n e.

34. p.

Tarbimine, kui kogu majandusliku tegevuse eesmärgi, tähtsus. Tootmine ja tarbimine.

Tarbimine on majandusliku tegevuse ketis viimaseks sulgevaks liikmeks, sest tootmine, vahetus ja jagunemine eivad vaid niipalju mõtet ja tähtsust, kuipalju nad viivad inimest tarvete rahuldamisele. Tarvete rahuldamisega sulgub ka teatud momendil majanduslik ringlemine ja algab jällo uus. Selle uue tsükli jaoks annavad vanad tarbed aga pääsuuna. Tarbimine sulub mööduva majandus-perioodi ja annab uuele ülesanded. Tarbimine, kui psühholoogne ja füsioloogne tarveterahuldamise protsess, ei huvita majandusteadust,vaid sääljuures tekkivad mitmesugused, enamvähem keerulised sotsiaalsed suhted tulevad siin selgitamisele. (Vt. enne p. 2. Viimast alajaotust). Hüviste tarbimine tähendab nende kasutamist inimese tarvete rahuldamiseks, s.t. anda hüvisele selline tarvitus ja tähendus, milleks nad on määratud. Järjelikult: tarbimine on kogu majandusportsessi lõpppõhjus. Tarbimine kui tootmise eesmärk, on ikkagi ainult toitmise lõppeesmärgiks, aga mitte lähim, otsene eesmärk. Tänapäeva liiklemismajanduses on aga majanduslik tegevus otse suunatud tulundusele, vahendite saavutamisele, et teisi hüviseid vahetuse teel saavutada. Hüviste hävimine sünnib nii inimeste kavakindla tegevuse kui ka loomuliku hävimise teel. Hüviste loomulikust hävinemisest tuleb eraldada tarbimine, mille inimene võttab selleks,et saavutada selle tulemusena väärtuste suurenemist, sest väärtuste hävinemisest kui niisugusest ei saa üldse olla juttu. Tarbimine tähendab ikkagi hüviste metamorfoosi ajalugu. Tarbimine rahvamajanduses areneb kahes suunas: 1) era või avalikmajuse (Haus-

halt) otseseks tarveterahulduseks (inimese tarvete rahuldamiseks); päristarbimine, isikuline tarbimine (Lexise järgi) ja 2) tootmise või uute hüviste saavutamise või olevate hüviste säilitamise eesmärgil - tehniline tarbimine (Lexise j.t.). Sageli aga tarvitatakse sõna "tarbimine" mõlema kohta; siiski on soovitavam tarvitada "tarbimine" ainult esimese kohta või tarvitada Lexise jaotust. Hüviste tarbimist valitseb isiklik tarbimine tarbimishüviste tarbimise teel. Viimaste loomine on aga tootmise eesmärk. Kuid ka tehniline tarbimine on piiratud nende poolt loodud tarbimishüviste isikulise tarbimisega. Kui tarbimishüviste tarbeis ei tekiks mitte mingisuguseid muudatusi, siis oleks ka tootmise käik piiratud. Kuid sellist reeglipärast tootmise ja tarbimise käiku meie ei leia tõelisuses, vaid mõlemil pool esinevad kõikumised. Tarbimine on aga üldjoonis piiratud tulutisega ja nimelt tulutise selle osaga, mis määratud tarbimishüviste (rõivaste, toidu, jne.) saavutamiseks.

Erisuguste sotsialsete rühmade tarbimise eelarved.

Tulutise jagunemise protsessi väljaminekuid mitmesuguseile otstarbeile ja isikuliste tarvete rahuldamiseks nimetatakse majuseks. (Haushalt). Majus on seega isikute majandusjuhtimine, vaadeldud nende hüviste tarbimiskorralduse seisukohalt. Meid huvitab siin esijoones, kuidas kujuneb see tarvete rahuldus mitmesuguste sotsiaalsete rühmade, eriti tööliskonna juures. Sellele võimaldavad vastuseid tarbimise eelarved ehk büdzetid, mille uurimisele asuti juba 17., 18. s. (Petty, Vauban, Eden), eriti aga 19.s. (belglane Ducpetiaux Belgias, Le Play oma järglastega Prantsusmaal, Engel; Schewabe, Booth, Rowntree jne.). Oma uurimuste tulemusena Engel 1857 a. esitas n.n. Engeli seaduse: mida vaesem on perekond, seda suurema osa kogu väljaminekuist peab kulutatama toitmise saavutamiseks; toitmise väljaminekute kõrgus kasvab geomeetrilises progressioonis jõukuse vähenemisega. 1886 a. täiendas seda Schewabe oma seadusega korterite kohta: mida jõukam on perekond, seda suuremas summas on tal väljaminekud, aga seda väiksema protsendi kogu väljaminekuist kulutab ta keskmiselt korteriüüridele. Need seadused tõestusid hilisemail uurimusil. Toitmisele langev väljaminekute osa tõusis Saksamaal 1907 a. tulutise vähenemisega 4000-1200 Mk., 38% päält 54,6%-le. Kogu väljaminek toitumisele, rõivastumisele; kortereile (ühes kütte ja valgustusega) oli tulutise juures alla 2000 Mk. 85,4% ja langes tulutise üle 3000 Mk. juures 72,5%. Edasised uurimused näitasid veel, et toitmise väljaminekute hulgas tulutise suurenemisega ka loomasaaduste tarbimismäär, võrreldes taimeseadustega (viimaste juures võetakse aga tarbimiseks paremad sordid), suurenes, kus juures korterimaksud vähenesid relatiivselt, kuid sedagi ainult teatud tulutise piirini. On see ületatud, siis kulutatakse jälle rohkem korteritarbeks. Rõivastumise, jookide ja teiste tarbimisvahendite väljaminekumäärad tõusevad suureneva tulutisega, kuid teatud punktist pääle langevad jällegi. Seevastu väljaminekud kultuuri tarvetele kasvavad suureneva tulutisega alatasa. Toitmine tööliskklassis oleneb väga tööliste tulutise suurusest ja oludest. Eriti mõjub lasterohkus perekondade vaesenemisele. Rowntree eraldab keskmise Inglise töölise juures viis viletsuse ja jõukuse perioodi: 1) viletsus: töölise noorus, sest vanemail on raske palju lapsi kasvatada; 2) jõukus: ajast pääle, mil ta hakkab teenima, kuid elab vanemate juures, samuti, ka abielu esimesed aastad kuni 2-3 lapseni, 3) viletsus: perekonna suurenemine. 4) jõukus: lapsed teenivad, kuid elavad vanemate juures. 5) Viletsus: lapsed asutavad oma perekonna ja jätavad isa maha. Kokkuvõttes majuste eelarved näitavad, et kaugelt suurem osa rahvastikust võib kasutada ainult väikest osa tulutisest vaba tulutisena. Lõbu ja kõrgema kultuuri edendamine on neile piiratud, seda võivad vaid jõukad klassid. Ent seda võimaldavad vaesemaile teatud määral ka üldkasulikud asutised.

Malthus'e rahvastiku teooria.

Loomuliku rahvastiku liikumise üldise majandusliku arenemisega sidus/Robert Malthus oma teoses: "Essay on the principle of populatsioon," 1798. Tema kuulsa rahvastiku seaduse sisu on järgmine: 1) rahvastiku paljunemine omab loomuliku piiri vajalikes ülespidamise vahendeis, 2) rahvastiku paljunemine omab tendentsi kasvada üle toitmisvahendite, kuna toodetavate toitevahendite kogus suureneb aritmeetilise rea (1,2;3;4; jne.) taoliselt, siis rahvastik paljuneb jällegi geomeetrilise rea (1,2,4,8,1o jne.) taoliselt, 3) kui on rühmastiku paljunemine saavutanud toitmisvahendite koguse või isegi selle ületanud, siis tekivad takistavad tegurid, mis kas takistavad edasist ülemäärast juurekasvu, need on n.n. preventiivsed tegurid (tähtsamad neist on abiellumise vähenemine ja mooraalne loobumine), või mis vähenda-

vad rahvaarvu nende loomulikule piirile, toitevahendite hulgale, need on n.n. repressiivsed tegurid (tekivad majanduslikust viletsusest, sõjast, katkust, epideemiaist). Sellest järgneb, et alamate klasside viletsuste põhjused ei seisa tootmise korralduses ehk ühiskondlikus toogi jagunemises. Malthuse teooria kutsus esile määratu literatuuri nii poolt kui vastu, küsimus ise ei ole veelgi lõplikult lahendatud. Sisuliselt võttes peidab ta endas tõetera, sest põhimiku kultiveerimise meetodite täiustamine ja pinnase viljakusleiavad ikkagi kuskil piiri, inimeste sigituskihu'aga mitte. Seega oleleb kuskil piir, kus see probleem muutub aktuaalseks. Ent Malthuse oletus toitvahendite aritmeetilisest ja rahvastiku geomeetrilisest paljustamisest oli mõeldud siiski ainult illustratsioonina, mis toob Malthuse seaduse mõtte sisu ainult selgesti ja teravasti nähtavale. Kuid vastuargumentideks Malthusele jäävad siiski asjaolud, et ta üheltpoolt liig ülehindas rahvastiku paljunemise (25.a. jooksul kahekordistumise) tendentsi, teisalt aga alahindas maamajandusliku tootmistehnika arenemisvõimalusi.

Kindlustusasjandus. Kindlustuse mõiste ja olemus.

Kindlustuseks nimetatakse majanduslikku toimingut, mis seisab majandusliku kahju jaotamises paljude üksikute majandite vahel, mis tekib antud üksikmajandile juhuslikult ja mille saabumisaega ei ole võimalik ette näha. Seega on kindlustuse elementideks: 1) tõendus, et saabub majanduslik kahju teatud suuruses, 2) tõsiasi, et selle hädaohule on alistunud hulk objekte ja 3) teadmatus keda see tabab. Kindlustus on seega omapärane võitlusmeetod juhuslikkude õnnetusjuhtumitega, mis ähvardab eraldi üksikuid majandeid,aga mitte ühesuguselt iga majandite rühma. S.p. ei ole mõledav kindlustus maavärisemiste, veeuputuste, sõdade vastu. Kindlustus iseendast ei vähenda rahvamajanduse kahjusid, vaid jaotab need laiadele hulkadele, mis teeb tabatule kahjukandmise kergemaks. S.p. on kindlustuse teiseks eelduseks võrdlemise suurte masside osavõtt, millega alles kaob juhuslikuse moment.

Kindlustuse üldteooria.

Kindlustusasjanduse aluseks on suurte arvude seadus ja tõenäosuse teooria. Tõenäosuse teooria alusel tõenäosus on soodsate juhtumite arv; ühtlasi võimalikkude juhtumite arv, nt. kui urnis on kaks sinist ja kuus punast kuuli, siis siniste kuulide väljavõtu tõenäosus on 2:6. Kuid tõenäoliselt selle või teise juhtumi saabumine kunagi ei ühtu täpselt tema teoreetilise tõenäosusega, vaid ikka kõigub enamvähem sellest kõrvale. Kuid suurte arvude seadus näitab, et see kõikumine on seda väiksem, mida suurem on võimalikkude juhtumite arv. Lõpmata suurte juhtumite arvu juures tõeline juhtumite saabumine peab langema ühte tema matemaatilise tõenäosusega. Maksusid, mida peab maksa iga kindlustatav majand kahjude katteks, nimetatakse kindlustuspreemiaks, selle maksjat - kindlustajaks. Kindlustuspreemiat vastuvõttev asutis, kes kohustab tasuma õnnetuse puhul kahjud, nimetatakse kindlustusvõtjaks ja kahjusummat - kindlustussummaks. Kindlustuses, eriti elukinlustuses, on kasutada palju statistilisi andmeid, mille järgi on koostatud preemiate arvestamiseks vastavad tabelid. Preemiasüsteemid on: 1) kui võetakse kõigilt ühel alusel ja suuruses preemiat, - tarvitusel sotsiaalkindlustuses ja 2) individuaalselt igale juhtumile kohandatud preemiad, erakindlustuses tarvitusel.

Kindlustuste liigid: a) subjekti ja b) objekti järele.

A. Kindlustus jaotatakse subjektide järele: 1) vastastikune kindlustus (ühistegeline kindlustus), kindlustajad ise osutavad ka enda kindlustusvõtjaks, kindlustuskahjud ja tulud jaotatakse omavahel. Asutatud kindlustusasutis taotleb oma liikmete kindlustajate huve, kindlustuskahjud jaotatakse liikmete vahel vastavalt tekkinud kahjudele, mispärast preemiad ei ole püsiva suurusega; ilmneb kalduvus preemiate alandamisele. Võivad olla organiseeritud a) eraalgatusel, - kindlustusühingud ja b) avalikõiguslikul alusel, II kindlustus kolmanda isiku juures; kindlustusvõtjaks on kindlustajaile võõras, kolmas, isik, kes võtab endale kohustuse preemia vastu kindlustussumma maksmiseks õnnetujuhtumil. Siingi kindlustussummad, mis lähevad kahjude tasumiseks, saavutatakse kindlustaja käest, kolmanda isiku kapital evib täiendava garantii tähtsuse. Jaguneb 1) erakindlustus, kindlustus aktsiaseltsingud jne. ja 2) avalikõiguslikkindlustus; - riigi, omavalitsuste poolt ülalpeetav . Esimene taotleb tulu saavutamist.

B. Kindlustus jaguneb objekti järele: 1) Varakindlustus, - kui hädaoht ähvardab varandust, ta jaguneb tule-(osutub kõige levinumaks kindlustusaluseks), transport (vanim kindlustusharu, pärit 13.s.-st meretransportkindlustusena), raha-, looma- jne. kindlustuseks. 2) Elukindlustus, - kus kindlustusobjektiks on inimese elu ja töövõime. See jaguneb kindlustuseks tulun-

dusvõimetuse (haiguse, invaliidsuse, vanuse jne.) vastu ja elukindlustuseks.

Tööliste kindlustus. (Vt.p.21,alapealkirjad 11,12,13).Elukindlustus.

Vanem arenenum ja läbitöötatum kindlustusharu on elukindlustus. Elukindlustus leiab aset: 1) surmajuhtumiks, - mahajäänud saavad kindlustaja surma puhul kindlustussumma kätte, 2) üleelamisjuhtumiks, - kindlustussumma saadakse kätte ainult tähtaja üleelamisel, 3) segakindlustus haarab mõlemad eelmised; summa makstakse välja kas üleelamise korral või surma korral (mahajääjaile). Kindlustussumma makstakse elukindlustuses välja kas kogusummas ja korraga või teatud osade kaupa ja pikema aja jooksul. Eriliigina kuulub siia n.n. rahvakindlustus, mis viiakse läbi massiliselt väiksemate kindlustussummade pääle nii üleelamise kui surmajuhtumiks väiksete preemiate maksmisega, mida tasutakse nädala, kuu viisi. Eriti tööliskonnas.

Kindlustuse üldmajanduslik tähtsus.

Kindlustuse tähtsus on rahvamajanduses suur just juhuslikkuse momendi vähendamise ja kaotamisega. Ta kaotab majanduselus ootamatute rikete tekkimise, kaotab teadmatuse elemendi ja soodustab seega ettevõtja tegevust, hindade kindlust, krediidi andmist jne. Toob majandusellu ettevaatuse ja kahjudele ettejõudmise momendi, sest ta nõuab kindlustajailt ettevaatusabinõude tarvituselevõttu, lubades selle vastu preemia alandusi.

35. p.

Turu tähtsus kapitalistlikus majanduses.

Kapitalistlikku majandust iseloomustab see, et säälne turg kaupade jaoks on täidetud pakkumistega; võibolla ülegi täidetud . Sellest tekivad ettevõtjaile suured raskused oma kaupade minetamises. Pakkumine käib siin enne nõudmist. Turg on keerdsõlm, kuhu koonduvad tänapäeva majanduselu niidid. Turg on see, mis juhib tootmist, aga mitte vastupidi. Tootmise määratule laiendamisele paneb turg piiri seega, et on raske leida valmistatud kaupadele minemit, seda turupuuduse tõttu. Turg osutub seega keskseks jõuks, mis juhib kogu kapitalistlikku majandust, ja turu puudus, mida alatiselt tunneb kapitalistlik valmistus, on elastseks köiteks, mis pidurdab viimase ülemäärast arengut. Turg on tänapäeva kapitalistlikule majandusele baromeetriks ja regulaatoriks.

Sise- ja välisturg kapitalistlikes maades:

Turu laiendamine on tähtis igale maale tema tööstuse arenedes. See sunnib haarama välisturgude järgi, näit. Inglismaal terved tööstusharud töötavad välisturule. Kuid see veel ei luba alahinnata siseturu tähtsust, mis, nt. Saksamaal, osutus tööstusele palju tähtsamaks välisturust. Kuid ajalooliselt kapitalism arenes just välisturu najal, sest esialgselt valmistati päämiselt ilu- ja luksusesemeid, mille ostjaid üks riik pakub vähe. Kuid üldse kapital on kosmopoliit, iga maa turg osutub teisele turuks ja ükski maa ei saa läbi teise maa turuta, sest ta oma turg on täidetud enamvähem teise maa kaupadega. Seega üha suurenevale kapitalistlikule toodangule võimaldub minem, pääle siseturu, just tesis kapitalistlikes mais. Ja ettevõtjale, keda huvitab vaid tulu, on õkskõik, kas kaup leiab minemit sise- või välisturul. Kuid enamarenenud kapitalistlikud maad kasutavad eriti noori, mitte-kapitalistlikke maid, kuna sääl on harilikult tulumäär kõrgem ja võistlusvõime säälseist ettevõtteist suurem, mispärast neid ka kergem surnuks konkureerida ja turgu omale saada.

Seose katkemine tootmise ja tarbimise vahel kapitalistlikus korras. Kriisid. Kapitalistlik tsükl.

Rahvamajanduses on tootmine ja tarbimine vastastikuses sõltuvuses. Tootmise ulatus ja suund tingitakse tarbijate tarvete ulatusest ja iseloomust kui ka nende tulutise ostujõust. Ideaalne seisukord oleks, kui tootmine ja tarbed oleksid kestvalt tasakaalus. Kuid kapitalismis, vaba konkurentsi püsides, on see väga harva võimalik, sest üksikuid tootjaid juhib enamasti tulupüüdja kapitali jõud, kuna tarbed samuti väga mitmesuguseil põhjuseil kõiguvad. Seetõttu on võimalik, et valmistatud hüviste hulk kaldub kõrvale turunõudmisest, ta kas jääb sellest maha või jõuab ette. Selle tagajärjeks on alatised kõikumised majanduselus. Need kõikumised järgnevad tõusudena ja mõõnadena üksteisele suure järjekindlusega. Kuigi need lainetaolised kõikumised on oma kestvuselt erinevad, siiski nad näitavad sama käiku ja koosnevad mitmest faasist ehk staadiumist, millest üks läheb üle teise ja lõpuks viimane jõuab jälle algstaadiumi. Selliste üksikfaaside kogusummat nimetatakse kapitalistlikuks tsükliks (uuemal ajal nimetatakse seda konjunktuuri tsükliks, kusjuures konjunktuuri all mõistetakse võnkumist rahvamajandusliku tootmise- ja ringimisportsessi käigus; teisiti öeldes - üksikute turgude vahelduvat seisukorda.)

Kapitalistlik tsükl koosneb üksikutest faasidest, milliseist Tugan-Baranovskij eraldab järgmisi: 1) tööstuslik tõus, 2) kriis, 3) tööstuslik seisak. Samuti teeb seda Spiethoff: Seisak, mis jaguneb: 1) allaminek, 2) esimene tõus. Tõus, mis jaguneb: 3) teine tõus; 4) kõrgtõus, 5) kapitalipuudus, 6) kriis. Saksa konjunktuuruurimise instituut jaotab: 1) surutis, 2) tõus, 3) kõrgepinge 4) kriis. Kapitalistliku tsükli iseloomustus on lühidalt järgmine: Kapitalistlik tsükl algab surutisega, mida iseloomustab ettevõtete ebasoodne äriline tegevus. Valmistatud kaupu on raske müüa, valitseb tööpuudus, rahva ostujõud on väike, kaubahinnad on madalad ja näitavad tendentsi languseks, valmistust piiratakse, käitiskapitali tarve on seega väike, rahaturg seetõttu voolav (kapitale küllalt) ja kasvikumäär langeb, väärtpaberisse mahutatakse raha, nende kursid tõusevad, kuid raha voolab väljast sisse, vekslikurss muutub soodsaks. Surutisele järgneb tõus: nõrgemad ettevõtted kõrvaldatakse, tugevamaile suureneb turg, tootmise aktiviseerimine ja täiustamine vähendab tööpuudust, rahva ostujõud kasvab, kaubahinnad tõusevad, kasvikumäär tõuseb käitiskrediidi nõudmise suurenemisega ja surub alla väärtpaberite kursid, esineb kogu majanduselu elustumine. Tõus läheb üle kõrgepinge perioodi: majanduslikku tegevust laiendatakse, asutatakse uusi ettevõtteid, hinnad - eriti tootmisvahendite ja toorainete omad - tõusevad suure kiirusega, börs tegutseb väga aktiivselt, spekulatsioon haarab laiu kihtisid, ettevõtjate tulu suureneb, mis kihutab ikka suuremale tootmise laiendamisele. Tootmise suurendus ja laiendus sünnib päämiselt pangakrediidi abil, mille nõudmine on väga suur, pangatähtede arvu suurendatakse, kuld voolab välismaale, vekslikurss langeb. Järsku aga murdub kogu kunstlikult ülemäärasele krediidile ehitatud tootmisülepingutuse ehitis, turg ei jõua enam vastuvõtta hüviste massisid... minemis tuleb seisak... kõige päält ilmub börsil väike kursside värin... spekulatsioon peatub ja läheb siis üle tulude kindlustamisele... järgneb krahh... paanika ja kriis... väärtpabereid pakutakse massiliselt... kursid langevad pöörase kiirusega... kaupade tellimised tühistatakse... kõrgepinge on ühekorraga muutunud täielikuks minemi seisakuks. Tööstusliku kriisi eel käib ikka börsikriis, sellele järgneb krahh kaubaturul, mis viib kogu majandusliku elu halvamisele, pangad ruttavad päästma oma laene, kuid nende tagasinõudmisega nad aina süvendavad kriisi, diskontomäär teeb määratu hüppe üles. Kõige enne varisevad kokku nõrgemad ettevõtted, järgneb üldine kriis, mis ilmneb määratus kaubahindade languses, kutsudes esile massilise tööstuslikkude ja kaubanduslikkude ja krediitettevõtete pankrottide voolu. Nii kiiresti kui ka kriis tekib ja nii vähe aega, kui ta mõjub, seda kauem aga kestab kriiside järgnev surutise aeg. Kriisi üleminek surutisse sulgeb seega kapitalistliku tsükli. Kuid see kapitalistlik tsükl võib sulguda ka ilma sellise järsu murrangu kriisita, mil puhul kapitalistliku tsükli käik on pidev; surutis-tõus-kõrgepinge-surutis. Nagu näeme on kriis kapitalistliku tsükli üks faas ja nimelt seesugune faas, mis järgneb kõrgepingele järsu murranguna, s.t. kui konjunktuuri lainetaolised kõikumised ulatavad kaugelt üle normaalse määra. Kriisid on määratu ulatusega tagasiminekud, mille tagajärjeks on pankrottide massilisus ja majanduslikkude olluste häving. Kriisid jagunevad oma ulatuse järgi kaheks: osakriisideks (haaravad vaid teatud ala), ja üldkriisideks. Alade järgi, kus nad esinevad, eraldatakse: börsi-, krediidi-, raha-, agraartööstuse-, kaubandus-spekulatsiooni-tootmise jne. kriisid.

Kriiside perioodilisus.

Kapitalismile on muutunud iseloomustavaks kriiside perioodilisus, mis tuli esimesena ja kõige selgemalt nähtavale esimeses kapitalistlikus maas - Inglismaal, kus kriisid 1860 a. alates esinesid 7.,10.,7.,10.,7. ja 7.a. takka. Kuid perioodsed vankumised võivad olla kestvuse järgi õieti nelja tüüpi: 1) lühikese kestvusega sesoonilised liikumised, need olenevad enamasti aastaaegadest ja korduvad reeglipäraselt aastast aastasse (nt. tööstus on igal talvel suurem), 2) väga pikaajalised kõikumised, n.n. trendid, mille põhjuseks on rahvastiku kasv, liiklemise, kultuuri areng jne. 3) kapitalistlik tsükl, tsüklilised kõikumised, mis haarab mitmeaastasi perioode (Saksamaal oli tsüklite kestvus 1843-1913. a. 9,10,7,11,8,7,8,7 aastat), mille kestvus ei ole ühtlane kuid näitab siiski teatud reeglipärasust, 4) juhuslikkude põhjustega kõikumised (olenedes streigist, sõjast, uputusest).

Kriiside iseloomu muutmine.

Esimeseks suureks kriisiks oli Hollandi tulpidekriis 1637.a. Siis suurima kriisi kutsus esile John Law spekulatsiooni ettevõtte krahh 1719. a. 1794-1796 tekkis Prantsusmaa assignaatide ülemäärasest väljaandmisest - assignaatide kriis. Need kriisid kannavad puhtal kujul spekulatsioonikriiside

ilmet. Tänapäeva kriiside eelkäijaks olid siiski Inglise kriisid 1810 (kaubanduskriis) 1815. 1825 (massiliste ettevõtete asutamise tagajärjel), 1837 (viljakindlustuskriis). Saksamaad tabas 1825. a. agraarkriis viljarikka lõikuse tagajärjel ja 1847. a. kriis tuli vilja ikaldusest, mida põhjustasid kartulihaigused, 1867. a. kriisi koldeks oli "Credit mobilier"i krahh. 1878. a. kriisi pääalaks oli Saksamaa oma asutamistuhinaga pääle õnnelikku Prantsuse—Saksa sõja lõppu. See kriis oli ka esimeseks ülemaailmakriisiks. 1882. a. kriisi koldeks oli Prantsusmaal Egena Bonteux poolt asutatud spekulatsioonipanga "Union generale" krahh. 1893. a. pääsis USA-s valla ületoodangu tõttu raske kriis, 1895. a. algab üldine tõusu periood kõigis mais, mida tõkestasid Saksamaal 1900/10.a. tekkinud kriisid, halvates kogu maailma. Nende intensiivsus oli üksikuis mais väga erinev. Sääljuures ilmus, et rahvamajanduse vastava kriisi suurus oli vastuproportsionaalne tõusu intensiivsusele. Kuna tõus oli viimasel ajal Inglismaal aeglasem, siis muutus kriisi kõvera tipp siin ka lamedamaks, kuna ta eriti terava iseloomu evis seevastu USA-s (1907.a.), mida soodustas Inglismaa tööstuslik hegemoonia kaotus.

Jevons'i, Laveleye, Juglar'i, Sismondi ja Rodbertus'e kriiside teooriad.

Jevonsi kriisi teooria tahab selgitada kriisi tekkimist päikeseplekkide mõjust. Ta arutelu järgi Inglismaa kriisid olenevad India viljaikaldusist, need omakorda iga kümne aasta takka korduvaist põududest, viimased sõltuvad päikeseplekkidest. Seega Inglise tööstuslikud kriisid on kausaalses ühenduses päikeseplekkide perioodilisusega. Jevons leidis Inglismaal kriiside tsükli keskmiseks pikkuseks 10,466 a., mis langeb kokku päikeseplekkide ilmumise perioodiga, mis on 10,45 a. See Jevonsi arvestus on aga vigane. Päälegi kriiside perioodilisus ei ole viimasel ajal enam 10.aastat. Ka kriiside koldeks ei ole alati olnud maamajanduslik viljasaak, vaid ka tööstuse- ja krediidipoliitika. Prantslane Laveleye peab kriiside ainukeseks põhjuseks kulla maalt väljavoolu. See olevat seda arusaadavam, et nt. Inglismaal kogu tööstus ja kaubandus tugineb suurepärasele krediidi organisatsioonile, mille kindlustuseks on võrdlemisi väikene kullatagavara. S.p. iga väiksemgi kõikumine selles kutsuvat esile kriisi. Kuid kulla väljavool maalt on vaid kriisi tähtsamaks sümptoomiks. Tarvis on siiski selgitada, miks kuld hakkab maalt välja voolama. Päälegi ei kaasle iga kriisiga kulla väljavoolu. Juglar näitas esimesena kapitalistliku tsükli olemasolu ja kirjeldas seda. Ta arvates välised sündmused (sõda, pangatähtede inflatsioon jne.) võivad vaid kriisi soodustada ja ta tekkimist kiirendada, kuid kriisi pääpõhjuseks on siiski kaubahindade perioodiline kõikumine. Enne kriisi ilmub ikkagi hindade tõus. See kutsutakse esile säästmise suurenemisega. Kriis lähineb hindade kõrgenemise aeglustumisega ja puhkeb hindade kõrgenemise seisma jäämisega. Siis järsku hinnad langevad, sellele järgnevad panktrotid ja algab tööstuslik kriis. Kaubahindade kõrgenemisega kaaslevad müügi raskused, eriti välismaal, mis kutsub esile ka kulla väljavoolu. Kuid Juglar ikkagi ei selgita, mis on kaubahindade perioodilise kõrgenemise põhjused.

Sismondi de Sismondi arendas tarbimisala teooriat. Vaba konkurents viib kapitalistlikus majanduses vähemuse rikastumisele ja töölisklassi tulutise vähenemisele. Viimaste tulutise vähenemine on kahjulik kogu majanduselule, sest vaesed kihid ei jõua seega oma tarbimises tootmise laiendamisele järgi, mida võimaldab tehnika. Päälegi kapitalistid ei tarbi kogu oma osa, vaid mahutavad osa veel tootmise laiendamiseks. Seega on tekkinud ületoodang, mida ei suuda lõpuks ka välisturud vastu võtta ja nii tekkib kriis. See teooria jätab selgitamata kriiside perioodilisuse. Töölisklassi vaesenemine ei peaks ju ka pääle kriisi võimaldama uut tõusu-perioodi.

Rotbertus lähtub raudsest töötasu seadusest. Kuna tootlikkus tõuseb tehnilise arenemise tõttu, siis ta suurendab töölise töötoogi osa, millest aga töölised saavad siiski endise "raudse minimumi". Selle tagajärjel vabaneb üks osa kapitali, mis peaks minema tööliste tarbimisvahendite valmistamiseks. See osa kapitalist peab otsima omale tööd teisis valmistusalades, kuid see üleminek ei lähe nii kergesti. Tööliste tarbimisvahenditeks valmistatud kapitali tooted jäävad müümata. Nii tekkib kaupade osaline ületoodang, mis peagi laieneb üldiseks ületoodanguks, seega tööstuslikuks kriisiks. Ka selle "raudse töötasu seaduse" teooria alus ei ole õige. Kriiside all kannatab esijoones valmistusvahendite tööstus, aga mitte tarbimisvahendite tööstus.

Tugan-Baranovskij kriisideteooria. Seos kriisi- ja turuteooriate vahel.

Tugan-Baranowskij peab kriiside küsimuse lahenduse võimalikuks ainult turu teooria alusel. Sellele ta ehitabki oma kriiside teooria. Kuid turu teooria ei luba nentida üldist ületoodangut, küll aga osalist ületoodangut. Kuid Tugan- Baranovskij näitab, et üldine ületoodang ei olegi muud midagi, kui

osalise ületoodangu ühiskondliku töö mitteproportsionaalse jagunemise omapärane väljendus rahalise vahetuse tingimusis. Sest kui üht toodet on valmistatud palju, siis ta hind langeb, sellega väheneb selle valmistaja ostujõud, mispärast väheneb nõudmine teiste kaupade järgi, nende pakkumine seega suureneb ja toob kaasa ka nende hindade languse. Kuid selline üldine hindade langus tundub turul üldse kaupade ületoodanguna. Kuid millest tekib siis üldine ületoodang, mis ei ole endast paratamatuks nähtuseks? Üldise ületoodangu, seega kriiside tekkimise põhjuseks, peab Tugan- Baranovskijj kapitalistliku tootmisviisi omapärasust: 1) antagonismi tööliste ja tööandjate vahel, 2) kapitalistliku tootmise piiramatu laiendamistungi (mis on kui vahend kapitali kuhjumiseks) ja 3) kapitalistliku majanduse kavakindlusetust, plaanitut üksikute tööstusharude arengut, mis ei võimalda proportsionaalset tootmise laiendamist. Neist tuletub kriiside vältimatus kapitalismis. Krediit, kui omapärane ja väga elastse suurusega (kergesti suurendatav ja kokku-tõmmatav) vahend, ainult muudab kõikumised palju järsumaks ja mõjuvamaks. Konjuktuurtsükl (kapitalistlik tsükl) leiab kõige selgema kajastuse raua - üldse tootmisvahendite - hindades. Teiste kaupade hinnad ei kõigu kaugeltki nii reeglipäraselt. Kuid tootmisvahendite (raud, kivisüsi, puu) nõudmine on siis suur; kui tehakse uusi investeerimisi (ehitatakse raudteid, vabrikuid, maju jne., millega suurendatakse ühiskondlikku rakendis-, põhikukapitali). See langeb ühte tõusuperioodiga kapitalistlikus tsüklis. Kuid kapitalide investeerimise, asutamisperiood toob kaasa kogu majanduselu elustamise, sest nõudmine suureneb esijoones tootmisvahendite järgi, millele järgneb ka nõudmise suurenemine tarbimishüviste järgi (tööliste arvu ja nende töötasude suurenemine kapitalistide tulude suurenemise tõttu jne.). Ja vastupidi, ehitamiste ja investeerimiste katkestamine mõjutab esijoones tootmisvahendite nõudmise vähenemise ja alles siis tarbimishüviste nõudmise vähenemise. Ühiskondliku põhikapitali loomine järguti, katkestatult, tingitakse perioodiliselt kapitalistliku tootmise organiseerimatusest, ta laiendamise kavakindlusetusest, eriti tuleb see aga nähtavale siis, kui kapital voolab tööstusse väljastpoolt ja esineb mitte tööstuses eneses tekkinuna. Kapital koguneb pankadesse tuhandeist väikseist summadest, mille suurusele sageli üldse ei mõju kriisiperioodid (riigiametnike, pensionäride jne. summad). Surutise ajal kogub ikka suuremaid summe vabu kapitale, kuna tööstus ei saa seda veel tarvitada. Diskontomäär langeb. See ergutab spekulatsiooni ja uute ettevõtete asutamisele. Tekib tõusuperiood, kuni jatkub vabu kapitale. Tööstuslik tõus kutsustakse seega välja uue turu avanemise surutise ajal tagavaraks kogunenud kapitalidega. Kuid tööstuslik tõus lõpeb ikka jälle surutisega, sest vabade kapitalide hulk alatasa väheneb oma pumpamisega tööstusse. Selle tagajärjel tõuseb diskontomäär. Kapitalide puudus üha suureneb. Vanad ettevõtted ei saa enam krediiti ja tagajärjeks on krahh, kriis ja surutis. Tõusuperioodil uute ettevõtete asutamise ja kapitalide investeerimise ajal tõuseb nõudmine kõige enne tootmisvahendite järgi, kuid ka ettevõtete asutamise katkestamine mõjub jälle omakorda kõige enne tootmisvahendite turule, kus tekib hinnalangus, mis kandub üle kriisi mõjul ka tarbimisvahendite tööstusele. Seega kriiside perioodilisus on tingitud vabade kapitalide kogunemisest pankadesse, mille surve mõjul tekib tõusuperiood.

Õpetus konjunktuurist.

Uuemal ajal on loobutud kriiside uurimisest iseseisvate õreldatud haigusnähtustena, vaid kriise vaadeldakse kui konjunktuuri üht faasi, kusjuures konjunktuuri all mõistetakse (vt. kapitalistlik tsükl) üksikute turgude vahe duvat seisukorda. Konjunktuuri käiku, majanduselu lainetaolisi kõikumisi käsitasime juba konjunktuuritsükli (kapitalistliku tsükli) kirjeldamisel. Konjunktuuriuurimus on viimasel ajal teinud väga suuri edusamme. Alatiselt teotsevad konjunktuuri uurimise asutised. Tähtsamad on Saksa konjunktuuriuurimuse instituut ja USA oma.

— △ △ ▷ —

Soovitame ülikooli lõpetamiseni kasutada õpinguiks meie sõna-sõnaliselt kirjastatud l o e n g u i d. (Nõudke saadaolevate loengute nimestut).

Tellimiste täitmine ka postiteel.

Üliõpilastel kasutada laenu loengute kogu (loengute üürimine).

Loengute tellijaile igal ajal lähem informatsioon (ja muu sarnane) õppetöösse puutuvais küsimusis (vastuseks mark juurde).

Kõige austusega

K/v. "A A A S A K O D U Ü L I K O O L".

Tartu, Pargi 8 Telefon 16-26.

Tartus, 1935.a.

/Juuretulnud täiendused on a l l a k r i i p s u t a t u l t !/

POLITILISE ÖKONOOMIA ÜLDKURSUSE KAVA. loetav prof.M.A.K u r t s c h i n s c h i n s k y poolt Tartu Ülikoolis.

I. Sissejuhatus ja üld mõisted.

1.p.-p. - Politilise ökonoomia ese. Tarvete tähtsus. Majanduslik tegevus. Eramajandus. Rahvamajandus. Tema tekkimise tingimused. Maailma majandus. Materjaalsed ja vaimsed tarbed. Majandushüved. Teenete tähtsus inimkoondiste elus ja kultuurilise arengu üldises käigus. Politilise ökonoomia kursuse süsteem. Tema jaotus osadesse ja nende suhteline hinnang. Lähkarvamused tarbimisküsimuse suhtes ja selle õigeim lahendus seoses tänapäeva majandusteaduse iseloomu ja ülesannetega.

2.p. - Teadus ja teaduslik metood. Windelband-Rickert'i klassifikatsioon. Majandusteadus ja ta uurimismetood. Selle metoodi üksikud järgud. Loodusteaduslikud ja sotsiaalsed seadused. Induktsioon ja deduktsioon majandusteaduses. Kausaalne ja teleoloogiline moment teaduses. Kausaalse ja teleoloogilise momendi hinnangu tähtsus rahvamajandusteaduses. Võitlus individuaalse ja sotsiaalse printsiibi vahel ühiskonnateaduses ja majandusteaduses. Majandusajalugu ja ajalooline lähenemine majanduslikkude faktidele. Suhe ajaloolise ja teoreetilise vaatekoha vahel (Menger). Tänapäeva majandusteaduse osised ja sisu (Menger, Diehl). Era- ja maailmamajandusteadus.

3.p. - Tänapäeva majandusteaduse kujunemine. Ajajärk, millesse kuulub tema algtekkimine. Merkantilistid. Teooria ja praktika merkantilistide õpetuses. Väliskaubanduse ja kaubandusbilansi tähtsus. Loodusõiguse vaated. Füsiokraadid. Francois Quesnay. Füsiokraatilise kooli üldideed ja nende hinnang. Klassiline kool. Adam Smith. Malthus ja Ricardo. Reaktsioon "klassikute" vastu. Romantiline suund. Sotsialism. Utoopiline suund. - Uusim faas. Marx. Ökonoomiline materialism. Ajalooline kool. Ajaloolis-eetiline suund. Austria kool. Majandusteadus uusimal ajal.

4.p. - Majanduslikku arengajaloo jagamine ajajärkudesse. Alus selliseks jagamiseks ja ta peaskeemid. Schmoller'i ja Sombart'i konstruktsioonid. Majandusajaloo üldülevaade vastavalt Bücher'i skeemile. Vanaaeg ja tema majanduslikku omapärasused. Oikoslik majandus. Rooma familia. Vahetuse osa vanaaja majanduslikes tingimustes. Orjuse instituut. Orjus Kreekas ja Roomas. Kolonaat. Orjus vanaaegses Venes. Vanaaja majanduselu üldiseloomustus. Vastuväited Bücher'i teooriale ja selle üldhinnang.

5.p. - Keskaja sotsiaal-majanduslik kord ja tema omapärasused. Keskaegne mõis ja küla. Suletud kodumajandus kesk- ja uuemal ajal. Linnamajandus. Keskaegne linn Lääne-Euroopas. Tsunftikord. Vahetus keskaegse linna ja küla oludes. Linnaelu keskaegses Venes. Ärnasus ja erinevused Ida- ja Lääne-Euroopa majanduslikus arengus. Uue ajaloo ajajärk. Uute turgude avastamine. Kaubanduse ja tööstuse areng. Masinate rakendamine. Tööstuse uued vormid. Suured territoriaalsed riigid ja nende majanduspolitika. Kapitalistlik kord. Rahva- ja maailmamajandus.

6.p. - Väärtuse üldmõiste. Põhi- ja tuletatud väärtus. Väärtuse mõiste majandusteaduses. Tarbimis- ja vahetusväärtus. Väärtus subjektiivses ja objektiivses mõttes. Abstraktne ja konkreetne väärtus. Objektiivne vahetusväärtus. Subjektiivne ja objektiivne väärtuse teooria. Piirkasulikkuseteooria. Menger'i õpetus. Hüviste erisugused hinnangud. Majanduslikud ja mittemajanduslikud hüvised. Subjektiivne ja objektiivne moment individuaalsetes hinnangutes. Piirkasulikkuse mõiste. Menger'i tabel. Madalama ja kõrgema astme hüviste hinnang. Piirkasulikkuseteooria kritika. Tema psühholoogilisus. Väärtus ja maksumus.

7.p. - Objektiivsed väärtuse teooriad. Tootmiskulude teooria. Klassilise kooli esindajate vaated. Tööväärtuseteooria. Adam Smith ja tema vaadete kaksiklus. Ricardo ja tööteooria edasine arendamine tema poolt. Väärtuse kahesugune alus. Marx'i väärtuseteooria. Tema määramine erisugustes ühiskondlik-majanduslikes tingimustes. Marx'i teooria hinnang kritika poolt. Väärtuseteooriate tänapäeva olukord Saksamaal. Cassel'i vaatekoht. Objektiivsete ja subjektiivsete teooriate lepitamiskatse. Väärtuse statistiline põhjendus Struve poolt. Piirkasulikkuseteooria ja tootmiskulud. Subjektivismi ja objektivismi vaheliste vastuoludе üha suurenev tasandumine uusimal ajal.

II. Tootmine.

8.p. - Tootmise peategurid ja nende suhteline tähtsus. Õpetus loodusest, tööst ja kapitalist tootmises, nende suhteline tähtsus ja loov jõud. Töö. Majanduslikku töö definitsioon. Töö liigid. Tootlik ja mittetootlik töö. Eelnenud ja nüüdisaegne töö. Ajaloolised omapärasused töötingimustes. Väliste ja siseniste tingimuste mõju töö tootlikkusele. Töövahendite areng. Leiutised. Masina ajalugu. Masina tootlik võim ja selle seletus. Töö oriline tähtsus ta ori liikides. Kaup ja vahetusväärtus. Kaubamajanduse fetišism. Rahvarikkus ja rahvavarandus. Selle definitsioon. Rahvarikkuse määra kindlaks tegemine.

9.p. - Kapital. Mõiste. Tarbimistagavarad ja kapital. Sõna kapital

päritolu. Loogilised ja ajaloolised kategooriad majandusteaduses. Kapital rahva- ja eramajanduse seisukohalt ehk kapital kui loogiline ja kui ajalooline kategooria. Böhm-Bawerk'i definitsioon ja selle kritiika. Rahva- ja erakapitali osised. Sombart'i vaated. J.S.Mill'i piiritlus. Kapitali mõiste doogmaatiline ajalugu poliitilises ökonoomias. Ühede või teiste hüviste paigutamine või mitte paigutamine kapitali mõistesse. Kapitali jaotus osadesse: a) klassilise kooli ja b) Marx'i õpetuse järele. Selle jaotuse tähtsus ja hinnang.

10.p. - Kapitali rakenduse tähtsus tootmises. Tema suhe teiste tootmisteguritega. Kapitali tootlikkus. Rodbertus'e ja Böhm-Bawerk'i vaated. Tehniline ja majanduslik tootlikkus. Böhm-Bawerk'i ja Lexis'e vaated tootmisele, kus rakendatud kapital ja niinimetatud antinoomia nende vaadete vahel. Oleviku ja mineviku töö osavõtt tootmisest. Suurema hulga produktide tootmine ja suurendatud väärtuse loomine. Kapitali rahvamajanduslik käibing. Selle käibingu liigid Marx'i järele. Üksikute kapitaliliikide tähtsus kapitalistlikus käibes. Kapitali taastootmine rahvamajanduslikus protsessis. Kapitali tekkimine ja tema kuhjumine. Vaated säästmise tähtsusele. Kapitali kujunemine ajaloolised vormid ja tema kuhjumine. Marx'i ja Sombart'i vaated. Kapitalistliku tootmise subjektiivsed ja objektiivsed eeldused. Kapitalistlik majanduskord ja tema omapärasused.

11.p. - Ühistöö. Lihtühistöö ja tema vormid. Liitühistöö. Ühiskondlik ja tehniline tööjaotus. Tööjaotuse tähtsus majanduslikule progressioonile A. Smith'i näide. Töötehniline ja ühiskondliku jaotuse ajaloolise tekkimine. A. Smith'i ja Marx'i vaated sellele. Bücher'i klassifikatsioon töö- ühenduse ja jaotuse kohta. Tööjaotuse kasulikud ja kahjulikud küljed. Tööjaotuse sotsiaalne mõju. Ühiskonna differentseerumine. Seisused ja klassid. Tööjaotuse rahvuse vahelises ulatuses. Töö teaduslik organiseerimine (Taylor'i-süstoem), ja ta hinnang Fordism.

12.p. - Tööstustöö vormid. Bücher'i skeem. Tootmine koduste tarvete rahuldamiseks. Tema areng ja tähtsus majandusajaloos. Käsitöö ja tema vormid. Palgatav ja müüdav käsitöö. Palgatava käsitöö vormid. Kodukäsitöö (Heimwork, Lohnwork ja Preiswork). Käsitöö tekkimise ajaloolised teed. Kodutööstus, manufaktuur ja vabrik. Käsitöö seisukord enne ja müüdisajal. Käsitöö erisused ja ta seisukord tootmise ja müümise olukorras. Uusimal ajal tekkivad muutmise põhjused. Käsitöö võitlus seisukorra säilituse eest. Käsitööga võitlova tööstuse vormid. Hindade võitlus. Lootused tehnika muutusele. Käsitööstusliku ühingute tähtsus. Käsitöö ja kaubanduslikud vahetalitajad. Käsitöö keskuse ümberpaigutus Lääne-Euroopas.

13.p. - Kodukäsitöö (kustaarne) mõiste ja olemus. Tema tehnilised ja ökonoomilised erisused. Kodutööstuse kasulikkus ja mittekasulikkus. a) ettevõtja b) tööliste seisukohalt. Vaba ja sõltuv vorm. Tugan-Baranovsky. Selle jaotuse kritiika. Kapitalistliku tööstuse kodune süsteem. Kodutööstus linnas ja maal. Tema tekkimise ajalugu erimais. Tema arengu iseärasused Venes. Kodusüsteem ja vabrik. Kodutööstuse organisatsiooni liigid. Kodutööstus linnas ja maal. Sweeting süsteem. Tema olemasolu tingimuste vaatlus ja tema tähtsuse hinnang. Kodukäsitöö (kustaarne) Venemaal.

14.p. - Suurtööstus. Manufaktuur. Manufaktuuride areng Lääne-Euroopas. Selle arengu viisid. Manufaktuuri ja vabriku areng Venes. Possessionilised vabrikud Peetar Suure ajal. Suurtööstuse arengu eeldused. Vabrik. Ettevõtete suurus. Suurettevõtete eriline kasulikkus. Tootmine masinatega. Masina tähtsus ja osa. Esialgne masinate sissoseadmine ja nende mõju tööliskassile. Masina evolutsioon ja edasine masinategatootmise areng maa üldmajanduses. Tootmise üha suurenev kontsentratsioon ja selle kasulikkus. Masinate mõju tööliste töörakendusele ja töö iseloomule. Ricardo, Marxi, Lexise arvamised. Parandused selle viimase arvamisele. Spetsialisatsioon ja kombinatsioon. Tingimused, milliste juures on kasulik suurtööstus ja selle laienemise piirid. Manufaktuuri ja vabriku areng Venes. Possessioonilised vabrikud Peetor Suure ajal. Bücheri n.n. massiliselt tootmise seadus.

15.p. - Üldõpetus ettevõttest. Kapitalistlikkude ettevõtete vormid. Kapitalistlikud ettevõtted: a) üksikisikulised, b) kollektiivsed. Ühe ja teiste tähtsus. Tootmise (Betrieb) ja ettevõtte (Unterrechnung) mõiste tähtsus. Täisühingud ja usaldusühingud (kommandiit). Aktsiaseltsid. Aktsiaseltside tekkimine ajaloos ja tema tekkimise põhjused. Aktsiaseltsi kapitali tunnuse ja vormi erisus. Aktsiaseltsi organid. Aktsiaseltside tekkimine ja arenemistingimused, nende head ja halvad küljed. Ühingud piiratud vastutusega (g.m.b.h.) Aktsiaseltside moodustamise viisid (vormid). Aktsiaseltside areng erimais. Uued vaated aktsionäride seisukorrale (Hilferding, Petrazitsky, Ehrenberg.) Aktsiaseltside tulukus. Panga mõju. Kasvamine, selle vormi juures.

16.p. - Ettevõtjate liidud. Nende hinnang ja piiritelu kirjandusos. Ettevõtjate liitude tekkimise eeldused, mis peituvad müüdisaja majandusõlus, tootmistingimustes, valitsuse poliitika abinõudes, Kapitali tendentsis jne. Selle tööstusliku organisatsiooni vormi arengu seaduspärasus. Nende erisugused vormid. Konventsioonid, kornerid, ringid, Nende iseloomu ja tähtsuse hinnang.

Sündikaadid, kartellid. Sündikaatide organisatsiooni iseloom ja tegevus. Ettevõtjate liitude klassifikatsioon (Lüpmann) ja nende üksikud liigid. Kartellidest ja sündikaatidest osavõtjate vaheliste lepete liigid. Kartellid ja riik. Kontsernid. Trustid. Sündikaatide ja trustide mõju majanduserikülgedele. Nende areng eri mais. Riiklik kapitalism.

17.p. - Ühistegelised põhimõtted majanduselus. Krediitühingud. Schulze-Delitsch'i ja Raiffeisen'i süsteemid. Tarbimisühingud. Nende algus ja areng Inglismaal. Tarbimisühingute tähtsuse hinnang. Tootvad ühingud. Artellid Venemaal. Tootvate ühinguto ajalugu ja nende hinnang. Põllumajanduslik ühistegevus.

18.p. - Põllumajandus. Põllumajandusliku tootmise omapärasused. Suur- ja väike-põllumajandus. Maavaldus ja põllumajanduslik tööstus. Majanduse intensifikatsioon. Suur- ja väike-põllumajanduse olukord mitmesugustes maades. Maa võlakoormatus. Rendi tähtsus. Kogukondlik maavaldus ja tema hinnang.

III. Jaotus.

19.p. - Ühiskondliku tulu ja tema jaotuse üldmõiste, Rahva tululiikide põhijaotus. Töised ja mittetöised tulud. Rahvatulu õpetuse järkjärguline areng alates füsiokraatidega ja lõpetades ajaloolise kooli esindajatega. Eri- põhi- ja teisend-tulud. Rahvatulu arvestus. Eraomandiõiguse erisugused põhjendused. Piirkasulikkuse teooria esindajate ja Marx'i jaotusteooria.

20. p. - Tööpalk. Tööpalga erinevus teistest ühiskondliku tulu liikidest. Tööpalga vormid. Nominaalne ja reaalne tööpalk. Aja- ja tükitöö-palk. Progressiivne tööpalk. Liuguvad astmikud. Tööliste osavõtt ettevõtte puhaskasust. Töiste tulude erinevus mitmesugustel tööaladel ja selle põhjused. Mitmesugused tööpalga teooriad. Elatusminimumiteooria ("raudne" seadus). Tööpalga fondi teooria. Clark'i teooria. Tootlikkuseteooria. Sotsiaalne tööpalga teooria.

21.p. - Töölisring ja tema tingimused. Tööliste liidud ja nende funktsioonid. Trade-union'ide tekkimine Inglismaal ja nende tegevus. Omaabi, tööliste tootamine. Tööliste liidud Saksamaal. Streigid. Tööliste ja ettevõtjate vaheliste tülide lahendamine. Lepituskojad ja vahekohtud. Seadusandlikud korraldused töölisküsimuses. Vabriku seadusandlus Inglismaal ja teistes maades. Tööliste kindlustus. Tööliste kindlustus Saksamaal ja selle liigid. Kindlustus töötuse vastu. Riiklik tööpalga korraldamine.

22. p. - Kasum. Kasumi osised. Tähtsamad kasumiteooriad: a) tootlikkuse (Zurechnungstheorie), b) tootliku jõudluste (Nutzungstheorie), c) hoidumus- (ootus) teooria, d) töötasu teooria, e) teooriad, mis selgitavad kasumit aja momendist. Böhm-Bawerk'i õpetus. Tema Tema teooria poaväited ja nende kriitika. Marx'i kasumi õpetuse alused. Lisaväärtuse mõiste. Tema päritolu ja side Marx'i väärtuse teooriaga.

23.p - Lisaväärtus Marx'i teoorias ja kasum. Vastuolu väärtuse ja hinna vahel. "Kapitali" esimese köite mõistatus. Loxis'e selgitus. Mõistatuse lahendus Marx'i enda poolt. Tema selgituse side tema poolt püstitatud kapitali jaotusega osadesse. Kapitali erisugune ehitus. Marx'i poolt selle kohta avaldatud arvamuste hinnang. Prof. Struve arvamused tootlikuse küsimuse üle. Dünaamiline teooria. Tootlik-töö teooria ja selle põhjendus. Selle teooria illustreerimine mitmesuguste ettevõttete tüüpide näitega. Kasum ja kasvik. Koskmise kasvikumäära kõrgus. Kasumi suurus tootmises.

24. p. - Põhimikurent. Põhimikurendi küsimuse ajalugu majanduslikus kirjanduses. Ricardo õpetus. Differentsiaal-põhimikurendi teooria kritika. Bastiat. Carey. Rodbertus'e põhimikurendi teooria. Marx'i õpetus. Linnarendi omapärasused. Põhimikurendi kõrguse ajaloolised muutused. Maa natsionaliseerimine. Henry George teooria. Väärtuse teenimata juurekasv. Rendi mõiste uusim laiendamine majandusteoorias.

IV. Vahetus.

25.p. - Õpetus vahetusest. Kaupade turuhind. Turuhindade kõikumine kaubamajanduse reguleerijana. Nõudmine ja pakkumine. Austria kooli õpetus hinnast ja selle kritika. Luksusesemete ja vältimatute esemete hinnad. Keskmine hind. Tootmiskulude tähtsus hindade määramisel. Hinnad ja kasum. Hindade reguleerimine. Vabalt taastoodetavad ja mitte vabalt taastoodetavad kaubad. Vaba majandusliku käibe kitsendamine. Monopolihinnad. Taksid.

26. p. Raha. Raha tekkimine ja ajalugu. Väärtmetallide tähtsus rahadena. Raha funktsioonid. Raha väärtus. Raha väärtuse kvantitatiivne teooria. Riiklik rahateooria. Maale vajalik raha hulk. Münt ja rahasüsteemid. Monometallism. Bimetallism. Eriliigid. Gresham'i seadus. Lonkava valuuta süsteem. Ladina rahaliit. Kuldmonometallismi areng. Eesti rahasüsteem.

27. p. - Paberraha. Paberraha mõiste piiritlus. Paberraha ja pangatähed. Paberraha erinevus krediitdokumentidest. Paberraha väärtus. Agio. Paberrahalise käibingu varjuküljed. Paberraha väärtuse restaureerimise viisid. Konsolidatsioon. Devalvatsioon. Paberraha üldhinnang. Paberraha ajalugu Venemaal. Siirdumine kuldmonometallismile. Maailma rahamajandus peale maailmasõda.

28.p. - Krediit ja tema tähtsus rahvamajanduses. Krediidi olemus. Krediidi

liigid ja vormid. Krediidi ajalugu. Krediididokumendid. Veksel. Liht- ja käskvekslid. Veksli ajalugu ja päritolu. Veksli osa vahetusprotsessis. Vekslid väliskaubanduses. Veksli kurss. Kaubandus- ja maksubilans.

29 p. - Krediitasutised. Pangad. Pankade tekkimine ja ajalugu. Pankade liigid. Raha- ja kreditpangad. Lühiajaliste krediidi pangad. Panga operatsioonide liigid. Kommertspangad. Emissioonipangad. Pangatähed. Pangatähtede vahetuse kindlustusviisid.

30. p. - Pikaajaliste (hüpoteek) krediidi pangad ja nende operatsioonid. Säästukassad. Vastastikused krediitühingud. Laenukassad. Lombardid. Arvekojad. (Clearing-house). Krediidi ja krediitasutiste üld hinnang tänapäeva rahvamajanduslikus elu suhtes.

31. p. - Kaubandus. Mõiste ja liigid. Kaubanduse ajalugu. Kaubanduslik tegevus XIX sajandil. Kaubanduslik spekulatsioon. Kaubanduslik ettevõtte ja toma arong. Universaal-kauplused. Kaubandusliku vahetalituse väljatõrjumise põhjused. Kaubanduse rahvamajanduslik tähtsus.

32 p. - Laadad. Börsid. Börsikaubanduse liigid. Tähtsamad börsioperatsioonid ja nende iseloom. Väliskaubanduse poliitika. Pea suunad kaubanduspolitikas (merkantilism, vabakaubandus, protoktsionism). Kaubanduspolitika lühikone ajalugu. Kaubanduslepingud. tollililitude tendentsid.

33 p. - Teed ja liiklemisvahendid. Liiklemisliigid. Liiklemisvahendite tähtsus rahvamajanduses. Liiklemisteede arengu ajalugu. Raudteed. Raudtee ettevõtte omapärasused. Raudtee-majanduse süsteemid. Raudtee tähtsus ja kasulikkus. Raudteetariifid.

V. Tarbimine.

34 p. - Tarbimine, kui kogu majanduslikku tegevuse eesmärgi, tähtsus. Tootmine ja tarbimine. Erisuguste sotsiaalsete rühmade tarbimis eelarved. Malthus'e rahvastikuteooria. Kindlustusasjandus. Kindlustuse mõiste ja olemus. Kindlustuse üldteooria. Kindlustuse liigid: a) subjekti ja b) objekti järele. Tööliste kindlustus. Elukindlustus. Kindlustuse üldmajanduslik tähtsus.

35 p. - Turu tähtsus kapitalistlikus majanduses. Sise- ja välisturg kapitalistlikes maades. Seose katkemine tootmise ja tarbimise vahel kapitalistlikus korras. Kriisid. Kapitalistlik tsükl. Kriiside perioodilisus. Kriisi iseloomu muutmine. Jevons'i, Lavoleye ja Juglar'i, Sismondi ja Rodbertus'e kriiside teooriad. Tugan-Baranovsky kriisideteooria. Seos kriisi- ja teooriate vahel. Õpetus konjuktuurist.

Kirjandus.

Kurčinsky, M.A. Osnovõi ekonomitšeskoi enauki, Tš.I.- Tartu 1926
" " Zur Frage des Kapitalprofits. Tartu 1932.
Tugan - Baranovsky, M.I. Osnovõi polititeskoi ekonomi SPB. Izd. 1917.
Gelesnoff, W. Otšerki polititšeskoi ekonomi. 7.ili 8. izdanie. Moskva.
" " Grundzüge der Volkswirtschaftslehre, deutsch herausgegeben von Dr. E. Altschul, neu bearbeitete Auflage. Berlin-Leipzig 1928.
E.v. Philipovich. Grundriss der politischen Oekonomie. I.Band. Allgemeine Volkswirtschaftslehre, 17 Auflage Tübingen, 1922.
Kurčinsky, M.A. iškursa politischen oekonomie. Deppt 1923.

ooo 0 ooo